

ERDÉLYI MUZEUM

49.köt. 1944. 1/2.füz.

bor., 3 t., 1 mell.

Megj.: Mell.: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve a 1943. évre.

Teljes.

Fv.

NJ

HA 3 133 43.60

ERDÉLYI MÚZEUM

XLIX. KÖTET

1944. 1-2. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

1027

KOLOZSVÁR, 1944

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

TRANSILVANISCHES MUSEUM

MUSÉE DE TRANSYLVANIE

Szerkesztőség és Kiadóhivatal — Redaktion und Administration

Kolozsvár (Hungaria) Király-utca 14. — Telefon: 25-91.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye. — Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára évi 24 pengő. A két szakosztály tagjai tagilletményként, az Egyesület többi tagjai 12 pengő kedvezményes előfizetési áron kapják. — Postatakarékpénztári csekkszám: 31.851.

A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály közleményeit szerkeszti
MARTONYI JÁNOS

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Balogh Artúr</i> : Az állam tudománya és a háború — — — — —	1
<i>Jakab Antal</i> : Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században — — — — —	5
<i>Kristóf György</i> : Reményik Sándor — — — — —	21
<i>Makkai Ernő</i> : Sipos Pál és Kazinczy Ferenc — — — — —	33
<i>Mikecs László</i> : A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása — — — — —	52
<i>Méri István</i> : Középkori temetőink feltárásmódjáról — — — — —	89
<i>Nagy Jenő</i> : Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón —	103
<i>Palotay Gertrud</i> : A retzei református egyház régi reccszipkéi — — — — —	117

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Herepei János: A Tordai-hasadék legrégebbi névszerint ismert természetjárója 125 —
Hozman János diák kolozsvári leányiskolai tanító († 1624) 126 — *Tótfalusi Kiss Miklós* feleségének családja 128 — Tűzrendészeti intézkedés Kolozsvárt 1652-ben 130 — *Balassa Iván*: Kabala 130 — *Benkő Loránd*: Úver 133 — *Márton Gyula*: Az újoncok bevonulása Széken 134 — Népi köszöntések Kalotaszegről és vidékéről 135 — *Szta*: Egy eltűnt fejérmegyei település: Lengyelkék 135 — Budunus 136 — Halombok ∞ Halambak 138 — Kípögy 140 — Kortoris ∞ Kurturis 140 — Köhög 140 — Líderkú 141 — Mozsday ∞ Muzsday 141 — Valkut 142 — Vinitis ∞ Vinyityis 143 — Virvigyeszka 143 — Zimola 144.

SZEMLE

György Lajos: Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság másfél százados évfordulója 146 — *Benkő Loránd*: A barcasági Hétfalu helynevei 148 — *Entz Géza*: Újabb kutatások a magyar művészet keleti kapcsolatairól 150 — *Szta*: Erdélyi ritkaságok 153.

ADATTÁR

Szakó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló 157 — *Cs. Bogáts Dénes*: Adatok Bölöni Farkas Sándor életpályájához 173 — *Jancsó Elemér*: Gróf Mikó Imre ismeretlen levele és beszéde 1847-ből 182 — *Gálffy Mózes*: Szalmakalapkészítés a kalotaszegi Jákótelkén 184 — *Kovács Ferenc*: A gyergyócsomafalvi kádármesterség 191 — *Nagy Jenő*: Zsindelyfaragás a kalotaszegi Magyarvalkón 196 — *Székely Pál*: Bálványosvára-lji ballada- és dalszövegek, töredékek 197 — *Tomai László*—*Horváth István*: Az alsófehérmegyei Magyarózd helynevei 202 — *Márton Gyula*: Ördöngösfüzes helynevei 213 — *Vita Zsigmond*: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben 254.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

György Lajos: Két elnöki megnyitó 261 — *Szabó T. Attila*: Jelentés az »Erdélyi Múzeum« 1941—1943. évi működéséről 263 — *Entz Géza*—*Jakó Zsigmond*: Jelentés Sütő-Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző levéltáráról 268.

MELLÉKLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1943. évre.

Az állam tudománya és a háború*

Nemzeteknek a világtörténelemben páratlanul álló élethalálharcáról annak fordulatairól veszünk tudomást naponta. E gigászi méretű tusával kapcsolatban felmerülnek egyes jelenségek, eszmék, amelyek kihívják az állam tudományának állásfoglalását, miután ennek megvannak a maga alapigazságai és ezek ilyenek maradnak akkor is, ha az emberek nem veszik őket figyelembe. Meg kell állapítanunk, hogy éppen a most folyó igazi világháború során a tudomány állandó alapigazságainak sok semmibe vételével találkozunk. Régi fogalmaknak új tartalmat akarnak adni, hogy azokat céljaiknak megfelelő jelszókként használhassák. Felállítanak az új bölcselek olyan alapelveket, amelyeket nemcsak az állam tudománya nem fogadhat el, hanem amelyeket a történelmi tapasztalat is régen megcáfolt. Ilyen tévtan az, hogy a kis államoknak egyáltalában nincsen ma már létjogosultságuk és az ilyeneknek nagyobb tömbökbe tömörülve, szuverénitásuknak alapos megnyirbálásával egy hatalmas állam érdekszférájába helyezetten kell megpróbálniok az életet. Pedig ha — amint mondani szoktuk — az embert nem rőffel mérik, akkor a nemzeteket sem aszerint, hogy kicsinyek vagy nagyok, hatalmasak vagy nem hatalmasak, hanem aszerint, hogy minő mértékben képesek hozzájárulni sajátos nemzeti alakban az egész emberiség haladásához. Létjogukra csakis e szempontbóli érdekesültségük lehet határozó.

Több ilyen tévtanra lehetne rámutatnunk. Rövid szemlének folyamán azonban csak két jelenséggel kívánunk foglalkozni. Az Olaszországban két évtizede fennállott fasiszta államszervezési rendszer a háború hatásaként a nyár folyamán megbukottnak látszott, azóta a kettészakadt ország egyik részében annak visszaállítására törekednek. A fasiszta rendszer egyik alakja az első világháború után több európai államban bevezetett tekintélyuralmi rendszernek. Főbb vonásai a következők: A fasiszta közösségben a nemzet hivatási, foglalkozási rendek szerint van szervezve. A képviselőket jóformán a fasiszta nagytanács nevezi ki, de a parlament teljesen háttérbe szorul, a legritkább esetben működik a kiadott törvényerejű rendeletek jóváhagyása céljából. Tulajdonképpen az egész államhatalom a Duce kezében van, aki a kormány elnöke. Teljes centralizáció a közigazgatásban, önkormányzat nincsen. Vagyis teljes ellentéte mindannak, amit a parlamentáris

* Elnöki megnyitó-beszéd a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 1943. december 18-án tartott közgyűlésén.

állammal együttjárónak szoktunk tekinteni és tagadása mindannak, amit az állam tudománya az egyén és a köz viszonyára, a szabad állam szervezésére nézve megállapít. Mert hogy a politikai tudomány magyar nagymesterének, CONCHA Győzőnek szavaival éljek: „A köznek szabadsága bármily nagy legyen kifelé más közületek irányában, ha abban a közület tagjai önelhatározólag részt nem vesznek, csak negatív szabadság.” A szabadság hiányát nem ellensúlyozhatják a bármily nagy eredmények, amelyeket egy államszervezeti rendszer felmutathat, hiszen önkényuralmak is alkottak nagyszabású dolgokat, anélkül azonban, hogy az egyének akarátán nyugodott volna az összesség élete.

Mindezt pedig azért indokolt hangsúlyozni, mert nálunk is hallatszanak hangok, amelyek úgy beszélnek tekintélyelvről, közösségi eszméről s ezek érvényesülésének szükségéről, mintha ezek alkotmányunkban teljesen ismeretlenek volnának, holott abban az államalapítás óta megvannak, természetesen nem olyan formában, mint az újkeletű különféle tekintélyállam-rendszerekben. Nem felesleges újra és újra megállapítani, hogy államszervezési rendszerünk nem akadály a kor igényei által kívánt bármiféle reformnak. Nálunk símán ment az, amit másutt csak forradalmak árán tudtak elérni. Államunknak minden meg-rázkódtatása nélkül tudtuk kiegészíteni a Szentkorona-eszmét a modern állam szükséges intézményeivel.

A háború befejezésének időpontját senki sem tudná bizonyossággal megmondani, de már Európa újjárendezéséről beszélnek. Európát akarják újjárendezni — az európaiak nélkül. Ebben a gondolatkörben a fő tárgy az államoknak a háború utáni együttműködése a béke érdekében, illetőleg egy olyan szerv létesítése, amely ezt az együttműködést lenne hivatva biztosítani. Az első világháború után szerzett tapasztalataink nagyon is feljogosítanak bennünket arra, hogy ezt az együttműködést a jövőben is csak bizonyos szorosan körülhatárolt téren tudjuk elképzelni. A békediktátumokkal kapcsolatban a győző nagyhatalmak megvalósították a Nemzetek Szövetségét. A szövetség húszévi működése — amelyről az annak megalkotásában részes Lloyd George állapította meg, hogy leglényegesebb feladatainak nem tudott megfelelni — világosan mutatja, hogy csak minő területen várható összeműködés. A szövetség ugyanis kétségtelenül sikereket mutatott fel olyan kérdésekben, amelyek nem hatalmiak, nem politikaiak, emezekben azonban teljességgel kudarcot vallott. Ezen viszont nem csodálkozhatunk, mert hiszen bizonyos, hogy sokkal könnyebb az olyan kérdésekben meg-egyezni, hogy az országúton job- vagy baloldali legyen-e a közlekedés, hogy az ópiummal való kereskedést el kell tiltani és más hasonlóknban, mint a hatalmi, politikai kérdésekben.

Az akadályok kétségkívül igen nagyok. Mert minél inkább megközelíti egy ilyen szövetség az általánosságot, annál több olyan elemet foglal szükségképpen magában, amelyeknek felfogását a békebiztosítás főkérdéseiben nem lehet összeegyeztetni. A most annyit emlegetett Eden angol külügyminiszter tett egy olyan kijelentést a Nemzetek Szövetségének 1936 szeptemberi közgyűlésén, amelynek az volt az értelme, hogy nem szabad a nemzeteket kormányzati formájuk szerint osztá-

lyozni, hanem bizzunk saját országunk alapelveiben és legyünk türelmesek más országok rendszereivel szemben. Ez lehetetlen, mert nemzeteket, amelyeknek az egész emberi életről egymással homlokegyenest ellenkező felfogásaik vannak, lehetetlen egy táborba összehozni.

A Nemzetek Szövetségének megalakítása során számtalan terv merült fel a béke hatékony biztosítására, a háborúk kizárására nézve. Legmesszebb a francia tervezet ment el, amely nemzetközi haderő felállítását vette célba a szövetségnek a béke fenntartására vonatkozó határozatával szemben ellenszegülést tanusító állam megfenyítésére. Ezt nem fogadták el, hanem az Egyezségokmány 16. cikkében úgy állapították meg a Tanács határozatának ellenszegülő, illetőleg annak semmibevevésével háborút indító állammal szemben a szankciókat, hogy az ilyen állam ellen kereskedelmi és pénzügyi blokádot köteles a szövetségnek minden többi tagja indítani, ezen felül a Tanács az érdekelt kormányoknak ajánlatot tesz az iránt, hogy a szövetség tagjai egyenkint minő haderővel járuljanak hozzá azokhoz a fegyveres erőkhöz, amelyek a szövetségi megállapodások megtartását vannak hivatva biztosítani. Ez az összes többi államoknak kollektív háborúját jelenti a renitens állammal szemben. Tehát a háborút úgy akarták kizárni, hogy azt általánossá tették. Ez valóban az ördögnek Belzebubbal való kiűzése, a betegségnél rosszabb orvosság. A Nemzetek Szövetségének egész húszéves működése alatt egyetlenegyszer került sor a szankció alkalmazására, t. i. az 1935. évi olasz-abesszin viszályban, de kiderült, hogy még a gazdasági szankciók általános alkalmazására sem lehet számítani; több állam kijelentette ugyanis, hogy a megtorló eljárásban nem hajlandó résztvenni. El kell másfelől ismernünk, hogy a Nemzetek Szövetségének több kisebb jelentőségű vitát sikerült anélkül elintézni, hogy a szankciók alkalmazására került volna a sor. A háborús szankció kivihetlenségének belátása arra indította a Nemzetek Szövetségének több tagját, hogy annak az Egyezségokmányból való kihagyása iránt tettek javaslatokat, ennek elintézése azonban annak folytán, hogy a szövetség működését megszüntette, vagy legalább is felfüggesztette, elmaradt. Azt is el kell ismernünk, hogy bármennyire nem váltak be a Nemzetek Szövetségének a béke biztosítását célzó eszközei, mégis nagy haladásnak kell tartanunk annak alapelveként való kimondását, hogy az államok között előforduló minden vitában meg kell kísérelni a békés úton való elintézést.

Ha nem is helyezkedünk arra a többek, nálunk kiváló állambölcse-lönk, Eötvös Józseftől képviselt álláspontra, mely a háborút a nemzetek egymás közötti élete szükségszerű jelenségeként tekinti, ha nem is igyekszünk azzal menteni a fegyveres erőszakot, hogy az nem csupán a nyers erő alkalmazása, hanem a nemzetek erkölcsi erejének megnyilatkozása bizonyos eszmékért, miután Schillerrel szólva: a háború megméri a lelkeket, mégis teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy a nemzetek egymás közötti életének kizárólag a jog talajára helyezése, a jogsérelmeknek fegyveres önségély alkalmazása helyett bírói ítélet által való elintézése utolsó mozzanata lesz az emberiség tökéletesedési folyamatának.

A békének a jelzett úton való biztosítása mindenesetre óriási, ma még leküzdhetetlennek látszó akadályokba ütközik, olyan akadályokba, amelyek egyenesen az állami, nemzeti lét természetéből állanak elő. Hogy az államok közötti egyes vitás esetek kötelezőleg bírói döntésnek vettessenek alá, ezt már elismerték az Állandó Nemzetközi Bíróság létesítésével. Csakhogy nagy különbség van egy nemzetközi szerződés értelmezése, valamely nemzetközi kötelezettség megsértésének megállapítása és az oly viták között, amelyek a nemzeti létet vagy nem létet érinthetik. Ez utóbbiakban az állam függetlenségével, szuverénitásával nem tudjuk összeegyeztetni egy rajta kívül álló fórum döntését. A modern jogállamban az állampolgárok és az állam viszonyában mélyreható változás következett be a közigazgatási bíraskodás behozatala által. Ha maga az állam cselekvése is a jog uralma alatt áll, nem logikus-e az a követelés, hogy ugyanez érvényesüljön az államok egymással szembeni eljárásában is? Ha az állami szuverénitásban rejlő akadályt tekintjük, nem szabad felednünk, hogy a szuverénitás ma már mennyi korlátozást szenved, természetesen az állam saját akaratából kifolyólag. De ugyanilyen módon nem lehetne azt a háború kizárására is korlátozni? Ma úgy látjuk, hogy nem, mert a háború kérdésében felfogásunk szerint a döntő szó egyedül a nemzet lelkiismeretét illetheti meg.

Az emberiség fejlődéséről a civilizáció és kultúra nagyszerű eredményei tesznek tanuságot. De nemesak a természetben nincsen ugrás, nincsen az emberek és nemzetek természetében sem. Olyan átalakulásról van szó, amely csak a távol jövőben következhet be, ha egyáltalában bekövetkezik. Mégis, ha van kérdés, amelynél az emberiség fejlődésében való bizakodásunknak helye van, ha van cél, amelynek eléréséért nemzeteknek érdemes küzdeniök, akkor ez a béke biztosítása. A nemzetek önelhatározó életének fegyveres erőszak alkalmazása nélküli biztosítása mindeddig az emberiség sikerrel nem járó erőfeszítésének tárgya, az állam tudományának még sokáig meg nem oldott problémája marad. De a súlyos nehézségek ellenére nem szabad reménytelenül néznünk a jövőbe. A most folyó világháborúnak emberéletben, anyagi és kulturális javakban fel nem mérhető pusztításai, veszteségei is legjobban úgy volnának jóvátehetőek, ha az elkövetkező béke, a jövő nemzedékek ennek a nagy célnak elérésére fordítanák minden erejüket.

BALOGH ARTÚR

Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században

Annak a nagy jogi vitának, amelyet a római Szentszék a bécsi császári udvarral a magyar király főkegyúri jogai fölött az egész XVII. századon át folytatott, volt egy általános egyházi jogi, teoretikus része, amely a magyar király főkegyúri jogának eredetére és terjedelmére vonatkozott. Volt egy elindító és ébrentartó oka. A török hódoltság alatt sinylődő magyar püspökségek helyzete. És volt az egész kérdés-körnek egy különleges színe, az erdélyi püspöki szék betöltésének vitája.

Az első kérdés tisztázása máig sem végleges. Általában megegyeznek a jogászok abban, hogy Szent István és közvetlen utódai az alapítás jogán a nyugaton is meglévő és „Eigenkirche“ néven ismert gyakorlat szerint maguk nevezték ki a püspököket. Az investitúra harcok után a magyar püspököket is a káptalanok választották. A rezervációk idején a püspökségeket a pápák szabadon adományozták, de meg szokták kérdezni a királyokat, és kívánságaikat is szívesen teljesítették.

A bécsi udvar XVII. századi felfogása minden gyakorlattól eltért. Verbóczyre hivatkozva, azt bizonyították, hogy Zsigmond király a konstanci zsinaton pápai bullát kapott, amely a magyar királyoknak püspökjelölési és kinevezési jogot biztosít. Bár ennek a bullának a zsinat iratai között nyoma sem található, a magyar királyok ezidőtől kezdve a püspököket nemcsak jelölték, bemutatták a Szentszéknél kinevezésre, hanem ki is nevezték. A királyi kinevező iratok az általános egyházjogtól eltérőleg olyan kifejezéseket (eligimus, conferimus, mandamus, donamus) használtak, amelyek a püspöki javadalmak betöltésében csak a Szentszékkel illették meg, mintegy jelezve, hogy jogász nyelven az egész „canonica missio“, vagyis a személy megjelölése, a hivatali cím adományozása és a birtokba való bevezetés a királyra tartozik. A Szentszéknek ezek szerint az apostolok utódainak kiválasztásában nem marad más szerepe, mint tudomásul venni a püspökség betöltését és engedélyt adni a püspökké szenteléshez.

Bár a Szentszék a Consistorialis aktáiban a királyi kinevezést (nominatio) mint szokásos jogi kifejezést maga is használta, a kinevezési bullákban mindig hangsúlyozta, hogy a királyi kinevezésen csak a személy megjelölését, bemutatását (praesentatio) érti és a püspökséget valójában a Szentszék adományozza, vagyis az „institutio canonica“-t semmilyen címen senkinek sem engedi át.

A Szentszék állhatatosan tartotta ezt a tételt különösképpen a magyarországi helyzetre és gyakorlatra való tekintettel, mert az osztrák császárok mint magyar királyok főkegyúri jogaikkal visszaéltek. Megüresedett püspökségekre, az esztergomi érsekséget sem véve ki, évtizedeken át nem neveztek ki püspököket és javadalmaikat állami célokra használták. A kinevezett püspökök közül pedig sokan megelégedtek éppen a helytelen magyarázat miatt a királyi kinevezéssel. Joghatóságot gyakoroltak a pápai megerősítés előtt, vagy megelégedve azzal, hogy az országgyűlés tagjai és titkos tanácsosok lehetnek, a javadalmat élvezték, de a hívekkel nem törődtek, sem pápai megerősítést nem kértek.

Vitatkozások idején a magyarországi püspökségek jórésze a török uralom alatt pusztult. Az ilyen püspökségekre kinevezett főpapok nem is gondoltak arra, hogy életük veszélyeztetésével székhelyükre menjenek. Választott, vagy tituláris püspököknek hívták magukat és megelégedtek világi hivatalokkal s állandó keserőséget okoztak véle a hívekért aggódó Szentszéknek.

Az erdélyi püspöki szék betöltésének jogát a császári udvarral vitatni meg éppen különleges okai voltak a Szentszéknek. Legyen szabad röviden, adatszerűleg, az összefüggés érdekében a legszükségesebb és ismert történelmi tényezőket felvázolnom.

Az első, hogy a mohácsi vész után Erdély Szapolyai János király alatt Magyarországtól különvált és a XVII. század végéig erős török befolyás mellett külön is maradt. A Magyarországgal való egyesülést komolyabban kétszer próbálták meg. Fráter György erdélyi kancellár figyelmes előkészítésével 1551-ben és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek Rudolf császár javára történt lemondásakor 1598-ban. Mindkét esetben a császári hadseregek és vezetők magatartásán múlt, hogy csak néhány, de dúlásoktól és pusztításoktól nehéz esztendőig tartott a próba. A törökkel szemben túlságosan gyengék, az erdélyiekkel szemben kíméletlenül kemények voltak. Az első kísérletnek Castaldo, a vérengző tábornok szomorú emléke maradt az erdélyiek szívében. A második próbának 1598—1605, alig hét esztendő alatt 13 uralomváltás; háromszor visszatérő fejedelem, guberniumok, gubernátorok, Mihály havasalföldi vajda és minden, ezekkel járó nyomorúság lett az elfelejthetetlen történelmi lecke. Mindkettőnek maradt, a leszerepelt katolikus császár miatt, elég nagy katolikusellenes íze is. A végleges egyesülés 1685-ben, Buda felszabadulása előtt kezdődött el. Tekintélyesebb erővel, a törökök feletti harci sikerekkel és nagyobb kímélettel nyomultak előre Erdélyben a császári seregek. A végleges megszilárdulás így is csak a századfordulón innen következett be. Ezek szerint a vitatkozás idején a császárnak Erdély fölött polgári joghatósága nem volt.

A második tényező is Erdély külön életével van összefüggésben. Buda elfoglalása után a török Szapolyai János özvegyét és a gyermek János Zsigmondot uralkodóként Erdélybe küldi. Nem sokkal később meghal Statilio János erdélyi püspök. Izabella, hogy lakása és jövedelme legyen, hallgat tanácsadóira, él az önként jelentkező alkalom

mal, a püspöki palotát és javadat, egyelőre ideiglenesen, lefoglalja. Az 1556. évi szászsebesi országgyűlés a püspöki birtokokat véglegesen elkobozza, s még ugyanabban az évben a kolozsvári országgyűlés az ország és királyné kiadásaira a káptalanok, konventek és prépostságok vagyonát is elveszi.¹ Az 1588. évi medgyesi országgyűlés kitiltja a szerzeteseket, és megvonja tőlük a vagyonszerzési jogot. Hasonló értelemben határoz az 1601-i országgyűlés is a püspökre vonatkozólag. Időközben az erdélyi fejedelmek érdekük megjutalmazására egyházi birtokokat is adományoznak a nemeseknek, s így szélesebbkörű lett az anyagi érdek egy püspök kinevezésével szemben.²

A harmadik tényező az, hogy az erdélyi fejedelemség külön élete a reformáció idejével is egybeesik. Annak arányai és következményei közismertek. Senki sem csodálkozik azon, hogy a számban jóval alul maradt katolikusokat belső dolgaikban is lehetett törvényekkel korlátozni. Tudtak Rómában arról, hogy az előbb már érintett 1556. évi szászsebesi, az 1601-i kolozsvári és az 1610-i besztercei országgyűlés határozatai szerint Erdélyben katolikus püspök nem tartózkodhatik. Számítottak intézkedéseikben arra, hogy a szerzetesekkel szemben is érzékenyek a más vallásúak és a medgyesi törvények.³

A negyedik tényező pedig az, hogy az erdélyi püspökök kinevezésekor 1527—1618 között a vita kezdetéig sem jogformai összhang, sem jogfolytonosság nem volt, sőt Erdélynek ezen időben rendes joghatósággal bíró püspöke is csak egy volt; az is mindössze három évig.

Szapolyai János király 1527-ben kinevezte ugyan STATILIO JÁNOST erdélyi püspöknek, de Statilio személyesen se tudta kijárni megerősítését Rómában. A Consistoriális kongregáció elvben hozzájárult, de a kinevezési bullát sohasem küldötte meg. Az állandóan követségben járó s szerénységgel meg nem vádolható Statilio a bécsi udvarban azt a kedves pletykát is terjesztette önmagáról, hogy ő az a bíboros, akit a pápa kinevezett, de nevét még titokban tartotta. A nagy álmokat szövő diplomata mégis püspöki rang nélkül halt meg.

1553-ban I. Ferdinánd császár BORNEMISSZA PÁLT Veszprémből áthelyezte az erdélyi püspökségre, de a pápai megerősítés semmit sem mond a kegyúri kinevezésről. Három év múlva a püspököt, mint a császár emberét Erdélyből kiutasították. Erdélyi püspöki címét haláláig, 1579-ig megtartotta.⁴

A katolikus Báthoryak, különösen Báthory István lengyel király, mindenképpen szerette volna visszaállítani az erdélyi püspökséget. Temérdek levelezésében, amelyet ezért a Szentszékkal folytatott, az előbb vázolt nehézségek valamilyen formában mind szerepelnek, de az a kérdés, hogy kit illet meg a püspök kinevezése, nem is merült fel.

¹ ErdOrszEml. I, 95, 119, 122—4. A tordai, 1544. évi határozatok uo. I, 481—2. Bochkor Mihály: *Az erdélyi katolikus autonómia*. Kolozsvár, 1911. I, 53.; Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bp., 1888. II, 104. felsorolja a kolozsvári országgyűlésen lefoglalt katolikus birtokokat; későbbi határozatok, ErdOrszEml. II, 15—6, 28.

² Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár, 1860. I, 234.

³ A besztercei határozatokat l. ErdOrszEml. VI, 170.

⁴ Statilio megerősítése a vatikáni titkos levéltárban: Acta Camerarii sorozat, 3. köt. 144. IIb.; Bornemissza Pál megerősítése uo. Acta Vicecancellarii sorozat, 7. köt. 202b—203a.

1597-ben, amikor Báthory Zsigmond és Rudolf császár között a tárgyalások Erdély átadásáról már befejezés előtt álltak, Báthory Zsigmond kinevezte erdélyi püspökké a császár szándékainak megfelelően NÁPRÁGI DEMETERT. A Szentszék 1600. január hó 7-én tartott Consistorialis ülésén Náprági Demeter Báthory Zsigmondnak mint Erdély fejedelmének kinevezése alapján megerősítette, de mire a kinevezési bulla elküldésére gondolhattak volna, teljes volt a fejetlenség Erdélyben és a püspöknek is menekülnie kellett.⁵

Fentiek alapján egy erdélyi püspök kinevezésének akadályait így lehetne összefoglalni:

1. Céltalan a kinevezés, mert országgyűlési határozatok tiltják ki a püspököt Erdélyből.

2. Ha a törvények mellett még el is néznék, nagyon kényes dolog, mert a fejedelem és a nemesek a püspök kinevezését egyértelműnek tartanák a kezükben lévő birtokok visszakövetelésével.

3. A püspök kinevezését a császár részéről illetéktelen beavatkozásnak tartaná és rossznéven venné az erdélyi fejedelem, de nem nézné el a császár befolyását a török porta sem.

4. A császár, mint magyar király a püspök kinevezési kegyúri jogát Erdély esetében nem gyakorolta, legalább is az utolsó száz évben.

Ebből a történelmi érdekhálózatból bontakozik ki az erdélyi püspökség betöltésének jogi vitája. A kérdés nem ismeretlen az irodalomban. Hogy csak egyet-kettőt említsek, FRAKNÓI VILMOS már a vatikáni titkos levéltár adatait is felhasználta, sőt gazdag okmánytárt is tett közzé. Az egész kérdést összefogó munkájában ismételtelen utal Erdélyre, mint a vita legkényesebb pontjára. Alig két évvel ezelőt GALLA FERENC, a szorgalmas római levéltár-kutató, egy részletkérdésben ízelőt ad a Propaganda Fide levéltár adataiból is.⁶

Az a szerencse jutott számomra, hogy a kérdést a római levéltárak alapján vázlatosan bár, de teljes egészében bemutathatom. Az adatok nagy része a Propaganda Fide-nek, csak nemrég, 1926-ban megnyitott levéltárából került elő s néhol meglepetést is szerez a történészeknek.

Ami most már a kérdést illeti, az 1601-ben Erdélyből kiutasított Náprági Demeter erdélyi püspöki címét 1605-ig megtartotta. 1605—1618-ig az erdélyi püspöki címet senki sem viselte. Ettől kezdve a császár mint Magyarország királya az ottani szokáshoz hasonlóan, már csak azért is, hogy Erdélyhez való jogát kihangsúlyozza, 1695-ig összesen tizenegy püspököt nevezett ki az erdélyi püspöki címre.⁷

A legelső választott püspök SZENTANDRÁSY ISTVÁN, származási helye után CSÍKY ISTVÁN néven ismeretes. A csikmadéfalvi ifjú Bécsben és

⁵ Náprági megerősítése no. Acta Vicec. 14. köt. 45b.

⁶ Fraknoi Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.* Bp., 1895; *Oklevéltár a kegyúri jog történetéhez.* Bp., 1899. — Galla Ferenc: *Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye.* Bp., 1941.

⁷ A tizenegy választott püspök: Szentandrásy István (1618), Hosszútothy László (1631), Simándi István (1634), Pálfalvy János (1653), Szentgyörgyi Ferenc (1656), Szegedi Ferenc (1660), Szenttamásy Máté (1667), Mokcsay András (1676), Sebestyén András (1679) és Kada István (1685). Életrajzukat bőven ismerteti Temesváry János *Erdély választott püspökei* című munkájában. Szamosújvár, 1913—14.

Lengyelországban végezte tanulmányait. Már huszonnégy éves korában felmentéssel pappá szentelték, s utána mint misszionárius járta Erdélyt és Moldovát.

Innen Rómába vizatérve, VIII. Kelemen pápától új megbízatást nyer, hogy 1600-ban Lugos és Karánsebes vidékére menjen. Második missziós útja után Rómában, 1606-ban samandriai püspöki címre felszentelik, és mint apostoli kormányzót Erdélybe küldik. 1608-ban Gyergyószentmiklóson a papsággal és a főbb katolikus nemesekkel egyházkormányzati kérdések fölött kongresszust is tartott. Munkájában megzavarták a kellemetlen események.

Báthory Gábor fejedelem erkölcsi magatartása miatt a nemesek lázongtak és összeesküvést terveztek ellene. A terv nem sikerült és a számonkérés elől elmenekült nemesek nagyobb részét katolikusok voltak. Az Erdélyben tartózkodó Szentandrásy apostoli kormányzó — bár semmi köze nem volt az összeesküvéshez — szintén gyanuba esett. A szebeni országgyűlés örökös proscriptioval illette, a beszercei országgyűlés is ekkor mondotta ki, hogy a katolikusoknak püspökük ne legyen.⁸

A sors iróniája, hogy mint samandriai püspök Erdélyben éveket tölthetett s mint erdélyi püspök sem pápai megerősítést nem nyert, sem nem kockáztathatta meg, hogy híveit meglátogassa.

Közben XV. Gergely pápa 1622-ben megalapította a Propaganda Fide, vagyis a Hitterjesztő szent kongregációt és annak joghatósága alá rendelte nemcsak a távoli missziós területeket, hanem a törököktől elfoglalt, vagy protestáns befolyás alatt álló országokat, így Erdélyt is. Ez azt jelentette, hogy míg más területek ügyeit tárgyuk szerint a többi római kongregációk intézték, addig a Propaganda Fidehez tartozó területnek minden kérdését ez a kongregáció vizsgálta meg és a többi kongregációknak csak kész döntéseket küldött, még a püspökök kinevezése kérdésében illetékes Consistoriális kongregációnak is. A Consistoriális kongregáció épen ezért mint hozzá tartozó ügyről a magyar király főkegyúri jogáról vitatkozott ugyan a császári udvarral, de Erdély kérdésében mindig megkérdezte a Propaganda Fide kongregációt és ennek sugalmazásait hajtotta végre.

A Propaganda Fide kongregáció mindjárt a megalakulás után elrendelte, hogy a kinevezett, de meg nem erősített püspökök vagy foglalják el püspöki székhelyüket s akkor pápai megerősítésüket sürgetni fogja, vagy a tridenti zsinat rendelete szerint mondjanak le címükről, mert a Szentszéknak módjában áll missziósok által gondoskodni a hívek lelki szükségéről. Felszólította többek között Szentandrásy Istvánt is, hogy vagy menjen a hívek közé, vagy mondjon le erdélyi püspöki címéről. DARKÓ JÁNOS erdélyi misszionárius 1629-ben azt jelentette a Propaganda Fide kongregációnak, hogy Szentandrásy addig

⁸ Szentandrásy önéletrajzát kiadta Veress Endre: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. Bukarest, 1937. IX, 272—3. — Ganchat Patritius O. M. Conv. (*Hierarchia Catholica Medii et Eccentioris aevi sive Summum Pontificum S. R. E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*. Münster, 1935. 381.) munkájában Cihí (Csiki) Cecchius hármassal nével jelöli.

nem megy Erdélybe, amíg Bethlen Gábor fejedelem él, mert nagyon fél tőle. Ujabb felszólításra nem került sor, mert a császár áthelyezte a veszprémi püspökségre.⁹

A Consistorialis kongregáció a Propaganda Fidehez hasonlóan az 1626. szeptember 17-én tartott ülésén elvként kimondotta, hogy nem kívánja szaporítani a címzetes püspökök számát és a török hódoltság, valamint a reformáció befolyása alatt lévő területeken szabadon akarja betölteni a püspökségeket, még akkor is, ha egyébként mást illetne meg ott a püspök személyének kiválasztása. Ettől kezdve a Consistorialis kongregáció is nemcsak a királyi főkegyúri jognak túlzó értelmezését és kiterjesztését utasította vissza, hanem elvitatta a császártól azt a jogot, hogy mint magyar király olyan püspökségekre nevezzen ki püspököket, ahol a terület fölött még a polgári joghatóságot se gyakorolhatja. Ennek a kongregációnak döntésével foglalkozott a magyar püspöki kar Pozsonyban 1628-ban Pázmány Péter vezetése alatt, s nagyon aggódott a pásztor nélkül maradt Erdély miatt.

Szentandrásy István áthelyezésekor PÁZMÁNY PÉTER a kedvező alkalmat felhasználva, ajánlatot tett a bécsi nunciának, hogy neveztesen ki Erdélybe püspöknek egy egyszerű barátot, aki a maga igénytelenségében megmaradva, zavartalanul gondolhatja a katolikusokat. Akkor nem volt még idő egy ilyen tervet megvizsgálni, de negyven évi próbálkozás után Róma is ezt az utat találta megfelelőnek. Mielőtt még ilyen kérdésről tárgyalni kezdetek volna, a császár kinevezte Szentandrásy utódját, Hosszutothy Lászlót az erdélyi püspökségre.¹⁰

Kinevezését szerencsésnek tartotta Pázmány is, mert Hosszutothy mint a császár követe járt Erdélyben és jó összeköttetései voltak az erdélyi nemesekkel. II. Ferdinánd a Szentszéktől a kinevezés után azonnal kérte a püspök megerősítését is. Ciriaco Rocci bécsi nuncius a kánoni vizsgálatot is megtartotta. Az erdélyi egyházmegyére és Hosszutothy személyére vonatkozólag részletesen kikérdezte SENNYEI ISTVÁN váci, PYBER JÁNOS egri püspököket és FERENCZY LŐRINC secretariust. 1632-ben Rómában jártában Pázmány személyesen is megpróbálta a megerősítést elintézni, de nem sikerült. 1633-ban pedig már a császár Hosszutothyt a nagyváradi püspökségre helyezte át és utána 1634-ben az erdélyi püspökségre kinevezte SIMÁNDI ISTVÁN csornói prépostot. A korhoz és divatjához mérten szokatlan az a válogatott dícséret, amit Pázmány Simándiról ír a Propaganda Fide kongregációnak a megerősítés elnyeréséért. Simándi elhatározta, hogy a vértanúság veszélyével is Erdélybe megy, köpeny és tarisznya nélkül, szegényen, apostoli módra.

⁹ A Propaganda Fide kongregáció megalapítása 1622. június 20-án az „Inscrutabili“ kezdetű pápai bullával történt.

Galla Ferenc: *Marnovics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Bp., 1940. 74. kk. A Propaganda Fide kongregáció belgrádi székhellyel apostoli kormányzóságot és missziós központot szervezett a dél-magyarországi és erdélyi területek gondozására.

Darkó János misszionárius levele: Archicium S. Congregationis da Propaganda Fide (A Propaganda Fide levéltára). Memoriali sorozat 389. köt. 258.

¹⁰ Hanuy Franciscus: *Petri Cardinalis Pázmány Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopi et Regni Hungariae Primatis Epistolae Collectae*. Bp. 1910. II, 123. Pázmány levele a bécsi nunciushoz 1630. május 17-én.

Kérte megerősítését és a szokásos díj elengedését, mivel Simándinak semmije sincs, sőt állandó segítségre fog szorulni Erdélyben is.¹¹

Pázmány azért tudta olyan meggyőzően ajánlani Simándi megerősítését a Propaganda Fide kongregációnak, mert igen jó diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn I. Rákóczy György fejedelemmel és lehetségesnek tartotta a pillanatot arra, hogy Erdélybe katolikus püspököt küldjön. Barberini bíboros már meg is ígérte 1634 július 22-én kelt levelében Simándi megerősítését. Simándi maga is bizonyítani akarta tiszta szándékát, Erdélybe ment és a papságot zsinatra hívta össze. Váratlanul történt az a nagy szépséghiba, hogy a papság a Szentszék-től meg nem erősített püspököt nem fogadta el, jelentést tett a fejedelemhez, aki Simándit a besztercei határozatok értelmében kiutasította. Róma pedig a megerősítés helyett teoretikus vitába kezdett a kegyúri jog terjedelmére vonatkozólag. Azt vallotta, hogy a magyar királyokat nem illeti meg az erdélyi püspök kinevezésének joga, még abban az esetben sem, ha Erdély hűbérese, mert Szent István a magyar egyházmegyék fölötti kiváltságait Erdély meghódítása előtt kapta, amint Baroniusz is bizonyítja. Az 1600. évi kinevezés sem számít, mert az az erdélyi fejedelem előterjesztésére történt. Egyébként is Erdély a missziós területekhez s így a Propaganda Fidehez tartozik, ahol a Szentszék a szabad cselekvést magának tartja fenn.¹²

A Szentszék rossznéven vette Pázmánytól is, hogy a királyi kegyúri jog védelmében a császári udvar szélsőséges álláspontját képviselte.

A Propaganda Fide-kongregáció kérdést intézett a legfőbb erdélyi katolikus nemesekhez, és Kornis Zsigmond, Haller István aláírásával azt a választ kapta, hogy teljesen lehetetlen Erdélybe katolikus püspököt küldeni. Annál szívesebben fogadták Erdélyben a ferences missziós atyákat. Azért a kongregáció főbb gondját az erdélyi missziók megszervezésére fordította, Simándi megerősítését pedig halogatta.¹³

Az erdélyi missziók főnöke, SALINAI ISTVÁN ferences szerzetes, a Szentszék megbízásából és a katolikus nemesek támogatásával a Székelyföldet (Siculia) meglátogatta és e látogatásról Rómába részletes jelentést küldött. Sürgette, hogy minél előbb küldjenek püspököt Erdélybe, vagy erősítsék meg a császártól kinevezett Simándit. A Propaganda Fide titkára, INGOLI, aki különös érdeklődéssel kezelte az erdélyi ügyeket, egy áthidaló megoldást terjesztett a kongregáció elé: nevezék ki Simándit egy más püspöki címre, és úgy küldjék Erdélybe, mint apostoli helytartót. Megkérdezték Simándit is, hogy elfogadná-e, ha egy más püspöki címet adnának neki „in partibus infidelium“, de Si-

¹¹ Hosszutothy kánoni vizsgálata. Vatikáni t. lev.: Viennae Processi nro. 42. Pázmány levele Simándiról a Propaganda Kongregációhoz, Hanry: *i. m.* II, 539., Galla: *Mer-novics* 178.

¹² Fraknói: *Oklevéltár* 184—7, 350. A memorandumot Mascambrino János jogász állította össze.

¹³ Propaganda Fide lev.: Acta sorozat 13. köt. 66. a kongregáció 1638. évi március 27-i határozata. Uo. Lettere di Germania sorozat, 82. köt. 197a. Kornis Zsigmond és Haller István levele.

mánda azt válaszolta, hogy ez a császár kinevezése ellen volna, s azért nem fogadhatja el.¹⁴

Simándi István, hogy az erdélyi katolikusokon segítsen, 1638-ban vikáriusává nevezte ki SALINAI ISTVÁNT, akit ebben a tisztségben az erdélyi fejedelem is megerősített. A Propaganda Fide kongregációja, ahová az ügyet Salinai István felterjesztette, elutasította azt mint érvénytelen kinevezést, mivel ez meg nem erősített püspöktől származott.

Simándi később is egész haláláig szorgalmazta pápai megerősítését. Közbejártak érte LÓSY IMRE esztergomi érsek, tekintélyes szerzetesek, de a jóindulaton kívül más eredményt elérni nem tudtak a Szentszéknél.¹⁵

1653-ban, Simándi halála után III. Ferdinánd császár az erdélyi püspökségre a szülőfalujáról nevezett PÁLFALVAY JÁNOST nevezte ki. A kinevezett püspökségében való megerősítésért nem tett lépéseket, s így nem hozott új szint a vitakozásokba.

Utána SZENTGYÖRGYI FERENC következett 1656-ban. Kánoni vizsgálatát Scipio Pannochieschi Ilcij gróf, bécsi nuncius 1658. március 1-én és 2-án tartotta meg. Kihallgatta az erdélyi származású Istvánffy Bálint nagyszombati papnövendéket, Szentkirályi Miklós szintén erdélyi származású bécsi pázmánista növendéket és P. Avanzinus Miklós jezsuita atyát, a bécsi egyetem tanulmányi felügyelőjét, aki Szentgyörgyinek pázmánista kollégája volt.¹⁶

Jóllehet a Szentszék az erdélyi püspökségre vonatkozólag a magyar királyi kegyúri jog kiterjedését is vitatta, mégis inkább a tridentin zsínat határozatainak erejével azt akarta elérni, hogy a kinevezett püspökök foglalják el a püspöki széket és tartózkodjanak a híveik között. Erdélyből, különösen a ferencesek vezérének, Salinai Istvánnak halála után, mind sűrűbben jöttek a panaszos levelek a Propaganda Fide-kongregációhoz és főpásztorért könyörögtek.¹⁷

A kongregáció minden addigi elvi álláspontját elhagyva, levelet írt Szentgyörgyi Ferencnek, mint erdélyi püspöknek, ilyen tartalommal: Könnyű elgondolni azt a súlyos kárt, amely székhelyétől való távollétéből származik azokra a hívekre, akik főpásztori gondjaira vannak bízva, s akiknek nincs ki a bérmálás és az egyházirend szentségét ki-

¹⁴ Sicilia visitációjának okmányai: Propaganda Fide lev.: Visite e Collegii 16. köt. 248—52. — Kornis Zsigmond, Haller István, Erdély István és Toldalaghi Mihály levele a székely papsághoz a visitáció előtt uo. 153. — Az erdélyi nemesek kísérő levele Salinai István beszámolójához uo. 256. Aláírta: Ruszkai Kornis Zsigmond, Vesseliény Boldizsár, Haller István, Sulyok István, Toldalaghi Mihály, Mynszenti Gábor, Petki István és Lázár István. Ingoli indítványa uo. Acta 13. köt. 189.

¹⁵ Simándi István levele Salinai Istvánhoz: Prop. Fide lev.: Lettere di Germania, 81. köt. 89. — Salinai István levele a Propaganda Fide kongregációhoz uo. 261. — A kongregáció 1639. július 23-án Salinai István püspöki helynökségét visszautasítja uo. 275b, vö. még Acta 15. köt. 138ab. — Simándi újabb kérése uo. Lettere di Germania 81. köt. 88—9., 83. köt. 224. Uo. Acta 17. köt. 53b. és 366b—367a.

¹⁶ Vatikáni t. lev.: Viennae Processi nro. 111.

¹⁷ Prop. Fide lev.: Scritte riferite Transilvania, Valacchia, Moldavia, 269. köt. 12. az erdélyi főesperesek levele; uo. 80a. Domokos Kázmér ferences szerzetes levele.

szolgáltassa, nincs, aki olyan nehéz helyzetben és annyi hanyagság után lelki vigaszt vigyen. Nem csoda, ha a pásztor után kívánczó híveknek kiáltása egészen idáig jutott. Ismeretes a kongregáció előtt, hogy az erdélyi püspöknek helybenlakása akadályokba ütközik, de helyteleníti, hogy meg sem próbálta a híveihez eljutni. Azért figyelmeztetik ismét, hogy mennél hamarabb pótolja ezt a hiányt, és a kongregációnak küldjön tapasztalatai alapján részletes jelentést az erdélyi egyházmegye helyzetéről.¹⁸

Még különlegesebb, hogy az esztergomi érseket is utasították, hogy a püspökök feletti jogánál fogva figyelmeztesse az erdélyi püspököt főpásztori kötelességeire. E felszólításra Szentgyörgyi a moldvai miszionáriusok útján egy rövid levelet küldött Rómába, ebben megígérte, hogy mihelyt megkapja a pápai megerősítést, Erdélybe megy.¹⁹

1660-ban Szentgyörgyi Ferenc után az erdélyi püspökségre a császár SZEGEDI FERENCET nevezte ki és megerősítéséért Rómában új diplomáciai csatába kezdett. A császári udvar érveit LEVÁKOVICS MÁRTON szerkesztette; főbb pontjai a következők:

1. Nem vitatható el a kegyúri jog a magyar királytól az erdélyi püspökség esetében különösen azért, mert ez a püspökség egyike a Szent Istvántól alapított püspökségeknek.

2. Nem áll fenn az elidegenítés esete azért, hogy Báthory Zsigmond egyszer püspököt nevezett ki, mert ezt a császár engedélyével tette, aminthogy a császár maga küldötte 1597-ben a kinevezett püspököt, Náprági Demetert is. Egyébként ugyanaz a fejedelem Erdélyről is lemondott a császár javára.

3. A törökök és a protestánsok erőszakkal foglalták el Erdélyt, de amiatt a magyar királyok jogaikról le nem mondhatnak.

4. Magyarország választott püspökei nem olyanok, mint amilyeneket a Szentszék a pogányoktól lakott városok címére nevez ki. A magyar püspököknek az országgyűléseken szavazati joguk van, híveik vannak és igyekeznek is amennyire lehet pásztoraik lenni.²⁰

Ezeknek az érveknek a cáfolatát jelenti az az utasítás, amelyet a Consistoriális kongregáció bíboros-titkára 1662. október 7-én a bécsi nunciusnak küldött. Először is rossznéven veszi a Szentszék, hogy a fölösleges vitakozással eltöltik az időt és a hívek továbbra is pásztor nélkül maradnak. Helyteleníti a választott püspökök magatartását, akik azt hiszik, hogy elég az országgyűléseken résztvenniük és nem is próbálják meg a legelsőrangú kötelességüket, a híveik között való tartózkodást teljesíteni. Kineveznek egy egyszerű barátot vikáriusnak s többet nem gondolnak a püspökséggel, amelynek csak a nevét viselik.

¹⁸ Szentgyörgyi akkor Esztergomban tartózkodott mint káptalani nagyprépost. Temesváry: *i. m.* 47. — Prop. Fide lev.: Acta 23. köt. 32b. — A kongregáció levele Szentgyörgyire: *Lettere volgari*, 42. köt. 172b.—173a.

¹⁹ A kongregáció levele Lippay György esztergomi érsekhez: *Lettere volgari* 42. köt. 173b. és 190b.—191a. — Acta 28. köt. 135b.

²⁰ Fraknoi: *Oklevéltár* 237—41. — Szentgyörgyi kinevezési okmányában III. Ferdinánd külön kitért arra, hogy köteles a püspökséget elfoglalni és főpásztori kötelességeit pontosan ellátni (Vatikáni t. levéltár: Viennae Processi, nro. 111.).

Teszik ezt olyan helyeken is, ahol az ellenséges kormányzat és környezet még inkább megkövetelné, hogy a püspök a hívei között legyen és gondoskodjék azokról a szegény katolikusokról, akik évtizedeken át nem jutottak szentmiséhez és szentségekhez.

Tiltakozott az ellen, hogy a nunciások és más diplomaták esetére hivatkozzanak, akiket a Szentszék már régen megszünt püspökségek címére nevezett ki és a residentia kötelezettsége alól felmentett. A kereszténység szívében, ahol hívek is vannak, nem lehet kinevezni olyan püspököket, akiknek az Egyház eddigi joggyakorlatával és minden szabályával szemben már eleve az a szándékuk, hogy nem fognak a híveik között lakni. A bécsi nunciatura összeegyeztető javaslatot tett mind a császári udvarnál, mind a Szentszéknel. Hogy a császártól kinevezett, vagy bemutatott püspökök a megerősítés után egy év alatt a tridentini zsinat határozata értelmében foglalják el püspökségüket, s ha ezt nem tennék meg, a Szentszék vonja meg tőlük a püspöki jelvényeket. Az indítványt egyik fél sem fogadta el.²¹

I. Lipót császár Szegedi Ferencet 1663-ban a váci püspökségre helyezte át és az erdélyi püspökségre kinevezte FOLNAY FERENC, samandriai címzetes püspököt. Hogy ez utóbbinak megerősítéséért történtek lépések, arról csak a Propaganda Fide levéltára szolgáltat adatokat.

A nagyszerű diplomáciai munkának elindítója Római Modest ferences szerzetes, aki mint visitor a kongregáció megbízásából Erdélyt bejárta és 1664. október 16-án részletes jelentést tett az erdélyi állapotokról. Igen értékes és színes a bő jelentésnek minden adata. Most csak azt emelhetem ki, hogy minden hiánynak vagy túlkapásnak okát az egyházi kormányzat hiányában látta. Úgy látszik, hogy magával Fólnay Ferencel is találkozott, aki késznek mutatkozott Erdélybe menni, ha megkapja a pápai megerősítést. Úgy vélekedett, hogy ha a püspök egyszer Erdélybe bemehetne, a katolikusok meg is védenék és el is tartanák őt. Ugyanakkor kérte Fólnay megerősítését LIPPAY György esztergomi érsek is, hangsúlyozva, hogy semmi értelme és haszna nem lesz, ha Erdélybe még fel nem szentelt püspököt küldenek, megerősítés nélkül. Igérte, mindent el fog követni, hogy Erdélyben eltöröljék a katolikus püspököt kitiltó törvényeket.²²

A Propaganda Fide kongregáció Római Modest jelentését másolatban elküldötte a bécsi nunciának és az esztergomi érseknek. Mindketten megerősítették a ferences atya adatait. Azt is, hogy csak felszentelt, megerősített és Erdélyben lakó püspök tud segíteni a sokféle

²¹ Vatikáni t. lev.: Nuntiatura di Germania, 33. köt. 28—9, 34.

²² Fraknoi: *A magyar királyi kegyúri jog.* 384—8. felsorolt viták nem Fólnay megerősítése érdekében történtek, mert azoknak keltezésekor már Fólnay nem állt.

Római Modest jelentése. Prop. Fide lev.: *Scritte racc. Germaniae missiones 1622—1680.* Az esztergomi érsek leveli no. 244, 249b. — Az érsek az erdélyi törvények miatt életveszélyesnek tartja, hogy oda katolikus püspök bemenjen.

Boros Fortunát: *A protestáns fejedelmek kora.* „Az erdélyi katolicizmus multja és jelene“ című kötetben. Dicsőszentmárton, 1925. 76. A státus-férfiak éppen 1666-ban próbálkoztak sikertelenül Apafi Mihály fejedelemmel, hogy állítsa vissza a katolikus püspökséget.

bajon. Az egész erdélyi ügyről összefoglaló jelentést adott BARBERINI bíboros, a Propaganda kongregációnak 1666. december 20-án tartott ülésén. Ugyanakkor érkezett az a hír is, hogy Felnay Ferenc meghalt. Ezt a szerencsés pillanatot használta fel a Propaganda Fide-kongregáció. Arra kérte nunciusa által a bécsi udvart, hogy ne nevezzenek ki püspököt Erdélybe, mert a kongregáció apostoli helytartót akar küldeni, nem az erdélyi, hanem valamilyen más püspöki címmel. Az 1667. február 8-án tartott gyűlésen a következő tervet készítették elő. Neveztessek ki a császár közbejötté nélkül egy szerzetes címzetes püspöknek azzal, hogy mint püspök is köteles a szerzetházban lakni. Így nem fog neheztelni a császár, mert nem az erdélyi püspöki címet fogja viselni. Nem veheti rossznéven az erdélyi fejedelem, sőt a török porta sem, mert nem a császártól kinevezett püspököt küldötték Erdélybe. De nem haragudhatnak miatta a protestáns felekezetek sem, mert nem az erdélyi püspök megy Erdélybe és nem fogja a püspökség birtokait visszakövetelni. A tervet elküldötték a bécsi nunciushoz, PIGNATELLI ANTALNAK és arra kértek választ, hogy vajjon így elfogadnák-e a püspököt az erdélyiek és nem fog-e ellentmondani a császár.²³

A bécsi nuncius gyorsan válaszolt. A legjobbnak tartotta a pillanatot a terv keresztülvitelére, mert a bécsi udvarban senki sem mondott ellent, de különösen, mert nemrég az erdélyiek Bandinus érsek, apostoli visitatort szívesen fogadták és ott a főpapi funkciókat is zavartalanul elvégezhette. A bécsi nuncius nem sokkal később a számításba vehető jelölteket Malomfalvi György, Boldizsár Antal, Domokos Kázmér, Kászoni János erdélyi, valamint Wanovics György és Római Modest külföldi ferences szerzetesek személyében, meg is nevezte.

Csodálatos finom érzékkel írta le RÓMAI MODEST a kongregációnak, hogy milyen legyen az Erdélybe küldendő apostoli helytartó. Rövid jellemzésében a XVII. századi Erdély vallási helyzetére vonatkozólag világos tükörképet adott. Római Modest szerint az apostoli helytartó:

1. Ne mutasson Rómától való nagy függést, s azért ne legyen külföldi. Így kevésbé lesz gyanús a protestánsok előtt.

2. Lakják a kolostorban, de a Székelyföldön (Siculia), ahol a katolikusok többsége van, mert megtörténhetnék, hogy a törvények tilalmától való félelmükben a saját szerzetestársai vádolnák be, nehogy őket utasítsák ki a püspök miatt.

3. Legyen állandó összeköttetésben az esztergomi érsekkel és Magyarország kancellárjával, hogy szükség esetén legyen, aki megvédje. Épen ezért az apostoli helytartót az esztergomi érsek tetszésének megfelelően kell kiválasztani, de az erdélyi katolikus nemesek beleegyezésével, mert az utóbbiaknak már jogaik vannak a vikáriusok megválasztásában.²⁴

²³ Prop. Fide lev.: Acta 34. köt. 253a—254b., 35. köt. 335a., Scritte riferite. Germaniae Missiones, I. köt. 2—4ab.; Acta, 36. köt. 33.

²⁴ Utal az 1642. évi gyulafehérvári országgyűlés határozataira és arra a jogilag lehetetlen gyakorlatra, hogy a katolikus státus előterjesztésére Erdély protestáns fejedelme kinevezte a püspöki helynököt, amikor joghatósággal bíró, megerősített püspök nem is volt. ErdOrszEml. X, 290—4.

4. Járjon Erdélyben egyszerűen, mint magánszemély, hogy a püspöki rangjával ne állítsa kényes helyzetek elé a nemeseket és feltűnés nélkül fogadassák be magukhoz.

5. Csak a lelki joghatóságot gyakorolja és meg se próbálja a püspöki birtokok visszaszerzését, nehogy miatta elűzzék Erdélyből.

6. Ne legyen más szerzetes rendhez tartozó, mint akik Erdélyben is vannak, vagyis ferences, nehogy ez is ok legyen az ellenkezésre.

7. Külföldön és teljesen titokban szenteljék püspökké. Egy ideig ne is gyakorolja püspöki jogait, hogy ne tudjanak rangjáról a protestánsok és ne akadályozzák meg Erdélybe való belépését.

8. Adjanak neki legalább az elinduláshoz pénzbeli segítséget is a legszükségesebb kiadásokra.²⁵

Amikor minden készen állt a megoldásra, váratlanul I. Lipót császár kinevezte az erdélyi püspökségre SZENTTAMÁSY MÁTÉ csornói prépostot és megerősítéséért új memorandumot küldött a Szentszéknek.

A memorandum pontjai választ adnak a Szentszék azon előbbi ellenvetéseire, hogy Erdély a magyar koronától egészen különvált. Inkább a török uralkodik fölötte, mint a magyar király. Ez a szétválás nem erőszakos török beavatkozásra történt, hanem az I. Ferdinánd és Szapolyai János megegyezése alapján.

Legelső felelet: Erdély valóságos adófizetője a portának; ebből világosan látszik, hogy nem jószántukból tartanak a törökkel.

Másodsor: az apostoli királyok a polgári joghatóságot egyidőre átengedhették az erdélyieknek, vagy a töröknek, de nem a lelki, apostoli jogaikat. Fenntartották mindig maguknak *a)* az erdélyi püspöki szék betöltését; *b)* a kinevezett püspököknek megfelelő javadalomról, apátságokról, prépostságokról gondoskodtak; *c)* az erdélyi püspöki szék betöltésekor elsősorban mindig erdélyieket vettek figyelembe (Szentandrassy, Simándi, Pálfalvay, Szentgyörgyi, Szenttamásy) és rendszeren a leleszi prépostságot adták nekik, hogy Erdély közelében legyenek; *d)* gyakran követségbe is küldötték őket az erdélyi fejedelemhez.²⁶

Harmadsor: Az esztergomi érsek is gyakorolta a joghatóságot az erdélyi püspökség fölött. A zsinatokra meghívta az erdélyi választott püspököket. Általános helytartókat is küldött Erdélybe. Szerzetes és világi papokról gondoskodott és ellátta őket ajánló levelekkel. Pázmány bíboros a tőle alapított bécsi szemináriumban az erdélyi növendékek számára különleges kedvezményeket biztosított, ha megígérik, hogy felszentelés után Erdélybe visszamennek.²⁷

Negyedsor: Erdély nemzetiségében és nyelvében egy Magyarországgal. Csak onnan várhatja, hogy magyar papok utánpótlásáról

²⁵ Propaganda Fide lev.: Acta, 36. köt. 127ab.; uo. 236—8.

²⁶ Uo. 37. köt. 7b—8b. A memorandum Fraknoi: *Oklevéltár* 264—77. Az erdélyi fejedelemmel követségben jártak: Náprági Demeter, Hosszutothy László és Szentgyörgyi Ferenc választott püspökök.

²⁷ Az esztergomi érsek vikáriusoknak kinevezte: Sükösd Jánost (1654—1659), László Jánost (1659—1669), ajánló levelet adott Domokos Kázmérnak is.

gondoskodni fognak. Ha a császártól kinevezett püspökök Erdélyben nem is lakhatnak, helyettesek révén tudnak gondoskodni a híveikről.

Végül a magyar királyok háromszor visszaszerezték Erdélyt, 1551-ben és 1601-ben fegyverrel, 1598-ban pedig megegyezéssel.²⁸

A memorandum a Consistoriális kongregációhoz került s ott el is rekedt anélkül, hogy foglalkoztak volna vele. A Propaganda Fide-kongregáció pedig tovább folytatta diplomáciai ügyességeit. Bécsben 1665—1667 márciusáig GIULIO SPINOLA érsek volt a nuncius, az erdélyi ügyek nagy barátja és római szakreferense. Közbenjárására a császári udvar beleegyezett abba, hogy a Szentszék még Szenttamásy Máté életében apostoli helytartót küldjön Erdélybe. A császár levelében ilyen feladatra DOMOKOS KÁZMÉR erdélyi ferences atya személyét találta alkalmasnak, ami ismét Spinola nuncius sugalmazására vall, mert atyailag szerette ezt a nagyszerű barátot.²⁹

Spinola mint bíboros tért vissza Rómába, s attól kezdve minden ügy történt, mint Római Modest előbb ismertetett javaslatában megrajzolta. Domokos Kázmért sürgősen Rómába hívták. Közben 1668. május 7-én a kongregáció döntött Domokos KázmÉR apostoli helytartói kinevezéséről, s ezt a döntést IX. Kelemen pápa június 9-én megerősítette. Domokos KázmÉR kívánságára nem bullát, hanem brevet állítottak ki a cornoi püspöki címre. Spinola bíboros sürgette az ügyet, hogy még a nyári melegek beállta előtt elhagyhassa Domokos KázmÉR Rómát. Püspökké szentelése a Szent Péter kápolnában történt június 17-én, a szentelést Spinola bíboros végezte. Ellátták pénzzel és az esztergomi érsekhez küldötték. Az esztergomi érsek ajánlólevelével jött Erdélybe. A diplomáciai összemunkálkodásban sehol hiba nem történt. Az erdélyi státus-férfiak szerzett joguknál fogva bemutatták a fejedelemnek és kineveztették az erdélyi törvények szerint általános helytartónak. Hogy Domokos KázmÉR felszentelt püspök, csak később derült ki, amikor papokat szentelt. Rómában való püspökké szentelését annyira sikerült napjainkig titokban tartani, hogy KARÁCSONYI JÁNOS-sal, a ferencesek történetének klasszikus írójával a történészek úgy tudták, hogy Szelepcsényi György esztergomi érsek szentelte püspökké.³⁰

Domokos KázmÉR 1669. március 12-én kelt levelében jelentette a kongregációnak, hogy az országgyűlés alkalmával elfogadta a fejedelem és két katolikus nemes által hivatalába bevezettette. A Domokos KázmÉrnak írt válaszból kitűnik, hogy Spinola bíboros maga vitte a leveleket a pápához, s hogy a pápa örvendezve olvasta a jó híreket és

²⁸ Báthory Zsigmond lemondott Rudolf császár javára.

²⁹ Prop. Fide lev.: Acta, 37. köt. 64ab. Uo. Scritte riferitee. Germaniae Missiones. I, 4ab.

³⁰ Prop. Fide lev.: Acta, 36. köt. 127.; Vatikáni t. lev.: Secr. Brevium, 1404. köt. 106a.; 1668. május 22-én még nem volt Rómában Domokos KázmÉR, mert akkor még a Propaganda kongregáció a breve elküldését szorgalmazta a breve hivatalnál. Prop. Fide lev.: Lettere volgari, 47. köt. 309.; Június 12—18. Rómában elkészítették Domokos KázmÉR brévéjét a cornoi püspöki címre, 17-én felszentelték, 18-án az erdélyi apostoli helytartói kinevezése is megtörtént és 120 seudóval, kísérelvel engedték útra. l. Prop. Fide lev.: Lettere volgari, 47. köt. 311a—312b.; Vatikáni t. lev.: Secr. Brevium, 1404. köt. 105.

Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon*. II, 240.

megáldotta az erdélyieket, akik annyi szeretettel fogadták az apostoli helytartót.³¹

Még Domokos Kázmér helytartóságának ideje alatt, 1676-ban, ki-nevezte a császár Szenttamásy Máté utódját, **MOKCSAY ANDRÁST** erdélyi püspöknek, és szorgalmasan kérte megerősítését.

Már évtizedekkel előbb mutatkozott némi különbég a Consistoriális kongregáció és a Propaganda-kongregáció felfogásában Erdélyt illetően, mert az első a bécsi udvar jelentéseiből ismerte az ügyeket, az utóbbi pedig közvetlen kapcsolatokat tartott az erdélyiekkel. Állandó levelezésben állott nemcsak a szerzetesekkel, de a státus-férfiakkal is. Épen ezért Mokcsay András kinevezésekor külön figyelmeztette a Propaganda-kongregációt a Consistoriális kongregációt, hogy az erdélyi ügyekben tudta nélkül semmit se tegyen.³² Mokcsay utódja **SEBESTYÉN ANDRÁS**, szintén kérte a nunciustól megerősítésének kieszközölését azon a címen, hogy jó ismeretségben van az erdélyi fejedelemmel, Apafi Mihállyal és nem lesz akadálya annak, hogy Erdélybe mehessen. Megerősítést azonban mégsem kapott.³³

Domokos Kázmér még életében kérte a Propaganda-kongregációtól, hogy nevezessék ki utódjául **KÁJONI JÁNOS** ferences szerzetest. Amikor ez Rómában megtörtént, a botrány az erdélyi katolikusok részéről esett meg. Mivel már Domokos Kázmér püspöki rangjával bajuk volt a nemeseknek az országgyűlés előtt, nem merték elfogadni Rómától a megkérdezésük nélkül kinevezett második püspököt, hanem **SZEBELÉBY BERTALAN** világi papot megválasztották és a fejedelemmel kineveztették általános helytartónak. Esztendőig tartott Rómában a vita, hogy milyen címen választanak az erdélyi nemesek püspöki helytartót, milyen címen nevezi ki a másvallású fejedelem, és igen bő irodalmat hagyott maga után a Propaganda levéltárában ez a vitatkozás. A kérdést nem az elvek döntötték el, hanem az idő.³⁴

Ugyanis a császári seregek 1685-ben már átlépték Erdély határát. Ugyanabban az évben a császár kinevezte **KADA ISTVÁNT** erdélyi püspöknek és megerősítéséért új memorandumot és kézenfekvőbb érveket küldött Rómába.

Főbb pontjai: 1. Az erdélyi püspökséget Szent István magyar király alapította. 2. A magyar királyok joghatóságukat Erdély fölött mindig gyakorolták, de nem gyakorolták ezt az erdélyi fejedelmek, s nem is gyakorolhatták, mivel a katolikus hittől elszakadtak. 3. A császár seregei győzedelmesen haladnak előre Erdélyben és az erdélyiek lemondottak a török protektorátusról. 4. Így a császárnak és az esztergomi érseknek megvan a módja, hogy visszaállítsa a püspökséget.

³¹ Domokos Kázmér 1668. szeptember 1-én még Bécsben volt. Az országgyűlés, amelyről első levelében említést tesz Gyulafehérváron 1669. január 25-én kezdődött. ErdOrszEml. XIV, 53—8.

Domokos Kázmér levelei a kongregációhoz: Prop. Fide lev.: Scritte riferite Ungheria Transilvania. I, 509.; 510b—511b. Spinola válasza 1669. november 8.

³² Prop. Fide lev.: Acta, 47. köt. 122ab.

³³ Vatikáni t. lev.: Archivio della Nuntiatura di Vienna, 149. köt. 150—1. Sebestyén András levele Opizio Pallavicino efezusi érsek, bécsi nunciushoz.

³⁴ Prop. Fide lev.: Acta, 46. köt. 167. és 48. köt. 230.

5. Hogy Kada Istvánt apostoli helytartónak nevezzék ki, sem nem elég, sem nem szükséges. Most már nincs akadálya, hogy Erdélyben székeljen.³⁵

Rómában nem tartották olyan természetesnek, mint Bécsben, hogy a császári seregek bevonulásával egyszerre minden megváltozik Erdélyben. Kada István ügyét is a Propaganda Fide-kongregációra bízta, és a bécsi nunciustól felvilágosításokat kértek. A kongregáció pedig azt sugalmazta, hogy Kada Istvánnak, mint erdélyi püspöknek megerősítését a császár ne kérje, hanem apostoli helytartónak terjessze elő. Alig egy esztendő alatt sikerült az érdekeket összeegyeztetni és Kada Istvánnak apostoli helytartóvá való kinevezése 1689. évi június 27-én megtörtént. Kolonitz Lipót szentelte püspökké Bécsben. Róma óvatosságát igazolta az a tény, hogy Kada István még a helytartóság címén se mehetett Erdélybe. Az esztergomi érseknek lett segéd-püspöke.³⁶

Kinevezésével mégis történt egy fontos jogi esemény. Vikáriusául kiválasztotta a státus-férfiaktól már megválasztott SZEBELÉBY BERTALANT s ettől az időtől kezdve, ha nem is lakhattak még Erdélyben egészen 1716-ig a katolikus püspökök, helyetteseiknek rendes egyházi joghatóságuk volt, tekintéllyel parancsolhattak és biztos kézzel kormányozták az egyházmegyét.

A XVII. századi nagy vitának még csupán egy érdekes pontja van. Amikor már Erdélynek Magyarországgal való egyesülése biztosnak látszott és a török az ország legszélső gyepűiről is megszaladt, sok egyezkedés után a császár elérkezettnek látta az időt, hogy 1696. január 19-én ILYÉS ANDRÁS személyében kinevezze az erdélyi püspököt. Kánoni vizsgálata után a Consistoriális kongregáció 1696. szeptember 13-án tárgyalta az ügyet. Még egyszer előkerült a vitatkozásnak minden régi anyaga, de mindent megfontolva, elfogadták Ilyés András jelölését a császárnak, mint Erdély fejedelmének részéről. Miután a javadalma körüli nehézségeket megoldották és a császár is elfogadta, hogy nem mint magyar király, hanem mint Erdély fejedelme jelöli Ilyés Andrást, 1697. január 14-én fenti értelemben megtörtént a kinevezése.³⁷

Az újonnan kinevezett püspök az akkori Erdély számára túlméretezett nagy pompával vonult be Kolozsvárra, Gyulafehérvárra és Nagyszebenbe. Utána Csíksban zsinatot tartott. Amikor a legnagyobb biztonságban gondolta magát, a Lipót-féle diplomára való hivatkozással, amely a katolikusok részére csak apostoli vikáriust és nem püspököt engedélyez, valamint a még érvényben lévő erdélyi törvények alapján a guberniummal kiutasítatják Erdélyből. A békeség kedvéért Kolo-

³⁵ Kada István kinevezésének ügyét a Consistoriális kongregáció csak 1688. június 22-i gyűlésén tárgyalta. Vatikáni t. lev.: Acta Congregationis Consistorialis 1688—89. 453. kk.

³⁶ Vatikáni t. lev.: Acta Congregationis Consistorialis 1688—89. 452b.; Prop. Fide lev.: Acta, 58. köt. 229b—30. 74. köt. 296b—297a.

³⁷ Vatikáni t. lev.: Processi Consistoriali, 91. köt. 248—79, Kánoni vizsgálatát Bécsben, Franciscus Maria de Abbatibus, a nunciatura auditora vezette le 1696. március 26-án.; uo.: Acta Congregationis Consistorialis, 1696. 362a—368a.; uo.: Acta Camerarii 24. köt. 162.

nitz esztergomi érsek tanácsára a kiutasítást elfogadta. Erdélyből kivonult, de maga helyett teljes joghatósággal vikáriust hagyott.³⁸

A Szenszék Ilyés András utódjának, MÁRTONFFY GYÖRGYnek kinevezésekor már a királyi főkegyúri jogot sem vitatta és Mártonffyt 1714. augusztus 20-án a császárnak mint magyar királynak kinevezésére erdélyi püspökségében megerősítette. Ezúttal nem hiába, mert Mártonffy 1716-ban véglegesen bevonult Erdélybe és püspöki székét elfoglalta.³⁹

Amint az előadott vitát nem annyira a jog, mint az idő és körülményei indították el és közben is csak a kibúvókat kereste a jog, úgy az idő tette a pontot is az évszázadon át kavargó kérdésre.

Az évszázadon át tartó vitatkozás levéltári kincseit látva, elcsodálkozik a kutató, hogy milyen elaprózott kicsi részletekig ismert minket Róma. Örömmel dédelgeti a bölcs státus-férfiak leveleit, azt is amit széljegyzet, vagy hátiratként reájegyeztek. De őrzi a szép fogalmazványokat is azokról a levelekről, amelyeket Rómából Erdélybe küldöttek. A tökéletesen összefoglalt jelentéseket, amelyeket olyan kicsi dolgokról, mint 40—50 székely gyermeknek iskolasegélye, a bíborosoknak gyűlésre előkészítettek. Idegenek kínlódását afőlött, hogy honnan vegyenek elő nekünk magyar papokat, barátokat. Azt a végtelen nagy figyelmet, hogy segíteni akarásukkal el ne rontsák közöttünk a békét. A kutató szilárdabbnak érzi a római bizonyítékokban Erdélynek magyar igazságát és megtisztultabban látja a küzdelmeiben is annyira szép erdélyi történelmet. Nem csodálkozik azon, hogy ennyiféle ellentét mellett is megvolt az erdélyi egység. Bőven kellett áldozatot hozni érte, de volt az áldozathoz józan ész, példás önuralom és gazdag szív. Rómában is, Erdélyben is.

JAKAB ANTAL

³⁸ Erdélyi útjáról I. Prop. Fide lev.: Scritte riferite Ungheria, Transilvania III. 1696—1707, 42a—43a.

³⁹ Vatikáni t. levéltár: Acta Camerarii 26. köt. 188a.

Reményik Sándor

REMÉNYIK SÁNDOR Erdély legnagyobb fiainak egyike...

Pedig pályájának jelentőségét, költészetének az értékét keresve — különös! — a messzi távolságokból szerényen vissza kell húzódnunk a közvetlen közelbe s mérlegünk serpenyőjébe nagy, szemnek is imponáló súlyok helyett szinte csak atomokat vethetünk. Hisz első tekintetre s csak rövides rá gondolás után is nyilvánvaló, hogy Reményik életművében nincsenek kitapintható százados alkotások, álomnak is beillő messzi célok, a végtelenség határát suroló elgondolások. Reményik nem kereste és nem akarta feltalálni a magyarság vélt és feltételezett őshazáját, mint Kőrösi Csoma, hanem csak a magyar szent korona testéből kiszakított s Atlantiszba süllyedező Erdélynek elnémulásra ítélt harangjait kongatta. Költészetének eszméit és szótárát sem használhatja se az egyetemes nemzetközi tudomány, sem valamely világhatalom, hanem csak a kisebbségi sorsra lefokozott erdélyi magyarság önnön vigasztalására, pusztá létének megtartására. S nem szárnyalt elméje merészen az abszolútum elvont magas régióiba sem, hogy teremtsen, mint Bolyai János, büszkén a semmiből új, de csak kevesektől megjárható világot. Nem. Reményik alázatos, előre esuklott fővel, magába néző tekintettel, mindig csak közöttünk, Erdély földjén járt-kelt s itt épített, építgetett torz adottságokból, parányi relativitásokból szerény menedékhelyet dideregve fázó, de minden erdélyi magyarok, még az iskolába járó vagy onnan épen kiveret s jövőtlenségbe taszított gyermekek számára is.

Erdély kicsi ege a Reményik egész világa, s az e kicsi égbolt alatt vergődő magyar élet az ő költészetének jóformán egyetlen tárgya. Egészen szabatosan: Reményik térben és időben az idegen uralom alá kényszerült Erdély költője. Életének és költészetének legszelebb távlata Erdély trianoni határán lezárult, az annyiszor megkönnyezett és megátkozott biharpüspöki vámsorompónál véget ért. Vannak ugyan Budapesten, a Felvidéken, Pécsen, sőt az Adriai tenger partján írott versei is, de ezek is szinte kivétel nélkül mind a szülőföldre, Erdély felé, haza, Kolozsvárra mutatnak vissza. Köztudomású ugyanis, hogy Reményik Pécsre, a tengerhez, sőt legtöbbször Budapestre is — csak kényszerűségből, leginkább egészsége helyreállítását keresve és remélve távozott. Erdélyen túlra nem vágyott, messzibbre nem ment el. „Hálát adok, hogy Párizst sohse láttam“ — mondja maga. (A lelki szegénység dicsérete). „Aki messze vágyik, Csak hazáig ér el, Ha nem selyemszállal: Köt a rög kötéllel, Koporsó kötéllel . . .

Így van ez jól pajtás, Így van ez jól pajtás“ — üzeni a meghalt Ady Endrének is (Köt a rög). Sőt Erdély költészete is időben csak az összeomlással indul meg. Korábbi, a megszállás előttről való költeményeinek még nincs topografiája. Azok általában véve is még üresek, tárgy és cél nélkül szállongó buborékok, vágyak. Ám vágyának, feszülő akarátának a kifejtéséhez még hiányzik az alkalom, a műveltető ok, a megfelelő közeg. Még csak keresi önmagát, hivatását. 1917-ben is még csak imádkozik pár évért, hogy aztán százak és ezrek álljanak mögötte, némák, kiknek ő legyen a tüzes nyelve, árvák, akikért ő emel szót és kart; hogy a szerte szálló sok-sok kúsza jajszót egy fájdalomba hordhassa össze; hogy aki őt látja, magát lássa benne. Ha ezt megkapja, akkor — úgy hiszi — elmondhatja: Nem éltem hiába (Imádság).

Nos az imperiumváltozás meghozta — ördögi hozomány! — a kívánt alkalmat és kimérte hozzá — oh minő sátáni bőkezűséggel! — az éveket is. Most egyszerre tartalma és célja lett költészetének: megtalálta önmagát, hivatását, így:

*Nem trubadurnak jöttem én ide
S nem küldtek rózsaligetek.
Az éj s a köd küldötte vagyok én,
A szakadékok üzennek egymásnak
Velem. És köt a kietlen parancs:
Magánosan az utak szélén álljak!*

*Hogy álljak, mint egy pusztai kereszt!
Hogy álljak, mint egy bús Memento Mori!
Hivatásom: az örök fájdalom
Ercbetűit ósgránitba róni,*

*Hogy járjam a lét letarolt erdejét,
És versenyt sívítsak a szabad széllel.
S egykor, ha minden dalom elapadt,
Hárfámát a sziklákon zúzzam széjjel.*

(Tölem.)

Ime költészetének tere, ideje és célja.

S költészetének tartalmi jellemzése és értékelése végett is bátran fordulhatunk magához a költőhöz. Reményik t. i. legtudatosabb s mindig igaz szavú költőink egyike. Nála a szó hangzó teste és eszmei tartalma, fogalma teljesen fedi egymást. És tudott Reményik az értékek között különbséget is tenni. A maga költészetének méreteit is jól ismerte. Nemcsak tudta és ismerte, de sokszor és sokféleképen szemlét is tartott felette, jellemezte önmagát, minősítette életművét. Bármelyik önjellemezésére igent mondhatunk, mert mindig az igazat és igazán mondja. Önérzettel s ha egyáltalán volt boldogsága, boldogan tapasztalta, hogy költészete Erdélyben mindennapi kenyér, de az egész magyarság asztalán is ízes, keresett és kedvelt táplálék. Válogatott, költészete aranytrónszékébe nem ültetett Dózsa Györgyököt,

de magát nagynak, valami óriás-félének, lángésznek sehol és egyszerűsem, hanem mindig csak kicsi fénynek, mécsnek, pásztortűznek, magános csillagnak mondta, — nem nyegle álszerénységből, hanem mert önmagát is mindig sub specie aeterni ítélte meg s mert szentül vallotta, hogy a lélek nagyobb, több mint a költemény.

A töméredek igaz és találó önjellemzés és magaeértékelés között egyik legtalálóbbról és legszemléletesebb, szerintem a legtalálóbbról és legszemléletesebb, mert a legátfogóbb önkép az, amelyben Reményik magát kútásónak mondja, így:

*Egy kutat ástam önmagamba,
Titokzatos, komor kutat.
Sötét vize pár rokon árnyat
S pár testvér-csillagot mutat.
Főlé akkora ég borult csak,
Amekkora tükrébe fér.
Sok lelki nábob kincse nem kell
Cserébe szent szegénységemér'.*

*Testvér-csillagot, rokon árnyat
Vágyom ringatva tartani.
Nem kellenek új emberarcok,
Sem új világok partjai.
Elég nehéz tükrözni úgyis
Tisztán, mit az ég mutat,
S felásni Isten tudja hányadszor
A mindig beomló kutat.*

(A lelki szegénység dicsérete.)

Igen, mind szubjektíve, mind tárgyilag ez a Reményik személyiségének és életművének legtalálóbbról képe: kútásó, kútásás . . . Lelkének mindig beomló kútja a trianoni Erdély. S ő azt a kettős szizifusi hivatást vállalta és végezte, hogy egyrészt annak a kútnak vize, az omlások és bontások dacára is, tükrözze tisztán, amit az ég mutat s másrészt védje a további bomlástól és bontástól, táplálja és tartsa fenn az erdélyi magyar életet. S felismert és önként vállalt hivatását be is töltötte: tükrözte Erdélyt közvetlen és mégis új művészettel védte az erdélyi magyar életet apostoli elszántsággal és páratlan hatással.

Mindig beomló kút, kútásó, kútásás . . . Hát mi más Csaba királyfi vagy Tuhutum-Gyula óta az Erdély földjén végbemenő magyar élet, Erdély története, mint örökös kútásás, kiásása Erdély mindig és újra beomló kútjának? Kútásó volt, azzá kellett itt lennie mindenkinek a jobbágytól és a falusi mestertől meg paptól kezdve a nemesi osztály tagjain át és föl a gróf Mikó Imrékig, a gróf Kún Kocsárdokig. Itt állandóan vigyázni kellett, hogy Erdély kútja be ne omoljék, éltető vize el ne apadjon. Olyan szörnyű romlás azonban, mint a világháború után, még sohasem fenyegette Erdélyt. Azelőtt, régebben, akár keletről, akár nyugatról közeledett a veszély, az ellenség

legalább taktikából, legalább jelszavakban Erdélynek az addiginál jobb sorsot ígért. S épen ezért jóhiszeműségből, vagy önző számításból az ellenségnek az ontásban és bontásban mindig akadt az erdélyi magyarság körében is kisebb vagy nagyobb pártja, vagy leglább is néhány, néha nagyon tekintélyes híve (Mihály vajda seregének egyrésze példáulul székelyekből telt ki). A trianoni veszedelemnek és ellenségnek azonban nemcsak pártja, de egyetlen szál híve sem akadt az egész magyarság körében sem, mert ez az ellenség nyersen és nyíltan kimondta, — s pátrónusai, az entente hatalmak jóvá is hagyták — hogy célja a magyar Erdély megsemmisítése. Ennek a veszedelemnek már a szállongó hírére is rémület fogott el minden magyar lelket, meghökent tőle talán még a konok fejű Jászi Oszkár is és küzdött ellene — legalább tessék-lássék módon — még a vörös Kun Béla is. Az összeomlás azonban megtörtént. Erdély magyarsága ott maradt az omladékok között, mindenéből kifosztva, tehetetlenül és százezrek folytonos repatriálása miatt számban is megapádvá. És ott maradt teljesen reménytelenül. Mert hisz a csonka hazának magának is alig jártányi ereje maradt. A békeparancsok szépen hangzó ú. n. kisebbségi rendelkezéseiről pedig csakhamar kiderült, hogy az egész nem egyéb, mint ámitás. És a népszövetség kisebbségeket védő feladata és szerepe is abban merült ki, hogy igazat adott az elnyomóknak.

Nem maradt egyebünk, mint a lelkünk, a műveltségünk. Ebbe kellett visszahúzódnunk. Nem volt más fegyverünk, mint a szellem, azt kellett derekasan forgatnunk, hogy el ne pusztuljunk. Ásni kellett az erdélyi kutat, mint még soha, amúgy Isten igazában. Irodalmunknak a történelemből jól ismert legállandóbb jellemvonása, nemzetséget védő és nemzetmegtartó hivatása és szerepe időszerűbbé vált, mint valaha. Csak az volt a kérdés: van-é, lesz-é egyáltalán valamiféle irodalmunk? Hisz itt maradt írónk megszámlálására elégnék bizonyult a félkezünk, az új határon át pedig a bécsi és prágai emigrált vörös irodalom termékein kívül rendszeresen semmiféle, rendszertelenül is csak közömbös tárgyú nyomtatvány, többnyire idegen művek fordítása jöhetett át hozzánk. Teremteni kellett hát irodalmat itthon, Erdélyben a semmiből. Hála az élni akaró erdélyi szellemnek: lett irodalmunk. És hála a többnyire ismeretlenségből előseregülő írónknak, a kiváló tehetségűeknek és a kisebb talentumúaknak egyaránt, ez az új, szinte máról holnapra kivirágzott erdélyi irodalom — az ide édesedett kommunista emigránsokat kivéve — vállalta és végezte irodalmunk történeti szent hivatását és szerepét: a tiszta szépre, a művészi törekedve is ébren tartotta, védte, sőt tovább fejlesztette nemzetiségünket, a magyar lélek töretlen egységét és acélos épségét. Kútásáshoz fogott, jobban mint valaha. Tükrözte és védte az omlások és bontások dacára is Erdélyt, az erdélyi magyarság életét, fennmaradását. Hogy ma legalább részben felszabadultunk, azt sok más tényező mellett nem kis részben irodalmunknak, írónknak köszönhetjük.

Legelső sorban és különösképen a legművészi és leghatásosabb, legeredményesebb, mert legönzetlenebb kútásónak, REMÉNYIK SÁNDOR-nak, a trianoni Erdély költőapostolának.

Költészetében ott tükröződik Erdély egész földje a brassói Nagy-kőhavastól és Cenktetőtől a Királyhágóig, a váradi fehér barátok platános udvaráig (A premontreiek platánja, Éjjel a rendházban) és a fenyves Ünökötől és a borbereki kicsi templomtól le a szebeni havasokig vagy a gyászos emlékéü aradi vérfalig. Legrészletesebben és a központban természetesen a szülőváros, Kolozsvár. Ott áll rácsablakos szülőháza a Király- és Minorita-utca sarkán. Korán elkerült belőle, nincs róla emléke, mondanivalója. Annál többször emlegeti Szentlélek-utcai családi házukat, annak biederamájeres kényelmét és melegét. Atyja reális, egészen mai ember, nemcsak szálára, de a közéletben is áldozatos, harcos tekintély, míg édesanyja csak virágokat, mécsest ápol, imádkozik, szeret s úgy olvad fel övéinek életébe, legénykedő nagybátyja pedig vidám pipaszó mellett ringatózik az álmok báránnyelvéi között. Innen járt iskolába, — könyvet, irkát, papírkatonát a Keresztésy-féle könyvkereskedésből vásárolva. A Főtér tágas, csodás panorámájában reggelenként az ő tekintete is el-el gyönyörködött a református kollégiumba tanárai, különösen a nagy nevelő, Imre Sándor színe elé menet, de a diákvilágban babonás hírű lábás (Jósika) ház előtt ő is, óvatosan s jó irányban haladt el, mert bár kitűnő tanuló, de csak jó védekezni, holmi apró iskolai balesettől. A kollégiumnak az öreg gót templomtól is határolt tágas udvarán ő is vidáman élvezte a diákévek játékos óráit nem is sejtve, hogy majd később éveken át itt fog gondterhes arccal áthaladni a tanépület pincehelyiségében működő nyomdába, hogy irányt és mértéket jelentő folyóiratának, a Pásztortűznek a szedését korrigálja s még inkább, hogy megállapítsa: mit s mennyit húzott ki megint a már kiszedett cikkekből az állambiztonsága felett őrködő szemfüles cenzor. Látjuk költeményeiben Mátyás szobrát, a Szent Mihály-templom tornyát, a száz éves lutheránus templomot és a templomépitő lelkészét, Liedeman Mártont, odébb az Óvárban a ferencendiek kolostorát és templomát tövében a parázzson melegedő vak koldusszonnnyal. A Szamos hídján túl a református kórház, — betegszobáiban szelíd diakonisszák s egy nagy orvos, Fülep Gyula s a legnagyobb orvos, Jézus, jár-ke s enyhíti ezerjófűvel a sebeket s fájdalokat. Túl a vasúton a Brétfű, egyik kertjének zugában a reményevesztetten önként halálba menő Hevesy Imre professzor teteme. Ott van költeményeiben a Sétatér, padjait hol üres unalom üli meg, hol tarka-barka társaság; ott van az azóta elhordott sétatéri Csigadomb, a gyermeksereg szórakozó helye, s a már szintén lebontott Lövölde, a híres kolozsvári ifjúsági majálisok meghitt helye. Tovább a Fellegvár a puskapor raktárral, aztán a Rákóczi- és Donát-út, ez utóbbin a tornyos Reményik-villa és nagy kertje gyermekhintával, búvóhelyekkel, sok gyümölcsel; mögötte fenn a tetőn a magánosan vigyázó szent, Dónát szobra, a Hója erdő, majd az egeresi villanypoznákon túl a Kányafői messzelátó, — Gyalu kék havasai ott néznek be a városba, (Benéz a havas), de Kalotaszeg és a Királyhágó már csak ködlik a távolból. Lent a kilátó lábánál megcsillan a költőtárs és jóbarát, Áprily Lajos nyári lakása: gyermek, virág, madár játszik ott a Múzsával. Előtte kanyarog csendesen a Szamos, mintha

vonakodnék folytatni útját, megduzzadt, egy helyt épen életveszélyes örvénnyé mélyül, de a gáthoz érve, félelmes zúgással tovább tájtézkik. Megjárhatjuk aztán a költővel a virágillattól terhes Majális-utcát, kimehetünk a Házsongárd-tetőre s onnan tovább a margarétás Bükk-be. Vagy felkereshetjük a város nagy épületeit: a régieket történelmi patinájukért érdemes megnézni, az újabbakat, mert atyja építette. És elmehetünk végre — egyszer bizonytalán el is megyünk — oda, ahová ő olyan gyakran s áhitatos tisztelettel szeretett eljágni s ahol most is és örökre pihen, a halottak Kolozsvárjába, a Házsongárdi temetőbe. Nemcsak tükrözte, de védte is Reményik Erdély földjét, Kolozsvárt. Védte azzal, hogy sajátjának, az övének, a miénknek, a magyarság birtokának mondta, öntudatosította. Mert amiről sohse mondhatjuk el, hogy egyszer valaha is a miénk volt, csak azt veszítjük el.

Ma a művészet minden ága különös érdeklődéssel fordul az egyes tájakhoz, vidékekhez, még kisebb tájegységekhez, sőt egyes helységekhez is. Ez érdeklődés könnyen béka látókörbé zsugorodhat össze, ez a veszedelme. De ha tudja, hogy a legérdekesebb táj vagy vidék sem érték önmagában, hanem csak a művészet síkjára felemelve, akkor a legjobb nyomon jár, üdítő s új forrásból is meríthet. Példa rá Kalotaszeg, mely Kós Károly, de különösen jó példa az eddig irodalmilag teljesen ismeretlen s a köztudat szerint is épen nem költői szépségű Mezőség, mely Berde Mária, Makkai Sándor, Vass Albert és mások művein keresztül bevonult költészetünkbe, irodalmi szinterré lett. Kolozsvár, akárcsak a Székelyföld már régóta s ma is állandó színtere számos regényünk és elbeszélésünk cselekvényének. Ellenben verses költészetünkben, főként pedig líránkban Kolozsvár igazában véve csak homályos körvonalakban csak névleg fordul elő. Reményik lírájából azonban az egész Erdély, de kivált az egész Kolozsvár és környéke akár le is térképezhető, pontosan lerajzolható. A törzsökös polgár önértetével, mintha egy kicsit az övé is volna, járt-kelt Reményik szülővárosában s tartotta számon nevezetességeit s a földjét szerető magyar gazda szeretetével símogatta meg városa határán a búzakalászt. Mint az Alföldnek Petőfi, Kolozsvárnak Reményik a felfedezője, első lírikusa.

Mindez — a természet, Erdély földje, Kolozsvár utcái, házai — természetesen nem önmagáért tűnik elő költészetében, hanem mint jelentés vagy szimbólum, mint színtere és hordozója a kisebbségi pányvára fogott erdélyi magyar életnek. Ezt is tükrözi Reményik költészete híven a kába, őszirózsás forradalomtól és Tisza meggyilkolásától fogva el egészen a bécsi döntésig, Dél-Erdély ottmaradásáig. Tükrözte és védte is. Már a szállongó hírek is Végvári lelkében a Lear király tébolyító elkeseredését váltották ki s szenvedésében szenvedélyes védelemre fakad, hogy ne jöjjön új tavasz e földre, ha tőlünk elveszik. Ám a kóválygó hírek egyre kísértetiesebb valóságként — mintha aludnék az Isten — lopakodtak elé s a szörnyű Leviathán, az idegen uralom, megjelenése felbolygatta, rémületbe kergette Erdélyt: megindult a menekülés, a kivándorlás, a repatriálás. Eredj, ha tudsz — védekezett sikoltozva Végvári, — én itt maradok, mint téli varjú a száraz jegenyén, örlő szű az idegen fában... Aztán jött a pünkösdi

királyok uralma, de szabad maradt a gondolat. Jött az eskümegetagadás — megáldja Isten, aki nemet mondott; mohón ítelt az új hadbíró-ság, most is visznek valakit, ő védelmül kalapot emel, hisz talán holnap őt kísérik. De mindent felírunk, ítélkezük ott még egyszer magyar bíró s a bűnösnek nem lesz kegyelem. A zsarnokok falára nem három, csak egy szót ír fel keze, ezt: Bosszú. Ő olyan szántó-vetőnek áll be, aki a gyűlölet szent magvát hinti barázdába. Költészetének ezt a korszakát maga így jellemzi:

*Valaha voltam riadó kiáltás.
Nem én szóltam és nem én kiáltottam:
Az ember s a magyar
Jajgatott bennem és kiáltozott,
Rázta, mint Sámson a templom-oszlopot,
A szelíd csillagokat riasztgatta:
Mit tündökölnék olyan bölcsen ott fenn,
Mikor mi itt lenn könny és vér vagyunk?!*
Voltam valaha tragikus kiáltás.

(Valaha voltam.)

Aki csak pár szót válthatott az élő költővel, vagy csupán verseiből ismeri Reményik személyiségét, még az is megérzi azt a rendkívüli fájdalmat, mely az ő különben szelíd, nemes apostoli lelkületéből a romantika vész-sirályának eme szenvedélyes kitöréseit korbácsolta föl. Hiába, olyan idők voltak, amikor a hazugság szentté avatott és kedvessé lett az Úristen előtt, s amikor Reményik, az apostol, Isten tiszta embere, a becstelenségnek ezt az összimbolumát becsülettel hordozza s megvetné magát, ha lába csak egy lépést is letérne a hazugság titkos ösvényéről, mert ettől függ az anyja élete.

De már a Végvári versekben megmutatkozik az igazi Reményik, a lélek embere, a szellem apostola, Erdély őrlélke, aki egyrészt dacos, a mártíromságra is mindig kész elszántsággal szembe feszíti egész lényét minden omlásnak és bontásnak, másrészt a folytonos omlás között is a kijelentés biztosságával megmaradást, életet, új tavaszt, igazságot, tehát feltámadást hirdetett. Mi nem megyünk, magyarok maradunk, mert magyarul fog verni a szívünk. Csak bánkódjunk együtt, csak fogjuk meg egymás kezét, csak legyünk együtt ketten egy kicsike zugban magyarul beszélve egymással legalább, az a kis zug, az lesz a haza. Elvégeztetett volna? Nem. Most kezdődik újra. Minden magyar kapura az újrakezdés aranyjelszavát kell felírni (Elvégeztetett). Léleknek lélek a hazája s a magyar lélek kincses labirint. Egy sóhaj-tás csak egy lehelet, de sok sóhajítás egymásba fogózva átrepül óceánok felett s ha sajtó sebeinket összekapcsolja egy néma szörnyű akarat, akkor rabföldön, könnyörtelen ég alatt is a döntő ütközetben felül maradunk, győzünk. Az új mulatság új magyart kíván, kardos magyart, de álorcásat. Előre két lépés, meg vissza három — ahogy az alkudozva is félelmes úr, a hajlongva is töretlen gerincű Bethlen Gábor álorcázott. De Erdély épült az álarc alatt is. Ahogy lehetett, ahogy lehet... (Az álorcás magyar). Csak a lélekre kell ma nagyon vigyázni.

Ezért, a lélek fennmaradásáért sívítja: ne hagyjátok a templomot, az iskolát; ma ki-ki úgy beszéljen magyarul, mintha imádkozna, mert a nyelv ma szent kehely, ki borát issza, élet-borát issza. Ezért **esemény** előtte egy félreeső kicsi magyar falu dalárdájának zászlószentelési ünnepe, egy györgyfalvi leánykonferencia, a diákonisszák és szociális nővérek halk szeretetmunkássága. Ezért kérdi fajtánk lelkét siratva az elpártolt liliomszálát:

*Liliomszál, liliomszál,
Idegenhez mért hajoltál?
Ha magod lesz: drága gyermek,
Nem tanul liliomnyelvet.
Vagy kis lelkét összetépik
Meghasonlík, míg megérik.
Két tűz között kevert vére
Kiomlik a csatatérre.*

(Elpártolt liliomszál.)

Világos, hogy ez a költészet, a Reményik költészete nem önmagáért való l'art pour l'art, nem játék a szavakkal és a kifejezés eszközeivel. Ennek következtében helytelen volna költeményeit csupán és egyszerűen mint műalkotásokat tenni a mérlegre. Az ő szavai orvosszavak voltak, halk sebkötések, fehér pólya bús szívek felett, mert művészet, tudás mit ér, ha átvődik a kötésen a vér. Híd volt az ő költészete, min áthaladva a lelkek serege találkozott, viadukt, mely messzi partokat kötött össze, fáklyaként világolt a vermek előtt, kenyér volt az asztalon, mindennapi kenyér. Lélekre vigyázás, lélek megtartás az ő költészete. A mindig beomló kút kiásása. Védekezés. Betongyűrű a beomlás ellen.

Pedig bár kissé mindig pathosszal és szónoklat módjára, de mégis mindig milyen egyszerű és közvetlen formában nyilatkozott meg a Reményik költészetének nemzetvédő és megtartó ereje! Talán akadnak még az olvasók között is többen, akik jól emlékeznek, mint telt meg a szív bízó lelkesedéssel, megrendítő bizonyossággal, hogy lesz tavasz, van feltámadás akkor, amikor Reményik a református teológiai fakultás dísztermének hallgatósága előtt bemutatta, először olvasta fel Téli rózsátó című versét — kérdezve a költemény végén, hogy

*Hiszitek-e,
Hogy a szúrós, tövisteli bot
Egyszer még kivirágzik?*

*Hogy fog még teremni piros rózsát
Lakodalomra,
Lobogó rúdra,
Kopja hegyére,
Koporsó fölé?*

*Hisztek-e még a téli rózsátóban?
Hisztek-e bennem?*

Az igenlő hit olyan viharos, tüntető tapsban tört ki, hogy sokan belesápadtunk félve, hogy a költő az éjjelt már nem otthon, hanem az állambiztonsági rendőrség zárkájában fogja tölteni. Reményiknek elhittük, hogy a hegyi patakocska fölé tákolt palló az Erzsébet-híd a Dunán, hogy a havas leghatalmasabb, legerősebb fája a földön kúszva megkapaszkodó törpe fenyő: meglapul, de gyökerétől elszakítani, kicsavarni, semmiféle istenitéletes idő sem tudja.

Élet, igazság, új tavasz, feltámadás — az erdélyi magyar sokszor úgy érezte, hogy ezek a kozmikus valóságok és törvények csak szép szavak, rá nézve és az ő földjén nem érvényesek, számára nem léteznek. De ha Reményik írta, még inkább, ha felolvasó asztal elé kiállva maga élő szóval hirdette, — pedig mint a XVI. sz. hittérítői mindenütt kiállott és Erdélyszerte hirdette — hogy van igazság, lesz feltámadás, akkor egyszerre és mindnyájan fanatikus hívökké váltunk. Az ő hite a kősziklából is forrást fakasztott. Beteljesedett, mit a világháború előtt még csak kívánt: lépcső lett, min felhaladt valaki más, ekevas, mely mélyen a földbe szánt, szél, mely magot hord, kendő, mely könyvet töröl, enyhet adó csend, simogató kéz, pihentető álm, elringató délibáb, éjig kiáltó sóhajlás, drót, min üzenet megy át, sok lélek alatt tutaj, végtelenbe síró hegedű. A szívébe, mint gyűjtőmedencébe, zuhogott egybe minden vér és könny s költészete, mint áldozati láng, szent füst az élet oltárkövén, mint mindent potló ezerjófű növény vigasztalt, szépséget vitt, örömet szerzett.

Valóban REMÉNYIK Erdélynek nemcsak legművészibb, de legeredményesebb kútásója. Költészete rendkívüli hatást gyakorolt Erdélyszerte gyermekekre és a felnőtt társadalomra, a falusi magyarra és a legműveltebbekre egyaránt.

Rendkívüli hatásának titka azonban csak részben magyarázható meg tárgyilag, költeményeinek mint műalkotásoknak a méltatásával. Nem kétséges ugyan, hogy költészete önmagában is, mint pusztá művészi formaadás és teremtés, lírai költészetünket új színnel és maradó értékkel gazdagította, tovább fejlesztette. De páratlan nemzetmegtartó erejét és hatását csak akkor értjük meg teljesen, ha tekintetbe vesszük a költő személyiségének kristálytisztá etikai kisugárzását, emberi és hazafiúi jellemét, önzetlen és hű Erdély-szeretetét.

Régi s meg-megújuló vita tárgya, hogy vajjon a közélet alakjainak, szereplőinek, köztük természetesen a költőnek is a magánélete, emberi jelleme hozzátartozik-e, beleszámítható-e, s ha igen, minő határig a közéleti munkásság felmérésébe és a pálya értékelésébe. A vita rendszerint akkor újul meg — sajnos, napjainkban felette gyakran — s folyik sokszor heves szenvedélyességgel, ha valamely pálya közéleti és magánviszonyai között valami disszonancia, ellenmondás, szakadék van. Egy dolog bizonyos. S ez az, hogy többet ér, szebb és értékesebb az a pálya, amelyik efféle vitára okot sem ad, amelyekben ellenmondás, disszonancia nincs. Irodalmunknak nagy erkölcsi tőkéje és szép hagyománya, hogy kivált régebbi költőink között egészen kivételesen, csak elvétve akad egy-egy szánalmas életű Liszti László. Ellenkezőleg, legkiválóbb költőink egyúttal az erkölcsi

jellemnek is remek példái, s mint ilyenek: nemzedékek, a nemzet nevelői, közművelődésünk drága olajos korsói. Említsem-é a Tinódi, Apáczai, Zrinyi, Faludi, Mikes, Virág Benedek, Vörösmarty, Petőfi, Arany és annyi más nagy költőnk nevét? Reményik ezek közé tartozik, ennek a névsornak folytatója. Mégis ahogy rá gondolok életének minden kis és nagy mozzanatára, egyéniségének egyrészt csodálatosan szemérmes és érzékenyen halk megrezdüléseire, másrészt magasfeszültségű hazafias dinamikájára és erkölcsiségének gránitkeménységére, egész testi és lelki alkatára, úgy találok — s hiszem, hogy ebben igazat ad nekem mindenki, aki őt közelebről ismerte, igazat ad Erdély egész magyarsága — úgy találok, hogy REMÉNYIK jelleme, lénye legközelebb áll, legrokonabb KÖLCSEYÉVEL, azzal a KÖLCSEYÉVEL, kinek halálakor a legmagyarabb magyar, Wesselényi így sóhajtott föl: „Nem közénk való volt!”

Nem közénk való volt... Nem hivatkozom erre vonatkozólag sem családi tárgyú, sem szerelmi költészetére, — pedig enemű költeményeinek meghitt gyöngédségénél, eszményi tisztaságánál csak a valóság volt szebb, művészibb és etikusabb. Az tudniillik, ahogy Reményik minden nap a családban élt és ahogy a szerelem fehér galambjának halk szárnya rebbenése benne a valóságban is ösztöniség felett álló imádatot, valósággal égi szerelmet váltott ki. Arra sem hivatkozom, hogy jó és hű barát volt, hogy a társadalmi és irodalmi közösség életében is maga volt a patyolat fehérség, mint amilyen a költeményeiben is gyakran emlegetett frissen esett hó. Isten előtt gyenge, vergődő bűnös; faragott képek előtt elforduló méltóság. Önérzetes hiúság nélkül; álságot, salakot nem ismerő. Amilyen emelkedett és nemesen eszményi költészetének a világa, olyan volt ebben a világban ő maga is. *Integer vitae scelerisque purus* — a kifejezésnek mind klasszikai, mind keresztényen dogmatikai értelmében. Mint Kölcsey.

Mégis más az, amiért Reményik mindnyájunknál különb, egyenesen nem közénk való volt: az erdélyi sors önzetlen vállalása, percig se megszakadó, de folyton, egészen a megszakadásig fokozódó, martíromságra is elszánt folytatása és végzése. Páratlan szeretete, csodálatos hűsége nem az aranykorban furdózó békés, boldog, hanem az elszakítottságra ítélt és kisebbséggé lefejezett, boldogtalan Erdélyhez, elválhatatlan hozzátapadása nem a kincses, hanem a nincstelen Kolozsvárhoz.

Erdély-szeretet, hűség Kolozsvárához, ragaszkodás az ősi röghöz, az anyaföldhöz! — ezekben bizony, ismerjük el, rendre-rendre alaposan megfogyatkoztunk. Hiszen a bécsi döntés előtt még az utolsó években is, igaz, csak egyenként, de azelőtt csapatosan, kezdetben még épen végeláthatatlan vonatokon százezrek repatriáltak, hagyták el Erdélyt a jobb megélhetés reményében vagy épen biztos tudatában. S ha az itt maradottak mind kezünket a szívünkre téve tudunk tenni töredelmes vallomást, akkor ma őszintén meggyónhatjuk, hogy senki, egyetlenegy nincs közöttünk, aki valamelyik nehéz órájában — és ilyen akadt bőven, évszámra az idegen uralom huszonkét éve alatt — nem foglalkozott a repatriálásnak legalább a gondolatával, Erdély

földjének az itthagyasával. Aki nem vágyott innen el — ki a csonka hazába. Csak épen valami *ha* tartott vissza mindnyájunkat. Egy kivétel azonban volt közöttünk: REMÉNYIK SÁNDOR. Hogy ő kivétel, hogy ő még titkos gondolatai között sem szegte meg az Erdély-hűséget, azt szent bizonyossággként tudtuk nemcsak a repatriálót sirató elégiáinak megrendítő fájdalmából, az *Eredj, ha tudsz-tanács* megdöbbentő félelmességéből és a *Jaj, nagyot kértél* című költemény hátborzongató, szinte kísérteties tiltakozásából. De tudtuk száz közvetlenebb forrásból, az élet prózájából, Reményik mindennapi nyilatkozataiból és tetteiből. Tudtuk, hogy ha mindenki elmegy, vagy el is fog menni, ő akkor is itt, helytmarad, mint egyetlen, az utolsó erdélyi magyar. Ő, a Felvidékről idehonosodott — s ezt is jó ma el nem feledni — nem is „faj-magyar“ családból származó férfiú, aki vagyonát is könnyen átvihette volna s aki családjából is végre utolsónak s teljes egyedüliségében maradt. Ő Erdély húbb, helytállóbb, gyökeresebb fiának bizonyult, mint bárki közöttünk. Nem volt, nincs Erdélynek egyetlen fia —, írója, költője még kevésbé, aki sorsát, hivatását Reményikhez hasonlóan, egész a megszállottságig összekötötte, azonosította volna Erdélylyel, Erdély sorsával, történeti elrendeltetésével. Személyiségének, emberi jellemének, egész életfelfogásának ez a tudatos, önzetlen minden egyéni szempontot félretevő, önfeláldozó apostolisága érteti meg teljesen költészetének rendkívüli hatását. Azt, hogy hittünk, hittünk benne, hittük, hogy a téli rózsató ki fog virágzani.

Annyira egyé olvadt az idegen uralom alá jutott Erdéllyel, hogy már 1922 elején elején felveti önmaga — említém, hogy mennyire tudatos költő volt — a kérdést, hogy vajjon mi marad meg költeményeiből, ha rajtuk az idő áthalad, lesz-e a maihoz hasonló közössége, mi lesz költészetével, ha majd kisímul a tó, ha megszűnik az idegen uralom (Mi marad meg?). És mikor a tó, legalább annak egy része kisímult, Észak-Erdély, mi és ő, felszabadultunk, ő akkor is azt írta:

*Ma nem tudok tömegekkel menni.
Törten nézem lengő zászlaiukat —
Hiába a miénk.
Elvesztettem valahogy magamat...
Az éljenek különösek,
Idegenek —
Az is fáj, ami beteljesedett.*

(Nagy áron.)

Ugyanez a fájdalom Dél-Erdély miatt milliók, minden erdélyi magyar szívben ha néhány percre is, de felbúgott. De Reményik ekkor is másnak, különbnek bizonyult mindnyájunknál. Egyetlen kivételnek. Költeményeiben is, de barátai előtt élőszóval állandóan, egyetlen akkori találkozásunk alkalmával előttem is az ő jól ismert komolyságával és eltökéltségével többször megismételve hangoztatta, hogy az ő hivatása itt, a felszabadult Erdélyben megszűnt, neki most nem itt, hanem odaát, Dél-Erdélyben van a helye, ott kellene lennie, át kell

mennie. Átment volna-é, ha napjaihoz még napok adattak volna, s ha igen, mi sors várt volna rá, erről okoskodni ép oly céltalan, mint arról, mi lett volna Petőfivel, ha életben marad. Valóság azonban, hogy ami nekünk csak futó sajnást okozott, őt állandóan senyvesztette. Mi kútásó szerszámainkat, mint akinek a szénája teljesen rendbe jött, szép nyugodtan letettük, a munkát félbehagytuk. Ő pedig akkor készült, mint Dugovics Titusz vagy a sírjából kiugró ősz Toldi, egy utolsó hősi lendülettel magát odadobni a félig megint beomlott erdélyi kútba. Önkinzó problémáját aztán megoldotta a halál, ahogy kívánta: a túlfeszült húr úgy szakadt széjjel.

Hát nem volt-e külön kútásó mindenikünknel egész apostoli lélekkel? Hát közénk való volt? Ha egyetlen költeményt se ír, az ő Erdély-szeretete, hűsége a nincstelen Kolozsvárhoz és a kettészeléssel is megalázott Erdélyhez akkor is nemzeti kincsünk, az erdélyi magyar szellem égboltjának kivételes ragyogású csillaga volna úgy is, mint alkotó költő, úgy is mint életre-halálra elszánt hűséges hitvalló. Remek, annyira nem közénk való példányképe a kiteljesedett esztétikumnak és etikumnak, hogy egy igen népszerű és tekintélyes szerzetes-költőnk többször kifejezett véleménye szerint, ha Reményik katolikus, meg kellene indítani az eljárást boldoggá, szentté avatása iránt.

Am nemcsak a vallási érzésnek, hanem a nemzethűségnek, a hazaszeretetnek is vannak kánonjai. Ezeknek a mértéke alatt pedig REMÉNYIKET, a nemzeti lelket megvédő és a nemzeti lelket megtartó Erdély-hűség és Erdély-szeretet egészen kivételes költőjét és hitvalló apostolát már éltében a magyar szentek egyességébe iktatta a magyar közlélek hálája és tisztelete.

REMÉNYIK SÁNDOR az erdélyi szellem testetöltött eszményképe, Erdély legnagyobb fiainak egyike.

KRISTÓF GYÖRGY

Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*

A magyar szellemtörténetben munkálkodónak manapság elkerülhetetlenül szemébe ötlük az a sajnálatos mulasztás, amely a magyar filozófiai törekvések számbavételének területén a múlt és jelen század fel lendülő tudományosságának idején történt. Újabban ugyan elhangzott egy-két, a hiányok pótlását sürgető szó, de a közvélemény, és ami még nagyobb baj, tudományos körök is elhanyagolhatónak tartják a kutatás e területét, beletörődve a filozófiátlan magyarságról, a rendszeres bölceleti gondolkodásra nem képes magyar szellemről alkotott kép sivárságába. Nem csoda tehát, ha nálunk népszerűtlen tudomány a filozófia; sőt odáig jutottunk, hogy ebben a mai, mindenfelől válságokat emlegető világban még tudomány voltát is kétségbevonják. A baj gyökere abban rejlik, hogy tudományosságunk minden időben túlzott igénnyel lépett fel a magyar bölcelettel szemben: megállapította, hogy alig akad egy-két, többé-kevésbé önálló bölceleti rendszert alkotó magyar filozófus és ebből a tényből a magyar szellem a filozófikus jellegére következtetett. Igazság az, hogy az erőteljes filozófiai gondolkodás rendszerretörő jelleme magának a filozófiának belső sajátjaiból fakadó és központi jelentőségű tulajdonság; a filozófiai rendszer önértékű eredménye a filozófálásnak. De nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy a bölceleti gondolkodás jelen van az emberi szellem minden megnyilvánulásában. Volt idő, amikor a bölcelet egyike volt azoknak a szükség-szerű és fontos utaknak, melyeken az európai műveltség gazdag folyama hozzánk ömlött, eszmét, alapot és módszert nyújtva a magyar tudományosság minden ágának, művészetnek, irodalomnak egyaránt. Ez nem azt jelenti, hogy a magyar szellem, ha filozófált, csupán idegen értékek kölcsönéből élt, hanem azt, hogy az európai bölcelet eredményeinek birtokában képes volt saját értékeinek kibontakozására is. Az európai bölcelet szinte minden rendszerének értelmezőit és továbbépítőit megtaláljuk nálunk is, és elmondhatjuk, hogy a filozófiának időnként sokkal nagyobb szerepe volt az egyéni magyar életforma kialakításában, mint ma. A magyar filozófiai gondolkodás azonban ritkán kristályosodhatott ki bölceleti rendszer formájában; e ténynek oka külön tanulmány tárgya lehetne. Annál inkább érvényesült a szellemi élet más területein. Magyar filozófusokat nem kell mindig e név fekete palástja alatt keresnünk: bölceselő volt BETHLEN MIKLÓS is, bár nem írt filozó-

* A Bölcsészet- Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1943. november 26-i ülésén tartott felolvasás. — A dolgozat a kolozsvári egyetem filozófiai intézetében készült.

fiai munkát, de alig volt magyar férfiú, aki a virágkorát élő cartesianizmus szellemiségébe olyan értéssel hatolt volna bele, mint ő. Bölcselő volt PÁZMÁNY PÉTER és SZÉCHENYI ISTVÁN, bár mindkettőt egyéb hivatás teljesítésére szorította a magyar élet kényszerítő szüksége és filozófus volt EÖTVÖS JÓZSEF meg MADÁCH IMRE is, bár mondanivalóik keretétől a sokkal népszerűbb és ezért hatásosabb szépirodalmi formát választották. S talán APÁCZAI CSERI JÁNOS áldozatos életéből sem a filozófiára termettség hiányzott, hanem az alkotásra kellő alkalmas idő; megölte őt a sietség, a mindenben tenni vágyó túlfeszített munka. Amikor a következőkben SIPOS PÁL és KAZINCZY FERENC barátságának eszmei hátterét igyekszünk felvázolni, törekvésünkben az a gondolat vezet, hogy a magyar szellemi élet, legyen az tudomány vagy szépirodalom, sokkal többet nyert a filozófiától, az európai bölcsélet eredményeinek igazságai-ból magyar közvetítőin keresztül, mint azt az ember futólagos pillantással felmérhetné.

Sipos és Kazinczy barátságának története épen arra a termékeny egymásrahatásra jó példa, amelyben e két férfiú egyéniségén és életművén keresztül egyaránt kivette a maga részét mind a szépirodalom, mind a filozófia. Hogy Sipos tudományos eredményeinek tekintélyes részét a filozófia és teológia területén érte el, azt adottságain kívül elsősorban Kazinczynak köszönheti. Ennek ellenértékeképpen a széphalmi remete sok olyan eszmét, sok olyan gondolatot nyert Sipos közvetítésével a filozófiától, amelyek mind szépirodalmi műveiben és nyelvújító, műveltségteremtő harcában, mind filozófiai és vallásos gondolkozásában támaszául szolgáltak. Az a kapcsolat tehát, ami közöttük volt s amelynek világos nyomát főleg levelezésükben,¹ de egész életművükben tapasztaljuk, kihámozása során előnkbe állítja egy magyar bölcselő és teológus munkásságának teljes kifejlődését és reávilágít arra a gondolkodás-formáló befolyásra, amelyet ez a férfiú korának egyik legnagyobb magyarjára gyakorolt. De nemcsak ebben áll ennek a barátságnak jelentősége. Amellett, hogy egyrészt egy magyar gondolkodó életművének kialakítója volt és jótékonyan befolyásolta egy nemzeti műveltség teremtéséért élő férfiú munkásságát, másrészt környezetükben, kapcsolataikon, levelezésükön keresztül igazi tudományos, filozófikus légkört teremtett, amelyben élt és teljesedett a magyar bölcséleti gondolkodás, eszmék születtek és fejlődtek, alakult a magyar bölcséleti műnyelv és terjedt a felvilágosodás utáni európai bölcsélet és teológia szellemisége.

Mielőtt a filozófus Sipos lelki alkatának és Kazinczyhoz fűződött barátságának bemutatását megkísérlenők, szükségesnek látjuk e ma már elfelejtett, de korában európai híri tudós életútjának néhány fontosabb fordulópontját felidézni. Alkalmat szolgáltat erre a visszaemlékezésre az a szerencsés körülmény is, hogy nemrégiben egy PONORI

¹ Kazinczy Siposhoz írt leveleinek egyrésze megjelent Lipésében, 1846-ban, valószínűleg Szigethi Mózes, Sipos egyik tanítványa gondozásában. Tanulmányunkban a VÁCZY JÁNOS kiadásában megjelent 22 kötetes *Kazinczy Ferenc levelezése* című munkát és annak folyóiratokban közölt pótlásait használtuk.

THEWREWK JÓZSEF² tollából eredő életrajza került kezünkbe.³ A fiatal szerző inkább a hálás tanítvány rajongó hangján, mint a felkészült életrajzíró alapos tárgyilagosságával számol be mesterének élete folyásáról, de különösen az ifjú Sipos életkörülményeit oly részletesen ismerteti és tanári működéséhez annyi érdekes megjegyzést fűz, hogy érdemesnek tartottuk adatait tanulmányunkba iktatni, annál is inkább, mivel Sipos korunkbeli biográfusa és matematikai munkásságának alapos ismertetője, WOYCIECHOWSKY-JELITAI JÓZSEF,⁴ nem ismeri ezt a munkát.

Sipos Pál 1759. október 16-án Nagyenyeden született református szülőktől. Apja SÁMUEL szücsmester, anyja — THEWREWK szerint — KOVÁCS KATALIN volt. 1764. októberében került a nagyenyedi református kollégiumba; itt csakhamar kitűnt társai közül éles eszével: „közönségesen mondták felőle, hogy nekie előb kezdettek tanítványai lenni, mint tanítóji“⁵ és egykori nevelője, KOLOZSVÁRY ZSIGMOND szerint „kicsinysége olta mindent értelmesen tanult-meg, 's nagy hajlandóságát mutatta-ki a' verselésre.“⁶ Tizenöt éves korában már iskolai pályatételeken dolgozott, prédikációival díjakat nyert és versrögtönzéseivel bámulatba ejtette társait.⁷ Sokoldalúságában azonban kitűnő matematikai érzéke vezetett: „Mig mások a' táblán, ő az alatt eszében dolgozta-ki tizennégy számnak is radixat“.⁸ Ez a tehetség egyre jobban kibontakozott benne akkor, amikor 1775-ben, tógás diákká való avatása után a kiváló matematika és bölcészprofesszor, ZABOLAI KOVÁCS JÓZSEF keze alá került.⁹ Ekkor vetette meg alapját annak a korában fölényes matematikai tudásnak, amelynek gyümölcse később több új matematikai eljárás és segédeszköz felfedezése volt.

1781-ben a Kollégium költői osztályának tanításával bízták meg; e hivatala letétele után egyideig BÁRÓ NALÁCZY JÓZSEF ugyancsak József nevű fia mellett volt nevelő Bábolnán, majd 1783. októberében elnyerte a szászvárosi református iskola rektori állását. Igyekezett rendbehozni a partikula anyagi és szellemi ügyeit, közben maga is sokat tanult. Tanítványai számára egy *S z o m o r - j á t é k* című verses színdarabot, írt, amelyet 1784-ben elő is adtak.

² Ponori Thewrewk József (1793—1870), P. Th. János táblabíró és a naplóíró Götfi Borbála fia, Sipos Pál és Buczy Emil tanítványa, később ügyvéd, szépirodalmi, nyelvészeti és történetíró, műgyűjtő. Ő fedezte fel a Thewrewk-kódexet.

³ Kézirata a Széchenyi könyvtár kéziratárában *Sipos Pál élete ismeretlen szerzőtől* címen (Jelzete: Quart. Hung. 2658) 56 lapra terjed a szerző saját kézírásával és javításaival. 1816. szeptemberében, Sipos halálának havában írta Kazinczy biztatására, aki hiába várta br. Naláczy István Sipos élete megírására tett ígéretének beváltását. — Ponori Thewrewkön kívül Fogarasi Lészay Dániel is foglalkozott Sipos életével, de jegyzései még nem kerültek elő Kazinczy hagyatékából.

⁴ *Sipos Pál élete és matematikai munkássága*. Debrecen, 1932. Közl. a debr. tud. egyet. mat. szemináriumából. VI. (Szerk.: Dávid Lajos).

⁵ PONORI THEWREWK id. életrajza 2.

⁶ I. m. 5.

⁷ I. m. 6-7.

⁸ I. m. 9.

⁹ WOYCIECHOWSKY: i. m. 11.

Szászvárosi rektorkodása nem volt egészen zavartalan. 1784-ben, — írja THEWREWK¹⁰ — „a' közönséges szeretetet érdemlő Elöljáró a' boldogítás közepette szinte elhala. Egy Orbán nevű deák, kit égrekiáltó hibájáért törvényesen megbüntettetett, megakarta ölni.“ A parasztlázadás hullámai is fenyegették Szászvárost: „Ugyan az említett esztendő Novemberében, midőn Hóra pórhada Benczenzen és Gyal máron gyujtogatott, Szászváros utszájin éjel nappal dobot veretett, hogy a' katonaságot jelentő hang rettentse-el a' dühös népet. Mely által meg is mentődött Szászváros a' veszélytől.“¹¹

1787-ben megvált a szászvárosi iskolától és három esztendőn keresztül a koronaőr gróf Teleki József fiának nevelője volt Szirákon. Teleki annakidején — amint Woyciechowsky kifejti¹² — kora kiváló matematikusainak, a Bernoulliaknak és Clairautnak tanítványa volt, maga is kitünően képzett tudós. Társasága a matematikusnak készülő Siposra minden bizonnyal nagy hatással volt és hatalmas könyvtárát is javára használhatta. Sipos Szirákon részt vett patrónusa és ennek fia, gróf Teleki László könyvtárszervező és gazdaságvezető munkájában is, amint erről két levele tanuskodik.¹³

Külföldi tanulmányait korához képest elég későn, 1791-ben kezdte meg. Valószínűleg a Telekiek biztatására és segítségével ez év nyarán Bécsen keresztül Oderafrankfurtba utazott és beiratkozott az ottani egyetem teológiai karára. Érdeklődési körét főleg a matematika töltötte ki, de filozófiai és teológiai tanulmányait sem hanyagolta el. Itt tartózkodásának irodalmi emléke egy latinnyelvű gyászének, amelyet teológia professzorának, J. J. L. CAUSSE-nak elhunytá alkalmával írt és adott ki.

Frankfurt után Göttinga következett: itt szerezte összekötetéseit kora kiváló matematikusaival, köztük a polihisztor ABRAHAM GOTTHELF KÄSTNER-rel, akivel később leveleket is váltott.¹⁴ Kästner mindig a komoly megbecsülés hangján nyilatkozott a fiatal matematikus tudományos eredményeiről.

E két egyetemen kívül Sipos a bécsi főiskolát is felkereste. Bécsi tartózkodása 1797 közepéig tartott; ezalatt tanulmányai végzésén és matematikai dolgozatok¹⁵ készítésén kívül gróf Teleki Sámuel fiának, Ferencnek nevelését is magára vállalta. Egyik Bécsből keltezett és gróf Teleki Lászlóhoz címzett leveléből¹⁶ arról értesülünk, hogy 1795 júniusában az a gondolat foglalkoztatta, hogy pályázzék a nagyenyedi kollégium épen megüresedésben lévő filozófiai tanszékére. Ugyanez évben fejezte be *Beschreibung und Anwendung eines matematischen In-*

¹⁰ I. m. 14.

¹¹ I. m. 16.

¹² I. m. 12-14.

¹³ Az Erd. Nemz. Múz. levéltárában. Gróf Teleki László (sziráki) levéltára, S betű. 1788. XII. 1. és 1789. X. 27. keltezésű levelek; kiadatlanok.

¹⁴ Egyetemi tanulmányait részletesebben ismertette Woyciechowsky. Ugyanó kiadta idézett munkájában Bodenek és Kästnernek egy-egy Siposhoz címzett levelét.

¹⁵ Egy geometriai tárgyú, Bécsben készült dolgozatának csak címét ismerjük: *Tractatus Doctrinae de conciiis sectionibus Geometricae Explantae*. L. K. F. lev., XIV. k. 484.

¹⁶ E. N. M. lev. tár. Gr. T. L. (sziráki) lev. tára S betű. 1795. VI. 19.

strument für die Mechaniker, stb. című értekezését, amely az első eredeti, magyar embertől írt, kora színvonalán álló matematikai dolgozat:¹⁷ benne a körív mérésének problémáját oldja meg egy igen elmés, szög-mérőszerű találmány, az izométer segítségével és az elipszis rektifikációját adja az általa megszerkesztett Sipos-görbe nyomán. Tanulmányát a berlini királyi akadémia adta ki 1796-ban és az JOHANN ELERT BODE, a kiváló német matematikus és csillagász ajánlására, akivel később Sipos szintén levelezésben állott, az akadémiától értékes aranyérmert nyert. Az akadémia 1700 és 1854 között kiadott értekezéseinek szerzői sorában Sipos volt az egyetlen olyan matematikus, aki nem volt tagja ennek az intézménynek.¹⁸

1797. őszen tért vissza Erdélybe. Egy ideig BÁRÓ KEMÉNY SIMON gyermekei mellett nevelősködött s főleg szépirodalommal foglalkozott; alkalmi versei, melyekből egynéhány már eddig is napvilágot látott, gyakran jelentek meg a Magyar Merkur és Magyar Kurir hasábjain. Főrangú patrónusai érezték benne a nem mindennapi tehetség kibontakozását és egyengetni igyekeztek érvényesülésének útját. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL írja egyik levelében,¹⁹ hogy gróf Teleki Sámuel kancellár ajánlására kinevezték a marosvásárhelyi református kollégium matematikai és fizikai tanszékre, de báró Naláczy József és báró Bánffy László óhajára, akik fiaikat Szászvároson neveltették, ezt az állást nem fogadta el, hanem 1798 őszen ismét Szászvárosra ment az ottani kollégiumi színvonalra emelt iskola rektor-professzori hivatalába. Ez év szeptember 23-án foglalta el új állását. Szászvároson ő volt az első rektor-professzor. Nem sokkal ezután, november 25-én újra meghívást kapott Vásárhelyre, sőt az egyházi főtanács beiktatását és fizetésének kiutalását is elrendelte; ő azonban Szászvároson maradt a kisebb fizetés, de az alkotás lehetőségének tudatában.

Hivatalba iktatása után első gondja volt az iskola épületeinek rendbeszedése és kibővítése a megnövekedett tanulói létszám követelményeinek megfelelően. A nevelés menetét is élénkíteni s megrögzött merevségéből feloldani igyekezett: kiküszöbölte az értelmetlen szajkózást és önnevelésre szoktatta az ifjúságot, ébresztgetvén tudományos érdeklődését; szeminárium-szerű rendszert vezetett be, ahol a tanulók is kérdezhettek s feladatok kitűzésével önálló, iskolánkívüli munkára serkentette tanítványait. „Professzorságában diákjai — írja Pónori Thewrewk²⁰ — kettőben multák fellyül a' több Kollégyombelieket: a' Mathezisben, és azzal, hogy ők derék tanítójuk gyakor megszólítására filozófiai, vallásos és költői tárgyakról önnerejeken próbált munkáeszkákat készítették 's azoknak szebbjeit kiosztogatták a' körül vidéki olvasó közönségnek. Szerencsés tanulóműhely, hol a' tanulók kiszabott rendszerű órákon, szokott tanításon kívül nemesebb pálya megfutására is serkentetnek!“ Sipos megtalálta annak módját, hogy hathatósága szűk keretét a műveltségteremtés érdekében iskolája korlátjain kívül is kiterjessze.

Szászvároson matematika mellett filozófiát, vallást, történelmet, poézist és deák literaturát tanított és ezekben mindig az eredeti kútfők-

¹⁷ WOYCIECHOWSKY: *i. m.* 24.   ¹⁸ *I. m.* 24.   ¹⁹ *I. m.* 36.   ²⁰ *I. m.* 19.

höz vezette tanítványait, megértetvén velök, hogy a tudományok és művészetek klasszikusainak tanulmányozása többet ér minden másodkézből vett és kapcsolatát, lelkét vesztett ismeretnél; kézikönyvek hiányában saját könyvtárát bocsátotta diákjai rendelkezésére és belátta azt is, hogy szükséges tanár és diák között bensőségesebb, személyesebb kapcsolatokat teremteni, éppen az eredményes nevelés érdekében. Ezért gyakran meghívta otthonába tanítványainak seregét „tiszteséges mulatságra“, beszélgetésre, csöndes szórakozásra. Öntudatos magyar ifjúságot, „édes hazánknak valódi magyar polgárokat“ akart nevelni és ezért tanítványaiban nemcsak a tanulás és művelődés nemzeti fontosságának tudatát ápolta, hanem gondja volt arra is, hogy külsőségekben is magyarok legyenek, hordjanak magyar ruhát, sajátítsanak el magyar magatartást és megjelenésükben ne legyenek idegen majmolók — Thewrewk szavai szerint — „módi-vadászók“. Igen fontos kiállítás, alapos figyelmeztetés volt ez éppen egy olyan megye magyar szigetén, ahol — ismét Thewrewk szavaival élve — „az odavaló magyarok nagyrészt nyelvöket, köntösöket, szokásokat a' Környékbeli Oláhokéival felecsérelték“,²¹ s ahol műveltebb körökben is rohamosan terjedt a román szó. Hét esztendei szászvárosi működése alatt Sipos körében tudósok, költők és műveltségpártolók nevelkedtek, közöttük olyan jeles férfiak, mint KEREKES ÁBEL, a történetíró, aki latin helyett magyarul tanított a szászvárosi iskolában, PONORI THEWREWK JÓZSEF, FOGARASI LÉSZAY DÁNIEL, aki hosszú időn keresztül gyámolítója volt a szászvárosi kollégiumnak és orvostudományi tanulmányaival országszerte ismertté tette nevét²² és még többen, akik koruk társadalmi, politikai, irodalmi, egyszóval szellemi életében alkotó szerepet tölthettek be.

1805. augusztusában jól megérdemelt megtiszteltetés érte a magát szinte eltemetettnek érző és tudományos működéséről már-már lemondó Sipost. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL ajánlására, aki mindig számon tartotta sorsát, a sárospataki főiskola főkurátora, VAY JÓZSEF egy igen szép levéllel meghívta kollégiuma matematikai és fizikai tanszékére.²³ Sipos sokáig habozott, hogy elfogadja-e a meghívást: természetének az a mások javát előbbre helyező és maga érdekét kevesebbre tartó tulajdonsága érvényesült itt is, amely meggátolta a vásárhelyi állás elérésében. Végül azonban, jóakarói unszolására a kimenetel mellett döntött és 1805. november 12-én elfoglalta új hivatalát.

Öt éves sárospataki tartózkodása nem mult el nyomtalanul az iskola életében. Amint Woyciechowsky szabatosan kifejti,²⁴ az intézmény neki

²¹ *I. m.* 34. Érdemes megemlíteni, hogy e helyen Thewrewk jegyzetben foglalkozik a hunyadmegyei Tordos falu neve eredetével és Benkő Józsefre hivatkozva a nagyszámú román lakosságot nem őslakónak, hanem beszárma-zottnak tartja.

²² L. DÓSA DÉNES: *A szászvárosi ev. ref. Kun-kollégium története.* Szászváros 1897.

²³ A levél eredetije a sárospataki iskola levéltárában van XXXI. 12057/220. jelzet alatt: Woyciechowsky id. munkája 39. lapján közölte egy részét, Ponori Thewrewk egész terjedelmében életrajzába iktatta (*I. m.* 27-30.).

²⁴ *I. m.* 40-3.

köszönhette, hogy rövidesen országos viszonylatban a legjobb, de európai mértékkel mérve is kiváló matematikai tantervvvel rendelkezhetett. Modern didaktikai elvei, így a klasszikus és modern tárgyak egészséges elosztása és az, hogy inkább kevesebbet tanítsunk, de azt alaposan, ma is megállják helyüket. Sokat tett a magyar tanítási nyelv bevezetése érdekében is; életrajzírója nyomán azt is tudjuk, hogy sárospataki rektorkodása idején indítványt tett egy kollégiumi könyvnyomda felállítására érdekében.

Közben matematikai kutatásait sem hagyta abba. Dolgozott egy trigonometriai munkán, mely *Specimen novae tabulae trigonometricae* stb. címen meg is jelent Pozsonyban, 1807-ben. WOYCIECHOWSKY megállapítása szerint egyedülálló mű az egész világ-irodalomban.²⁵ Alapgondolatát később továbbfejlesztette és eredményeit Kazinczyknak ajánlva össze is foglalta egy kisebb dolgozatban.²⁶

Kazinczyval 1806 nyarán lépett érintkezésbe. A szépirodalom volt az, ami őket összehozta. Sipos első, Kazinczyhoz 1806. július 14-én írt leveléhez²⁷ egyik versét is mellékelte s bírálatot kért; a széphalmi mester rövidesen válaszolt s ítéletében a költő franciás antitéziseit sokallta és a „dictio corrigálását“ javallotta azzal a megjegyzéssel, hogy nagy örömet érez „rég óhajtott barátságá“ megszerzésén.²⁸ Sipos szívesen vette Kazinczy kritikáját s „aprólékos jegyzései“ nyomán igyekezett gondolatoktól zsúfolt mondanivalóit könnyebb stílus mezébe önteni. Kazinczyra kezdettől kellemes benyomást gyakorolt Sipos szerény, tudós egyénisége; új ismeretségről sietett beszámolni barátjainak. Mikor azután 1807 júniusában Sárospatakon az évvégi vizsga alkalmából végighallgatta Siposnak Komáromi György vicekurátor fölött tartott halotti beszédét, kezdeti rokonszenve áradó lelkesedéssé nőtt. CSEREY FARKASnak azt írja, hogy Sipos beszéde beillenék Bossuet és Bourdaloue művei közé, s hogy „soha magyarul szebb munka nem mondatott“.²⁹ Saját nagyságát érző, nemes büszkeség tölti el, mikor tudomására jut, hogy Sipos egyik tanítványával megfigyeltette beszéde reá gyakorolt hatását s erről az érzéséről beszámol őszintén barátjának, Kis Jánosnak is.³⁰ A könnyen lelkesülő Kazinczy szeretett dicsérni és szívesen vette a méltó dicséretet is, de egyenes és őszinte természete megvetette az érdemen felüli magasztalást; ezért idegenkedett Nagy Ferenc „szertelen és haszontalan“ áradozásaitól, de amely alkotásban a szellem fényének felcsillanását látta, attól nem sajnálta az elismerést. Sipos nem alázkodó hódolattal, hanem a műveiből kiáradó szellemi erővel ragadta meg Kazinczyt és nyerte el barátságát. Ez a barátság idő teltével mind bensőségesebbé, eszméktől telítettebbé vált. Munkáikat elkül-

²⁵ I. m. 44, 90—6.

²⁶ *Berichtigung über eine trigonometrische Tafel mit der Aufschrift: Specimen novae tabulae trigonometricae ad compendium systematicae constructionis reductae a Paulo Sipos. 1807.* Nemcsak kéziratban van meg, amint azt Woyciechowski állítja, (i. m. 52.), hanem megjelent a Váczy János Kazinczy levelezése XI, 36—41.

²⁷ *Kazinczy F. lev.* IV, 221. A szóbanforgó vers címe: *Psyche*.

²⁸ I. h. IV, 263—4.

²⁹ I. h. V, 82.

³⁰ I. h. V, 91—2.

dözgették egymásnak ítéletmondás végett. 1808 végén Sipos barátjának Sallustius-fordításához fűzött néhány érdekes észrevételt; általános elvként szögezte le, hogy „a' Classicus Írók' fordításában olyan szerentsés szemfényvesztést kell tsinálni, hogy mindenütt a' Fordító helyett a' Szerzőt és a' Szerző nyomában a' Fordítót találjuk“, majd arra figyelmeztet, hogy a magyarosság kedvéért sem ajánlatos túl szabadon fordítani s az átköltés ravasz fogásával élni, vagy a gondolat értelemáryalatait feláldozni.³¹ Mennyire megszívlelendő tételek ezek ma is, különösen ha bölcséleti munkák fordításáról van szó!³²

1809. augusztus 17-nek napja igen jelentős volt kapcsolataik további alakulásában. Ezen a napon Sipos professzortársának, Kézy Mózesnek kíséretében meglátogatta Kazinczyt otthonában. Kézyról különben a széphalmi remete azt írja RUMY KÁROLYNAK, hogy „neigte sich vorher zum Empirismus: jetzt ist auch er Fichte's Schüler“,³³ minden bizonnyal Sipos hatása alatt. Ez a látogatás közelebb hozta egymáshoz a két barátot, de főjelentősége abban rejlik, hogy ennek folyománymképen került Kazinczy érdeklődésének körébe Siposon keresztül a filozófia.

Sipos egy kis magyarnyelvű filozófiai tanulmányát is elvitte Széphalomra s Kazinczy kérésére hosszabb tanulmányozás végett ott is hagyta. A filozófia iránt nem sok bizalmat érző Kazinczynak annyira megtetszett a kis munka, hogy kétszer is lemásolta és egyik lapjára a következő jegyzést tette: „Ez a tudományai, poétai talentomai és szive feddhetetlen és nemes volta miatt szives tiszteletet érdemlő ember Prof. Kézy Mózes Urral sétála ki hozzám Ujhelyből Aug. 17 d. 1809. Kedvesen töltöttem társaságokban a napot és a hely, hol az erdőben fetrengettünk, kedves lesz nékem örökre két barátomnak emlékezte miatt.“ Maga a dolgozat kilenc lap terjedelmű, címe: A' valóság ról.³⁴ Ebben a munkában mutatkozott be Sipos Kazinczynak mint filozófus. Az ismeretelmélet alapvető és ezért igen fontos kérdésére keres feleletet: hogyan jön létre az ismeret? Már maga a probléma felvetése is a módszer modernségéről és helyességéről győz meg: nem a valóság szubsztanciális mivoltát vizsgálja, amint a címből következtethetnők, hanem a valóság megismerésének lehetőségeiről beszél és megmagyarázni igyekszik azt a kettősséget, amelyet az ismerő alany elé az érzékelhető világ valósága és a róla alkotott gondolati kép állít. A kérdés azon dől el, hogy a külvilág tárgyai hogyan lesznek gondolati képpé, milyen módon hatolhatunk be gondolattal a rajtunk kívül eső, transzcendens, de általában érzékelhető valóságba. Sipos megodása a Kant- és Fichte-féle idealizmus szellemében történik. A mi ismeretünk tárgya nem a rajtunk kívül álló, transzcendens valóság, melyet közvetlenül semmi-

³¹ I. h. VI, 135.

³² Talán elég, ha Schwegler bölcsélettörténetének magyar fordítására es Faludi György „átköltéseire“ utalunk: ezek ez alapvető hibákban leledznek.

³³ I. h. VI, 486.

³⁴ L. tölem Sipos Pál kisebb filozófiai művei. Szellem és Élet. VI, 162—6. — Ugyanitt közölt Filozófiai Tekintések című dolgozatának második részében újra és bővebben kifejti ismeretelméletének kérdéseit (166—70.).

képpen meg nem ismerhetünk, hanem annak immanens, általunk alkotott belső képe; ezt a képet magunk „teremtjük“ és visszavetítjük a valóság adott tárgyaira. „... Két dolog itt épen nincs, — írja Sipos, — hanem azon egy tárgy, melyet a' gondolaton kívül és belől találunk (transcendens és immanens tárgy); nincs sem tárgy gondolat nélkül, sem gondolat tárgy nélkül, csak két szín alatt látjuk azon eggyet, mintha vagy a' tárgy valnék gondolatá, vagy a' gondolat testesülne meg a' tárgyban.“³⁵ Az ismerési folyamat képző: ebben a folyamatban szemben áll egymással az Én, az ismerő funkciók logikai csomópontja és a Nemén, a külvilág, amelyre az ismerés irányul; e két tényező egymásrahatásából jön létre az ismeret. Sipos filozófiájában fellevenedik Kantnak egyik nagy fejlődést ígérő eszméje is, a rendszer gondolata: „... Mint egy felhőbe rejtett istenség, úgy sugárzik a' látható természetből ama' láthatatlan természet“,³⁶ a „megfoghatatlan egység“; sejtí azt az ő igazságot, hogy a külvilág tárgyai, „tüneményei“ ugyanannak a láthatatlan valóságnak látható jelenései: „Így jelenik meg az, a' mi Véghetetlen a' véges természetben — a' mi megoszthatatlanul Egy, meg oszlott 's ki terjedett formában, a' mi örökkévalo, az időben.“³⁷ Sipos gondolkodásában ott él a preformált organikus őrendszer eszméje, melynek tört részeit a mi ismeretünk, mint a rendszer egyes darabjait illeszti előre kijelölt helyükre.³⁸ Ez a rendszer a valóság, egy központi szervező erő által organizált egység, melynek mi is részei vagyunk, mint annak megjelenő „tüneménye“, Sipos kifejezésével élve. Kant ismeretelméletének eredményeit Fichte meg látásaival egészítette ki Sipos, mikor az ismerés lehetőségének feltételeit az Én és Nemén szükségszerű viszonyába helyezte és a keresztyén teológiai koncepció világát gyűjtötte meg bölcséletében akkor, amikor az ideális valóság tökéletes szervezettségében az istenség létét és erejét érzi. Megértés és merész kiállás jellemzi ezt a felfogást olyan időpontban, amikor nálunk a Kant feletti vita Rozgonyi József és Márton István vezérletével ereje teljében dúlt s az istentagadás vádja is elhangzott a nagy köniigsbergi bölcselő ellen. Sipos gondolatait kora műnyelvéhez képest meglepő fordulatossággal, árnyalatokat kihangsúlyozó finomsággal és jó magyarsággal fejezte ki dolgozatában, s így nem csoda, hogy Kazinczy meglepődött és kételyei támadtak a filozófiáról táplált véleménye alaposságának tekintetében.

Mikor a tanulmányt Siposnak visszaküldte, egy levelet is mellékelte hozzá s abban így ír: „Kétszer írtam az itt visszamenő munkát, olly gyönyörködések közt olvastam 's írtam le még mindég; mintha a' Plátó szép álmait olvastam volna, 's akaratom ellen is sokszor szakadt ki ajkamon, melly igen szép! — és sokszor valami olyan rémletes,

³⁵ *A' valóságról.* Uo. 163. ³⁶ Uo. 165.

³⁷ *Filozófiai Tekintések.* Uo. 169.

³⁸ Sipos fejtegetéseit vö. Kant (A tiszta ész kritikája) transcendentális módszertanának 3. főrészével. A tiszta ész architektónikája (Magyarul Alexander és Bánóczy fordításában. Bp. 1913. II kiad. 523—36.). A rendszer gondolatának alapos kifejtését adja Bartók György: *A rendszer filozófiai vizsgálata* című művében. Bp. 1928.

mintha igaz volna, a' mit olvastam.“³⁹ Lelkesedését azonban rögtön elhomályosítja természetének feltörő kétkedése, a szkepticizmus felhője: „... a' megrögzött istentelenség, melly mint Sz. Tamás, csak azt hiszi, mit tapogathat“⁴⁰ s a miskolci cigány példájára hivatkozik, aki még a püspök szavára is csak fenntartással hisz a feltámadásban. Ennek a levélnek tézise és antitezise volt az az ösztönzés, ami Sipos elhatározását kiváltotta: meghódítani ezt a nagy szellemet a teológia és filozófia becsülésének, feltárni előtte e tudományok megújult erőfeszítéseit s megszilárdítani benne azt a fel-felcsillámló idealizmust, mely önjerejével taszította Kazinczyt nagy emberi és nemzeti eszmék megvalósítása felé. Mert valójában igazi idealista volt, saját bevallása szerint és tetteiben is, nagy kulturális eszmék hordozója és terjesztője. Csak nem volt, hogy úgy mondjuk, rendszeresen, organikusan idealista, nem volt meg gondolkodásában az a támasztnyújtó böleseleti alap, ami idealizmusát és hitét kellő erőre emelte volna s megvédte volna a kételkedés feltörő hullámaitól. Szellemi magatartását azonban éppen az jellemzi, hogy törekvéseiben, eszméiben felül tudott emelkedni a korszellem sötétségén s alkotásaiban, tetteiben valóra tudta váltani az új idők követelte elképzeléseket. Ismerjük vallási nézeteit:⁴¹ nem volt hitetlen lélek, sőt öntudatos kálvinista volt, bár sokat merített a francia felvilágosodás vallásellenes szellemiségéből, de a deista istenszemlélet s a materialista világfelfogás távol állott tőle;⁴² ellensége volt ugyan a vallási fanatizmusnak s lelkes híve, sőt mindenben előmozdítója a felvilágosodásnak, de romantikus lelke visszariadt a szélsőségesek, különösen Voltaire vallásellenes túlkapásaitól és életének egy-egy szakaszában valóságos ellenérzés ébredt benne az enciklopédisták világszemléletével szemben, olyan ellenérzés, melynek hatása alatt a vallás védelmének feladatát tűzte maga elé,⁴³ s amely a francia forradalom véres napjaiban az eszmék diadalát ünneplő lelkesedését irtózáttá változtatta.⁴⁴ Hitében öntudatos volt mind belsőségekben, mind külsőségekben, de benne is erőre kapott az a szkeptikus és sztoikus világnézet, mely a túlhajtott intellektualizmus mellett korának, a francia forradalom viharát és ennek következményeit élő Európa szellemi életének általános jellemzője volt: a sztoikus életböleselet szó- és fegyvertárával harcolt a felvilágosodás filozófiája a pusztá babonává vedlett vallás ellen és ennek a harenak a való életben mutatkozó hatása, az igazaknak vélt eszmék összeütközése kételkedést ébresztett erejük érvényességében nemcsak Kazinczyban, hanem sok más kortársában is; ennek az elmentettségnek érzése adja a kezébe később Eötvösnek is a tollat. A francia forradalom káoszában s az utána következő reakció merevségében szint váltottak azok az eszmék, melyeknek jegyében a mozgalom megindult: kiábrándulás-féle érzés vett erőt a lelkeken, ha a kitűzött cél, a világoosság terjesztésének gondolata nem is vesztette értelmét.

³⁹⁻⁴⁰ *Kazinczy F. lev. VII, 77.*

⁴¹ KRISTÓF GYÖRGY: *Kazinczy vallási nézetei.* Prot. Szemle, 1912: 1-8.

⁴² ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* 88.

⁴³ *Pályám emlékezete.* Abafi Nemzeti Könyvtára III, 49.

⁴⁴ NÉGYESSY LÁSZLÓ: *Kazinczy pályája.* 64.

Kétkedés és bizalmatlanság fordult minden, pusztá jelszavá vedlett idea felé és ez a negatív értelmű revízió nem kímélte a vallást és a filozófiát sem; a magyar kortársak gondolkodásán érezhető, hogy a bölcsélet területén az avatottak véleménye többet várt, túljutott a felvilágosodás által fölvetett eszméken.⁴⁵ Egyik végtől a másikba csapott a teológiáról és filozófiáról alkotott vélemény: egyikben ateizmus és teizmus, supranaturalizmus és deizmus, másokban racionalizmus és szenzualizmus, kriticismus és miszticizmus harcolt az igazságért. Ebben a zűrzavarban Kazinczy kereste a kivezető utat és megállapodott abban, hogy a vallás a hit dolga, ami „onnan felülről jön“, de az értelmes hit dolga: „Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.“⁴⁶ A filozófia területét azonban, mint hozzá kellőleg nem értő, nem tudta ilyen pontosan körülhatárolni: bizonyos kétkedő agnoszticizmussal viseltetett irányában, amely mögött néha-néha feltűnt a vágy a megértés után. Ebben a szemléletében támogatta őt klasszikus műveltsége, különösen a latin írók tanulmányozása, a sztoikusok és Seneca beható ismerete, amely adott ugyan neki bizonyos, az étellel és a filozófiával szemben elfoglalt álláspontot, sőt az istenség keresésének útját is nyitva tartotta előtte, de ez a világszemlélet csak megerősítette benne a filozófiáról alkotott véleményt: életbölcsélet az, az okosan és erkölcsösen élés tudománya; ebben tökéletesen egyetértett a felvilágosodás nagy alakjainak megállapításaival. — Sipos Pál helyes érzéssel fedezte fel Kazinczy lelkének kettősségét: ideáлизmusát, mely a valóság keresésében és alakításában nyilvánult meg, és szkepticizmusát, mely a filozófia törekvéseit a teória területéről az egyszerű életbölcsélet mezejére szorította: belátta, hogy az ő feladata abban áll, hogy fokozza barátja érdeklődését a tiszta filozófia iránt, mutassa meg azt az utat, amely a bölcséleten keresztül a fogalmak tisztázásához vezet és avatatlanul elhomályosított eszméknek visszaadja régi fényét. Azt is tisztán látta, hogy a filozófia hitelében kell megerősítenie barátját, hogy bebizonyítsa előtte életből fakadó és életre ható mivoltát és azt, hogy nincs ellenkezés vallás és bölcsélet között, hogy a filozófiának új útjai nyílnak a keresztyén világ- és istenszemlélet megvilágosítására. Siposnak ez utóbbi gondolata érdemel nagy figyelmet a deizmus és supranaturalizmus harcának idején. Kazinczy szívesen fogadta barátja törekvéseit, sőt egyenesen biztatta is, bár nem nagyon bízott saját képességeiben: „... sok van még... a' mit nem értek“, — írja és kér „... egy kis felvilágosítást, a' mit a' munkával (t. i. filozófiai munkákkal) egybe hasonlítván, annyira juthassak, hogy legalább értsem, miről van a' szó a' tudósok között, mit én magamnak nem ígerek, hogy valaha ennek a' bölcsességnek popularissa legyek.“⁴⁷ E levél nyomán Sipos elhatározta, hogy nem valami „Rapsodiát, hanem a' heljett valami Egészet“ küld, hogy rendszeres munkával bevezeti barát-

⁴⁵ L. különösen Cserey Farkasnak és Dessewffy Józsefnek Kazinczyval folytatott levelezését.

⁴⁶ *Kazinczy F. lev. VII, 78.*

⁴⁷ I. h. VII, 138.

ját a filozófia ismeretébe. Ezen az elhatározáson eleintén maga is esodálkozott, hiszen valóságos Pálfordulást idézett elő lelkében, mikor elmélyült és eredményes matematikai tanulmányait felesterélte a rendszeres bölceleti vizsgálódással. Szólni lehetne arról, hogy képességeinek mi felelt meg jobban: a matematika vagy a filozófia; talán megállapodhatunk abban, hogy mindkettőt teljes odaadással és elmélyüléssel művelte s érzéke is volt mindkettőhöz. Bár lelkiismeretfurdalást érzett matematikai tanulmányai elhanyagolásán, idő multával mind jobban belemelegedett a filozófiába. Az ő korában a polihisztor eszme már nehezebben megvalósítható, sőt sok szempontból egyenesen káros volt. Többször említi Kazinczynek, hogy felhívása kivette a krétát a kezéből és „matematikai calculusokkal való bajlódás“ helyett egészen másra fordította figyelmét.⁴⁸ Erről az útról azonban nem volt visszatérés s a filozófus Sipos lelki alkatának kibontakozása megindult.

1809. december 1-i keltezésű levelében már küldi elhatározásának első termékét, egy németnyelvű dolgozatot, amelyben a kriticizmus bölcelete alapkérdéseinek taglalását kezdi meg. „Ítélje meg, mire nem vészi az ember a' Barátság!“ — írja ebben a levélben — „én messze vagyok attól a' tudós állapottól, hogy a' Filozófiába világot adhassak: még is a' Barátságért próbát tettem, és irtam, a' mit irhattam.“⁴⁹ Majd minden további levelének mellékleteként érkezett egy-egy újabb fejezet: az időről és térről, az Én szerepéről a filozófiai gondolkodásban, a Ding an Sich értelméről, a dogmatikus és kritikai bölcelet viszonyáról és így tovább. Közben megvált a sárospataki iskolától: a hunyadmegyei magyarság nem feledkezett meg róla s megválasztotta tordosi lelkésznek. Anyagi gondoktól mentesen, tökéletes magányban élt itt tovább és innen ír már 1811. január 15-én barátjának; a megnövekedett távolság nem hogy lazította volna kapcsolatukat, hanem inkább erőteljesebbé tette. Levelezésük gyakoribb lett és hangja közvetlenebb. Németnyelvű dolgozatainak csakhamar hasznát látta Kazinczy: 1811. március 11-én azt írja PÁPAY SÁMUELNEK, hogy „Snellnek Aestheticaját fordítom annyi magyarázattal, hogy az új Philosophia fel nem avatottja is megérthesse.“⁵⁰ Hol van ez a magabízó hang a kezdeti, saját avatatlanságát hangoztató kijelentésektől! — Sipos ambíciója azonban lassan-lassan túlnőtt azon, hogy pusztán tanítómestere legyen barátjának. Látta, hogy az elvetett mag jó talajba hullott: most már várta a termést is, az idealizmus eszméinek érvényesülését Kazinczy munkáiban. Ebbeli reménysegeinek több ízben kifejezést is adott, de vigyázott arra, hogy filozófiájának az igazságot új színben feltüntető eredményei ne törjenek váratlanul barátjára: lélekelemző szemmel figyelte szellemi magatartását és ebben a magatartásban igyekezett megragadni azokat a tényezőket, melyek Kazinczy vallásos és filozófiai életképének, hitének és gondolkodásmódjának alakítói voltak. Ezért érdeklődését jó érzékkel olyan

⁴⁸ Sipos Pál három ismeretlen levele Kazinczy F.-hez. Szellem és Élet. V, 107.

⁴⁹ Kazinczy levelezése. VII, 159.

⁵⁰ I. h. VIII, 382.

témakör felé terelte, melyben Kazinczy járatos volt s amely mondhatni összefüggésben állott lelki beállítottságával; tudta, hogy ebben a témakörben még nehéznek tetsző filozófiai spekulációk árán is alkotni fog, különösen ha egy-egy idevágó eszme szépirodalmi megjelenítésére számíthat. A sztoikus életfelfogás ismeretére és ennek a felfogásnak korszerű értelmezésére gondolunk; Kazinczy, bár nem tartotta magát Zenon filozófiája követőjének, mégis többnek látta a sztoicizmus útmutatásait elskatulyázott és önmagáért való ismereteknél s irányelveket merített belőlük mind a szellemi, mind a gyakorlati életfolytatás számára. „Láss! A mit keressz, nyulj be kebledbe, s feltaláltad...“⁵¹ ebben a két sorban látjuk összesűrítve életbölcseletét, mely a felvilágosodás kora által felélesztett sztoicizmusban gyökerezik. Magamegismerésén keresztül jut el Isten megérezéséhez: nem törődik azzal, hogy ki mit hisz, neki a fontos csak az, hogy ő értelmes hittel, de nem vakhittel, meg tudja ragadni Isten lényegét. Patriotizmusát összegyeztethetőnek tartja a kozmopolitizmussal, azzal az eszmével, amelyet a sztoa vetett föl elsőként.⁵² Mint esztétikus ember, kételkedik a láthatatlan, ideális valóság létében, melynek nincs meggyőző ereje számára, mert a szépség a látható valóságban, a tárgyakban testesül meg. Bízik az ész megismerő erejében s az erkölcsös életfolytatás számára mindenképp elől való. Egész vagyonát a tönkremenésig kulturális célokra áldozza s ha nem is volt éppen közömbös anyagi ügyek iránt, a pénzt eszköznél többre nem tartotta. Ez a szellemi magatartás láttatott vele Seneca műveiben mindent átható gondviselést és, különben jogosan, a keresztyén istenszemlélethez hasonló felfogást. Sipos tisztában volt Kazinczy életbölcseletének eredetével; a keresztyén teológus szólalt meg benne akkor, amikor felszólította barátját a sztoicizmus eszméinek tisztázására. Fichte tanulmányozása közben Goethe Prometheusának szakaszaira akadt s a tiszta sztoikus álláspontot képviselő költeményre felhívta Kazinczy figyelmét; ez utóbbi nemsokára küldte már a vers jól sikerült fordítását. Sipos örömmel fogadta kérése gyors teljesítését és németnyelvű munkájának következő fejezetéül a sztoicizmus és a keresztyén vallás viszonyát tűzte ki. Ebben és ekörül folyó levelezésükben kifejti, hogy igaza van az istenekkel dacoló Prometheusnak abban, hogy „...ma is Superstitioval kell harcolni annak, a' ki világosítani akarja az elméket, és meg kell támadni azokat a' vélekedéseket, melyeket a' babonáság megszentelt“,⁵³ de nincs igaza a sztoicizmusnak az Istenről alkotott eszméjében, mikor őt minden testi valóságot átjáró észszerű lehelletnek, vagy művészi tűznek nevezi; ez az út egyenesen a pantheizmusra vezet. Nem állíthatjuk, hogy Kazinczyt végleg meggyőzték Sipos érvei, de tanításainak szelleme a filozófus várakozásainak megfelelően lassan-lassan beszüremkedett költeményeibe és gondolkodásán bizonyos változásokat okozott. Így a szokottnál is nagyobb kedvvel merült el

⁵¹ *Gróf Török Lajoshoz*. Abafi Nemzeti Könyvtára. VII, 11.

⁵² *Kazinczy F. lev. IX*, 276. — K. F. levele Musiczky Lucziánnak. 1812. II. 5.

⁵³ I. h. IX, 86.

teológiai kérdések tárgyalásába, szélesmedrű vallásos vitába elegyedett Tóth Ferenc teológiai professzor, később református püspökkel és ebben a mérkőzésben a naturalizmus, ateizmus, deizmus, protestantizmus és katolicizmus lényegét kifejtő állításaihoz mindig kikérte Sipos véleményét, arra támaszkodva érvelésében. Szépirodalmi alkotásaiiban, főleg episztoláiban mind gyakrabban jelentkeznek az új filozófia eszméi: Gróf Török Lajoshoz címzett költői levelét Siposon kívül sokan köszöntötték örömmel, így Kis János, Gyarmathy Sámuel, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor és mások is. Valóban ez Kazinczy egyik legjobban sikerült költeménye: metafizikába ágyazott misztikus történet, az időn s úron (Zeit und Raum) keresztül fény felé törő, valóságkereső ifjú története, aki nem saját magában kereste azt, amit tudhat s hihet. Környezete csodálattal fogadta sikerült filozófiai műszavait, s Kazinczy szinte féltékenységet érzett annak láttán, hogy költeményében inkább a filozófust, mint a művészt, a költőt tisztelik.

Amilyen megtermékenyítően hatott Kazinczy költészetére Sipos filozófiája, éppen olyan mértékben alakította Sipos életművét Kazinczy biztatása és bátorítása. 1812 közepéig Kazinczy kérésére készített németnyelvű tanulmányai tizenkilencre szaporodtak; rendszeres és befejezett dolgozat kerekedett ki ezekből, az első érdemleges magyar bevezető a kriticizmus filozófiájába.⁵⁴

Nem szabad ezt a munkát úgy tekinteni, mintha abban Sipos egyszerűen kivonatolta volna a kriticizmus bölcseleinek tanulmányait: maga többször állítja, hogy semmit ki nem írt Kantból vagy Fichtéből, hanem szem előtt tartva a kriticizmus fő problémáit, saját eredményeit öntötte szisztémába. Központi gondolata mindenestre az volt, hogy megtisztítsa a filozófiát az előítéletektől, magyar művelőit dogmatikus útjukról kritikaj ösvényre vezesse és a keresztyén teológia iránta táplált ellenszenvét kiküszöbölje. Ezért tért vissza oly sokszor a lelkiismeret és gondolkodás szabadságának, majd az akarat szabadságának kérdéséhez. Német munkájának különösen két fejezete (Über die Freiheit és Über die Glückseligkeit) mély benyomást gyakorolt Kazinczyra. Érdekes, hogy ez utóbbi, mint később Aranka György is, nehéznek tartotta ezekben közölt fejtegetéseit, melyeknek eredménye Proteusként siklott ki kezéből; sokszor sóhajtott fel, hogy „szörnyű mélység ez a Fichte tudománya“, majd, hogy „átkozott gondolat volt az újabb Metaphysikák két szakaszát versekbe foglalni: Über die Freyheit. Über die Glückseligkeit... Kifáradtam elvégezni.“⁵⁵ Szavaiból az olyan ember türelmetlensége csendül ki, aki érzi, hogy nagy gondolatokat ragadott meg, de nem sikerült még őket teljes mértékben átélnie. Végül azonban mégis csak behatolt értelmükbe és megértése egy tisztahangú költői munkában, a Prof. Sipos Pálhoz címzett episztolában kristályosodott ki. „Eléggé ellenkezém: a fény leverte“, — írja ebben a költemény-

⁵⁴ Kézirata a M. T. Akadémia kézirtatárában *Vorläufige Betrachtungen über die Philosophie* címen eredetiben és Romy Károly másolatában, aki Sipos halála után kiadását tervezte.

⁵⁵ *Kazinczy F. lev. IX, 354.*

ben s tovább, a szabadságról szólva, egyenesen Siposra vonatkoztatja szavait:

*Oh boldog, a kinek már fölkele
Ez a te fényed! Nem fogja az tovább
Téveszteni álfény; és ha a láthatónak
Behunyja is szemét, ő a világot
Láthatlan ábrázában nézni fogja.
Ő a természetet csak tetszetes
Szükség alatt tekinti; mert szeme,
Szabadság, téged lát való szükségben,
S benned lelé fel a törvényszerűt.*

.....

*A lehető tenálad szünet nélkül
Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,
Hanem az akarat; mert martalékja
Az óhajtasoknak, azért erőtlen.
Ez a hatásra intéztetik, s egésznek
Szövénye közt hat: de te, szent szabadság,
Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek
Szövényén kívül, nem mint egy erő,
Melyet viszonthatás vonz és taszít...⁵⁶*

Kazinczynak meggyőződése volt, hogy „jaj annak, a kinél homály marad az, a mi az értelmesnek nem homály“ s bár szkeptikus lelkét, mely ennek a költeménynek utolsó soraiban egész erejével tör felszínre, Sipos idealizmusának soha sem sikerült teljes mértékben megnyernie, mégis elért annyit, hogy a költő Kazinczyt ihletének ritka pillanataiban, valóban értékes alkotások teremtésében befolyásolhatta. Epistolája levelezésén keresztül útjára indult s Kazinczy számára nem remélt sikereket aratott; elég lesz talán ennek bizonyosságára CSEREY FARKAS szavait idéznünk: „Te édes Barátom mind a Tudományra, mind a Mesterségre, mind a Nyelvre nézve Nagyot és szépet tészel az által, hogy Metaphisicai dolgokat versbe adsz elő.⁵⁷

A szabadság problémáját Sipos később bővebben is kifejtette barátja előtt. Erre az adott alkalmat, hogy 1813 közepén ARANKA GYÖRGY feleletre szólította ebben a kérdésben: „Mitsoda a' Szabadság?“ Aranka késő vénségében filozófálni kezdett s az öregség halálhoz hajló mentségkeresésével kutatta az ember sorsának és végének, az emberi lélek halhatatlanságának titkait. Naiv fejtegetéseit barátjai elnézéssel fogadták, de egyben mégis szolgálatot tett a magyar filozófia ügyének: véleménynyilvánításra bírt olyan egyéniségeket, mint amilyenek Köteles Sámuel, gróf Dessewffy József, Sipos Pál és mások voltak. Ilyen körkérdése volt a szabadságról felvetett probléma is. Sipos sem nagyon

⁵⁶ Prof. Sipos Pálhoz. Abafi Nemzeti Könyvtára. VII, 56—7.

⁵⁷ Kazinczy F. lev. IX, 393.

bízott Aranka megértésében, de azért készséggel válaszolt felhívására s a kérdést Kazinczyval is megvitatta.⁵⁸ Ennek a válasznak lényege, kevés szóval, a következő: a természet, a látható valóság a kényszerűség világa, ahol minden az oktörvény hatalma alatt áll s ahol hiába keressük a szabadságot; az ember, mint egyrészt természethez kötött, másrészt pedig szellemi lény, testi funkcióiban az érzékelhető valósághoz tartozik és arra vonatkozó megnyilvánulásai, akarata determinálják a természet kényszerítő törvényei által. A szabadság az ember szellemi felében tör valóságra; ott, ahol az egyén felülemelkedik természetes ösztönei szorításán és értéket, elsősorban erkölcsi értéket valósít meg, amikor kényszer nélkül, választás nélkül csak a jót cselekszi. Az ilyen cselekvésre képes szabad akarat az Örökkévaló akaratával egyezik: ezért „ingadozó“ és „az óhajtasok martalékja“ Kazinczy episztolájában az érzékelhető valósághoz ragadó akarat, ezért „szent“ versében a fényre törőnek szabadsága. S Kazinczy meggyőződéses szkepticizmusának szava, mellyel költeménye végén a bebörtönzött bölcs szabadságának valóságát vonja kétségbe, erőtlenné halkul akkor, amikor Sipos rámutat arra, hogy a prófosz csak testi valóságát őrizheti, de lelkének kitárulásai előtt mindenféle zár lepattan. Ez az erkölcsi szabadság, a lelkiismeret szabadsága adott erőt Kazinczynek is, hogy fogsága alatt kályhájának rozsdájával és saját vérével írhatta leveleit, munkáit.

A rendelkezésünkre álló hely korlátozottsága nem engedi meg, hogy Sipos és Kazinczy barátságának szellemtörténeti háttérét minden ízében megvilágítsuk: még csak egy probléma szárait szeretnők kevés szóval összefogni. Ez a probléma Sipos vallásböleseleti munkájának, mondhatni élete főművének keletkezése, sorsa és Kazinczyra gyakorolt hatása körül vet föl kérdéseket.

A szóbanforgó tanulmány megírásának eszméjét még 1812 közepén adta Kazinczy egyik Siposhoz írt levelében. Már ez év elején említi, hogy „szeretném a' Philosophusi dogmák historiáját igen hitelesen tudni“;⁵⁹ szeptemberben pedig így ír: „jó volna papirosra tenni... mit tart azok felől, a mit vallásra tartozó dolgoknak mondunk a keresztyén... s a nem keresztyén... s ezt az Isten, Teremtés' articulusan kellene kezdeni, 's ott végezni, hogy mindez miképen foly bé a' moralra, 's bölcsőságra. Bár csak Te ezt a munkát megtenni akarnád, de... oly hűséggel, hogy a' ki téged nem ismer, ne tudhassa mit hiszel, és hogy mind a' hat felekezet' tagja azt higgyje, hogy a' ki az Ő credo-ját... irta, az az ő hitén állott.“⁶⁰ Sipos örömmel ragadta meg az eszmét és nemsokára már dolgozata készültéről számol be: „Egy folyó munka alatt vagyok, melj filosofiai gondolatokon indul el és lassan-lassan transformálja magát theologiai gondolattá. A' nevezetesebb dogmák benne előfordulnak kritice világosítva.“⁶¹ Eleintén Sipos maga sem

⁵⁸ Siposnak a szabadság kérdését tárgyaló hat tanulmánya megjelent gondozásomban az Erdélyi Féniks című sorozat I. kötetében.

⁵⁹ *Kazinczy F. lev.* IX, 270.

⁶⁰ I. h. X, 138.   ⁶¹ I. h. X, 215.

tudta, hogy elmékedéseiből mi fog kikerekedni; csak a cél lebegett tisztán szeme előtt: „végigmenni a keresztyén religio erén“, kritikai fénybe állítani annak tanításait és megkísérteni a keresztyén vallás tökéletes egyeztetését a filozófiával. Munkájában egyre erősödött az az érzése, hogy itt valami nagyot, egészet fog alkotni: Kazinczy lelkes biztatásai nyomán 1814 végén készen is állott tanulmánya 30 fejezetben, nyomás alá rendezve. Első címe a Sipos által is „negligens titulusnak“ nevezett *Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernis* volt, később azonban ezt a fejezetet dolgozatának bevezetéséül állította s új, összefoglaló címet talált: *Praecipua capita religionis christianae philosophice pertractata*.⁶²

A tanulmány — amint Sipos maga állítja — végigmegy a keresztyén vallás főkérdéseiben és eredményeiben megtalálni igyekszik azt az utat, amely két szélsőség, a deizmus sorvasztó szorítása és a supranaturalizmus megalkuvása között a keresztyén teológia megújulásához vezet és ezen keresztül magatartást szab a protestáns keresztyén lelki életét élőknek. Sipos szellemét is az a nagy kérdés nyugtalanította, amely kora protestáns teológusait két szembenálló táborba, a racionalizmus és supranaturalizmus hívőinek seregébe s heves viták terére szólította: az ész és kijelentés elsőbbségének, ellentétességének kérdése. E két felfogás antagonizmusát SCHLEIERMACHER szüntette meg, merészen elvonván a vita alapokát: a vallás szerinte nem tudás, nem cselekvés, hanem belső meggyőződés, szemlélet, érzelm: „közvetlen tudata annak, hogy minden véges és mulandó általános léte a végtelenben és a végtelen által, az örökkévalóban és az örökkévaló által van“.⁶³ Valahogyan így kereste Sipos is a vallás gyökerét a lelkiismeretben: úgy ítélte, hogy nincs „megengesztelhetetlen ellenkezés, de tökéletes *incommunicabilitas* van az ész és a' hit között — a hit nem világosítja az értelmet; az ész el nem szenteli akaratra az embert. Az ész tudni kíván, és a' mint valamit tud, kénytelen azt úgy tudni... — a' hitre nézve szabadságunkban van mit hidjünk.“⁶⁴ A racionalizmus — szerinte — eláraszt észokaival és mindent a természet törvényszerűsége szerint rendez el; a szupernaturalizmus magatartásunkat természetfölötti kényszer hatalma alá rendeli.⁶⁵ Mindkettőben kényszer alatt állunk lelkiismeretünk szabadsága nélkül, mindkettő dogmatizmus; a helyes út a criticizmus útja, mely az ilyen fogalmakat: Isten, szabadság, halhatatlanság, kitörölte ugyan a tudományból, de „nem törölte ki a' Szívből, — a' lelki eszméretből, a' hol szabadon fogannak.“⁶⁶ Az igazi vallás érzete ma-

⁶² Ez a címváltozás volt az oka annak, hogy Sipos munkájának lappangó kéziratát mindezeideig sok érdeklődő hiába kereste, sőt Woyciechowsky, bár a kézirat kezében járt, elveszettnek nyilvánította. A dolgozat részben eredeti, részben Sipos egyik tanítványa által másolt kézírata a M. T. A. kéziratárában van Lev. 4r. 31. jelzet alatt.

⁶³ RAUWENHOFF, L. W. E.: *A protestantizmus története*. Ford. Bartha Dezső. III, 185.

⁶⁴ *Kazinczy F. lev. XI, 155.*

⁶⁵ *Discursiones, 85.*

⁶⁶ *Kazinczy F. lev. XI, 124.*

gunkban van, Istent magunkban ismerjük meg és saját lelkünk erejével vagyunk képesek Isten titkaiba hatolni.

Sipos teológiáját Kazinczy a nagy alkotásnak kijáró elismeréssel, a felfedező boldogságával fogadta. Eredményein már nem vitázott, meggyőzöttnek érezte magát. Bár 1814 táján nyelvújításának talán legkeményebb harcát vívta, mégis időt szentelt arra is, hogy Sipos tudományos eredményeit minél szélesebb körben ismertté tegye. Valóságos propagandát fejtett ki leveleiben a tanulmány érdekében: maga tisztázta, a kiadás mihamarabbi reményében, annak kéziratát s majd minden barátjának, köztük Cserey Farkasnak, Dessewffy Józsefnek, Kenderessy Mihálynak, Kis Jánosnak, Kölcseynek és másoknak is a legnagyobb elismerés leplezetlen lelkesedésével számolt be a munka elkészültéről. Arra is gondolt, hogy a háborús idők tisztulásával Párizsba küldi a kitűnő latinista Serranak; hadd lássa a külföld, hogy Cicero tollát nálunk is mesteri kézzel forgatják. A dolgozat sorsa azonban kedvezőtlenül alakult: előbb a pesti cenzor akadályozta meg, Helmecky minden közbenjárása ellenére is, megjelenését, majd a kolozsvári egyházi cenzura, Szilágyi György Ferenc utasította el. A Kazinczytól másolt, sajtó alá készített kézirat egyideig a kolozsvári református kollégium könyvtárának birtokában volt, később azonban nyomaveszett.

A *Discursiones* tehát korában nem láthatott napvilágot, pedig jól átgondolt eredményei minden bizonnyal életet öntöttek volna a deizmus hitsorvasztó vallásszemléletébe. Mégis volt azonban közönsége: Kazinczy Ferenc. Ez Sipos szemében többet jelentett a külföld előtt való csillogásnál is. Maga írja egyik Kazinczyhoz címzett levelében,⁶⁷ hogy „... arra az esetre is, ha a' ki nyomtatás el maradna, Te benned én egy Publicumot nyertem meg: Te magad irod, hogy győző ereje volt rád nézve, nekem ez elég s nem kell több. Már előre képzelm örömetem, midőn látni fogom ez utánni írásidből az idealismust még elevenebben pislogni. A' világosság a' te tolladról foljon a' Publicumra; és utat csinál magának.“ Sipos törekvései azonban Kazinczy közéleti működésén keresztül sokkal kézzelfoghatóbb, a szó szoros értelmében életbevágó eredményre vezettek: ez utóbbi egyik beszédében, melyet a sátoraljaújhelyi református gyülekezet 1814. szeptember 4-i egyházi tanácsában tartott, az iskolai oktatás reformjának főproblémájául a vallás és bölcsélet kor- és észszerűsítését állította. Egész beszédét Sipos szelleme hatja át: kifejtette, hogy „nem tiszteletlenség a Vallás szent tanításai eránt, ha a Philosophiától is kölcsönzünk okokat a jót szeretni, s a jót elkövetni“ s hogy „az ész és az a szent könyv, mely a mi hitünknek fundamentoma, soha egymással ellenkezésben nincsenek“.⁶⁸ Rámutatott arra is, hogy a vallás lelkiismereti kérdés és hittételek értelmetlen betanulása távol áll igaz lényegének ismeretétől. Beszéde hatásáról nyomokban beszámolt Siposnak:⁶⁹ „Soha sem hittem, hogy beszédem olly le-

⁶⁷ *Sipos három ismeretlen levele K. F.-hez.* Szellem és Élet, V, 169.

⁶⁸ *Kazinczy F. lev. XII, 64, 66.*

⁶⁹ I. h. XII, 73. Ez a levél nem Ponori Thewrewk Józsefnek szól, amint Váczy János írja, hanem Siposnak; ugyancsak Siposhoz címezte Kazinczy 1814. január 5. keltezésű, a Váczy-féle kiadásban Ponori Thewrewkhez cím-

verő mennyei fény lehessen... a Consistorium 4-a Febr. determinálá. Fényes, igen fényes napom volt; nem hogy személyem, hanem hogy ügyem nyert.“

Ha figyelemmel követjük a filozófus és teológus Sipos szellemi fejlődésének menetét, arra a következtetésre juthatunk, hogy tudományos eredményekben, korszerű meglátásokban gazdag munkássága nem érvényesülhetett és hathatott a maga közvetlenségében; akadályá volt ennek egyrészt a közvélemény minden újra gyanakvó szüklátókörűsége s nagyfokú műveletlensége, másrészt pedig mind egyházi, mind politikai téren a gondolatszabadság korlátozottsága. Az ú. n. elvont tudományok területén, mint amilyen a filozófia és különösen a matematika, általános tájékozatlanság uralkodott: maga Kazinczy és köre sem tudta, hogy Sipos egyike volt kora kiváló matematikusainak még európai mértékkel mérve is s hogy bölcséleti munkássága, teológiai törekvései e két tudomány európai fejlődésének egyik elhatározó irányához csatlakozott. Ő a gondolkodó erdélyi magyar típusa volt, akinek mondanivalói voltak kortársai számára, de akinek beszédét csak az igazán nagy szellem értette meg. Kazinczy személyiségén, működésén és tekintélyén keresztül egy szűkebb körben, de kétségtelenül az akkori magyarság szellemi elitjében mégis jelentkezett az a gondolat- és értékvilág, amelyet Sipos mint az újjászülető európai filozófia és teológia hirdetője képviselt; Kazinczyra nézve pedig barátsága megtermékenyítő volt, eszmék forrása és támasz a magyar műveltségteremtés és nyelvújítás hatalmas munkájában. Benne Kazinczy az öntudatos szellem emberét tisztelte s általa Erdély jobbik felét, az előítélet és kicsinyesség fölé emelkedni tudó, gondolkodó erdélyi magyart ismerte meg. A kettőjük között szövődött barátságban nem a mester és tanuló képe áll előttünk, hanem két egyformán nagy szellem találkozása, ahol Sipos épen úgy tekintély volt a maga területén, a filozófiában, matematikában és teológiában, mint ahogyan Kazinczy is tekintély volt a maga idejében az irodalom terén. Sipost 1816. szeptember 15-én bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy tudományos eredményeit tovább fejlessze, de szellemi hagyatékából, levelezéséből, matematikai, filozófiai, teológiai és költői műveiből tisztán kibontakozik azoknak az eszméknek képe, melyeknek vezérletével az ember teljesebb szellemi magatartás, tisztább tudományos életforma, mélyebb, átélőbb keresztyéni élet elsajátítására törhet. Ebben az értelemben mondanivalói vannak számunkra is.

MAKKAI ERNŐ

zett levelét is. Kazinczy első, valóban Ponori Tewrewkhöz írt levele Sipos halála után, 1816. december 14-én kelt. A tévedés a Beöthy-féle Athanaeum névtelen közlőjétől és Szana Tamástól ered, aki Figyelőjében közreadta, hibás címmel, a Ponori Thewrewk hagyatékában talált levelet.

A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*

A vizsgálandó összeírás BANDINUS MÁRK katolikus érsek¹ 1646-47. évi moldvai egyházlátogatásáról szóló, X. INCE pápához és a Propaganda Fidehez² címzett latinnyelvű jelentésében található.

1. Bandinus jelentéséből több példány ismeretes. Maga Bandinus

* Az Erdélyi Tudományos Füzetek 171. számaként ilyen címen megjelenő tanulmány első részletét mutatóványként közöljük. Az itt olvasható névsorból és általában a Bandinus-féle jelentésből levonható következtetésekre, a rövidítésekre nézve l. a kérdéses kiadványt, amelyben e dolgozat teljes anyaga megjelent [A szerk.].

¹ Bandinus, amint jelentésében (Enarratio 27. §) maga megmondja, a boszniai Scopia-ban (Skoplje, ismertebb nevén Üszküb) született, nevét az eredeti „Bandulaevich“, olasz „Bandini“, latin „Bandinus“ formában egyaránt írta. 1628-ból és 1630-ból van róla az első adatunk, mint a ferencesek boszniai provinciájának misszionáriusáról, aki Belgrádban, a délmagyarországi Karassóban és Karánsebesen működött (VERESS 336). (Régebben csak a Duna és Száva vonaláig terjedt a boszniai ferencesek munkaterülete, de a török hódítás után, amikor a török csak a hozzá jól alkalmazkodó boszniai ferenceseket tűrte meg uralma alatt, a török hódoltság területek egyházi gondozás nélkül maradt magyar hívei Magyarországra is, egész Budáig behívták őket egyházi funkciók végzésére. HÓMAN-SZEKFI⁶ III, 464.) Török hódoltság területén, mohamedánok és szakadárok (= görög keletiek, vagy ortodoxok) között a katolikusok gondozásában nagy gyakorlatra tett szert Bandinus, nyelvtudása és Itáliában szerzett műveltsége is egyaránt kimagaslott, ezért a pápa, Deodatus szófiai érsek ajánlatára, 1643. végén Marcianopolis (a mai bolgár Prjeszlav) érsekévé nevezte ki. Munkaterülete Moldva, Dobrudzsa és a Duna alsó folyásától délre, Nikápolytól keletre, a Fekete-tengerig eső, érseki székhelye körüli rész lett. Már a következő év, 1644. őszén, a moldvai katolikus nép kérésére, melyet a moldvai Kutnárbra küldött vikáriusa, a bolgár Lyllus János tolmácsolt neki, Moldva meglátogatására indult. Október 21-én érkezett Jászvásárba, de mivel a pápa nem értesítette előre Vasile Lupu vajdát Bandinus útjáról, becsapva sok álpüspöktől, hamis kóbor-baráttól, amilyenek akkortájt a lezüllött moldvai katolikus egyházak között sok visszaéléssel le s fel garázdálkodtak, nem adott a vajda engedélyt Bandinusnak a működésre. Két évig kellett várnia az érseknek a bákói kolostorban, amíg megérkeztek a pápától és a bákói püspöktől, a Lengyelországban tartózkodó Zamojski Jánostól az igazoló levelek és az érseki méltóság gyakorlásához szükséges papi felszerelések. Egyházlátogató körútját 1646. november 2-án kezdte el Huszt városában s 1647. január 18-án fejezte be Jászvásárban. Egy évig ezután az útjáról szóló jelentés megfogalmazásán dolgozott, beleszóva a látogatás előtt s részint után látottakat, tapasztaltakat is. Munkáját 1648. március 2-án fejezte be Bákóban. Utána is Moldvában maradt még, a maga példájával, irányí-

egyik levelében azt írta róla,³ hogy latin és olasz változatban készült el. Mindmáig azonban az olasz változat nem került elő, senki sem adott róla hírt; a latinról ellenben négy példány jött napvilágra.

A magyar GEGŐ ELEK említett meg először kettőt. Őt moldvai útján a tatrosi plébános P.(APP) SÁNDOR arra figyelmeztette, hogy a kolozsvári és a gyöngyösi ferences könyvtárban Bandinus érdekes, Moldvára vonatkozó kézírata található.⁴ A gyöngyösi ferences könyvtár példányát hazatérte után rögtön el is kérte MAGÓCSI ISTVÁN előljárótól⁵ s egyes részleteket lefordítva belőle, a moldvai magyarságról szóló könyvében töredékesen közzétette,⁶ adatait pedig műve történeti részében felhasználta.⁷ A Gegő használta példány, amint a végén lévő záradékból kitűnik, BLAHÓ VINCE ferences történész által a kolozsvári ferences könyvtárban lévőről 1780-ban készítettett másolat (ezután rövidítve KM.). Jelenleg a budai ferencesek könyvtárában őrzik.

A KM. záradéka azt is megmondja, hogy a kolozsvári példány, melyről a KM. készült, „Visitatoris munus“-ként, vagyis a látogató Bandinus ajándékként került Erdélybe s a szalvatoriánus ferences provincia könyvtárában van elhelyezve. 1846-ban még forrásnak hasz-

tásával emelve a moldvai katolikus élet színvonalát. Sokat betegeskedve nem is vállalkozhatott többet a Moldvából való kimozdulásra, s itt is halt meg, Bákóban, 1650. január 27-én (VERESS 337–52 és Bandinus jelentésének „Enarratio“ című fejezete alapján).

² A teljes nevén Sacra Congregatio de Propaganda Fide 1622-ben alakult abból a célból, hogy a katolikus hitet a pogányok s szakadárak között, így mindenütt a török hódoltsági területeken, védje, erősítse, terjessze. Már a megalakulása utáni évben, 1623-ban, misszionáriusokat küldött Moldvába (AUNER 27), ahol a magyar birodalom elbukása után pártfogás és egyházi vezetés nélkül maradtak a katolikusok; a mohácsi vést követő időben, a reformáció korában nemhogy a protestáns Erdéllyel szomszédos Moldvába nem jutott magyar katolikus pap, hanem még országunkban is kevés volt. A magyar politikai fennsőbbség és egyházi irányítás által elhagyott területen a lengyel befolyás nagyobb mértékben kezdett érvényesülni: a XVII. század elején egy lengyel szerzetes püspökként ült bele a csíksomlyai barátok bákói kolostorába s ettől kezdve 200 éven keresztül lengyelek voltak Moldva katolikusainak püspökei. De mivel hivatalukat nem látták el székhelyükön, Bákóban nem tartózkodtak, a Propaganda Fide vette kezébe a moldvai egyházi ügyeket (uo. 27). Ez a hirhetté vált olasz papokon kívül sokszor vizitátorokat is küldött Moldvába, miként a legnevezetesebbet, Bandinust. A Propaganda Fide működése Moldvában a múlt század végén szűnt meg, amikor az egyesült Románia katolikus királya, I. Károly alatt rumén katolikus érsekséget és püspökséget alapított és papneveldeket, melyekben azóta az ország katolikus híveiből rumén katolikus papokat nevelnek.

³ Bákóból 1647. november 2-án, a Propaganda Fide titkárához, Ingoli Ferenchez, l. VERESS 394.

⁴ GEGŐ 18.

⁵ Uo. 128.

⁶ Uo. 98–108, 113–4, 125–66.

⁷ Könyvének sok hibájaért részint a Gyöngyösről kért példány másolási hibái okolhatók. Pl. 132: „Völesör“, 138: „Lakosfalva“, „Steczköfalva“, 144: „Deli Márton“, stb. L. e fejezet végén közölt névsort.

nálta KEMÉNY JÓZSEF GR. a bákói püspökségről írt tanulmányához.⁸ 1903-ban azonban már nem találta meg VERESS ENDRE a kolozsvári ferences könyvtárban.⁹ Nekem sem sikerült megszerezni ezt a KM. alapjául szolgáló változatot.¹⁰

A latinnyelvű jelentés harmadik példányát egy rumén^{10a} kutató, ESARCU C. találta meg szerencsés kézzel a múlt század végén egy olaszországi antikváriumban s vette meg a rumén akadémia számára.¹¹ Meglátva, hogy milyen nagy jelentőségű a jelentés Moldva múltjára nézve, URECHIA V. A. akadémiai tag 1895-ben teljes egészében kinyomatta s ezáltal könnyen hozzáférhetővé tette (e kiadást UR.-ral rövidítve idézem).¹² Néhány éve erről a kiadásról DOMOKOS PÁL PÉTER Gegő Elek emlékének szentelt magyar fordítást adott közre.¹³ Hogy kié volt a rumén akadémia tulajdonába került példány, s hogy miképpen jutott egy olaszországi antikváriumba, erre nem lehet bizonyossággal felelni.¹⁴

Végül egy negyedik latinnyelvű példányról is történt említés. E példányt MARISCOTTI, XVII. század közepi lengyel nuncius számára készítették s a nuncius iratai között találták meg. A szentszék a század elején ARGETOIANU I. C. rumén könyvgyűjtőnek eladta.¹⁵ Bizonyára még a békevilágban is csak ritka szerencsével sikerült volna e változathoz hozzájutni.

⁸ Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakow in der Moldau. Anton Kurz Magazinában, II. Band, 1. Heft, Kronstadt, 1846, 14–5.

⁹ VERESS 334, a jegyzet 3. pontjában.

¹⁰ Nem hallgathatom el, hogy egy álló évig több úton-módon igyekeztem utánnyomozni az említett kéziratnak a kolozsvári ferences könyvtárban, de eredménytelenül. Sok érték rejtőzhet ebben a gyűjteményben a tudomány nagy kárára hozzáférhetetlenül, mint még több szerzetes-könyvtárunkban is.

^{10a} Magam inkább *romun*-t vagy *rumun*-t írnék, ha már *oláh*-t nem-tudományos okból a tudományban sem lehet, de az EM. és ETI. *rumén*-t kezdett használni, s ehhez alkalmazkodnom kell. A kérdés azonban a végleges döntés előtt még megvitatandó.

¹¹ UR. a bevezetésben, VII. lapon.

¹² Címül a „Codex Bandinus“-t adta neki (l. a rövidítések jegyzékében). VERESS 334 e kiadás „hibáiról és gyengeségeiről“ beszél, szíves szóbeli közlése szerint azonban a benne lévő névsor olvasata, kiadása megbízható (a KM.-tal való összehasonlítás után a mi véleményünk is ez). Ő maga szintén lejegyezte magának a névsort a bukaresti akadémia kéziratáról s nagyielkűen bele is egyezett, hogy e lejegyzést megtekinthessük, de mivel nem betűhív másolat, csak kevésbé tudtuk használni.

¹³ Adalékok Moldva történetéhez. Cluj-Kolozsvár, 1940, 12 + CXIV l. — Újra kiadva „A moldvai magyarság“ című művében, Kolozsvár, 1941³, 411–518.

¹⁴ Amint az alábbiakból ki fog tűnni, ez lehetett az első másolat, mely Bandinus fogalmazványáról készült, s ezt szánhatta Bandinus a Propaganda Fide-nek. E feltevést csak megerősíti az a tény, hogy Esarcu C. e példányt a Propaganda Fide hazájában, Olaszországban találta meg. Hogy miért s mi módon került a Propaganda levéltárából antikváriumba a jelentés, ez rejtélyes. Annak mindenestre nem találtam nyomát, hogy a Propagandának címzett jelentés megvolna a Propaganda levéltárában.

¹⁵ Revista catolică I (1912), 345–6.

Bár az említett négy változathól csak kettőt, a KM.-ot és az UR.-t szerezhettem meg és hasonlíthattam össze, mégsem véltem elhalasztandónak a munkát addig a véletlenig, amíg a másik kettő, vagy legalább az egyik a kettő közül megkeríthető lesz. A KM., ha nem tekintjük egy-két másolással járó hibáját, úgyis képviseli a kolozsvári példányt. S így, a két megtekintett változat: a KM. (vele a kolozsvári) és az UR., a lengyel nunciusi példány nélkül is megvilágosítja a jelentés és a benne lévő összeírás keletkezésének, megírásának, összeállításának körülményeit, amint az alábbiakból kiviláglik.

2. Az UR. kéziratában az a legfeltűnőbb, hogy szövegében néhány sorközötti betoldás van. A kiadó Urechia dűlt betűkkel és jegyzetben jelöli meg e helyeket, sőt a kézirat egy javított lapját hasonmásban is bemutatja. Világosan látszik erről, amit egyébként Urechia is említ, hogy a javítások, betoldások Bandinus kezétől származnak: ugyanazokkal a kuszált, nehezen olvasható betűkkel vannak írva, mint az UR. egy másik hasonmásán Bandinus sajátkezű aláírása és érseki címe. A KM.-ban a folyamatosan írott sorokban vannak ezek a betoldások, s nem a sorok közé ékelve, jelölül annak, hogy egy már kijavított, kitoldott példányról másolták.¹⁶ A dolog így látszik rekonstruálhatónak: Bandinus befejezve Bákóban 1648. március 2-án körútjáról szóló jelentése megfogalmazását, Jászvásárba ment, hogy valakivel lemásoltassa a fogalmazványt. Valamelyik magyar papnak kellett vállalnia ezt a munkát.¹⁷ A kész másolatot (ez az UR.) Bandinus átnézte, elolvasta, egy-két helyét néhány szóval megtoldotta (így keletkeztek az UR. sorföldrötti betoldásai) s végül aláírta. Ezt a legelső másolatot szánhatta a Propagandának, részint, mert elsőre ez készült el s részint, mert egy 1648. március 23-i levelében, tehát nemsokára a jelentés megfogalmazása után, s a közeledő húsvét előtt, megígérte a Propaganda titkárának, hogy húsvét után megküldi neki a jelentést.¹⁸ A következő másolatok aztán már az elsőnek a tanulságaival készülhettek.¹⁹ Töb-

¹⁶ A kolozsvári példányról mindig azt tételezzük fel, amit a róla másolt KM.-ról tapasztalunk.

¹⁷ Március 23-án még azt írta Bandinus a Propaganda titkárának, hogy nem talál senkit, aki szépen letisztázná fogalmazványát. Pedig maga nem vállalhatja ezt a munkát, mert a múlt év augusztusától állandóan betegeskedik (VERESS 396). — Veress megfigyelése szerint a másolást Beke Pál jezsuita végezte, akivel Bandinus együtt járta Moldvát (l. róla alább). Ha ez a megfigyelés írásösszehasonlításon alapszik, el kell fogadnunk. Ellene szól viszont egy a 22. jegyzetben kifejtendő tény s az, hogy Bandinus már 1647. novemberétől ellenséges hangú leveleket írt Bekéről, aki — mint még erről szó lesz — nem értett jelentésével mindenben egyet. Ha emiatt esetleg nem Beke másolta volna le a jelentést, gondolhatunk talán az akkori másik jászvásári magyar jezsuitára, Dési Mártonra (l. a névsorban *Ias* alatt).

¹⁸ VERESS 396.

¹⁹ Azaz az erdélyi ferencesek s a lengyel nuncius számára készült ajánlékpéldányok (az előbbiről másoltatta Blahó a KM.-ot). Esetleg még több másolat is készült, pl. a magyar jezsuita-rend számára (Beke és Dési jezsuita). Legalább is feltűnőnek látszik, hogy valamennyi XVIII. századi jezsuita írónknak, aki a csángókról írt (s akkor más alig is írt),

bek között folyamatosan másolhatták bele Bandinus utólagos betoldásait. De főleg, egységesebb elv szerint írhatták le a jelentésben közölt moldvai papok, diákok s családfők névsorát.

Hogy ezt világosan láthassuk, tisztáznunk kell a névsor összeírásának körülményeit.

3. Bandinus nem egyedül járta Moldvát. Titkárja, a bolgár PARCEVICH PÉTER ugyan körülja megkezdésekor Lengyelországban volt,²⁰ s hogy csatlakozott-e Bandinushoz még a látogatás befejezése előtt, nem említi a jelentés. Bandinushoz s kocsijához társult ellenben lovával, mindjárt látogatása kezdetekor, RAGUZAI ZLATONIUS JÁNOS, Moldvában időző — valószínűleg — kereskedő s Bandinus honfitársa, és együttjárta a tartományt az érsekkel a látogatás befejezéséig.²¹ Nem mehetett Bandinus a szinte teljesen magyar katolikusok közt egy tapodtat sem magyar pap, a jezsuita BEKE PÁL nélkül, aki szintén végigjárta a látogató főpappal Moldvát.²² Kisebb távolságra mások is csatlakozhattak

Bandinus a végső forrása. Pl. SCHÖNWIESNER leköszölve Zöld Péter 1766. évi útijelentését, azért hitt Zöldnek, mert annak állításai megegyeztek egy birtokában volt 1693-ból való értekezésével, melyekből a jegyzetekben részleteket közölt. Ezek a részletek Bandinus jelentéséből készült kompendiumnak mutatják az 1693. évi értekezést, néhány megromlott név- és számadattal. Adataiból ítélve, forrásnak használta az 1693. évi kompendiumot TIMON is. Mintha az 1743-ban Moldvába hívott három jezsuita: Patai, Péterfi és Szegedi atyák is ismerték volna valami úton-módon Bandinust, amint ezt a „részint tapasztalt, részint szorgalmasan kikutatott“ moldvai falvaik jegyzéke (leköszölve SCHÖNWIESNER-ben és SZEGEDI-ben) mutatja. S végül, egy-két helyen JERNEY is hivatkozott rá (153, 176, 221). A Bandinus-féle jelentés nyomai közelebbi vizsgálatot is megérdemelnének.

²⁰ Sequuntur informationes I. §.

²¹ Uo. 2. §.

²² Beke Pál jezsuita 1644. június 21-én érkezett először Moldvába. Az erdélyi jezsuita rendfőnök küldte, hogy nézzen körül, munkálkodhatnának-e ott a jezsuiták. Beke először Bákóba ment, onnan Kutnárbra, Bandinus helyetteséhez, Lyllushoz, majd Jászvásárba, ahonnan az egész tartományt bejárta, még Tatarországba is behatolt, Csöbörösökre s mindenütt lelkes szónoklatokat tartott a katolikus híveknek (Bk. 30. §). Útjáról rendkívül érdekes jelentésben számolt be (kiadva: DIPLOMA. II, 352—9), melynek legjelentősebb megállapítása az, hogy a katolikus hitet Moldvában közönségesen magyar hitnek tartják, s lehet a katolikus pap német, vagy lengyel, a magyar hit papja az. Természetes, hogy az ezt megállapító Bekére szívesen emlékeztek Moldvában, s a jászvásári magyarok már 1644. végén Bekéhez hasonló magyar papot kértek Bandinustól (J. 8. §). Mégis, egy év múlva, 1645. karácsonyán nem magyar, hanem olasz pap, Spera Ferenc érkezett Jászvásárba, mire a katolikusok méltatlankodva támadtak Bandinusra: magyar papot kértek, ő meg az eltávolítani kívánt olaszok számát növeli (J. 9. §). Bandinus, hogy a nép haragját lecsendesítse, írt az erdélyi jezsuita rendfőnöknek, hogy vagy Bekét, vagy valaki mást, de egy magyar papot gyorsan küldjön Jászvásárba (J. 13. §). E kérésre két hónap múlva meg is érkezett Felső-Magyarországról nem is egy, hanem két pap: Beke Pál, aki Jászvásárba igyekezett és Dési Márton, aki egyelőre Kutnárbra maradt (J. 14. §). A jászvásári katolikusok nagy lelkesedéssel fogadták és hallgatták Bekét, a féltékeny misszió-főnök, Notho, és Spera azonban el akarták

a körutazókhöz. A látogatás előkészítésekor, Bákótól Románig a bajai pap, APOLLONI SIMON dalmát minorita is útitársa volt Bandinusnak.²³ Husztól kezdve RABCON MIHÁLY huszti székely pap is kísérte a látogatókat, mint a katolikusok nyelvének, viszonyainak ismerője, mégpedig jó messzire, mert Bandinus a missziói prefektust, NOŦHO GÁSPÁRT közben helyettesítésre állította be Husztra.²⁴

öt távolítani: bottal és baltával támadtak a miséző Bekére (J. 15—6. §). Az úgy a moldvai vajda, VASILE LUPU elé került, aki úgy döntött, hogy a jászvásári egyház, templom, plébánia-lak a jászvásári magyar népé, s ez annak adja oda kulcsait, akit a legalkalmasabbnak tart rá. A nép választása természetesen Bekére esett, aki még a történetek s Notho állandó áskálódásai ellenére is megosztotta lakóhelyét és ételét a misszionáriusokkal (J. 17—22. §). Mikor Bandinus 1646. októberében megkérte, hogy kísérje el látogató körútjára, a tapasztalt Beke készségesen vállalkozott rá. Bandinus a magyar nyelv tolmácsának s úti kalauznak választotta őt, akivel még a tatárországi katolikusokat is meg akarta látogatni (Sequuntur informationes 4. §). Erre azonban nem került sor, azt a néhány mondatot, amely a jelentés legutolján Csöbörösökről szól, Beke elbeszélése alapján szedhette elő emlékezetéből Bandinus. Bővebben is akart őt ugyan Csöbörösökről tájékoztatni, mert az UR. kéziratában az „Additio V.“ után egy „De oppido Csöbörösök“ cím következik, utána azonban egy üres lap (a KM.-ből mindez hiányzik, ez is későbbi keletkezését s UR.-ról való másolását bizonyítja), jeléül annak, hogy, akire ennek kitöltése várt volna, vagyis Beke, nem csinálta azt meg. Újabb érv ez amellett, hogy Bandinus fogalmazványát nem Beke másolta le (l. a 17. jegyzetet). — A jelentés többször megemlékezik Bekéről. Husztban több nagyhatású magyar beszédet mondott, melyen a nép nagyon megindult (H. 8. §). Lukácsfalván a népet hatásos beszéddel vigasztalta (L. 8. §). Tatrosban kezekedett egy erdélyi magyarért, POLYÁN JÁNOSÉRT, hogy meg fog felelni, pappá szentelheti Bandinus (T. 13. §). Bákóban csak az ő kérésére mutatta meg az egyház felszerelését a Bandinus-szal ellenséges viszonyban álló magyar (Beke jelentése szerint Gyügyei) Boldizsár pap (Bk. 40. §). A látogatás után a jezsuiták jászvásári meggyökereztetésén fáradozott Beke. VASILE LUPU vajda u. i. házat s iskolát adott nekik (J. 5. §). Sequuntur informationes 4. § még mint a jászvásári kollégium és iskolák, gimnázium leendő megalapítójáról szól a jelentés Bekéről, 1647. vízkereszt ünnepe már kis jezsuita növendékek üdvözölték a vajdát latin s rumén beszéddel (Festum epiphaniae 4. §). Ugyanez év november 2-án pedig azt írja Bandinus egy levelében (VERESS 350 és 393), hogy a vajda, valahányszor meglátogatja az ő s felesége költségén emelt iskolát, mindig csodálkozik a kicsi, 10—12 éves gyerekeken, akik latin, görög, vagy rumén nyelven tisztelegnek neki. — Bandinus és Beke szoros együttműködése után feltűnő, hogy 1647. őszén ellenségeskedés tört ki köztük. Bandinus u. i. ellenséges hangú leveleket írt Bekéről (uo. 395-től végig), azt állítva, hogy látogatja s lázítja ellene Moldvát, a magyar népet, — papokat és diákokat az ő tudta nélkül elmozdít s másokat, jezsuitákat tesz be helyükre (1649. április 10-i levele, uo. 397). Mindez odáig ment, hogy 1650. elején Beke letette az érseket Bákóban a püspöki székről, azt állítva, hogy nincs már neki szellemi tekintélye a moldvai nép előtt, s a lengyel király más püspököt nevezett ki Bákóba (Hét pap deklarációja, 1650. február 16-án, uo. 351—2). A beteg Bandinus az eset hatása alatt meghalt (uo. 352). Bekéről sincs ezentúl adatunk. A Beke—Bandinus viszony alakulására l. egy sejtést alább, a 30. jegyzetben.

²³ Sequuntur informationes 1—3. §.

²⁴ H. 14. §. — VERESS 348 GROSS György kútnári papot is útitársának

Bandinus többhelyt említi, hogy Moldva minden kis zugát fölkereste, ahol csak katolikusok laktak.²⁵ Dátumokkal kísért útijelentéséből azonban az derül ki, hogy nem minden helynek szentelt egyforma figyelmet, némely helyeken, maga is mondja, csak átfutott, sőt egyeseken meg sem fordult. Az elszórt, magukban álló helységekben, leginkább városokban, eleget időzött, a fészekszerűen összebújó csoportos falvakból, úgy látszik, csak a központot, a legfontosabb, vagy az útbaeső falut látogatta meg. Megerősíti ezt az egyes helységekről írt beszámolójának különböző terjedelme is: azokról a helyekről, melyeket nem látott, nem írt többet 3-4 sornál.

Az előbbieknél megfelelően megfigyelhetjük (l. az alábbiakhoz az 1. sz. vázlatot), hogy két napja, november 17-, 18-a jutott csak a Tatros környéki öt falura, Sztánfalvára, Mánfalvára, Gorzafalvára, Völesökre és Újfalura. Az utóbbi háromról csak néhány sort írt, Mánfalváról, de különösen Sztánfalváról, mely egyházi szempontból a legfontosabb hely volt a Tatros környéki falvak közül (búcsújáróhely, csodatevő kápolnával), már többet. Nem jelent ez mást, mint hogy Tatros felé menet, egy kis ideig Mánfalván időzve, csak Sztánfalvát látogatta meg.²⁶ A Bákó környéki öt falunak november 26-tól kezdve három napot szánt.²⁷ A Forrófalvába való érkezéséről beszámolt, e falut tehát útba ejtette. A többi négyről, Bogdánfalváról, Paskánról, Hidegkútról, Terebesről vajmi keveset írt, s nem valószínű, hogy megfordult bennük. Legfeljebb a Bákóval tőszomszédos Terebes, a bákói püspökség faluja felé sétálgathatott néha, — nem az egyházlátogatás, hanem hosszú bákói tartózkodása alatt —, mert részletesebb külső képet festett a szépfekvésű faluról. A Szabófalva környéki katolikusoknál is kevés időt töltött. December 3-án érkezett Tamásfalvára;²⁸ megsejmelte a templomot s bérált. Ugyanezt tette Szabófalván is; 5-én már az elég messzi Nemcebe érkezett.²⁹ Joggal feltehetjük, hogy a két nap alatt nem mehetett máshová azokon a helyeken kívül, amelyeken bérált. Töké-

állítja. Ez lehetséges, de mint útitársról nem emlékezik meg róla Bandinus, csupán jelentése megszerkesztésében élt segítségével (levele Kutnárból 1646. december 16-án, l. VERESS 390).

²⁵ Látogatása közben, egy levelében Kutnárból: „nem hagytam ki a legkisebb zugot sem“ (VERESS 390); látogatása befejezését bejelentő levelében Jászvásárból: „Minden területet átjártam, egy sarkot sem hagytam ki, ahol katolikusok találhatóak“ (uo. 390); egy másik levelében: „a legkisebb helyecskét sem hagytam ki“ (uo. 394).

²⁶ November 16-án, naplementekor ért Bogdánára s éjjel ment tovább Sztánfalvára (Bo. alatt); itt 17-én időzött, mert 18-án már Mánfalvára érkezett (M. 1. §); ezután emlékezett meg röviden Gorzafalváról, Völesökről, Újfaluról; 19-én már Tatroson volt (T. 1. §).

²⁷ Bk. 1. §.

²⁸ Tf. 1. § alatt ugyan december 13. áll, de ez téves másolat lehet, úgyszintén a nemci és bajai látogatás december 15. és 17. napja is 5. és 7. helyett. December 2-án bérált u. i. Románban (R. 3. §) s december 10-én érkezett Szucsavába. A két hely és dátum között csak december 3, 5, 7. lehet helyes (l. az 1. számú vázlatot).

²⁹ N. 1. §.

letesen megegyezik ezzel az a megfigyelés, hogy Románból jövet s Nemebe menet a legdélibb Tamásfalva és Szabófalva esett leginkább útba, hogy Szabófalvában a környékbeli katolikus falvak legjelentősebbikét, egyházi központját láthatta meg Bandinus, és hogy az említett két helyen kívül a többi faluról, Dzsida-, Doma-, Lökös- és Szteckófalváról, az eddigi meg nem látogatott falvakhoz hasonlóan, csupán néhány sorban tájékoztatót. Végül, azt sejtjük, hogy Kutnár környékén is gyors ütemben vizitált. Napszerinti dátumokat ugyan nem között itteni látogatásáról, de annak alapján, hogy Szeráta, Amadzsej és Sztrunga helységekről újra röviden írt, csak ezt következtethetjük.

Ezeket tudva, könnyen megérthetjük, hogy hiába volt irástudó magyar pap, Beke Pál, a látogatók között, bár egyet-mást, lélekszámot, házszámot, templomi felszerelést s itt-ott a katolikusok nevét is lejegyezheték útközben az érintett helyeken, a jelentéshez mellékelte névsort — keveset időzvéen néhol, vagy kihagyván némely helyet —, teljes egészében nem. Ehhez az egyházi tisztviselők, a papok s diákok (kántorok) segítségét kellett kérniök, akik egyházi beosztásuk, kerületük szerint azoknak a helységeknél a katolikusait is összeírták, akik nem látták Bandinust és társaságát.

Fontos erre figyelmeztetnünk, hogy tehát a névsort nemcsak a látogatók, hanem leginkább moldvai papok s diákok írták össze. Ebből következik u. i., hogy a névsor összeírásának a módja nem egységes. A különféle papok és diákok különböző módon írták össze híveiket, amint ez az alábbiakban — próbálva megállapítani éppen e különbözőségek alapján a névsort összeírókat — ki fog világítani. Úgy látszik, hogy a jelentés megszerkesztésekor, a több helyről származó névjegyzékek összeállításakor sem sok változtatás történt az összeíróktól beszédett listákon. Eléjük a helységnevek kerültek, általában ugyanolyan alakban, mint a jelentésben. A helynevek alatt, alig felejtve el egy-két esetben, a bennük szolgáló egyházi személyeket sorolta fel BANDINUS — mert ezek nevét, sokszor apró megjegyzésekkel (pl. „de quo in suo loco diximus“), ő írta a névjegyzékek elé —, vagy ezek hijján azokat a szomszédos papokat, diákokat, akik a helység híveit egyházi gondozásban részesítették (l. e. fejezet végén az újranyomatott névsorban). Az egyes helységek katolikusainak nevei e bevezető megjegyzések után kerültek, latin módra: elől a keresztnév latinul, utána a vezetéknev, melyeket feltehetőleg több ívről, több összeírásból kellett együvé másolni s bizonyára nagy részben meglatinosítani. BEKE PÁLban sejtjük e munka végzőjét, hiszen óriási többségben magyarok neveit kellett újraírni s az egész névsoron, az idegen neveken is, a maitól nem sokban különböző, szinte egységes magyar helyesírás húzódik végig.³⁰ A

³⁰ Feltevésünk jogosságát maga Bandinus igazolja. Látogatása közben írja (Kutnárból, 1646. december 16-án, VERESS 390), hogy a jelentést nagy szorgalommal és gondnal Beke Pállal és a szász Gross Györggyel együtt szerkeszti. — A jelentés elolvasásakor, az első benyomásra, sokszor és szívhezszólóan lévén szó a moldvai magyarokról, nagyfokúnak gondoljuk Beke eme közreműködését. A jelentés gondos átvizsgálásakor azonban a következők derülnek ki: Bandinust, tájékozódása elsősorban a rumének felé

nevek szükség szerinti átlatinosításán és helyesírásának egységesítésén kívül azonban máásra nem terjedhetett ki Beke munkája. Különösen akkor gondolunk erre, ha a KM. névsorát vizsgáljuk: a férfiak lehetőleg két néven szerepelnek ebben, keresz- és vezetéknevükön, az özvegyek pedig kizárólag a keresztnévükön „vidua“ jelzővel. Alig adódik kivétel e szigorú összeírási elv alól a KM.-ban. Az UR.-ban ellenben a legnagyobb változatosság uralkodik a katolikusok nevének megjelölésében: az özvegyek egyszer csak keresztnévükön, aztán a maguk s uruk keresztnévén, máskor a maguk keresztnévén s uruk vezetéknevén, sokszor pedig az uruk névén szerepelnek. Nem lehet ennek más az oka, mint az, hogy az UR. névsorának összeállítója meghagyta a különböző pap-, vagy diák-összeírók sokfajta névmegjelölési módját. Észre vévén azonban az így egybeírt névsor átolvasásakor az ílymódon már jobban

vonzotta. Majd hat éves moldvai tartózkodása alatt, mind szorosabb kapcsolatba került a jászvásári vajdai udvarral. Jelentése végén annak szervezetéről, szokásairól — akárcsak a moldvai ruménekről való megfigyeléseiről — bő leírást ad. Különösen a moldvai krónikák érdekelhették s bizonyos, hogy az első rumény nyelvű krónikással, az 1647-ben meghalt Grigore Ureche vornic-kal, s krónikájával folytatóival, *Eustratie logofăt-tel*, a vajdai udvar tisztviselőivel, s a rejtélyes Simion Dascălul-lal (l. róluk CARTOJAN N., *Istoria literaturii române vechi*. București, 1940—42, 148—53), kortársaival, ismeretségben állott, tőlük Moldvára nézve ismereteket szerzett, krónikájukat olvasta, sőt jelentésében fel is használta. Annak mintájára u. i. leírja Moldva földrajzi fekvését, folyóit, városait stb., s a moldvaiak eredetét („Unde Moldavia denominatur“ című fejezetében), átvéve Ureche krónikájából a Drágos-mondát, a római eredetet Ureche elképzelésében (*Flaccus* római vezér országa > *Flaccia* > *V(a)lachia* > *V(a)lachi*), de összekeverve azt Simion Dascălul betoldásával (hogy t. i. itáliai tolvajokból erednek a moldovánok s ennek emléke a körbeborotvált fejük, vö. Bandinus előbb említett fejezetét s Ureche krónikáját a GIURESCU-féle kiadásban 5—9). A moldvaiak római származásának nyomait maga is többhelyt kutatta. Szabófalva egy állítólagos vízvezetékes palotája romjait pl. a rómaiaknak tulajdonította (Sza. 2. §). A moldován nyelvet ismerte (ezért ajánlotta Deodatus szófiai érsek őt a keleti részek, Moldva püspökéül); jelentése szövegében, ellentétben az egyes helyekről szóló fejezetek címével, a meglátogatott helyeknek leginkább rumén nevét használta, belőlük alkotta a latin melléknévi formákat is. Magyarul nem tudott, bár délmagyarországi misszióban is működött, ezért vette maga mellé Bekét, tolmácsul. Történeti ismerete sem volt a magyarokról; amit a multjúból közöl, az leginkább helyi hagyomány, monda, melyet Beke, vagy ennek révén a magyar hívek közölhettek vele. Rokonszenve nem nagyon ébredhetett fel a moldvai magyar néppel szemben. Idegenül fogadta az őt, mert keservesen tapasztalta már vagy jó száz éve, a magyar befolyás Moldvából való visszahúzódása óta, hogy az idegen egyházi vezetők nemcsak nyelvét nem tudják, hanem erkölctelenségükkel, kalandorságukkal az egyház hitelét is lesüllyesztk. Ezért a bár kíváló, de nem magyar Bandinusnak sem előlegezte bizalmát. Panaszkodik is az érsek (Sza. 4. §), hogy a szabófalvi magyar András diákot, aki megmenegedett papi funkciókat végez s rá se hederít intésére, többre becsüli a nép nálánál. Feltűnő, hogy Bandinus a többi magyar vezetőkkel sem volt jó viszonyban: a bákói pap, Gyügyei Boldizsár s hívei, a bákói magyarok sem ismerték el felettesüknek, ami, mivel Bandinus is leginkább

feltűnő eltéréseket a hívek megjelölésében, — a következő másolatokban (a K.M. alapjáiban is), tanulságképpen, egységesebben írták le a névsort. Ezzel az újabb megállapítással bizonyítottnak véljük fentebbi megfigyelésünket, hogy t. i. a K.M. alapjául szolgáló kézirat későbbi az UR.-nál s annak tanulságai alapján készült.

4. Az alábbiakban a lehető kritériumok alapján megpróbáljuk elkülöníteni a névsor egyes összeíróit, hogy ezzel tovább világítsuk forrásunkat s a nevek helyes megfejtése és értékelése útjából tetemes akadályokat hárítsunk el.

A nevek — természetesen csak vezetéknevek — helyesírásából, bár elég tarka a kép, nem sok kritériumot nyerünk. Már említettük, hogy a nevek nagyrésze a maitól nem sokban különböző, szinte egységes magyar helyesírással van írva. Az UR. kéziratában a különböző össze-

Bákóban tartózkodott, sok kellemetlen esetet idezhetett elő. Nem is ír még a legmegátalkodottabb tolvaj s parázna kóbor-barátról sem olyan elszánt haraggal Bandinus, mint a „részezes, a szamaréhoz fogható csúnya hangú, nyereszkedő, álnok,“ stb. Boldizsárról (Bk. 14—26. §) s a „csökönyös, konok, engedetlen“ bákói magyar népről (Bk. 37. §), — ami annál feltűnőbb, mert Beke 1644. évi jelentésében szinte magasztaló szavakat ír Boldizsárról, aki szerinte apostoli életet élt Bákóban s alázattal, lemondással és türessel a hívei üdvösségén munkálkodott (DIPLOMAL. II, 354). A tatrosi és a huszti magyar papról sem volt Bandinusnak jó véleménye (T. 13. § és H. 6—7. §). Beke irányában is valami lassú ellenszenvé érhetett meg a jelentés megszerkesztése után köztük kítört ellenségeskedéssé. Bizonyára jól sejtjük a tünetek alapján, ha mindennek okát az érzékeny, ideges, beteges Bandinus féltékenységében s a magyar nép, a moldvai katolikusok felé való közeledésnek kudarcában látjuk; mert elzárkózott az előle, helyette a magyarul tudókat, nyelvükön szólókat ismerte el s követelte felettesének: Bekét, András diákot, Boldizsárt. — A fentiek után nem lehet nagyméretűnek gondolnunk a magyar papokról gyökeresen másképp gondolkozó Beke közreműködését és befolyását a jelentés megszerkesztésében (bizonyos egyezések azért még így is vannak az ő s Bandinus jelentése között). Ha mégis sok magyar nevet, adatot hozott az felszínre, ennek oka a tényekben rejlik: a moldvai katolikus-ság majdnem egyenlő a moldvai magyarsággal. — Beke közreműködése, illetőleg befolyása különösen a másik munkatársé, Gross György é mellett törpül el. Gross, Bandinus dícséreteiből ítelve, mindvégig jóbarátja maradt az érseknek. A szászokról fajtája s a helybeli alaposságával tájékoztatta Bandinust: benne van róluk minden lényeges a jelentésben: templomaik s azok felszerelésének bő leírása, híveik vagyoni helyzete, összetartása, Kutnár nevének németül elgondolt etimológiája. A bő részletek módfelett kiemelik a szászokat s megszükitik a magyarokról való képet. Igaz, a város-lakó, gazdagabb szászok több szóra kívánczó élete is oka lehet ennek, de feltétlenül Gross elfogultsága is, melynek Bandinus barátsága szabad folyást engedett: sokszor még magyarok is szász köntösben jelentkeznek Gross tájékoztatására a jelentésben, pl. a nemciék és bajaiak (N. 2. §, Ba. 1. §), akiket teljesen szászoknak mond Bandinus. Pedig a névsorból is látszik, meg történeti tény is, hogy magyarok is voltak köztük. Ezzel a szászositással Gross egyébként csak elődeihez (és utódaihoz) volt hű, akik a moldvai vizitátorokat mindig olyan sok szászról informálták, hogy még egy német származású történész is kénytelen nem egy „szász“ alól kikaparni a magyart (AUNER többhelyt, pl. 25, 29).

írók bizonyára igen változó helyesírású név-listáit egy képzett magyar (Beke?) másolta együvé s írta át. Feltehető azonban, hogy azoknak a neveknek az eredeti helyesírását, melyeken figyelme átsiklott, vagy melyeket nem értett, meghagyta. A KM. eredeti kéziratának másolója a másolása alapjául szolgáló kézirat mellett, úgy sejtjük, az eredeti névsor-listákba is bele-belenézett. Már ismert szigorúbb névsor-másolási elve miatt — bár egyesek feleslegesnek talált neveit, mint az özvegyek keresztnevéen kívüli egyéb nevét, elhagyta —, sok nevet, a férfiak nevét meg kipótolta, ha csak egy néven találta őket a lemásolandó kéziratban. Hogy ezt megcsinálhassa, bizonyára újból és újból a papok s diákok beadta névsorlistákhoz kellett fordulnia. Talán ezzel magyarázható, hogy helyesírása elég gyakran különbözik az UR.-étól, és egyenetlenségében feltehetőleg többet őrzött meg a különböző összeírók eredeti helyesírásából. A két változathól a fenti körülmények folytán változatosan tárul elénk a nevek helyesírása, sajnos elég összevissza módra ahhoz, hogy ne tudjuk egy-két esetnél többször érvül felhasználni egyes összeírók elkülönítésére.³¹

³¹ Mindezek ellenére jónak látjuk a mutatkozó helyesírás jellemző jegyeit összeállítani. Latin szövegben lévén a névsor, nincs jelölve a nevekben a magánhangzók rövidsége, hosszúsága, de a mássalhangzóké rendszerint igen, pl. UR.: *Aszszu* Ds.; UR.: *Arros* Do.; *Illyes* Szf., Bk., H.; de *Pal* U. és *Pall* L., Ds., Bk.; UR.: *Gal*, és *Gall* Do.; *Demeterfi*, és *KM.*: *Demeterffi* Szt. — A nagy kezdőbetűt néha kicsivel megismétli: *KM.*: *Rrosina* Ds.; *KM.*: *Agaras* kétszer Ds., egyszer Sza. — Maitól eltérő hangjelölések: A *c* hang jele: általában *cz* (ez sokszor a *cs*-é is, ezért sokszor nem lehet eldönteni, hogy *c*, vagy *cs* olvasandó-e a névben) olykor *z* (Alzner K.; Arma(o)nkuz K.; *KM.*: 2 *Gezó* Ba.; *KM.*: 2 *Gezo* (e. h. *Gezó* K.), egyszer *s* (Alsner K.). — A *cs* hangé általában *cs*, egyszer, ha nem hibás, *c* (*KM.*: *Cosso* Szf.), egyszer *ch* (*KM.*: *Kovach* M.), sokszor *cz* (*KM.*: *Acz* Ds.; *KM.*: *Becze* J.; *KM.*: *Foncza* Ba.; *KM.*: *Kanczal* Bk.; *KM.*: *Klericz* Ba.; *KM.*: *Petereczke* H.; *Rob(o)czka* H.), egyszer *czy* (2 *Kalczia* Bk.), kétszer *s* (*KM.*: *Demetereske* H.; *KM.*: *Kalapas* e. h. *Kalapas* Te.). — Az *f* hangé általában *f*, olykor *ph* (2 *Ioseph* Ba.; *Cleophas* B.; *Sophia* H.), latinosan és németesen. — A *gy* hangé általában *gy*, de *gi*, *gj* (*Giörggyicz*(e) B.; *Gjurka* F.; *KM.*: *Magiar* N.) és *g* is (Egerbegi H.; *Hegi* Sza.). — Az *i* hang általában *i*, egyszer *y* (*KM.*: *Baranay* J.). — A *j* hangok jelölése ingadozik *j* (*Csompoj* Bk.), *ly* (UR.: *Csompoly* Bk.), *li* (*KM.*: *Csompoli* Bk.; *Balio* F.; *Polian* T.), és *i* (*Demien* Sz.) között. — A *k* hangé általában *k*, de sokhelyt latin *c* is (*KM.*: *Fico* Bk.; UR.: *Gjurco* B.; *KM.*: *Hercul* Sz.; *Iacob* T.; *KM.*: *Capitan* Szf.; *Cleophas* B.; *KM.*: *Tarco* Szf.; UR.: *Nicora* K.; *KM.*: *Nenica* R.). — Az *ny* hangé *ny*-en kívül *n* (*KM.*: *Baranay* J.; sok névben nem dönthető el, hogy palatizálódott-e már az *n*, vagy nem, pl. *Belini* U.; *Czigan* K.; J.; *K(C)apitan* Szf.; *Rozvan* H., stb.) és *ni* is (*Rozbani* H.). — Az *sz* hangé az *sz*-en kívül *s* (*Cserkes* H.; 3 *Husti* J., Szf.; *KM.*: *Laslo* H.; *Paskar* Bk.; UR.: *Szas* H.; 4 *Vaslai* H., B., G.), *ss* (*Bossiok* Bk.; UR.: *Cserkess* H.; *C(S)ossa(o)* Szf.; *KM.*: *Desska* Szf.; 3 *Grossul* Ba., J.; UR.: *Halass* Bk.; *Hossu* Ds., Bo.; *Iassvasari* H. UR. *Lasslo* H.; 7 *Messaros* J., B., H.; UR.: *Szassocska* H.) és *z* (3 *Demze* Tf., F, 2 *Dezka* St., *Lazlo* F.; *KM.*: *Mezaros* B.). — A *t* hang néha *th* alakban fordul elő (*Mathe* Bo.; *Toth* J.; *Thamas* sokhelyt). — A *ty* hang egyszer *tti* (*Mattias* L.). — Az *ü* hang a *KM.*-ban egyszer *ý* (3 *Szycs* J., K.). — A *v* hang olykor *w* (*Wata* K.; 5 *Wolfgangus* K., Ba.). — A *z* hang általában *z*, néha *s*: *Sol-*

Azt is előljáróban kell megemlítenünk, hogy nincs mód az egyes helységekben a nevek sorbaállítására irányelvének a megfejtésére s az ebből való kritériumszerzésre az összeírókat illetőleg. Természetes, hogy az összeírók nem tudták még a neveket olyan önálló létezőknek felfogni, hogy valahol is abc-rendbe szedték volna őket. Egy-két helyen a névsor elejére van téve a diák, vagy kántor neve, többhelyt azonban a hívek közé, néhol ki is maradt a névsorból. Jászvásárban a vajdai udvarban szolgáló tisztviselők s a tekintélyesebbek állnak a névsor elején (erről még lesz szó). Ennyi, amennyit megfigyelhettünk. Csupán feltevésünk, hogy az összeírás általában valami primitívebb tájékozódásra, helyi memóriára, a házak sorrendjében készülhetett.³²

Az összeírókat — a helyesírásból s a nevek sorrendjéből nem vehető kritériumok helyett — aszerint különítjük el, hogy mint jelölték az özvegyeket (ebből népi hovátartozandóságuk is meglátszik), szerepeltek-e némelyeket csak egy néven, bevették-e a diákok és kántorok (sokszor a maguk) nevét a kimutatásba s ha igen, milyen helyre, s megismerszik-e még ezenfelül valami különös mód összeíró eljárásukban?

Mindezek alapján a következők írták össze a moldvai katolikusok 1646-47. évi névsorát (l. párhuzamosan az 1. sz. vázlatot):

1. **Husztli összeíró.** Az özvegyeket keresztnévükön írta össze, pl. *Helena Vidua*, kettőnek -né formában az ura nevét is megjelölte (pl. *Anna Borbelne Vidua*), tehát magyarnak kellett lennie. Az egyház diákjai a hívek között, a 35. és 84. helyen állnak. Három hívőt csak egyik néven jelölt, a KM. mutatja, hogy vezetéknevén. Nem lehetett más, mint a huszti pap, a székely **RABCON MIHÁLY**.

2. **Vászlai összeíró.** Vászlóban sem pap, sem diák nem működött. 6 katolikusából egy özvegy volt (*Matene Vidua*), három hiányosan, keresztnéven van felvéve, még a KM.-ban is, pedig ez ebben sehol másutt nem történik meg. Ebből az következik, hogy a halódó gyülekezet egyik hívője sorolhatta el a vászlaikat a látogatók egyik magyar tagjának. A neveket kiegészíteni a későbbi másolatokban sem lehetett, mert a látogatás kis, szűkös papirjegyzete maradt meg róluk.

3. **Barládi összeíró.** Az özvegyeket egyöntetűen „Anna Borbelne” típusban tünteti fel. Barládiban székely diák volt, a névsorfőben

tus H.; KM.: Csismadia J.; KM.: Fasakas H., Do.). — A zs hang egyszer s (3 Iosa Bk., Te.; 2 Kos(o)kar Ba.; Mosfi J.; Sophia H.; Soka Te.; 2 Sorat Bk.), másszor z (Kozokar K., Bf.). — Szerepel még az „x” a ks-kapcsolat kifejezésére ebben: Paxi Ds.

³² Némileg támogatni látszik e föltevést az, hogy olyan helyeken, amelyek névsorában egy-egy szomszédos, vagy vele összenőtt, vagy elpusztult s közéje települt hely lakóinak a nevét is benne sejtjük (erről is lesz még szó), e lakóknak a neve a névsor utolján foglal helyet (pl. Husztban a *Csőbörösöki* s *Husztli* nevek, Forrófalván a *Pataki*-ak stb.). — A nevek sorrendjének a figyelése a magyar-szász vegyes lakosságú helyek névsorában hasznos: feltételezve, hogy a magyarok s szászok lehetőleg külön-külön s nem egymással összekeveredve laktak, az ilyen helyeken gyakori latinositott nevek tulajdonosait (pl. *Lanio* az összeírásban, a valóságban *Fleischer*, vagy *Mészáros*) olyan nemzetiségűeknek vesszük, amilyen név — magyar, vagy szász — közvetlenül előttük és utánuk előfordul.

Bandinus *Balthazar*-nak nevezi, a névsorban azonban az utolsóelőtti, 29. helyen egy *Martinus Diak* szerepel. Ő írta-e össze a barládiakat, vagy a látogatók közül valamelyik magyar? — nem lehet tudni.

4. Galaci összeíró. Galacban a pap is, diák is lengyel volt. Özvegy kettő, mindkettő neve „Helena Vidua“ típusú. A diák neve a híveké között áll. Az összeíróról semmi jellemzőt nem tapasztalunk. Mivel újból semmi eltérés nincs az UR. és KM. között a galaci névsorban, valószínű, hogy a látogatók, *БЕКЕ*, vagy az idáig biztosan eljövő *РАБСОН* írták azt össze, mint a vázslait, s nem a lengyel diák, vagy a lengyel pap, aki akkor éppen nem is tartózkodott Galacban.

5. Tatros és a környező Sztánfalva, Mánfalva, Gorzafalva, Völcsök, Újfalva (és esetleg Bogdána) összeírója. Azonkívül, hogy a jelentés (Szt. 7. §) és a névsorfők megjegyzései is elárulják, hogy Tatros és vidéke egy egyházközségben élt, Georgius és Martinus, két testvér-diák vezetésével (papot csak Bandinustól kapott, a magyar Polyán Jánost), a nevezett falvak katolikusainak egyöntetű jegyzéke is közös összeíróra vall: az özvegyek mind keresztnéven szerepelnek, részint „Helena Vidua“, részint „Anna Borbelne Vidua“ típusban, tehát az összeíró (két?) diák, aki lakóhelye szerint maga is belevette magát a névsorba (Tatros, 10. név: *Georgius Pap* (és Sztánfalván, 6. név: *Martinus Diak*), magyar volt.

6. Bákó és környéke, Lukácsfalva, Szalonc, Forrófalva, Paskán, Bogdánfalva, Hidegkút, Terebes összeírói. Egybe kellett őket vennünk, mert bár egy-egy helység összeírásában jellegzetes elvek uralkodnak, részint átterjednek azok más helységekbe is, s így az összeírók területe nem látszik tisztán. Ilyen összeíróelvek érvényesülnek:

a) A hívő latin keresztnéve apja latin keresztnévének genitivusával, pl. *Sylvester Georgi*. Kizárólag Lukácsfalván fordul ez így elő,³³ ahol sem pap, sem diák nem volt, de ahová „néha Bákóból segítség érkezik“.

b) Az özvegyek neve magyar módra, pl. Forrófalván: *Dobos Györgyne Vidua*. Így van még Bogdánfalván: *Löre Matene Vidua* és Szaloncon: *Sira Ianosne Vidua*.³⁴ A három helységben ezek szerint mintha egy összeíró működött volna.

³³ Van itt egymás mellett két ilyen név: *Blasius Balinti* és *Paulus Balinti*. Első látásra azt gondolhatnók, hogy a *Balinti* vezetéknev, hiszen vannak *-i* végű, keresztnévből alakult vezetékek s éppen a moldvai névsorunkban is (5 *Ferenczi* H.). Az ugyanazon helységben előforduló „*Sylvester Georgi*“ típus azonban a *Balinti* keresztnév latin genitivusának mutatja a *Balinti*-t. Hogy a két *Balinti* név egymás mellett áll, ez azt jelentheti, hogy *Blasius* és *Paulus Balinti*-nek egy volt az apja, a magyar névhez tett latin genitivusi *-i* pedig azt, hogy magyar volt az összeíró.

³⁴ Ha a *Sira* = *Sára*, amint ez valószínűnek látszik (l. alább), azt gondolhatnók, hogy a *Sira* az özvegy keresztnéve s a *Ianosne*-ben az ura vezetékeve van (ez esetben tehát „*Anna Borbelne*“ típus). Ellene szól ennek azonban a „*Dobos Györgyne*“ analógia s az a tény, hogy Bákó és környékén egy helységben sincs „*Anna Borbelne*“ típusú név. Íme a nevek összeírók szerinti elkülönítésének a haszna, a nevek megfejtése szempontjából!

c) *Nevetlen* nevű fordul elő, egy Forrófalván, egy Bogdánfalván (ez is egybekapcsolja e két helyet az előbbi pontban említett mellett) s egy Bákóban, mégpedig UR.: *Nevetlen Orban*. KM.: *Ioannes Orban*, tehát keresztnév jelölésére. Ebből az látszik, hogy az egyik s magyar összeíró esetleg az elfelejtett, eszébe nem jutó nevek helyére írta oda a „*Nevetlen*“-t (l. másképp is a II. fej. 1. pontban).

d) A diákok Bákóban nincsenek benne a névsorban, Lukácsfalván és Bogdánfalván közbül állnak, Forrófalván azonban a névsor elején (1. *Martinus Kantor*, 2. *Ioannes Diak*). Ez a tény újra több összeíró mellett vall.

e) Az özvegyek neve Bákóban igen vegyes módon van feltüntetve. Van „*Helena Vidua*“ „*Matene Vidua*“ típusú s ezenkívül *Gregoriana Vidua*, *Stephaniana Vargane Vidua*, *Emericus Szöcsne Vidua* és *Racz Agatha Vidua* s hozzájuk hasonló típusú nevek. Ez a sokféleség megint több összeíró mellett szól, esetleg az egész moldvai névsor egybeszerkesztőjének következetlensége és ötletszerű átlatinosítása mellett, mely-lyel többhelyt is számolnunk kell. „*Emericus Szöcsne*“ típusú név egyébként előfordul Terebesen is, úgyhogy ez Bákó és Terebes összeíróját sejteti egynek és magyarnak.

A fentiek eléggé kevert vallomása alapján úgy kell elképzelnünk, hogy a nagy bákói kerületben, melyben egy pap volt, a magyar BOLDI-ZSÁR s Bandinus értesítése szerint négy diák, valószínűleg az összes egyházi alkalmazottak résztvettek a névsor összeállításában s mindnyájan magyarok voltak.

7. Románi összeíró. Semmit sem árul el magáról; esetleg a látogatók közül lehetett valaki.

8. Szabófalva és környéke, Tamásfalva, Dzsida-falva, Domafalva, Lökösfalva, Szteckófalva összeírója. Ez volt a legkövetkezetesebb: az özvegyeket mind „*Emericus Szöcsne Vidua*“-típusban³⁵ írta össze (Dzsida-falva kivételével, ahol két özvegy volt, az egyik „*Helena Vidua*“-féle nevű, a másik neve új módon, ura nevéből van képezve: *Hossuniana Vidua*; ez Dzsida-falvát különállónak tünteti fel az összeírás szempontjából, de mégis a többihez kapcsolja egy másik jellegzetesség: fel van benne véve egy gyerek is, *Demeterecske* néven, mint ahogy Tamásfalván is, ahol az özvegyek neve „*Emericus Szöcsne Vidua*“ típusú, egy *Mihalyocska* gyerek). Az egyházi személyek a névsor elejére kerültek (Szabófalván 1. *Andreas Deak*,

³⁵ Egy domafalvi hívő neve UR.-ban *Iacobi Kiskani Vidua*, KM.-ban *Iacobus Kiskani*. Először azt gondoljuk, hogy latin genitívussal alkotott név ez: „*Kiskan J. özvegye*“. Megzavar már a KM. eltérő alakja. A nevet a többi özvegy nevével való összehasonlítás után fejthetjük meg. Mivel Domafalván s az egész szabófalvi környéken az „*Emericus Szöcsne Vidua*“-típus az uralkodó, a névnek *Iacobi Kiskane Vidua*-nak kell lennie helyes olvasattal. Igazunkat az összehasonlításon kívül az is alátámasztja, hogy Domafalva és a szomszédos Dzsida-falva lakói között sok *Kiska* vezetéknev van, de *Kiskan* (ahogy a névnek, ha genitívusi név volna, hangzania kellene), egysem, másutt sem. Ezenkívül ugyancsak Dzsida-falván egy *Kiskati* név is előfordul, melynek a *Kiska*: megrövidült alakja (l. alább).

Dzsidafalván 1. *Petrus Kantor*; kivétel csak Domafalva, ahol a 14. helyen áll *Gregorius Kantor*, — talán azért, mert már nem működött). Az összeíró bizonyára a szabófalvi magyar ANDRÁS diák volt, aki Szabófalva és vidéke egyházi gondozását ellátta.

9. N e m c i ö s s z e í r ó. Minden városbeli hívőt csak keresztnéven írt egybe, néha egy-egy jelzöt téve melléje (*Senex, Transylvanus* stb.), néha apjának, anyjának, vagy férjének keresztnévét genitivusban („*Sylvester Georgi*“ módon). Feltűnő azonban, hogy egyes genitivusok magyar módra, a birtok előtt állanak, pl. *Christophori* Dorothea, vagy *Valentini* Sophia. Ez, ha nem egy újabb következetlensége az egész névsort összeállítónak, mintha azt mutatná, hogy a neve szerint német eredetű, de katolikusaiban magyarosodó várost (a KM. elvéhez híven feltűnteti a vezetékneveket is, s ezek majd mind magyarok) magyar írta össze, talán a névsor elején álló diák, IOANNES DEAK.³⁶

10. B a j a, S z u c s a v a, K u t n á r ö s s z e í r ó j a. Bajában és Kutnárbán már új mód jelentkezik az özvegyek összeírásában: eltűnik a *-ne*, megjelenik a *Felix Mattos Vidua* Ba., és *Szorka Vidua* K. és egyéb ezekkel egyező típusú név. Ez a német *Frau* (vagy *Witwe*) *Felix Mattos*, illetőleg *Szorka* mása, tehát német összeíróra vall. Egy másik új mód: az özvegynek, ha neve magyar is, ruménnyelvi megjelölése: *Anna Tamasoje Vidua* Ba. (ma: *Anna Tămășoai*) és *Barbara Brenzoje Vidua* K. Végeredményben ez is német összeíróról tanuskodik. Az lehet ugyanis e jelölés magyarázata, hogy az egy helyen lakó magyarok és szászok egymás nyelvét valószínűleg nem tudták, egymással ruméniül érintkeztek (a ruménre mindkettőjüknek szüksége volt) s a szászok és a közülük való összeíró a magyar özvegyek nevét — magyarokkal való beszélgetéseikre emlékezve — csak ruménnyelvi formában használták. Mint alább erről még lesz szó, egy következő egyező bajai és kutnári összeírási mód is magyarokat fed s német összeírót árul el: a férfiak keresztnéven, *Nicolaus sive Miklos* módon történő megjelölése. A nevek helyesírása is német összeírót árul el, mindkét helyen. A *c* hang helyén sokszor a német *z* áll: Alzner K.; Armankuz K.; KM.: 2 Gezö Ba.; KM.: 2 Gezo (e. h. Gező) K.; az *f* hang *ph* jele (2 Ioseph Ba.) szintén németes; a *v* hang *w* jelölése is előfordul: Wata K. (van Vata is U.); megemlítendő, hogy az előbbi bajai és kutnári eseteken kívül németes helyesírási jegy másutt nem fordul elő. Végül, a fentebbi sajátságokon kívül a sok latin név kapcsolja még Baját és Kutnárt, s e két helységhez ebben még Szucsavát is, egybe. Szinte kizárólag ebből a három helységből (s még Nemből) vannak ugyanis latinositott neveink, így pl. a mészárosok neve mindhárom helyen: *Lanio*. A fentiek alapján olyan latinul tudó száznak kellett a három helység névsorát egybeírnia, aki mindhárom helyen járatos volt. Kétségtelenül Bandinus munkatársa, Gross György volt ez. Bandinus egy levelében dicsérte műveltségét;³⁷

³⁶ A *Deák* < *Diák* < *diacus* név is magyar ajkon fejlődött hangalakot mutat. Pap a látogatáskor még nem volt Nembén, csak 1647. október 8-i levelében jelentette Bandinus, hogy Elias Bosnensist beállította a nemci parókiába (VERESS 391).

³⁷ Kutnárból 1646. december 16-án, VERESS, 390.

mellékneve *Baniensis* volt, tehát Baján született (l. az ottani *Gross-okat*), sőt paposkodott is ott,³⁸ és mint bajai papnak, gondjaira volt bízva a szucsavai egyház is (l. a névsort Szucsava alatt: „Bajensis Parochus adhuc inservit“). Baján kívül később Kutnáriban is pap volt,³⁹ tehát az ottani híveket is ismerte.

11. Herlai összeíró. Semmit sem árul el magáról. Esetleg a látogatók közül volt valaki.

12. A két útbaejtett sztrungai magyar család nevét biztosan a látogatók jegyezték fel.

13. Jászvásári összeíró. Nem lehetett a Bandinusszal, Bekével s a jászvásári néppel is ellenségeskedő Notho Gáspár, vagy a frissen érkezett Spera Ferenc olasz pap, hanem csak valamelyik magyar, esetleg BEKE PÁL. Nincs egyébként a jászvásáriak névsorában özvegy s semmi összeíróra jellemző vonás.

5. Bár a fenti nagyszámú segítséggel készült a névsor, sajnos, mégsem teljes. A papok s diákok csak azoknak a helyeknek a katolikusait írhatták össze, amelyeknek egyházi szolgálók voltak. Bandinus viszont a meglátogatott helységek közül nem egyről állítja, hogy egyházi gondozás nélkül voltak, soha sem látták a misszionáriusok, vagy más papok.⁴⁰ Ezeknek a helyeknek a katolikusait olykor a látogatók írták össze (mint láttuk: Váslóban és Sztrungában), ha ők nem — nem lévén bennük pap, diák —, mások nem teheték. Így maradtak ki a névsorból a karácsonyközi katolikusok, akik Ka. 1. § szerint 16-an voltak s nemhogy egyházi szolgáljuk nem volt, de még templomukat is elfoglalták a rumének. Ezen felül még, valami ok folytán, Szeráta és Amadzsej katolikusai is kimaradtak a névsorból (40, illetőleg 90 katolikus), pedig rájuk a jelentés szerint a kutnári pap viselt gondot. S mindezekhez hozzá kell vennünk még azt is, hogy Bandinus fentebb idézett kijelentései ellenére (melyek szerint Moldova minden helyét meglátogatta, ahol csak katolikusok éltek) nem ment el a messzi, Tatárország határán fekvő Csöbörcsökre s nem kérhette meg az ottani papot, vagy diákat, ha ugyan valamelyik is volt, a Beke bemondása szerint 200 katolikus összeírására. Sőt újabb vizsgálatok azt is kiderítették, hogy látogatóútja körletében is kihagyott néhány katolikus helyet,⁴¹ s így még az

³⁸ Ba. 13. §.

³⁹ Sequuntur Informationes 1. §, Bk. 28. §. Érdekes, hogy Kutnár alatt ezt nem mondja, sőt egyik kutnári levelében (VERESS 390) azt írja Bandinus, hogy Gross huszti pap (?).

⁴⁰ Váslóról 2. § : a katolikus nép megfogyatkozott, részint a ruménekhez pártolt. Misszionáriusok sohasem jöttek őket látogatni. — Bogdánáról: Vannak, kik áttértek a görög keleti hitre, mert ezelőtt senki sem látogatta meg és senki sem gondozta ezt a falut. — Paskánról: eleinte tiszta magyarok lakták e falut, de papi gondozás nélkül éltek s ezért a rumének megsokasodtak, stb.

⁴¹ Nastase, aki teljesen pontos, megbízható forrásnak tartja Bandinust, egyet vett észre, Berendfalvát, Szabófalva szomszédságában (NASTASE, 410). Ezt a falut 1597-ben még meglátogatta Quirini püspök (l. HURMUZAKI, Documente: III¹, 549), 1606-ban Movila Jeremiás vajda Szabófalvával együtt

előbb elsoroltaknál is nagyobb hiányokat kell feltételeznünk a névsorban.

6. Hiányai ellenére is megbecsülhetetlen érték azonban számunkra a Bandinus-féle jelentés névsora. Az újabb korból ugyanis csak gyéren

egy görög keleti kolostornak ajándékozta (AUNER 28). Lükő 170 szerint hírének ma csak egy *Berengyes* nevű patak őrzi, de a szabófalviak között él még a falu emléke is. Úgy látom, óvatosnak kell lennünk annak a megállapításában, hogy hiányzik-e a névsorból a falu családfőinek a neve. Berendfalva ugyanis szomszédos volt Szabófalvával (ezért ajándékozta el együtt a két falut Movila vajda), sőt lehet, hogy össze is olvadt vele (ezért hiányozhat Bandinusból névszerinti megemlézése s ezért őrizhették meg a szabófalviak az emlékét), mint az újabb időben Lökösfalva, amelynek népies nevéből ez található már WICHMANN szótárában: *balázak* 'Szabófalva felső részét hívják így, románul Lecuşeni', azaz Lökösfalva. Alig képzelhető el, hogy a szabófalvi András diák, aki még a távolabbi Domafalva lakóit is összeírta, éppen a szomszédos, vagy éppenséggel Szabófalvába olvadt Berendfalva családfőit ne jegyezte volna fel. Azt sejtjük tehát, hogy ezek neve a szabófalviak közé van foglalva. — Hasonló Szabófalva névsorához ebben a tekintetben Forrófalvái. Forrófalvától csak negyedóránnyira van a Szeretbe ömlő Nagypatak csermely partján Nagypatak csángó község (JERNEY 198). Ennek a temetőjében XVI. század végi (?) magyar felíratú sírköveket talált Jerney (uo.). De ha esetleg frissebbek is azok a sírkövek, e falu Bandinus korabeli meglétéről más bizonyítékunk is van. Forrófalva lakói között 1646-ban három *Patak*i nevű élt s ez a szomszédos (Nagy) Patak nevű csermely mellett, Forrófalva tövében lévő, vagy még csak kialakuló (Nagy-)Patak falura utalhat. Ennek a lakói is, úgy sejtjük, a forrófalvi katolikusok közé vannak felvéve. — Bizonyosabb már, hogy kimaradtak Bandinusból: Szabófalva környékén Acélfalva, Miklósfalva, Jugán, Birőfalva és Halas, Tatros környékén pedig Ónfalva és Dormánfalva, mert ezeket a magyar falvakat már 1646 előtt említik rumén oklevelek s neveikből ítélve 1646 előtről sines okunk feltételezni, hogy nem magyarok, katolikusok lakták őket (Lükő 24, 40). Bandinus előtti látogatók is felsorolnak olyan helyeket, melyekben katolikusok voltak s melyekről Bandinus nem szól. Így a már említett Quirini Berendesti-t, a meghatározhatatlan Luciani-t (i. h.); Bogoslavich Monte Serrato-t (?), Bába-t, Aegermant és Huszt környékén „több” falut (DIPLOMAT. II, 327—8); Deodatus Borsesci-t a Tatros folyó mellett (DIPLOMAT. IV, 124) Bassetti a Huszt melletti Albalfalvát (DIPLOMAT. II, 345), mely talán Bandinus „Prut melletti falu”-jával lehet azonos. A kihagyott helyek sorához még a Tatros torkolatánál fekvő Egyedhalmát tehetjük, melynek rumén neve *Adjud*, a magyarból való (l. alább), magyar néven említ több forrás is (Illyés moldvai vajda 1433-ban: in oppido nostro *Egydhalma*, *COSTĂCHESCU*, Doc. in.: II, 646; egy brassói német oklevélben 1547-ben: *Edgethallem* és *Eggethalom*, egy odaváló *Antal von E.* nevű emberrel. HURMUZAKI, Documente: XV¹ 458). GIURESCU II, 435 szerint még ma is élnek a régi magyaroknak utódjaik Adjudban, pl. ilyen névvel: „*Hotház*”. — Bandinus forrásértékének további tüzetesebb megvizsgálása előtt nem láthatjuk világosan, hogy milyen fogyatékoságot idéz elő a jelentésből kihagyott helyek katolikusainak hiányzása (tényleges hiányzása?) a névsorból.

vannak személynévadataink a moldvai katolikusokra vonatkozólag, úgyhogy azok népi hovátartozandóságának megállapítására még ma is a Bandinus-féle névsor a legjobb alap.

E nagy fontossága miatt az alábbiakban újra közöljük a névsort. A rumén UR. féle közlés ugyanis csak nehezen szerezhető meg Magyarországon, s Bukarestben, hozzáférhetetlen helyen lévő kézirat alapján készült. A mi közlésünk a KM. kéziratából történik, mely, mint az előbbieken megállapítottuk, utóbb készült ugyan az UR. kéziratánál s névsorának egységesebb voltánál fogva talán kevesebb hasznú a nyelvészeti és történeti kutatás szempontjából, de az UR.-féle változat mellé, melyet jegyzetekben mindvégig összehasonlítottunk vele, jónéhány újabb s egy-két hibásan közölt helyett helyes nevet nyerünk belőle.

Közlésünk betűhív, a vezetékekben mindenképpen, a latin keresztnevekben következetesen. Ha ugyanis a másoló egy 99-szer Michael-nek, vagy Elisabeth-nek írt nevet figyelme fáradásával egyszer Michael-nek, vagy Elisabet-nek ír, semmi szükség sincs ennek a feltüntetésére.

UR. közlésétől annyiban térünk el, hogy rövid *ö*-je helyett hosszú *ő*-t közlünk, mert így van a KM.-ban, sőt — ellentétben kiadásával — az UR. alapjául szolgáló kéziratban is, amint ez egy közölt hasonmásból látszik. Az *i*-t a *j*-től sem nagy, sem kicsi betűben nem különböztetjük meg, mintahogy a KM. sem, s *i*-t (*I*-t) közlünk minden *i* és *j* helyén. UR. ötletszerűen közölt egyszer *j*-t, egyszer *i*-t a nevekben.

Az előbbiekből következő, UR.-tól való eltéréseket nem tüntetjük fel, minden más eltérést azonban igen, számozott jegyzetekben, minden egyes helység névsora végén. Meglátszanak ezekből a KM. — mint minden másolat — jellegzetes hibái: a másoló sokszor elfelejti az ékezeteket, néha meg ott is felrakja, ahol nem kellene. Nem gondolkozva a nevek értelmén, nem betűzi ki jól s értelmetlenül írja le őket (pl. UR.: *Dissnok ösvenye*, KM.: *Disnok ö Suenye* — pedig mellette ott áll a név rumén és latin fordítása is). Egymáshoz hasonló betűket összekavar (különösen a nagy P ~ B-t, K ~ R-et és T ~ F-et). Mindez persze vonatkozik az UR. kéziratára is, hiszen az is másolat Bandinus fogalmazványáról s legfeljebb csak azért látszik benne kevesebb másolási hiba, mert a kiadó UR. kijavította egy részüket.

Ha a névsorban szereplő nevek közül valamelyik a jelentés szövegrészében is előfordul, a lap alján * alatt azt is felhozzuk, esetleges eltéréseivel együtt. Sőt felsoroljuk e jel alatt a jelentésnek azokat a neveit is, melyek a névsorban nem szerepelnek (főleg régi papok nevei ezek, melyekre a nép emlékezett), hogy a Bandinus-jelentés személynévanyagát egy helyre gyűjtsük.

S közöljük végül, ha eltérnek, a névsort adó helységek nevének a jelentésben előforduló esetleges alakváltozatát, rumén nevét, — sőt az összes, jelentésben előforduló helyneveket is, † alatt, mert ezek nem egyszer kiegészítik a személynévek vallomását.

Ime a névsor:

Catalogus Sacerdotum, Diakorum & omnium Familiarum Catholicarum in Moldavia.

1. Hus.†

Primo Pater¹ Michâél Rabezon* Parochus Saecularis Siculus. Demetrius
Diakus² cum Familia. Georgius Diakus² cum Familia.

Cives. 1. Michâél Rob Senex.	43. Ionnes Kardos.
2. Michâél Robeczka. ³	44. Paulus Haraga.
3. Susanna Vidua.	45. Ioannes Egerbegi.
4. Andreas Kaluger.	46. Stephanus Videki.
5. Ioannes Imreh.	47. Thomas Santa.
6. Andreas Petereczke. ⁴	48. ¹⁰ Petrus Suna.
7. Martinus Demo. ⁵	49. ¹⁰ Petrus Fazakas.
8. Petrus Santa.	50. Franciscus Mihaly.
9. Gregorius Szorka.	51. Petrus Köse.
10. Ioannes Imreh.	52. Ioannes Darabant.
11. Mathias Imreh.	53. Andreas David.
12. Vidua Palocziana.	54. Margaretha Vidua.
13. Michâél Lakatos.	55. Martinus Roesha. ¹¹
14. Ioannes Demetereske. ⁶	56. Gregorius Roka.
15. Nicolaus Manul.	57. Stephanus Kerekes.
16. Petrus Podoleni.	58. Michâél Kerekes.
17. Georgius Roka.	59. Mathaeus Kadar.
18. Gregorius Szorincs.	60. Andreas Kadar.
19. Helena Vidua.	61. Ioannes Csöbörcsökí.
20. Simon Szabo.	62. Ursula Vetula.
21. Georgius Panloczka.	63. Nicolaus Fasakas. ¹²
22. Catharina Vidua.	64. Petrus Gaspar.
23. Michâél Kis.	65. Petrus Gyurko.
24. Ioannes Köse.	66. Petrus ¹³ Vinka.
25. Catharina Sola vidua.	67. Petrus Vinka.
26. Michâél Iassusari. ⁷	68. Demetrius Cserkeiz. ¹⁴
27. Anna Vetula Sola.	69. Georgius Imreh.
28. Michâél Cserei.	70. Georgius Sophia.
29. Iacobus Rosbani.	71. Michâél Csaloka.
30. Ioannes Blanda.	72. Ioannes Sara.
31. Stephanus Roka.	73. Ioannes Ferenczi.
32. Georgius Csöbörcsökí.	74. Michâél Szöcs.
33. Michâél Darabant.	75. Ioannes Sima.
34. Petrus Szarka.	76. Simon Gaspar.
35. Georgius Diak.	77. Andreas Roztan. ¹⁵
36. Georgius Csaken.	78. Paulus Ferenczi.
37. Georgius Cseri. ⁸	79. Paulus Aedilis.
38. Georgius Csaloka.	80. Ioannes Csere.
39. Georgius Martonocska. ⁹	81. Ioannes Lappas.
40. Anna Vidua.	82. Elias Lappus. ¹⁶
41. Helena Vidua.	83. Ioannes Podoleni.
42. Basilius Vedeki.	84. Demetrius Diak.

† *Huss, Hussium*, melléknévben: *Huss(i)ensis*.

* H. 6. §. *Rapczon*. 7. §. *Rabczon* formában (UR.-ban *Rapezon*, illetőleg *Rabizon*, minden bizonytal hibás olvasatú formában) található.

85. Ladislaus Csukul.	105. Micháel Szacz. ²³
86. Petrus Ferenczi.	106. Elias Veslai. ²⁴
87. Georgius Ferenczi. ¹⁷	107. Ioannes Balko.
88. Ioannes Bobacse.	108. Ioannes Vaslai.
89. Demetrius Ferenczi.	109. Illyesne Vidua.
90. Demetrius Damakos.	110. Gregorius Laslo. ²⁵
91. Demetrius Cserkes. ¹⁸	111. Georgius Balko.
92. Perane ¹⁹ Vidua. ¹⁸	112. Cleophas Soltus.
93. Petrus Damankos.	113. Gasparus Fohnaj. ²⁶
94. Ioannes Cserkes.	114. Ioannes Bencsi. ²⁷
95. Gregorius Bericzka.	115. Micháel Szaszocska. ²⁸
96. Demetrius Kobak.	116. Ioannes Csaken.
97. Ioannes Szócs.	117. Stephanus Szari.
98. Anna Vidua. ²⁰	118. Petrus Rob.
99. Micháel Szabo.	119. Lucas Csöböröcsöki.
100. Iacobus Szöböröcsöki.	120. Elias Meszaros. ²⁹
101. Petrus Szöke.	121. Petrus Csak. ²⁹
102. Gregorius Mihályöcska. ²¹	122. Petrus Mihalecsko.
103. Gregorius Husz. ²²	123. Stanislaus Huszi. ³⁰
104. Fabianus Ambur.	124. Benedictus Manul.

¹ „Primo Pater“ h. „P.“ ² Diaconus ³ *Roboczka*. ⁴ „Andreas Petereczke“ h. csak „Peterecske“, a keresztnévek hasábjában. ⁵ Demő, ⁶ „Ioannes Demetereske.“ h. csak „Demetereske“, a keresztnévek hasábjában. ⁷ Jassvasari. ⁸ Csori. ⁹ „Georgius Martonoeska“ h. csak „Martonoeska“ a keresztnévek hasábjában. ¹⁰ E két név megfordítva, 49, 48. sorrendben. ¹¹ Boeska. ¹² Fazakas. ¹³ *Ioannes*. A KM. másolójának szeme az e név előtt vagy után következő Petrus-ok valamelyikére tévedhetett. „Ioannes“-re helyesbítendő. ¹⁴ Cserkess. ¹⁵ Rozvan. ¹⁶ Lappas. ¹⁷ Ferecz. ¹⁸ „Demetrius Cserkes“ h. „Cserkes Petrasne Vidua“, melyet az UR. alapjául szolgáló kézirat másolója két névből, a 91. és 92. névből vont össze tévedésből. Ezért innen kezdve a 120. és 121. névig, mely két nevet meg a KM. másolója vonta össze szintén tévedésből három névből, eggyel kisebb szám alatt szerepelnek UR. nevei. ¹⁹ Petrasne. ²⁰ Anna *Borbelne* Vidua. ²¹ Mihalyöcska. ²² *Husti*. ²³ Szasz. ²⁴ Vaslai. ²⁵ Lasslo. ²⁶ Tolnaj. ²⁷ Beneti. (Egy 1650-i huszti oklevélben a városi tanács tagjai között: *Beneti* Iorga, *Studii* și *doc.* V, 607) ²⁸ Szaszocska, ²⁹ A 120. és 121. alatti két név helyett három van: 119. „Elias Lukacs“. 120. „Petrus Messaros“. 121. „Micháel Csak.“ Az UR-nak ezzel az egy névtöbblettel megint egyezik az UR. és KM. még hátralévő három nevének a száma. ³⁰ *Husti*.

2. Vaslo.

Sine Sacerdote et Diako.

1. Georgius Fazakos.	4. Fabian.
2. Micháel Basilides.	5. Miklos.
3. Matene Vidua.	6. Demetrius.

3. Barlad.¹

Balthasar Diakus² Siculus.

1. Andreas Messaros.	8. Ioannes Mezaros. ⁵
2. Laurentius Szekely.	9. Ioannes Benedik.
3. Catharina Vidua. ³	10. Ioannes Santa.
4. Nicolaus Cleophas.	11. Martinus Vaslai.
5. Gregorius Szekely.	12. Micháel Simonka.
6. Ioannes Roka. ⁴	13. Nicolaus Santa.
7. Iacobus Nagy.	14. Martinus Damakos.

15. Nicolaus Istok.	23. Machaël Kis.
16. Laurentius Bicsier.	24. Helena Vidua. ⁸
17. Valentinus Balko.	25. Iacobus Kadan. ⁹
18. Petrus Csalan.	26. Martinus Kadan. ¹⁰
19. Ioannes Giurko.	27. Martinus Fazakas.
20. Nicolaus Giorgyicz. ⁶	28. Elisabeth Vidua. ¹¹
21. Ioannes Baka. ⁷	29. Martinus Diak.
22. Thomas Fazakas.	30. Martinus Santa.

¹ Alatta: *Sine Sacerdote.* ² Diacus. ³ Catharina *Budicsne* Vidua. ⁴ Roska.
⁵ Meszaros. ⁶ Giorgyicze. ⁷ Daka. ⁸ Helena *Dumitrasne* Vidua. ⁹ Kadar. ¹⁰ Kadar.
¹¹ Elisabeth *Piasne* Vidua.

4. Galaz.¹ †

Pater² Stephanus Zolich Parochus, qui Servit etiam in Zmoil, et Baba,
 Sive Thomis.

Diakus Gregorius Polonus cum Familia.

1. Petrus Topor.	10. Nicolaus Veres.
2. Magdalena Vidua.	11. Ioannes Tatrosi.
3. Margaretha Vidua.	12. Ioannes Koldus.
4. Petrus Vaslai.	13. Nicolaus Tamok.
5. Ioannes Barladi.	14. Martinus Tamok.
6. Ioannes Tatrosi.	15. Michäël Veres.
7. Valentinus Szigyaro. ³	16. Simon Andrus.
8. Gregorius Diak.	17. Petrus Mihalides.
9. Martinus Valentides.	18. Gregorius Mihalides.

¹ Galacz. ² P. ³ Szigyarto.

5. Bogdana.

1. Benedictus Mathe.	4. Georgius Simon.
2. Martinus Hossu.	5. Petrus Csorba.
3. Iacobus Radar. ¹	6. Benedictus Kadar.

¹ Kadar.

6. Stanfalva.††

Sacerdos Tatrosiensis inservit.¹ Diakum habent Simul cum Manfalvenibus
 et Tatrosiensibus.²

1. Ioannes Demeterfi.	9. Ioannes Bene.
2. Iacobus Demeterfi.	10. Michäël Lúka. ⁴
3. Iacobus Balaska.	11. Paulus Varga.
4. Gregorius Kerekes.	12. Georgius Gazan. ⁵
5. Iacobus Csernik.	13. Michäël Csernik.
6. Martinus Diak.	14. Michäël Rencz. ⁶
7. Anges ³ Vidua.	15. Martinus Sebestyen.
8. Lazarus Kerekes.	16. Valentinus Demeterffi. ⁷

† Galacz. Utána UR.: *Takucs*, KM.: *Takucz* helységet látogatta meg Bandinus.

†† Rumén neve Szt. I. § alatt UR.: *Staneste*. KM.: *Stanesete*; 11. § alatt: *Stanest*.
 E falu határában volt a *hilip-i* kápolna.

17. Ioannes Csako.
18. Emericus Istok.
19. Georgius Kranik.
20. Michâél Klara.*
21. Ioannes Kozan.**
22. Demetrius Balaska.

23. Lucas Kis.
24. Stephanus Barra.
25. Martinus Gelie.
26. Georgius Lőrincz.
27. Iacobus Klara.

¹ *istis inse*[rvit]. ² Manfalven et Tatrosien. ³ Agnes. ⁴ Luka. ⁵ Kazan. ⁶ Kenez.
⁷ Demetersti.

7. Manfalva.†

Sacerdotem habent ex Tatros. Diakus Martinus cum familia.

1. Martinus Gango.	6. Georgius Gergo.
2. Ioannes Imreh.	7. Petrus Nagy.
3. Petrus Susko. ¹	8. Ioannes Nagy.
4. Petrus ² Kovach. ³	9. Georgius Balko.
5. Helena Vidua. ⁴	

¹ Sasko. ² *Stephanus*. A KM. másolójának szeme eggyel feljebb tévedhetett. „Stepanus“-ra helyesbítendő. ³ Kovacs. ⁴ Helena *Gorgoviana* Vidua.

8. Gorzdafalva.¹††

Sacerdotem Diakum ex Tatros habent.

1. Georgius Csorba.	9. Stephanus Sasko.
2. Laurentius Szalonczy.	10. Blasius Modo.
3. Helena Vidua.	11. Demetrius Thoma.
4. Michâél Kis.	12. Petrus Demeter.
5. Ioannes Pokorar.	13. Michâél Pokarar. ³
6. Stephanus Csorba.	14. Georgius Pokarar. ³
7. Michâél Bercese.	15. Ioannes Demeter.
8. Iacobus Bimbo. ²	

¹ „Gorzda Falva.“ ² Binbo. ³ Pokorar.

9. Völesök.†††***

Sacerdos et Diakus¹ ex Tatros Servit.²

1. Thomas Birta.	5. Gabriel Filep.
2. Gregorius Filep.	6. Michâél Filep.
3. Andreas Filep.	7. Stephanus Filep.
4. Dyonisius Filep.	8. Petrus Csillag.

† Ruménül *Maneste*.

†† *Godzafalva*. A KM.-ben M. 3. § alatt: *Godia Salva*. Ruménül: *Godzeste*.

††† Csak KM.: *Völesör*.

* A jelentés Szt. 11. § alatt szól róla (KM.: *Hlara*); felesége meggyógyulásának emlékére újraépítette a hilipi kápolnát.

** Szt. 9., 10. § alatt kétszer is: Kazan; tanuskodott arról, hogy őt s a tatrosi Matthaëus Gillyen-t a hilipi kápolna védőszentjei, Kozma és Damján, meggyógyították.

*** A jelentés Szt. 8. § alatt említi Bandinus a hilipi kápolna csodáiról valló *Filep et Ioannes Csillag* völesöki polgárokat, a 10. §-ban pedig a valószínűleg szintén völesöki, majd százéves *Paulus Filep*-et. A Filep és Csillag családok nagy számmal vannak képviselve Völesökben, *Filep Csillag* és *Paulus Filep* mégsem szerepel köztük. Bizonyára a feljegyzett családfők valamelyikének fia, illetőleg apja, nagyapja lehettek.

9. Nicolaus Csillag.	17. Thomas Perta. ⁵
10. Demetrius Csillag.	18. Iacobus Szekely.
11. Michâél Csillag.	19. Ioannes Szöcs. ⁶
12. Ioannes Csillag.	20. Iacobus Fülöp. ⁷
13. Ioannes Csillag.	21. Anna Vidua. ⁸
14. Barbara Vidua. ³	22. Helena Vidua. ⁹
15. Petrus Perta. ⁴	23. Michâél Sipos.
16. Iacobus Perta. ⁵	

¹ Diak. ² serviant. ³ Barbara *Csillagne* Vidua. ⁴ Benta. ⁵ Berta. ⁶ Szöcs. ⁷ Fülöp. ⁸ Anna *Incene* Vidua. ⁹ Helena *Incene* Vidua.

10. Uifalva.¹†

Sacerdos Tatroiensis invigilat² cum Diako.

1. Michâél Belini.	12. Ioannes Csiki.
2. Georgius Szöcs.	13. Blasius Csiki.
3. Ioannes Diak.	14. Michâél Simon.
4. Ioannes Literacs. ³	15. Martinus Kis.
5. Blasius Kovacs.	16. Demetrius Palaska. ⁵
6. Martinus Pal.	17. Emerik ⁶ Kranik.
7. Stephanus Kosa.	18. Georgius Kranik.
8. Stephanus Simon.	19. Ioannes Kazan.
9. Ioannes Vata.	20. Michâél Kalara.
10. Gregorius Bekő. ⁴	21. Ioannes Kranik. ⁷
11. Georgius Bekő.	

¹ Új Falu. ² *his* invigilat. ³ Literati. ⁴ „Gregorius Bekő.“ h. csak „Gregorius“ a keresztnévnek hasábjában. ⁵ Balaska. ⁶ Emericus. ⁷ Ez UR.-ban a 22. név; a 21. *Stephanus Barra* nevet a KM. másolója kihagyta, így a KM.-ban eggyel kevesebb név szerepel Újfalva alatt.

11. Tatros.††*

Sacerdos Parochus est P. Iohannes Polian,¹ Diakus Georgius, qui etiam adjacentibus pagis inserviant.

1. Michael Szöcs.	7. Martinus Sima. ²
2. Thomas Czompo.	8. Martinus Sima. ³
3. Bartholomaeus Kovacs.	9. Georgius Sima.
4. Stephanus Bakai.	10. Georgius Pap.
5. Martinus Bakai.	11. Silvester Iakab.
6. Stephanus Bartos.	12. Martinus Tazlai.

† UR.: *Ujfalva*. KM.: *Vifalva*.

†† Magyarok és rumének egy néven nevezik (T. I. §).

* A jelentés Szt. 9. § szerint a sztánfalvi öreg Ioannes Kazan azt vallotta, hogy a súlyos lábösszezsugorodásban szenvedő tatrosi *Mattheus Gillyen*-t a hilipi kápolna védőszentjei meggyógyították. Az ő nevével a tatrosi névsor kiegészítendő. — Szt. 7. § szól két testvéréről, *Georgius* tatrosi és *Martinus* sztánfalvi ludimagisterekről, akik a hilipi kápolna csodás elmozdítását tanúsították. A névsorban Mánfalva alatt van említve Martinus („Diakus Martinus cum familia“), aki testvérével, *Georgius*-szal együtt (10. név Tatrosban: „Georgius Pap“? vö. II. fej. 70. jegyzet) látta el Tatros és környéke egyházi gondját. — A tatrosi öregek a régi tatrosi papok közül névszerint csak a magyar *David* atyát említették (T. 11 §).

13. Petrus Fülep.	17. Ioannes Szekely.
14. Mathaeus Tazlai.	18. Stephanus Fazakas.
15. Martinus Fazakas.	19. Martinus Fazakas.
16. relictâ vidua cum filio.	

¹ Polian, *de quo in suo loco diximus.* ² Sima maior. ³ Sima minor.

12. Lukacsfalva.^{1†}

Nec² sacerdotem, nec Diakum habent, Sed Bakoviâ interim adiuvantur.³

1. Ioannes Borezi.	9. Petrus Molnar.
2. Silvester Georgi.	10. Blasius Balinti. ⁴
3. Ioannes Damok.	11. Paulus Balinti.
4. Mathaeus Damok.	12. Ioannes Barrabas.
5. Nicolaus Silester.	13. Ioannes Csezmadia. ⁵
6. Franciscus Mattias.	14. Michâél Beresi.
7. Petrus David.	15. Gregorius Beresi.
8. Mathias Pall.	

¹ Lukacs falva. ² „Nec sacerdotem“ h. „Sacerdotem.“ ³ *interdum* adjuvant.
⁴ Balinti. ⁵ Csizmadia.

13. Szalocz.^{††}³

1. Stephanus Baroti.	19. Martinus Botos.
2. Stephanus Klara.	20. Mathias Botos.
3. Michâél Veres.	21. Benedictus Tanko.
4. Ioannes Csanko.	22. Michâél Tanko.
5. Georgius Hercul. ¹	23. Petrus Iano.
6. Georgius Iano.	24. Ioannes Tanko.
7. Petrus Intal. ²	25. Martinus Orban.
8. Andreas Iano.	26. Sira Vidua. ⁵
9. Andreas Simon.	27. Thomas Demien.
10. Petrus Thama. ³	28. Georgius Lórinéz.
11. Martinus Bodo.	29. Petrus Bene.
12. Nicolaus Simon.	30. Mathias Orban.
13. Ioannes Klara.	31. Petrus Lórinéz.
14. Stephanus Iano.	32. Martinus Kantor.
15. Elias Orban.	33. Georgius Kantor.
16. Petrus Andro.	34. Iacobus Lórinéz.
17. Simon ⁴ Andro.	35. Gregorius Kerekes.
18. Ioannes Simon.	

¹ Hercul. ² Antal. A KM. vezetéknevének kezdőbetűjét valahogyan az előtte, vagy utána álló név kezdőbetűje befolyásolhatta. ³ Thamo. ⁴ Simeon. ⁵ Sira *Ianosne* Vidua.

† Ruménül *Lukacseste* (KM.-ban L. 1. § alatt *Lukaceste* is). — Utána *Alfalu-t* látogatta meg Bandinus, ruménül UR.: *Sath de gios*, KM.: *Sath degsos*.

†† *Salonca*, egyszer UR.-ban *Solonca*.

* Nincs feltüntetve a helység névsorának elején a jelentésben Sz. alatt említett, bűjtöket kihirdető és magyar énekeket énekelő diák, akit bizonyára valamelyik *Kantor* nevében (32., 33. név) kell keresnünk.

14. *Forrofalva*. †

Sacerdotem non habent, Sed ex Bakovia Servitur.¹ Diakus Ioannes cum familia.

1. Martinus Kantor.	41. Gregorius Fabian.
2. Ioannes Diak.	42. Blasius Davara.
3. Helena Vidua.	43. Margaretha Vidua. ⁹
4. Martinus Antal.	44. Blasius Szekely.
5. Antonius Senei. ²	45. Martinus Csiko.
6. Ioannes Sebi. ³	46. Mathias Czular. ¹⁰
7. Georgius Benke.	47. Ioannes Koczanga.
8. Iacobus Benke.	48. Petrus Barbaoz. ¹¹
9. Demetrius Longocz.	49. Ioannes Sebó.
10. Demetrius Benke.	50. Nicolaus Simon.
11. Petrus Csipe. ⁴	51. Gabriel Farkas.
12. Demetrius Benke.	52. Ioannes Balio.
13. Dobos Györgynei. ⁵	53. Petrus Drabant.
14. Gregorius Benke.	54. Stephanus Butnar.
15. Ioannes Giurka.	55. Gregorius Farkas.
16. Petrus Mesterke.	56. Georgius Simon.
17. Ioannes Antal.	57. Thomas Balaska.
18. Ioannes Demze.	58. Gregorius Pataki.
19. Stephanus Balint.	59. Iacobus Arva.
20. Nicolaus Nagy.	60. Michäel Balika.
21. Valentinus Sebestyen.	61. Mathias Pakorar.
22. Demetrius Benke.	62. Ioannes Pakorar.
23. Laurentius Ionasko.	63. Stephanus Barbocz.
24. Ioannes Demze.	64. Georgius Dama. ¹²
25. Andreas Mate.	65. Andreas Gedre.
26. Stephanus Balko.	66. Laurentius Sipos.
27. Georgius Lazlo.	67. Petrus Mate.
28. Demetrius Danka.	68. Demetrius Mate.
29. Andreas Varga.	69. Stephanus Orshik.
30. Petrus Balan.	70. Andreas Csiko. ¹³
31. Simon Gagos.	71. Ioannes Barbos.
32. Laurentius Sebo. ⁶	72. Martinus Barbos.
33. Andreas Dabs. ⁷	73. Demetrius Barbos.
34. Stephanus Dabos. ⁸	74. Ioannes Haido.
35. Ioannes Simon.	75. Georgius Haido.
36. Gaspar Nevetlen.	76. Stephanus Banko.
37. Ioannes Farkas.	77. Michäel Pataki.
38. Martinus Kosa.	78. Stephanus Pataki.
39. Ioannes Sipos.	79. Ioannes Imrek. ¹⁴
40. Andreas Balika.	80. Stephanus Doma.

¹ Csak ennyi: „Sacerdotem habent ex Bacovia.“ ² Senez. ³ Selz. ⁴ Czipe. ⁵ Györgyne Vidua. ⁶ Sebó. ⁷ Dobos. ⁸ Dobos. ⁹ *Matthias Balasne* Vidua. ¹⁰ *Szular*. ¹¹ *Barbocz*. ¹² *Doma*. ¹³ *Cziko*., keresztnév nélkül. ¹⁴ *Imrek*.

† Rumén neve UR.: *Forovan*, KM.: *Forvan*, P. alatt *Forrovar*. Melléknévi alakjai Bf. alatt UR.: *Forrovanus*, KM.: *Forrovarius*.

15. *Paskan.*

Sacerdotem habent Bakoviâ, et Diakum.

1. Ioannes Koczaga.	3. Stephanus Koczaga.
2. Ioannes Klara.	4. Thomas Cano. ¹

¹ Iano.16. *Bogdanfalva.*†

alias Valyesak.

1. Maria Vidua. ¹	13. Andreas Berezi.
2. Ioannes Farkas.	14. Gregorius Kantor.
3. Ioannes Farkas. ²	15. Mathaeus Görbe.
4. Stephanus Farkas.	16. Demetrius Bor.
5. Blasius Farkas. ²	17. ⁶ Michâél Orsik.
6. Martinus Orsik.	18. Petrus Kozkar. ⁷
7. Demetrius Bogdan.	19. ⁶ Michâél Balas.
8. Michâél Farkas. ³	20. Franciscus Lazlar. ⁸
9. Ladislaus Farkas. ⁴	21. Petrus Kozar.
10. Ioannes Szitar.	22. Stephanus Tanko.
11. Emericus Tazli. ⁵	23. Ioannes Kanko. ⁹
12. Gregorius Tazli. ⁵	

¹ *Löre Matene* Vidua. ² *Fazakas*. A KM. másolója a „Farkas“ nevekkel közrefogott két „Fazakas“ nevet nem vette észre s „Farkas“-nak másolta őket. Mindkettő „Fazakas“-ra helyesbítendő. ³ *Fazakas*. Ezesetben is tévesztett volna a másoló? ⁴ *Nevetlen*. Az UR.-ban ez esetleg a nevek együvésmásolójának a jelölése lehet egy hiányzó név helyett, mely nevet a KM. pótolhatta (esetleg azonban az előtte lévő nevet tévedésből újraírta). ⁵ *Tazlai*. ⁶ A 17. és 19. név az UR.-ban 19. 17. sorrendben. ⁷ *Kozokar*. ⁸ *Lazar*. ⁹ *Tanko*. Ez az UR.-ban lehet másolási hiba, vagy a kiadó Urechîa téves olvasata, nem vevén észre az egymásután következő két név írásában a kis eltérést. Nem okolható meg sehogysem, hogy a KM.-ba miért került volna az utóbbi név „Kanko“ alakban, ha mindkét név „Tanko“ lett volna.

17. *Hidegkut.*††

1. Demetrius Bartos.	7. Georgius Fabian. ¹
2. Petrus Bartos.	8. Ioannes Fabian.
3. Demetrius Fabian.	9. Gregorius Olyai.
4. Thomas Olyai.	10. Georgius Vernika.
5. Georgius Lupa.	11. Andreas Somandi.
6. Gregorius Lupa.	

¹ *Szekely*. Újra lejjebb tévedt eggyel a KM. írójának szeme?18. *Terebes.*†††

Sacerdotem, et Diakum habent Bakovia.

1. Ioannes Bactkos. ¹	3. Ioannes Soka.
2. Iacobus Varga.	4. Stephanus Moys.

† „Bogdanfalva, Valachice Valyesak“.

†† Ruménül *Fontanella*.

††† Alakv. *Terebes*. Határa két ösvényig terjedt; az egyik ruménül *Karara porcsilor*, magyarul UR.: *Dissnok ösvénye* KM.: *Disnok ö Suenye*, latinul: *Semita porcorum*; a másik ruménül UR.: *funtene Domney*, KM.: *fundene Domnei*, magyarul UR.: *a Vajdane kutya*, KM.: *a Vaidane kuttya*, latinul: *ad fontem Principissae*. — Az ugyaneddig terjedő bákói püspöki birtok nagy részét egy *Andreas* nevű dalmát atya eladta egy *Stefan* nevű ruménnek.

5. Emericus Pataki.	18. Maria Vidua. ⁶
6. Laurentius Foczi. ²	19. Michäel Miklá.
7. Demetrius Lupai.	20. Ioannes Pekurar.
8. Ioannes Bartos.	21. Franciscus Iosa.
9. Nicolaus Berta.	22. Nicolaus Pataki.
10. Laurentius Modi.	23. Iacobus Gergo. ⁷
11. Petrus Borka.	24. Petrus Franko.
12. Ioannes Bene.	25. Franciscus Varga.
13. Andreas Bartos.	26. Stephanus Kalepas. ⁸
14. Martinus Bantos.	27. Iacobus Fabian.
15. Demetrius Berka. ³	28. Petrus Franko.
16. Thomas Barka. ⁴	29. Ioannes Medves.
17. Valentinus Bartor. ⁵	

1 Paetkos. 2 Föczi. 3 Medves. 4 Borka. 5 Bartos. 6 Ioannes Patakine Vidua. 7 Gergó. 8 Kalapacs.

19. Bakovia.†*

Sacerdos est Balthar¹ Ungarus de quo suo loco dictum est. Diakus Thomas, item Stephanus.

1. Ioannes Szekely.	15. Martinus Pitek.
2. Ioannes Buttak.	16. Georgius Sorat.
3. Thomas Kalczia.	17. Petrus Orban.
4. Blasius Istvanko.	18. Stephanus Veres.
5. Petrus Kalezia.	19. Martinus Kutnari.
6. Michäel Tankó. ²	20. Demetrius Halest. ⁴
7. Demetrius Török.	21. Catharina Vidua.
8. Martinus Boburak. ³	22. Michäel Sanislo.
9. Franciscus Kancsal.	23. Martinus Kucsis.
10. Thomas Bossiok.	24. Gregorius Orban.
11. Franciscus Torda.	25. Petrus Roka.
12. Paulus Turbul.	26. Anna Vidua.
13. Thomas Illyes.	27. Margaretha Vidua. ⁵
14. Martinus Kalara.	28. Georgius Martis.

† Alakv. *Bacovia*. Melléknévi alakja *Bak(c)oviensis*.

* Az öregek emlékeztek arra, hogy 70 évvel ezelőtt még fapapucsban járó magyar barátok laktak itt, akik közül az utolsó *Franciscus Ungarus* volt, a nép *Ferencz Barat*-nak nevezte s igen szerette. Utána ezek a látogatók, püspökök, papok következtek: *Quirinus Rómából*. *Hieronymus*; *Valerianus*; a lengyel *Adamus Goiskó*, aki a bákói és a kutnári templom kincseit ellopta; a Propaganda de Fide első prefektusa, a dalmát *Andreas Bogostavich* (ez adta el a terebesi püspöki birtok nagy részét); a lengyel *Gabriel Fedro*; s végül *Balthazar Ungarus* (vezetékneve Beke 1644. évi jelentése szerint: *Güügijéi*, olv.: *Gyüggyei*, *DiplItal.* II, 354). Az utóbbinak a papsága alatt jött látogatni 1636-ban Moldva katolikusainak lengyel püspöke, *Ionnes Zamoiski*, aki itt némelyeket pappá szentelt, közülük az egyik Husztban szolgál „Isten tudja miként“ (*Rapczonról van szó!*), a másik pedig egy erdélyi székely, *Nicolaus* nevű, aki esküje ellenére feleséget tart. Zamoiski után a következő látogató a szófiai bolgár érsek, *Paulus Deodatus* volt, ő kente pappá *Georgius Grossul*-t, akinél „jobb nincs egész Moldvában“. Majd 1644-ben *Paulus Beke* jött látogatni s végül maga *Bandinus* (Bk. 5—31. §).

29. Iacobus Kati.
 30. Catharina Vidua.⁶
 31. Elias Paskar.
 32. Ioannes Sanislo.
 33. Ladislaus Sanislo.
 34. Martinus Sanislo.
 35. Thomas Dóa.⁷
 36. Micháél Orban.
 37. Blasius Tarto.⁸
 38. Stephanus Tarto.⁸
 39. Gregorius Veres.⁹
 40. Petrus Szöcs.
 41. Micháél Csompoli.
 42. Martinus Torda.
 43. Petrus Csompoi.
 44. Micháél Bene.
 45. Andreas Sasko.
 46. Petrus Veres.
 47. Georgius Szöcs.
 48. Mathias Buda.¹⁰
 49. Georgius Patros.¹¹
 50. Andreas Bartos.
 51. Ioannes Bartos.
 52. Blasius Gencze.
 53. Catharina Vidua.
 54. Micháél Palko.
 55. Stephanus Haido.
 56. Georgius Sorat.
 57. Martinus Barbocz.
 58. Georgius Kancsal.
 59. Stephanus Kadar.
 60. Georgius Kadar.
 61. Andreas Bartos.
 62. Stephanus Gencze.
 63. Petrus Dankos.
 64. Demetrius Kozin.
 65. Thomas Kozin.
 66. Anna Vidua.¹²
 67. Blasius Kozin.
 68. Petrus Varga.
 69. Petrus Bottka.
 70. Gregorius Pacz.¹³
 71. Mathaeus Gergo.
 72. Franciscus Saska.¹⁴
 73. Gregoriana Vidua.
 74. Franciscus Konta.
 75. Andreas Szöcs.
 76. Ioannes Tanko.
 77. Gregorius Antal.
 78. Martinus Varga.
 79. Stephaniana Vidua.¹⁵
 80. Lucas Fabian.
 81. Ioannes Csompoli.
 82. Ioannes Roka.
 83. Aagatha Vidua.¹⁶
 84. Blasius Sasko.
 85. Micháél Racz.
 86. Gregorius Iosa.
 87. Blasius Rosin.¹⁷
 88. Antonius Gerke.
 89. Micháél Antal.
 90. Demetrius Föczen.
 91. Stephanus Szekely.
 92. Gregorius Boldor.
 93. Thomas Balas.
 94. Nicolaus Csompoly.
 95. Laurentius Orban.
 96. Micháél Kati.
 97. Ioannes¹⁸ Orban.
 98. Micháél Bacz.¹⁹
 99. Martinus Istvan.
 100. Demetrius Galog.
 101. Georgius Getre.²⁰
 102. Emericus Kanczal.²¹
 103. Anna Vidua.²¹
 104. Ioannes Pall.
 105. Petrus Haido.
 106. Nicolaus Pall.
 107. Ioannes Konta.
 108. Blasius Iosa.
 109. Martinus Pokolidő.
 110. Georgius Pokolidő
 111. Ioannes Buda.
 112. Andreas Orsik.
 113. Iacobus Fico.²²
 114. Ioannes Magdo.
 115. Stephanus Kancsal.²¹

¹ Balthasar. ² Tanko. ³ Boburuk. ⁴ Halass. ⁵ Peterkene Vidua. ⁶ Kocsisne Vidua.
⁷ Dög. ⁸ Farro. ⁹ Vores. ¹⁰ Budo. ¹¹ Bartos. ¹² Georgius Kozinne Vidua. ¹³ Racz.
¹⁴ Sasko. ¹⁵ Stephaniana Vargane Vidua. ¹⁶ Racz Agatha Vidua. ¹⁷ Kosin. ¹⁸ Nevetlen.
¹⁹ Racz. ²⁰ Petre. ²¹ A 102, 103. és 115. név UR.-ban így következnek: 102. Emericus
 Szöcsne Vidua. 103. Ioannes Kancsal. 104. Stephanus Kancsal. A 115. névnek a 104. helyre
 való előrehozatala miatt UR.-ban a nevek a 104-től kezdve végig eggyel nagyobb szám
 alatt szerepelnek. ²² Fiko.

20. *Roman.*†

Sacerdos nullus. Diakum habent ex Saboian certis temporibus.

1. Dominicus Fleischer.	5. Palko Nenica. ¹
2. Anna Vetula.	6. Ioannes Gyurko.
3. Georgius Fleischer.	7. Michäél Nemezi.
4. Paulus Fleischer.	

¹ Nemika.

21. *Thamasfalva.*††

Sacerdos non est. Diakus Saboianensis¹ inservit.

1. Martinus Labo.	9. Andreas Demze.
2. Michäél Balog.	10. Petrus Gergely.
3. Georgius Balog.	11. Catharina Vidua. ⁴
4. Anna Vidua. ²	12. Stephanus Gyorgye. ⁵
5. Blasius Gyorgye. ³	13. Gregorius Varga.
6. Laurentius Andor.	14. Stephanus Vixin. ⁶
7. Michäél Demeter.	15. Gregorius Andor.
8. Ioannes Demeter.	

¹ Sabojensis. ² *Mihalyocska* a keresztnévek hasábjában. ³ Györgye. ⁴ *Matthaeus Bodone* Vidua. ⁵ Györgye. ⁶ Vicsin.

22. *Dsidafalva.*¹†††

Ad Saboianensem² Ecclesiam Spectat.

1. Petrus Kantor.	16. Ioannes Demcze. ⁹
2. Martinus Tano. ³	17. Mathaeus Kati.
3. Laurentius Tano. ³	18. Petrus Agó. ¹⁰
4. Michäél Aagaras. ⁴	19. Gregorius Agó. ¹⁰
5. Ioannes Pall.	20. Michäél Kati.
6. Fabianus Demeter. ⁵	21. Petrus Kiskati. ¹¹
7. Blasius Pall.	22. Gregorius Acz. ¹²
8. Martinus Fabian.	23. Rrosina Vidua. ¹³
9. Ioannes Kati.	24. Thomas Aagaras ¹⁴
10. Michäél Kati.	25. Georgius Gyorik. ¹⁵
11. Petrus Kati.	26. Gregorius Kiska.
12. Martinus Paxi.	27. Blasius Kiska.
13. Martinus Güze. ⁶	28. Maria ¹⁶ Vidua.
14. Ioannes Gyorgy. ⁷	29. Martinus Frana. ¹⁷
15. Catharina Vidua. ⁸	30. Georgius Aedilis.

¹ *Gsiuda* falva. ² Sabojensem. ³ Iano. ⁴ Aagaras. ⁵ Csak „Fabianus“, a keresztnévek hasábjában. ⁶ Güza. ⁷ György. ⁸ *Demetereske* a keresztnévek hasábjában. ⁹ Demze. ¹⁰ Ago. ¹¹ Kis Kati. ¹² Asszu. ¹³ *Hossuniana* Vidua. ¹⁴ Aagaras. ¹⁵ Györgyk. ¹⁶ *Veronica*. ¹⁷ Frana.

† Román előtt *Kracsonkő*-t látogatta meg, ruménül *Piatra*. Melléknévi alakja *Petrensis*, seu UR.: *Karacsonköviensis*, KM.: *Karacsonkiensis* (a jelentés „Additio V.“ című fejezetében). Az itt talált 16 katolikusból már csak az öreg *Iohannes* tudta az anyanyelvét.

A románi egyháznak 8 szőlője volt. Kettő a magyaroké in promontorio *Lukacshegy*, hat a szászoké in promontorio *Zombrik*.

†† Ruménül *Thomasest*.

††† Rumén neve *Dsudai*.

23. *Domafalva*.†Ad Saboianensem¹ Ecclesiam Spectat.

1. Stephanus Karakai.	27. ¹³ Demetrius Szekely.
2. Ioannes Ago.	28. ¹³ Demetrius Gall.
3. Petrus Andrik.	29. Ioannes Borka. ¹⁴
4. Michâél Kozina.	30. Michâél Simon. ¹⁵
5. Petrus Positana. ²	31. Iacobus Kiskani. ¹⁶
6. Ioannes Szócs.	32. Martinus Arva.
7. Ioannes Kadar.	33. Lucas Kakas.
8. Michâél Dabos. ³	34. Thomas Gall.
9. Agatha Vidua. ⁴	35. Andreas Balhai.
10. Gregorius Bilifok. ⁵	36. Paulus Kati.
11. Ioannes Gyorgye ⁶	37. Thomas Arcz. ¹⁷
12. Gregorius Dabos. ⁷	38. Ioannes Bilibok.
13. Stephanus Andor.	39. Michâél Gall.
14. Gregorius Kantor.	40. Thomas Kadar.
15. Catharina Vidua. ⁸	41. Petrus Kadar.
16. Mathias Gall.	42. Andreas Istvan.
17. Emericus Darnai.	43. Elisabetha Vidua. ¹⁸
18. Gregorius Darnai.	44. Petrus Kiska.
19. Petrus Pendorko. ⁹	45. Gregorius Ambrus.
20. Ioannes Szócs.	46. Thomas Ambrus.
21. Martinus Besak.	47. Ioannes Simandi.
22. Michâél Matyas.	48. Thomas Ambrus.
23. Martinus Gall. ¹⁰	49. Gregorius Ambrus.
24. Paulus Fasakas. ¹¹	50. Petrus Pisek.
25. Michâél Bosotan.	51. Ioannes Ambrus.
26. Margaretha Vidua. ¹²	52. Laurentius Simon.

¹ Sabojensem. ² Bositani. ³ Dobos. ⁴ Laurentius Peterne Vidua. ⁵ Bilibok
⁶ Györgye. ⁷ Dobos. ⁸ Michâél Galne Vidua. ⁹ Andorko. A keresztnév Pe- kezdetű hat-
 hatott a vezetéknev hibás Pe- kezdetűre. ¹⁰ Gal. ¹¹ Fazakas. ¹² Ioannes Csobane Vidua.
¹³ A 27. és 28. név UR.-ban fordított sorrendben. ¹⁴ Porka. ¹⁵ Siman. ¹⁶ Iacobi Kiskani
 Vidua. ¹⁷ Arros. ¹⁸ Lucas Tikane Vidua.

24. *Szabofalva*.††Sacerdote carent.¹ Diakum habent Andream, de quo suo loco.²

1. Andreas Diak. ³	13. Stephanus Csipe.
2. Petrus Kati.	14. Thomas Borka.
3. Michâél Csoban.	15. Emericus Ago.
4. Ioannes Kelemen.	16. Michâél Imreh.
5. Blasius Kati.	17. Gregorius Imreh.
6. Ioannes Demő.	18. Gregorius Csoban.
7. Michâél Goika.	19. Laurentius Csik.
8. Petrus Santha.	20. Michâél Szekely.
9. Martinus Bako.	21. Petrus Kelemen.
10. Martinus Kati.	22. Martinus Varga.
11. Gregorius Kelemen.	23. Georgius Santa.
12. Martinus Mikos. ⁴	24. Michâél Kantor.

† Ruménül UR.: *Reketent*, KM.: *Reketen*.

†† Rumén neve UR.: *Sabojen*, *Szabojan*, KM.: *Sabojem*, *Szaboian*. Melléknevi alakja
 Bk. 32. § *Szaboianensis*, Do., Szf. alatt *Szaboienensis* és *Saboiensis*.

25. Thomas Danko.	35. Georgius Thames. ⁹
26. Gregorius Danko.	36. Thomas Borka.
27. Martinus Demo. ⁵	37. Andreas Agaros.
28. Petrus Bilak. ⁶	38. Andreas Bores. ¹⁰
29. Ioannes Katana. ⁷	39. Martinus Beteges.
30. Michäel Demeter. ⁸	40. Ioannes Aagaras. ¹¹
31. Michäel Fodor.	41. Michäel Demő.
32. Michäel Kelemen.	42. Andreas Boros.
33. Ioannes Antal.	43. Georgius Hegi.
34. Martinus Demő.	44. Stephanus Csik.

¹ caret. ² Andream *noem* de quo suo loco. ³ Deak. ⁴ Miklos. ⁵ Bisak.
⁷ Katana. ⁸ Michael *Keresstel*. ⁹ Thamas. ¹⁰ Boros. ¹¹ Aгарas.

25. Lokosfalva.^{1†}

Ad Saboianensem Ecclesiam Sepectat.²

1. Laurentius Lőre.	5. Petrus Andor.
2. Ioannes Dienes.	6. Martinus Samsa.
3. Michäel Thomo. ³	7. Laurentius Imreh.
4. Michäel Andor.	

¹ Lőkősfalva. ² *spectat*. ³ Thoma.

26. Steczkofalva.^{††}

Ad Sabofalvensensem Ecclesiam Spectat.

1. Thomas Szent.	16. Catharina Vidua. ⁷
2. Thomas Husti.	17. Martinus Szent.
3. Andreas Csillag.	18. Demetrius Bartik.
4. Thomas Desska. ¹	19. Stephanus Illyes.
5. Georgius Tamo.	20. Michäel Balha. ⁸
6. Demetrius Tarco. ²	21. Gregorius Balha. ⁸
7. Demetrius Dezka.	22. Martinus Dienes.
8. ³ Petrus Györgye.	23. Demetrius Szent.
9. ³ Petrus Lukacs.	24. Martinus Peter.
10. ³ Georgius Dezka.	25. Petrus Csürke.
11. Gregorius Capitan. ⁴	26. Mathaeus Kakas.
12. Martinus Tiba.	27. Martinus Farkas.
13. Laurentius Cosso. ⁵	28. Michäel Farkas.
14. Mathias Balha.	29. Emericus Bartik.
15. Ioannes Györgye. ⁶	30. Demetrius Tarko.

¹ Deska. ² Tarko. ³ A 8, 9, 10. név UR.-ban 9, 10, 8. sorrendben. ⁴ Kapitán.
⁵ Cossa. ⁷ Györgye. ⁸ *Ioannes Piroskane* Vidua. ⁹ Bolha.

† KM.-ban Tf. 1. § alatt *Lakosfalva* is. Rumén neve UR.: *Lőkösen*, KM.: *Lokosen*.
 †† A jelentés *Szteczkofalváról* szóló részében a KM.-ban címül *Steczkofalva* van írva. Tf. 1. § alatt *Cziskofalva*. Rumén neve UR.: *Keczkanj*, KM.: *Keczkanj*.

27. Nemez.†

Sacerdos Parochus ex Ordine S. Francisci¹ Min. Obs. P. Elias Bosnensis.*
Diakus Ioannes cum Familia.

1. Ioannes Diak. ²	12. Catharina Vidua.
2. Margaretha Vidua. ³	13. Petrus Magiar. ¹⁰
3. ⁴ Valentinus Senex.	14. Antonius Demeter. ¹¹
4. Georgius Senex.	15. Andreas Senex.
5. Michâél Farkas. ⁵	16. Martinus Kis. ¹²
6. Abraham Demeter. ⁶	17. Sophia Vidua. ^{**13}
7. Paulus Augustini.	18. Thomas Petrensis.
8. Ioannes Diak. ⁷	19. Michâél Makrul.
9. Martinus Tarko. ⁸	20. Paulus Transylvanus.
11. Andreas Konto. ⁹	21. ⁴ Christina Vidua.

¹ ex ord. S. Fr. ² Deak. ³ *Christani Dorothea* Vidua. ⁴ 3. névként UR.-ban *Christani Catharina Vidua*. áll, mely a KM.-ből hiányzik (ezért a nevek előtt álló számok 3-tól kezdve eggyel kisebbek). Viszont az UR.-ban a 21. név nincs benne, úgyhogy a névsor utolján a nevek száma a két változatban kiegyenlítődik. ⁵ Csak „Michâél“ a keresztnemek hasábjában. ⁶ Csak „Abraham“ a keresztnemek hasábjában. ⁷ Ioannes *Helenaë*. ⁸ Csak „Martinus“ a keresztnemek hasábjában. ⁹ Csak „Andreas“ a keresztnemek hasábjában. ¹⁰ Petrus *Ungarus*. ¹¹ Csak „Antonius“ a keresztnemek hasábjában. ¹² Csak „Martinus“ a keresztnemek hasábjában. ¹³ *Valentini* Sophia.

28. Baja.††***

Pater Simon Missionarius,¹ de quo suo loco. Diakus Daniel² cum Familia.

1. Martinus Huttko.	11. Paulus Koskar. ⁷
2. Petrus Gező. ³	12. Magdalena Vidua. ⁸
4. Michâél Transylvanus.	13. Andreas Ioseph.
3. Valentinus Mahalyko. ⁴	14. Michâél Ioseph.
5. Antonius Spenn.	15. Valentinus Feltinasko. ⁹
6. Paulus Bekucz.	16. Thomas Andorko. ¹⁰
7. Thomas Transylvanus.	17. Michâél Gező. ¹¹
8. Valentinus Miklos.	18. Michâél Foncea. ¹²
9. Ioannes Wolfgangus. ⁵	19. Susana Vidua.
10. Dorthea Vidua. ⁶	20. Georgius Turezul. ¹³

† Ba. 1. § alatt latinus alakban is *Nemczium*. Melléknévi alakja *Nemcensis* (Enarratio 25. §).

N. 9. §: Nemctől Erdély felé menet, a havasokban van egy *Hang* hoc est *Echo* nevű völgy, mely a benne köveken és sziklákon folyó Beszterce morajlását visszhangozza s az éneket kilenszerűen veri vissza.

Neme után az egykori magyar város, *Gyula* felé vette az útját Bandinus, de az elpusztult helynek még nyomát se lelte.

†† Irva még *Baja* formában is. Melléknévi alakjai: *Baj(i)ensis* és *Baniensis*.

* A jelentésben N. 7. § azt mondja, hogy Nemebe még nem tudott papot keríteni. *Elias B.* tehát a jelentés megírása után és a névsor összeállítására előtti időben került Nemebe.

** Ő lehet az a N. 2. §-ban említett *Sophia szász asszony*, aki egy 1629-ben befejezett új templomot építtetett Nemecnek.

*** A 90 éves öregek a következő Bajában működő papokra emlékeztek, sorjában: *Iacobus Otth*, apotecae magister, püspöknek adta ki magát, pedig pap sem volt s pappá szentelte a nős *Michâél Százo Cibiniensis Transylvanus*-t, ki végül mindent ellopvá, megszökött; UR.: *Keckemeti*, KM.: Keckemeti *Ambrosius* ferences, sírköve 1618-ból a templomban; *Petrus Concaubinarius*; *Trajanus* világi pap. *Michâél* ferences, *Gabriel*; a lengyel *Sigismund*; *Cristophorus Delovics* ferences, sírköve 1634-ből való; *Servatius*; a helybeli *Georgius Gros*; végül pedig a dalmát *Simon* (vezetéknéve L. 7. §: *Apolloni*) ferences.

21. Mathaeus Wolfgangus. ¹⁴	34. Anna Vidua.
22. Samuel Diak.	35. Martinus Brenza.
23. Petrus Grossul. ³	36. Daniel Mattos.
24. Mathias Grossul.	37. Anna Vidua. ²¹
25. Nicolaus Thomas. ¹⁵	38. Petrus Klericz. ²²
26. Stephanus Barbalat.	39. Petrus Thamas.
27. Casparus Brenza.	40. Ioannes Farkas.
28. Christophorus Dorz. ¹⁶	41. Petrus Petrasko. ²³
29. Martinus Krestai. ¹⁷	42. Martinus Fliczko.
30. Petrus Boldor.	43. Iacobus Koskor. ²⁴
31. Dorothea Vidua. ¹⁸	44. Nicolaus Kurular.
32. Valentinus Lanio.	45. Valentinus Mihalyko.
33. ¹⁹ Demetrius Koskar.	46. ²⁵ Iacobus Mihalyko.

¹ Missionarius *hic inservit*. ² *Samuel* (ez a helyes, l. a 22. nevet „Samuel Diak“)
³ *Gecző*. ⁴ *Mihalyko*. ⁵ *Wolffgangus*. ⁶ *Dorothea Blejkoje Vidua*. ⁷ *Kosokar*. ⁸ *Magdalena et Katrusa Viduae*. ⁹ *Valentinus sive Fetinasko*. ¹⁰ *Andoreo*. ¹¹ *Gecző*. ¹² *Toncza*.
¹³ *Truczul*. ¹⁴ *Wolffgangus*. ¹⁵ *Thomos*. ¹⁶ *Dorkos*. ¹⁷ *Krestoje*. ¹⁸ *Dorothea Stephani Vidua*.
¹⁹ Ez a név UR.-ban kihagyva, a nevek számai a KM.-ben innen kezdve eggyel nagyobbak. ²⁰ *Anna Tamasoje Vidua*. ²¹ *Felix Mattos Vidua*. ²² *Klerics*. ²³ *Petrus sive Petrasko*. ²⁴ *Kosokar*. ²⁵ UR.-ban csak 45 név van, okát l. a 19. jegyzetben.

29. *Sucsavia*.†**

Bajensis Parochus adhuc¹ inservit.

1. Mathias Lanio.	5. Catharina Vidua.
2. Antonius Lanio.	6. Martinus Karika.
3. Susana Vidua.	7. Salomon Diak.
4. Valentinus Lanio.	

¹ *huc*.

30. *Herlo*.††***

Nec Sacerdos, nec Diakus est hic.

1. Ioannes Balint.	4. Nicolaus Andras.
2. Martinus Martinel.	5. Magdalena Vetula. ¹
3. Michäel Istvan.	

¹ *Vidua*.

† Alakv. *Szucsavia*, KM.: *Szucsiaivia* és *Szuczavia* is.

†† Herlő előtt *Seredvasar*-t (latin neve *Seredium*, rumén neve *Seredest*) látogatta meg Bandinus. A katolikusok kipusztultak belőle.

* E család tagja a sokszor emlegetett *Georgius Gros* (neve írva még *Gross*-nak, *Grossul*-nak). — Ba. 5. §: a család megvásárolta a bajai templom részére az egykori szeretvásári domokos kolostor szakadárók által eltulajdonított művészi ezüst szentségtartóját.

** Szu. 7. §: Egy *Dominicus* nevű olasz domonkost tetten értek itt egy lánnyal, a lány anyja öngyilkos lett, apja *Andreas*, bár latinos műveltségű volt, áttért a szakadárrokhoz.

*** He. 3. § említi Herlő *Gabriel* nevű papját, 1630-ból.

31. *Kuthnar*.†*

1. Iacobus Galambas.	41. Petrus Alsner.
2. Catharina Vidua. ¹	42. Valentinus Koroner.
3. Ioannes Minor.	43. Bartholomaeus Lanio.
4. Catharina Vidua. ²	44. Anna Vidua. ¹⁹
5. Daniel Breoza. ³	45. Petrus Prepelicz.
6. Ioannes Ienka. ⁴	46. Demetrius Galambas.
7. Gregorius Wolfgang. ⁵	47. Nicolaus Herloiensis. ²⁰
8. Andreas Vanger. ⁶	48. Andreas Talpala. ²¹
9. Barbara Vidua. ⁷	49. Blasius Kercze. ²²
10. Barbara Vidua. ⁸	50. Petrus Heroiensis. ²³
11. Martinus Blasii. ⁹	51. Mathias Martini.
12. Martinus Wata.	52. Ioannes Siculus.
13. Andreas Kozobar. ¹⁰	53. Blasius Lanio.
14. Andreas Kako.	54. Petrus Doleator.
15. Blasius Marzi.	55. Thomas Sutor.
16. Margaretha Vidua. ¹¹	56. Antonius Lanio.
17. Georgius Armonkuz. ¹²	57. Ioannes Alexander.
18. Valentinus Alzner. ¹³	58. Ioannes Wolffgangus.
19. Martinus Romaner. ¹⁴	59. Iacobus Magda.
20. Michäél Szopko.	60. Iacobus Gall.
21. Andreas Szýle. ¹⁵	61. Marcus Gezo. ²⁴
22. Catharina Vidua.	62. Martinus Orban.
23. Martinus Szýle. ¹⁵	63. Gregorius Gezo. ²⁵
24. Ioannes Dorkos.	64. Georgius Szorke.
25. Christophorus Birtelmensis.	65. Ioannes Bonka.
26. Petrus Lukacs.	66. Gregorius Czigan.
27. Iacobus Lanio.	67. Nicolaus Orban. ²⁶
28. Daniel Nemezensis.	68. Iacobus Ferig.
29. Anna Vidua.	69. Iacobus Talas.
30. Andreas Lanio.	70. Blasius Bissak.
31. Ioannes Lankar.	71. Szorka Vidua.
32. Ioannes Darvas.	72. Georgius Ferig.
33. Valentinus Darvas.	73. Michäél Antal.
34. Petrus Dorkos.	74. Thomas Antal.
35. Valentinus Alsner. ¹⁶	75. Michäél Roka.
36. Valentinus Barkucz.	76. Nicolaus Talas. ²⁷
37. Georgius Wolffgangus.	77. Petrus Transylvanus.
38. Susanna Vidua. ¹⁸	78. Georgius Gerig. ²⁸
40. Martinus Lanio.	79. Georgius Ristricensis. ²⁹

¹ Catharina *Ioannis* Vidua. ² Catharina *Gasparis* Vidua. ³ Brenza. ⁴ Ioannes *sive* Ienka. ⁵ *Wolffgan*. ⁶ *Vagner*. ⁷ Barbara *Simonis* Vidua. ⁸ Barbara *Brenzoje* Vidua. ⁹ Blasii. ¹⁰ Kozokar. ¹¹ Margaretha *Bartosi* Vidua. ¹² Armankuz. ¹³ Alzner *minor*. ¹⁴ *Romanensis*. ¹⁵ Szýle. ¹⁶ Alsner *Major*. ¹⁷ A 37. név UR.-ban *Valentinus Monunculus*. A KM. még a számozásban is kihagyta. ¹⁸ Susanna *Michaëlis* Vidua. ¹⁹ Anna *Nicolaus* Vidua. ²⁰ Herloiensis. ²¹ Talpalar. ²² Kercze. ²³ Herloviensis. ²⁴ Marcus *sive* Marzi. ²⁵ Gregorius *sive* Gező. ²⁶ Nicolaus *sive* Miklos. ²⁷ Nicolaus *sive* Nicora. ²⁸ Georgius *sive* Gerig. ²⁹ Bistricensis.

† Alaky. *Kutnar*, *Kuttnar*, *Kotthnar*. Latin neve Additio II: *Kuttnarium*. Mel-léknévi alakja *K-iensis*.

A kutnári hegyek szőlői: a központi plébániáé in monte *Oppidi*, *Episcopi*, *Sarata*, *Laslo*; a S. Orban és Leonhard kápolnáké in monte *Oppidi*, *Csombrics*, *Episcopi*; a

32. *Strunga*.†1. Albertus Kretel.¹

2. Michâél Krestel.

1 Krestel.

33. *Ias*.††*

Diaki¹ munere fugentes Sunt duo Patres Societatis Iesu. Pater Paulus Beke
Ung. Pater Martinus Deli² Ungar. tertius P. Gasparus Missionarius³
adventantium Capellanus.³

1. Georgius Kutnarsky. ^{4*}	19. Ioannes Sterlec.
2. Petrus Mikoczi. ^{5*}	20. Georgius Csula.
3. Petrus Cserkes.	21. Michâél Szekely.
4. Adamus Messaros.*	22. Stephanus Szekely.
5. Martinus Botnar.*	23. Ioannes Kuttinari.
6. Simon Keezko.*	24. Petrus Adamides.
7. Martinus Talpalar.	25. Petrus Bondi.
8. Christophorus Kadar.	26. Demetrius Barbat.
9. Petrus Grossul.	27. Ioannes Baranay. ¹¹
10. Georgius Brin. ⁶	28. Ioannes Mosfi.
11. Benedictus Dabos. ⁷	29. Petrus Szýcs. ¹²
12. Stephanus Bot. ⁸	30. Petrus Szucsay. ¹³
13. Michâél Kadar.	31. Ioannes Galaczi.
14. Nicolaus Messaroz. ⁹	32. Ioannes Farkas.
15. Blasius Husti.	33. Ioannes ¹⁴ Trombitas.
16. Franciscus Fancsali.*	34. Andreas Csismadia. ¹⁵
17. Gregorius Por.	35. Andreas Korcsomars. ¹⁶
18. Ioannes Brondi. ¹⁰	36. Besan Messaros.

Confraternitas Lanionum-é in monte *Episcopi, Sarata*; a magyaroké in monte *Szama*, *Kevely, Ploska, UR.*: *Hurubas, KM.*: *Hutubes.*

* Additio II: Kutnár plébánosa 1599-ben az erdélyi P. *Daniel UR.*: *Gewerth KM.*: *Genwerth* volt. — Bk. 28. § szerint az itteni pap *Georgius Grossul* s Enarratio 20, 25. § szerint itt tartózkodott a moldvai vikárius, a bolgár *Ioannes Lyllus* is. — Enarratio 25. § említi a kutnári diákot is, neve nélkül.

† Előtte *Serata* és *Amadsej* (alakv. *Amadsei*, Additio II. alatt *Amadgsej*, mellék-névi alakja *Amadgensis*) helységekről szól néhány szót. Utóbbi hely kápolnáját *Blasius Tanoko* építette a helység lakóinak segítségével s 1599-ben szentelte fel a kutnári plébános.

†† I. 1. §-ban a város neve magyarul *UR.*: *Iasvasar, KM.*: *Ias* valsar, az l egy későbbi tollal áthúzva; románül *Ias, Iassi*; latinul *Iassium*.

A jelentés legvégén megemlékezik még *Csőbörösök* (H. 12. § alatt *KM.*: *Czebarcik*) helységről is.

* I. 22. § felsorolja azokat a szavahihető jászvásári polgárokat, akik a Beke-Notho féle viszályról neki vallomást tettek: *UR.*: *D. Kutnarski, KM.*: *Kotnarski* (névsorban 1. név); *D. Petrus UR.*: *Miskolci KM.*: *Mikloeci* (névsorban 2. név); *D. Andros* (névsorban?) ; *Ioannes UR.*: *Deak KM.*: *Denk* (névsorban?) ; *Martinus Kadar* (névsorban 5. név; „Botnar“ vezetéknevvel), *Adamus senex* (névsorban 4. név. „Adamus Messaros“, több Adamus nincs Jászvásárban); *Simon Keezko* (névsorban 6. név); *UR.*: *nedescifrabil*, azaz olvashatatlan, *KM.*: *Abrahamus Lanio* (a névsorban 65. név: „Abrahamus Messaros“, más Abrahamus nincs Jászvásárban); *Franciscus Fancsali* (névsorban 16. név).

A régebbi misszionáriusok közül meg van említve I. 24. §-ban *Gardi*; *Bartholomaeus*; *Petrus Paulus Gavarinus*; *Gasparus Notho* alakv. *Noto*). 1645. karácsonyára még egy olasz érkezett melléje: *Franciscus Spera* (I. 8. §). Az ő ellensúlyozásukra jött *Beke, Dési*-vel (I. 14. §).

Nincs felvéve Jászvásár névsorába *Petrus Petrasko*, akit az olasz papok egy korsó borért egy második feleséggel kötöttek össze (I. 24. §). Az ő nevével a névsor kiegészítendő.

37. Michaél Lani.	52. Stephanus Borbarics. ²¹
38. Petrus Bardos.	53. Ioannes Czigan.
39. Laurentius Messaros.	54. Stephanus Becze. ²²
40. Gregorius Halaros.	55. Petrus Kis.
41. Ioannes Erdelyi.	56. David Vinceler.
42. Stephanus Husti.	57. Gregorius Geczi.
43. Nicolaus Buekas. ¹⁷	58. Gregorius Seller.
44. Ioannes Toth.	59. Michaél Varga.
45. Ioannes Tanofi. ¹⁸	60. Demetrius Sorga. ²³
46. Ioannes Szakacs.	61. Mathaeus Vinceler.
47. Gregorius Darabant.	62. Andreas Kőrmős.
48. Ioannes Cserei.	63. Paulus Zotan. ²⁴
49. Elias Bemei. ¹⁹	64. Antonius Herlai.
50. Ioannes Tokmi. ²⁰	65. Abrahamus Messaros.*
51. Martinus Kapas.	

¹ Helyette *Sacerdotes Parochiali.* ² Desi. ³ Trtius est Casparus Missionarius *Itatorum* adventantius Capellanus. *Diacus non est, sed ejus vices suppent studentes in Shola Patrum Soc. Iesu.* ⁴ Kotnarski. ⁵ Miskoczi. ⁶ Birta. ⁷ Dobos. ⁸ Messaros. ¹⁰ Bondi. ¹¹ Baranyai keresztnév nélkül, a keresztnévek hasábjában. ¹² Szücs. ¹³ Szucsvai. ¹⁴ Paulus. A KM. írójának szeme eggyel feljebb tévedt. ¹⁵ Csizmadia. ¹⁶ Koresomaros. ¹⁷ Puskas. ¹⁸ Tatrosi. ¹⁹ Emei ²⁰ Tokmikunnonak. ²¹ Barbarics, de UR. mellékelt hasonmása szerint is „Borbarics“. ²² Recse. ²³ Sorgai. ²⁴ Zlotar.

Summa omnium Sacerdotum in Moldavia Catholicae Religionis Sunt Decem. Summa Diakorum universim tredecim. Summa familiarum utriusque Sexus Mille viginti Domus.

Frater Marcus Bandinus Archiepiscopus q Supra mp.

MIKECS LÁSZLÓ

Középkori temetőink feltárásmódjáról

Megfigyelések a kidei XII—XIX. századi temető ásatásakor¹

Az írásbeliség az emberiség történetében aránylag későn jelenik meg, a régészeti leletek viszont a legrégebb kortól kezdve szakadatlan láncolatban mutatói a műveltség fejlődésének. A leletek tanúbizonyosságának értéke abban a korban sem szűnik meg, amelyet már írásos feljegyzésekből is megismerhetünk. Ugyanis a régebbi írott történelem elsősorban a nagy események követője, egy-egy ásatás pedig az illető korok műveltségi állapotát tárja fel olyan apró részleteiben, amely az életnek szinte minden mozzanatára fényt derít. Így tehát az írásbeliség és a régészeti leletanyag szervesen egészíti ki egymást.

A régészeti leletek természete más jellegű, mint a történelem írott adattáráé. Ez a különbség elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a történelem adattára már nyers anyagában bizonyos fokig értelmezett, helyhez és időhöz kötött anyag, ezzel szemben a régészeti leletanyag csak helyhez van kötve, időhöz kötése és nagyobb távlatokba való beállítása már a feldolgozás feladata. Ez a tény döntő módon szabja meg az ásatás és feldolgozás munkamódját. Ez a munkamód az idők folyamán egyre tisztábban bontakozik ki. Kezdetben elsősorban a múzeumi kiállítás szempontjai irányították az ásatókat, tehát érdeklődésüket egy kívülfekvő mérték szabta meg. A fejlődés további folyamata az volt s ma is ez szerepel célkitűzésként,² hogy az ásatás nem önmagáért való leletszerzés, hanem az egykori élet adattárának feltárása, tehát elsősor-

¹ A temető feldolgozását az Erdélyi Tudományos Intézet borsavölgyi kiadványsorozatában fogom közölni.

² A fejlődés további útjait sejtetik azok a kibontakozásban levő új módszerek, amelyek az eddigi mechanikus feltárási eljárások mellett a kémiát is segítségül hívják. E téren a németek már eddig is nagyjelentőségű eredményeket értek el. Például a fémeszközök vegyi elemzésével többek között a középnémetországi őskori érkitermelésre kaptak jelentős bizonyítékot. Az edények belső felületéről lekapart földrétegből s más leletekből a germán kenyérre és sörre, továbbá az őskori szövés-fonásra és bőrfeldolgozásra kaptak értékes adatokat. A módszerek finomításával a növényi alkatrészekon kívül zsírt (sőt még annak melyik állattól való eredetét is), cukrot és sőt is ki tudnak mutatni. A csontvázas sírokban a gyomor és a belek tájáról, továbbá a halotton kívül eső sírföldből vett földminták összehasonlítása alapján a halott utolsó ételét, vagy a bevett gyógyszert is meg tudják állapítani, stb. Vö. B. Richthofen: *Die Vor- und Frühgeschichtsforschung im neuen Deutschland*. Berlin, 1937. 69—70.

ban összefüggések megfigyelése. E megfigyeléskor azonban arra kell törekedni, hogy az ne csak jelenlegi érdeklődési körünknek megfelelő rögzítés, hanem az összes megfigyelhető jelenségek egyenlő értékű felvételezése legyen. Az ásatónak tehát munka közben minden mozzanatot és jelenséget figyelnie és pontosan rögzítenie kell, mert ha egy ásonnyommal lennebb halad, a felső réteg összes jelenségeivel együtt visszavonhatatlanul eltűnik.

Megnehezíti a munkát az, hogy sok és esetenként különböző adottságokkal kell számolnia annak, aki a múlt emlékeinek hiteles feltáráására vállalkozik. Így elsősorban a feltáráásra kerülő emlékek természetére állítja más és más követelmények elé az ásatót. Más ugyanis egy temető és más egy telep feltárájának módja. Ez az elkülönítés korok szerint és azokon belül tovább is folytatható (őskori telep, középkori falu, vár; őskori, népvándorláskori temető; csontvázas, urnatemetkezés, stb., stb.). A feltáráskor a talajkülönbségek is a munka menetének esetenkénti módosítását kívánják. Másként kell dolgozni köves, agyagos, homokos,³ stb. területen. A terepalakulatokat is figyelembe kell vennie a kutatónak (sík terület, hegyoldal, stb.).

Mindezek azt eredményezik, hogy az általános ásatási alapelveket szinte minden esetben alkalmazni kell a helyi adottságokhoz. Nem beszélhetünk tehát egy minden korra és minden helyzetben érvényes ásatástechnikáról.

Az előző korok telepeinek és temetőinek rendszeres feltárása nagy multra tekinthet vissza. Az ásatások hosszú sora járult tehát hozzá az ásatástechnika módozatainak kialakításához. Magyarországon a középkor falvainak és azok temetőinek régészeti feltárása viszont csak az utolsó évtizedekben indult meg. Ez a munka olyan követelményekkel találta magát szemben, amelyeknek legyőzéséhez nem elegendők a korábbi telepek és temetők feltáráskor szerzett tapasztalatok és kialakult ásatási módszerek.

A szükségesnek mutatkozó különleges ásatási munkamenet kialakításának fontosságát növeli az a körülmény, hogy az Árpád-kori magyarság mindennapi életének kutatásában az e korbeli temetőknek rendkívüli jelentősége van. Amíg az első magyar századokból nem ástunk fel települést, ez az egyetlen tárgyi adattár, amelyből kiformalhatjuk az egykori magyarság életmódját. Szerencsére a temetők s általában a halottal való bánásmód egy-egy társadalom gondolkodás- és életmódjára igen jellemzőek, s így még a leletekben szegényes sírok is becses segítséget jelentenek a munkában.

Említettem, hogy középkori temetőink más jellegűek, mint az előző korokból feltárt temetkezések. A korábbi temetők képe, még ha korban évezredek választják is el őket egymástól, egyöntetűek abból a szempontból, hogy egymásra temetkezést csak nagyon ritkán találunk. Több-

³ Értékes gyakorlati útmutatást nyújt Szabó Kálmán közleménye (*Folia Archaeologica III—IV. 286—7.*) kisebb leleteknek, főleg a földmunkával feldúlt sírok apróbb mellékleteinek homokból való összegyűjtésére (Rostarendszer).

féle oka van ennek, de az okok valamennyije végső elemzésben a temetkező nép élet- és településmódjában gyökerezik. Ezek a temetők ugyanis mindig a településen kívül vannak, s így határuk használatukkor a szükséghez mérten tágítható volt. Ennek következtében egészen a középkorig rendszerint egyrétegű temetőket találunk, amelyekben a sírokat egymástól bizonyos távolságra ásták. Feltáráskor tehát nagy vonásokban egységes szempontok érvényesíthetők.

Az ilyen temetők ásatásakor — akár kutatóárkos rendszerrel, akár egymáshoz csatlakozó szelvényekben tárják fel őket — a sírok egymástól függetlenül, olyan sorrendben bonthatók, amint az ásatás során a szelvény más-más helyén bukkannak rájuk. Egy-egy sír tehát jelenségeivel együtt külön-külön rögzíthető (rajzolás, leírás) anélkül, hogy ezáltal a temető összképének kialakulását megzavarnák.

Ezzel szemben a középkori temetők a templom körül, rendszerint a település központjában voltak s így határuk a község kialakulása során megszabott területre korlátozódott. Az Árpád-házi királyok alatt törvények,⁴ majd mikor ezek jelentőségüket veszítették, a begyökeresedett hagyományokhoz való ragaszkodás készítette a lakosságot arra, hogy szinte a jelenkorig a terjeszkedés lehetőségétől megfosztott templomköri cintermet használja temetkezési helyül.⁵ Így a körülmények kényszerítő hatására bizonyos időközökben a temető elhagyott részeibe újra meg újra temetkeztek, aminek az volt a következménye, hogy az újabb temetkezésekkel a régebbi sírok egy részét mindig megbolygatták. A középkori temetőkben tehát a sírok összezsúfolva, különböző szintekben vannak s így többségük részben, vagy teljesen bolygattott.⁶

A többrétegű, egymást átmetező és szétdőülő sírok tömkelegéből kell

⁴ Lásd Szent László (I. 25.) és Kálmán (I. 73.) idevonatkozó törvényét. — Vö. Závodszy értelmezését: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904. 92.

⁵ A legtöbb esetben tehát nem beszélhetünk zárt középkori temetőről, hanem ugyanúgy, mint az alább ismertetendő kidei temető esetében is, a XIX. századig állandó temetkezések bolygathatták meg a temető régebbi rétegét. — Csak a múlt század vége felé korlátozza törvény a templomok körüli temetkezéseket. A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. XIV. t. c. 120–121. §-a értelmében a városok belterületén épülő új templomok körül sírkertek nem létesíthetők; az olyan régebbi templomokban és azok körül levő sírkertekben, melyekben a temetkezés addig szokásos volt, csak abban az esetben temetkezhetnek továbbra is — hatósági engedéllyel —, ha a temetkezés a közegészségi érdekeket nem sérti. — Ez a törvény úgyszólván csak véglegesítette azt az újabbkori szokást, hogy a temetőket a városok és falvak peremére telepítették ki.

⁶ Ez természetesen nem vonatkozik olyan középkori településekre, ahol az élet, s így a temetkezés folytonossága is, valamilyen külső, vagy belső ok következtében rövid idő múltán véglegesen megszakadt. Ilyen ok például a falu elpusztulása. Az állandó ellenséges dúlás következtében sok olyan falunk pusztult el, melynek helyén később nem keletkezett újabb település. Más okok is hasonló eredményre vezettek. Így például ha a falu lakossága a közelben levő városba költözött, s így a falu lassan elnéptelenedve pusztulásnak indult.

az egyes sírokat kísérőjelenségeikkel együtt kihámozni. Ez pedig csak az összefüggések láncolatának pontos megfigyelése és lerögzítése által lehetséges. Ez már magában is megszabja, hogy a középkori temetők feltárása közvetlenül egymásmellé csatlakozó szelvények földjének teljes kitermelésével lehetséges, ahol tehát az ásatási terület határain belül egy talpalattnyi föld sem marad kiásatlanul. A kutatóárkos rendszernél az egyes árkok között kihagyott, tehát kiásatlan földszávok az ásatás területét darabokra tagolják s ezáltal az összefüggések kihámozását meggátolják.⁷

Még egy lényeges különbség van a korábbi és a középkori temetők között, melynek oka a keresztény túlvilág-szemléletnek a pogányéval homlokegyenest ellenkező felfogásából fakad. Ez a felfogás a sírokban is visszatükröződik. A pogányságnál a halál az élet túlvilági folytatásának kezdetét jelenti. Ezért a halott mellé rakják mindazt, amire annak a túlvilágon szüksége lesz. Emitt a halállal a test megsemmisül, s csak a földi dolgoktól megszabadult lélek él tovább: a halottal — a magyar keresztény korszaknak főleg első századaiban — úgyszólván semmit sem temetnek el.

A korábbi temetők sírjai tehát általában korhatározó leletekben gazdagabbak. Egy-egy sír mellékletei nemcsak annak korát szabják meg, hanem belőlük az egész temető korára is következtethetünk. A temető korának néhány sír mellékleteiből való megállapítása annál inkább lehetséges, mivel e temetőket általában sokkal rövidebb ideig használták, mint a középkoriakat, tehát a sírokat korban aránylag nem nagy időköz választja el egymástól.

Mint említettem, a középkori sírok leletekben szegényesek. Sokszor a melléklet nélküli sírok egész sorozatára bukkanunk. Azonkívül

⁷ Ezt egy más jellegű temető feltárásakor személyesen tapasztalt példával szeretném megvilágítani. Abban az időben, mikor az első ásatásokon vettem részt, évtizedek hagyományaként kutatóárkos módszerrel ásattam az egyik avar temetőben. A kb. 60—80 cm vastag humuszréteg alatt szinte kőkeményű sárga agyagos talaj következett. Az aránylag mély (150—250 cm) sírok határa ebben a földben élesen kirajzolódott. Az egyik árok falában a sírok között egy sekélyebb mélységű, de sokkal szélesebb bevágást figyeltem meg, mely az agyagos talajba alig 15—20 cm-re nyúlt bele. Ennek okát kutatva a bevágás egész területéről elhanyagtam a földet. A feltárás során egy nagyjából négyszögletes, vízszintes aljú gödör alakult ki, melybe fej- vagy lábfelőli végével több sír nyúlt bele. Ez a gödör tehát az említett sírokat összekötötte s ezáltal mintegy egységbe fogta. Közepén és sarkaiban tüzelési nyomok között edényeket és edénycserepeket találtam. — Kétségtelen, hogy itt halotti szertartás (vagy szertartások) helye és emlékei maradtak fenn. Ha történetesen a humuszréteg alatt nem világos agyag következik, vagy ezt a gödröt nem ássák az agyagig, a kutatóárkos rendszer miatt a leírtak nem kerültek volna napfényre. Hány hasonló jelenség maradhatott megfigyeletlenül a fenti ásatási módszer következtében? — Kétségtelen, hogy e módszernek is megvan a maga jelentősége, alkalmazásának helye és ideje olyankor, amikor nem nagyobb összefüggő terület feltárásáról van szó. Például telep hitelesítésekor, ásatás kezdetén a sírok fekvésének, épületromoknál a falak irányának megállapításakor, stb.

az egymásra zsúfolódó temetkezések következtében olyan sírok fekihhetnek egy szintben, egymás mellett, melyeket korban négy-öt évszázad választ el egymástól. Egy-egy sír tehát önmagában nem határozza meg a temető korát, sőt a leletszegénység még az egyes sírok közelebbi meghatározásának lehetőségét is erősen korlátozza. A középkori temetők szerkezete és a síroknak leletekben való szegénysége tehát egyaránt szükségessé teszi, hogy a sírokat összefüggésben tárjuk fel.

Ezek a jellegzetességek már nagyjából megszabták az Erdélyi Tudományos Intézet kutatómunkája keretében a kidei temető feltárásakor követendő eljárásokat. A következőkben a fenti vázlatba illesztetem be megfigyeléseimet, az adott körülmények között szükségessé vált s az általánostól többé-kevésbé eltérő gyakorlati megoldásaimat.

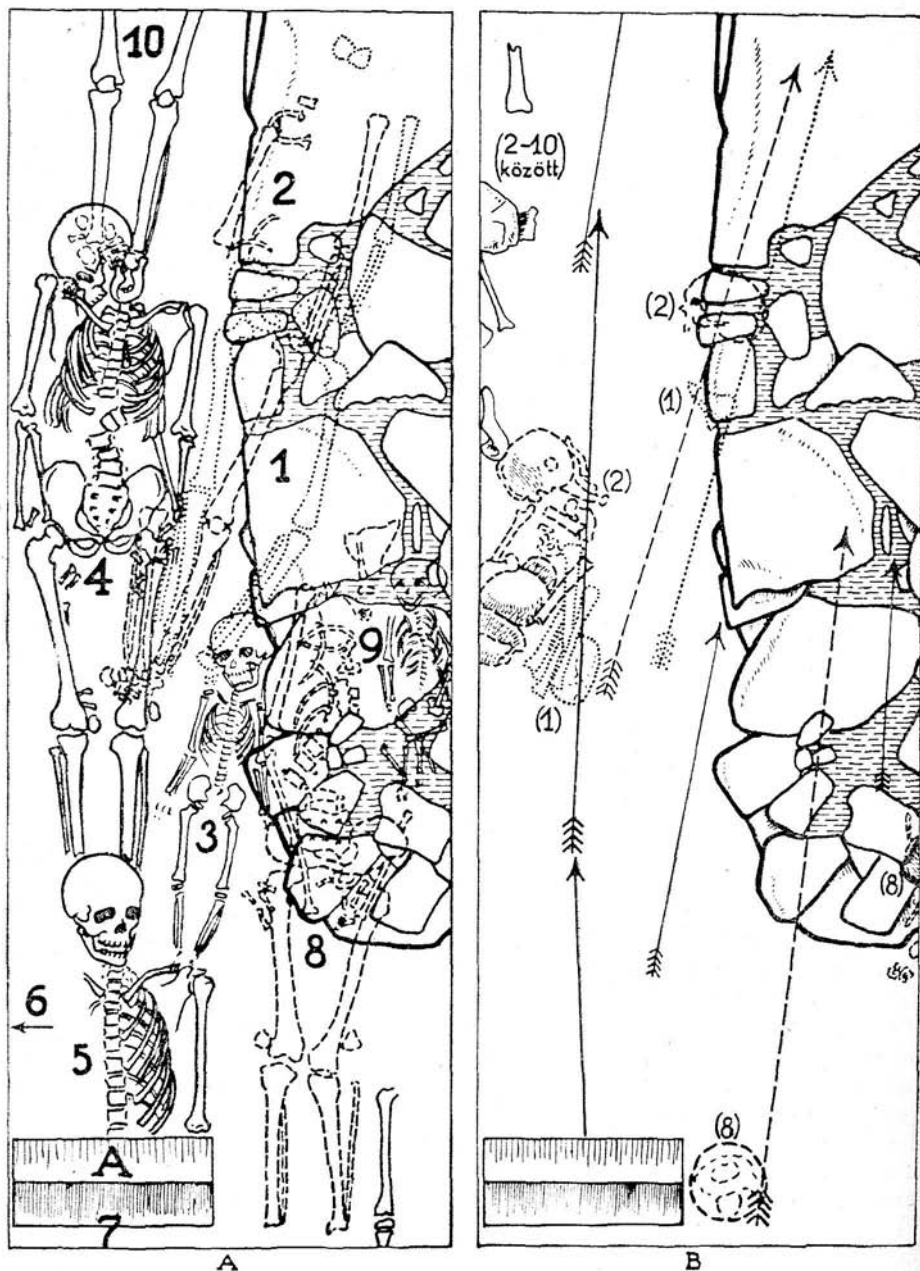
A kidei ásatás területéről. Az ásatás a templom mellett két helyen folyt: a templom előtt 9×9.5 m-es nyugat felé erősen lejtő területen és a templom mögött 3×5.5 m-es nagyjából sík területen. Az előbbit négy egymáshoz csatlakozó szelvényben tártuk fel, az utóbbi egy szelvény volt. A két ásatási terület helyzetét teodolittal a templomhoz mértem be.⁸ Az egyes szelvényeken belül a méréseket a szokott módszerek egyikével végeztem. A szelvény két, egymásra merőlegesen álló oldala mellett zsinetet húztam ki s az egyes pontok távolságát mindkét oldaltól bemértem (koordináta rendszer).

A felszíni nyomok alapján a templom körül középkori temetőt vártunk, s csak az ásatás folyamán derült ki, hogy ide a XII. századtól a XIX. századig szakadatlanul temetkeztek. A sírok száma tehát a területhez viszonyítva igen nagy volt: A templom előtt 83, mögötte 33 sírt tártunk fel, nem számítva a teljesen széthányt sírok nagy tömegét. A temetkezési rendszer következtében a feltárt síroknak is több, mint a fele bolygatott volt s amellet a hanyott csontok szinte áttekinthetetlen összevisszaságából kellett őket kihámozni.

A temető feltárásának nehézségeit más tényezők is növelték. A templom előtti ásatási szelvényekben a laza földréteg alatt kb. 80—160 cm mélységben nyers sziklaréteg volt. A sírgödöröket néhány kivételével e réteg szintjéig ásták. Az az eset állott tehát fenn, hogy helyenként XII. századi sírok XIX. századiakkal egy szintben feküdtek. Egymásra temetkezést az ásatási szelvénynek csak a keleti felében találtunk, ahol a felső földréteg vastagabb volt és természetesen a templom mögötti szelvényben, ahol sziklás rétegre a legmélyebb sírok szintjében sem bukkantunk. A helyzet összebonyolításához az is hozzájárult, hogy a sírok korhatározó leletekben — ami ilyen korú temetők-nél általános — igen szegényesek voltak. Jóformán csak minden tizedik sírban találtunk mellékletet s ezek egy része még csak nem is volt korhatározó. Ezekhez járult még az is, hogy a csontvázakat az agyagos föld rosszul konzerválta s amellet még tekintélyes részüket kötörme-

⁸ Minthogy a temetőnek ez alkalommal csak egy részét tártuk fel, s az ásatás folytatására esetleg csak hosszabb idő múlva kerülhet sor, e rögzítés pontosságára igen nagy gondot fordítottunk, hogy az eddig feltárt területek határa könnyen és biztosan megtalálható legyen.

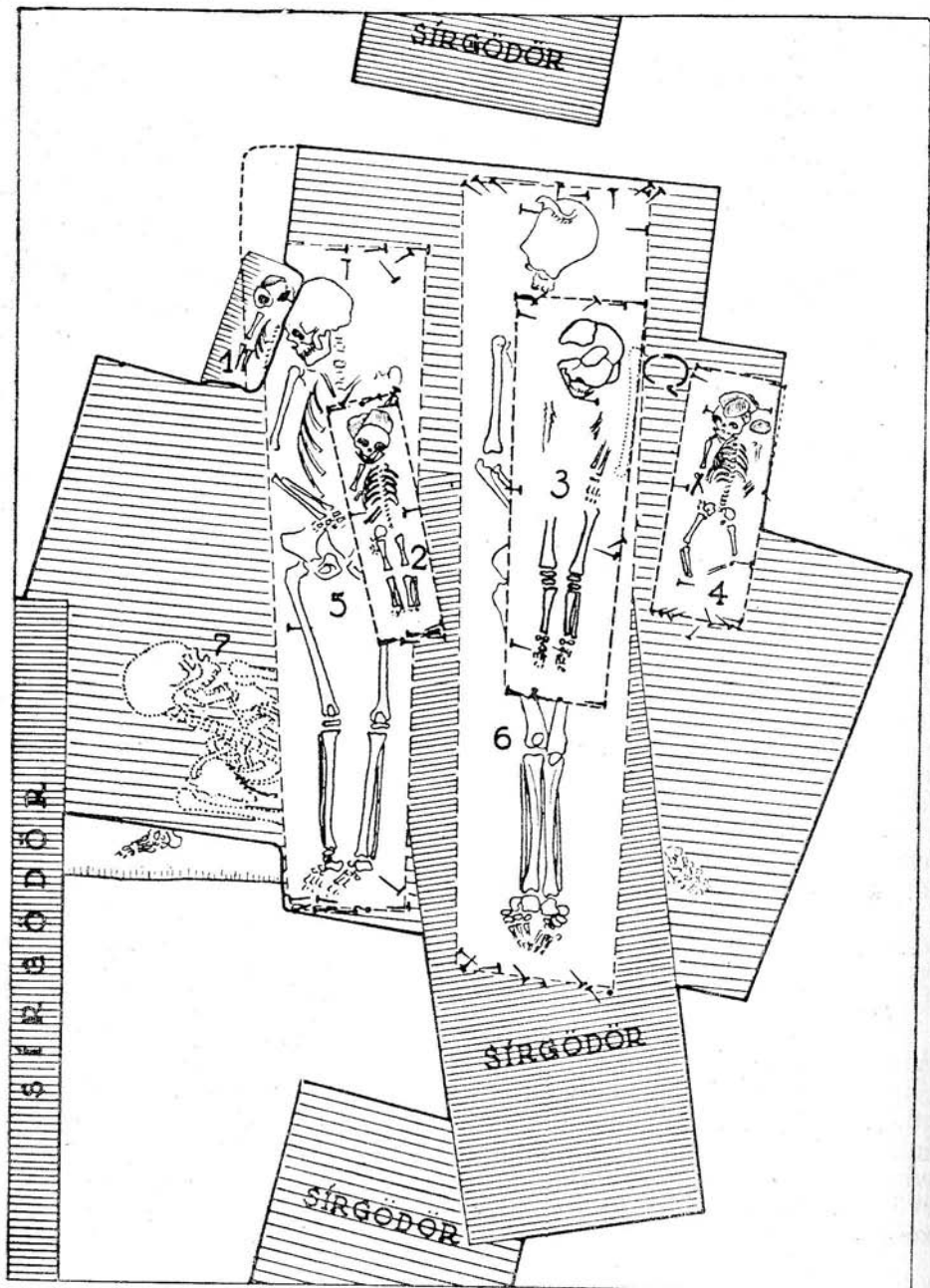
1. kép. Részlet a kidei temetőből
 A. Csontvázak
 B. Szétbolygatott csontok

lékből kellett kihámozni. Végül meg kell még említenem azt, hogy a sírok között egy négyszögletes (4.5 x 4.5 m), egy méter falvastagságú építmény alsó alapköveire is rábukkantunk, melyek a régibb temetkezések egy részén állottak. Sírok tehát nemcsak mellettük, hanem alattuk is voltak.

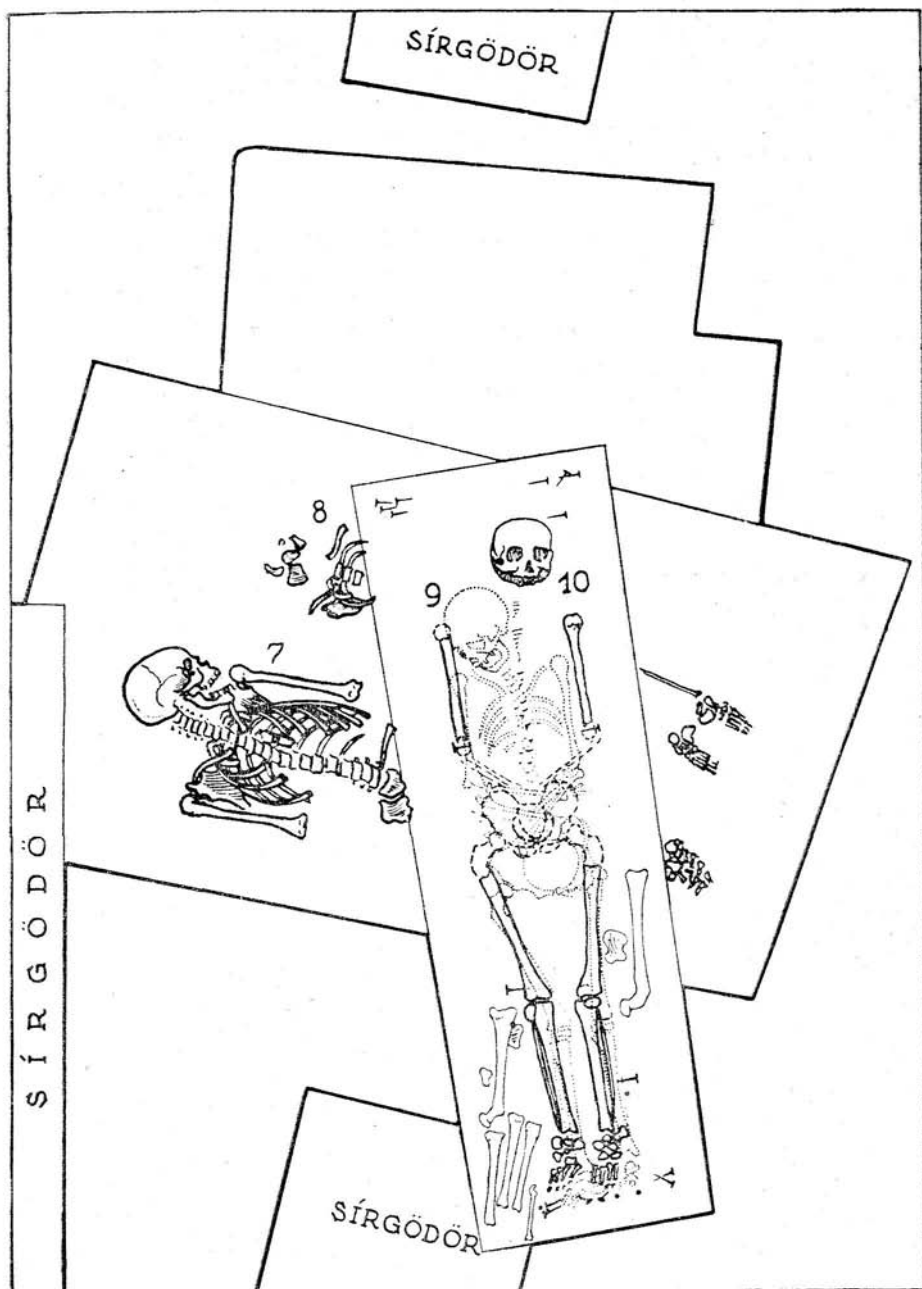
A sírok kibontásáról általánosságban. Az említett körülmények a sírkibontás munkamenetének új módját tették szükségessé. Legtöbbször nem egyes sírokat tártunk fel, hanem egymással területileg összefüggő sírsoportokat bontottunk ki egyszerre. Ez a módszer a munkát kétségtelenül megnehezítette és meglassította, viszont a sírok, illetőleg csontvázak egymáshoz való helyzeti és időbeli viszonyának megállapítását nagy mértékben elősegítette, s ezáltal a feltárni területen a temetkezések teljes képének könnyebb áttekintését tette lehetővé. Ilyenformán az egymást metsző sírok egy-egy csoportján végighaladva legtöbbször legalább is hozzávetőlegesen sikerült a melléklet nélküli sírok korát is rögzítenünk. Például előfordult, hogy a leletek alapján az Árpád-korból keltezhető sírtól az egy szintben fekvő s egymást megbolygató sírok láncolatán keresztül egy szinten leletekkel meghatározott XVIII. századvégi sírig jutottunk. A két megszabott korú sír között a közbeeső melléklet nélküliek korát is kikövetkeztethettük.

Az 1. képen a temető térképének egy kis részletét mutatom be (A), amelyen a temetkezések egymásutánja jól megfigyelhető. A bemutatott sírok egy része a fennebb említett kőalapozás alatt feküdt (1—2, 8—9). Az egymás fölött fekvő csontvázakat alig néhány cm-es földréteg választotta el egymástól. A sírok az alábbi sorrendben következnek egymás után. Legkorábbi temetkezés az 1. számmal jelölt (a váz körvonalai pontozottak).⁹ Árpád-kori hajkarikák szabták meg korát. Utána a 2. számú következik. A halottat közvetlenül az előbbire temették rá, úgyhogy annak koponyáját a sír megásásakor le is vágták; csak néhány töredék maradt meg belőle. A 2. sír csontváza is bolygatott; koponyáját a kőalapzat készítésekor ásták ki, míg jobb oldalát a 9. sír ásásakor bolygatták meg (jobb felkarsontja másodlagos fekvésben van, alkarja, medence- és combesontja hiányzik). A 3. számú gyermekváz részben a 2. fölött fekszik, tehát korban utána következik. Erre viszont a 4. halottat temették rá. Az utóbbi lábszárát boka fölött a következő (5) temetkezéskor vágták el. A két utóbbi nagyjából egy szintben fekszik. Az 5. sír vázának jobb felét (kar és bordák) szintén újabb sírásáskor vágták el (ez a sír — 6. — a kimetszett szelvényrészletből kiesik), míg a megmaradt részét könyöktől lefelé a korban legfiatalabb temetkezés alkalmával vágták le. Az utóbbi sír (7) teljes terjedelmével kiesett az ásatási szelvényből s így nem bontottuk ki. Meglevő sírkövén (A), bár erősen rongált felületű, többek között 17. év-számot olvashattunk ki, tehát a halottat a XVIII. században temették el.

⁹ A képeken bemutatott sírokat úgy számoztam be, hogy közöttük az eligazodást lehetőleg megkönnyítsem. A számok tehát nem egyeznek azokkal, melyeket a sírok a feltárás során kaptak.

2. kép. Egymás alatt fekvő sírokról a kibontás megkezdésekor készített vázlat

3. kép. A 2. képen bemutatott síresoport legelső sírjának kibontásakor készített vázlat

A többi sírok a leírt rendszerbe a következőképpen illeszthetők be. A 8. csontváz jobb oldalát a vele nagyjából egy szintben fekvő 3. sírral részben megbolygatták (az alkarcsonatok rendetlenül fekszenek), tehát korban annál idősebb. A 9. csecsemő sírjának ásásakor a 8. váz felső részének bal oldalát a koponyájával együtt széthányták (a koponya helyén a bal lapockacsont feküdt); a 8.-nál tehát későbbi temetkezés. A 10. váz lábfejsontai a 4. koponyája alá nyúlnak, vagyis a 4.-nél korábbi temetkezés, viszont sírgödre ásásakor a 2. váz jobb felét megbolygatták, annál tehát későbbi. A legkorábbi (Árpád-kori) és legkésőbbi, XVIII. századi sír kivételével a többi korhatározó adatot nem szolgáltatott.

A bemutatott szelvényrészben a földréteg vastag volt s így a temetkezésekkor a sírgödöröket e szakaszban aránylag elég mélyre áshatták, anélkül, hogy a korábbi sírokat meg kellett volna zavarniok. Ezért alakulhatott ki itt a sírok egy részének nagyjából bolygatatlan egymásfölöttisége (1—4, 10. sír) s ezért találtunk itt a többi részhez viszonyítva aránylag kevesebb széthányt csontot. Az utóbbiakat külön mutatom be azért, hogy az amúgy is zsúfolt csontvázak áttekintését ne zavarják (1. kép B; a nyilak az előbb leírt csontvázak hossz tengelyét, a bolygatott csontok mellé írt számok pedig azt a sírt jelölik, amelynek szintjéből előkerültek). A két kép együttese adja a temető szerkezetének teljességét.

Mivel a síroknak egymáshoz való viszonyában a legnagyobb változatosságot tapasztalhattuk, természetesen a fenti eljárást nem merem, hanem a helyzetszabta körülményeknek megfelelően rugalmasan alkalmaztuk. Például egyes sírokat is tártunk fel külön-külön, ha azok a többiekkel kapcsolatban nem voltak; egy-egy sírcsoportban az egymás alatt fekvő sírokat is egymás után kellett kibontanunk, viszont hat-nyolc sír együttes kibontása is előfordult.

A sírok rajzolása. Az eddigiekből következik, hogy fokozott fontossága volt annak, hogy a sírok részletes leírása mellett összefüggésüket megfelelőképpen ábrázoljuk is. A sírvázlatok elkészítésének mintájául a LÁSZLÓ GYULÁTÓL bevezetett és rendszeresített sírlapokat vettem; ezek szerkezetükből következő könnyű és egyszerű kezeléssel mellett kiválóan alkalmasak a sírok képének megelevenítésére. Az alap gondolatot tehát megtartva, csak az ábrázolásmód rendszerén változtattam. Ezek a sírlapok ugyanis egy-egy sír szemléltető bemutatására szolgálnak, a kidei temetőben viszont legtöbbször nem egyes sírokat, hanem olyan sírcsoportokat kellett felvázolni, amelyek egymással vízszintesen (egymásmellettiség), vagy függőleges irányban (egymásfölöttiség) valamilyen kapcsolatban voltak.

A vázlatok készítésekor mindig azt a megoldást választottam, amely az adott helyzetben legmegfelelőbbnek látszott arra, hogy az összefüggések egymásutánja könnyen követhető legyen. E vázlatkészítés módzatainak határai azonban annyira egymásba olvadnak, hogy esetenkénti alkalmazásukra szabályokat felállítani nem lehet. Éppen ezért csak nagy vonásokban körvonalazhatom az alkalmazott munkamenet változatait.

Az egyes szelvényekben talált nagyobb sírcsoportoknál általában kétféle megoldást alkalmaztam. Egyik esetben a sírcsoportot csak nagy vonalaiban vázoltam fel egy lapra, hogy a sírok összefüggését érzékeltessem. Azután a beszámozott sírokat külön-külön sírlapra vettem részletes rajzokkal és leírásukkal együtt. Ezt a rögzítésmódot többnyire akkor alkalmaztam, ha a csontvázak egymás fölött feküdtek s mellékletük volt. Arra törekedtem, hogy a külön lapra rajzolt sír környezetébe minél könnyebben beilleszthető legyen. Ezért gyakran annak sírképén a felette levő rétegből felszedett váz körvonalait is jelöltem halványan, vagy az alatta mutatkozó másik sírgödörnek, vagy a csontváznak látható részeit is feltüntettem.

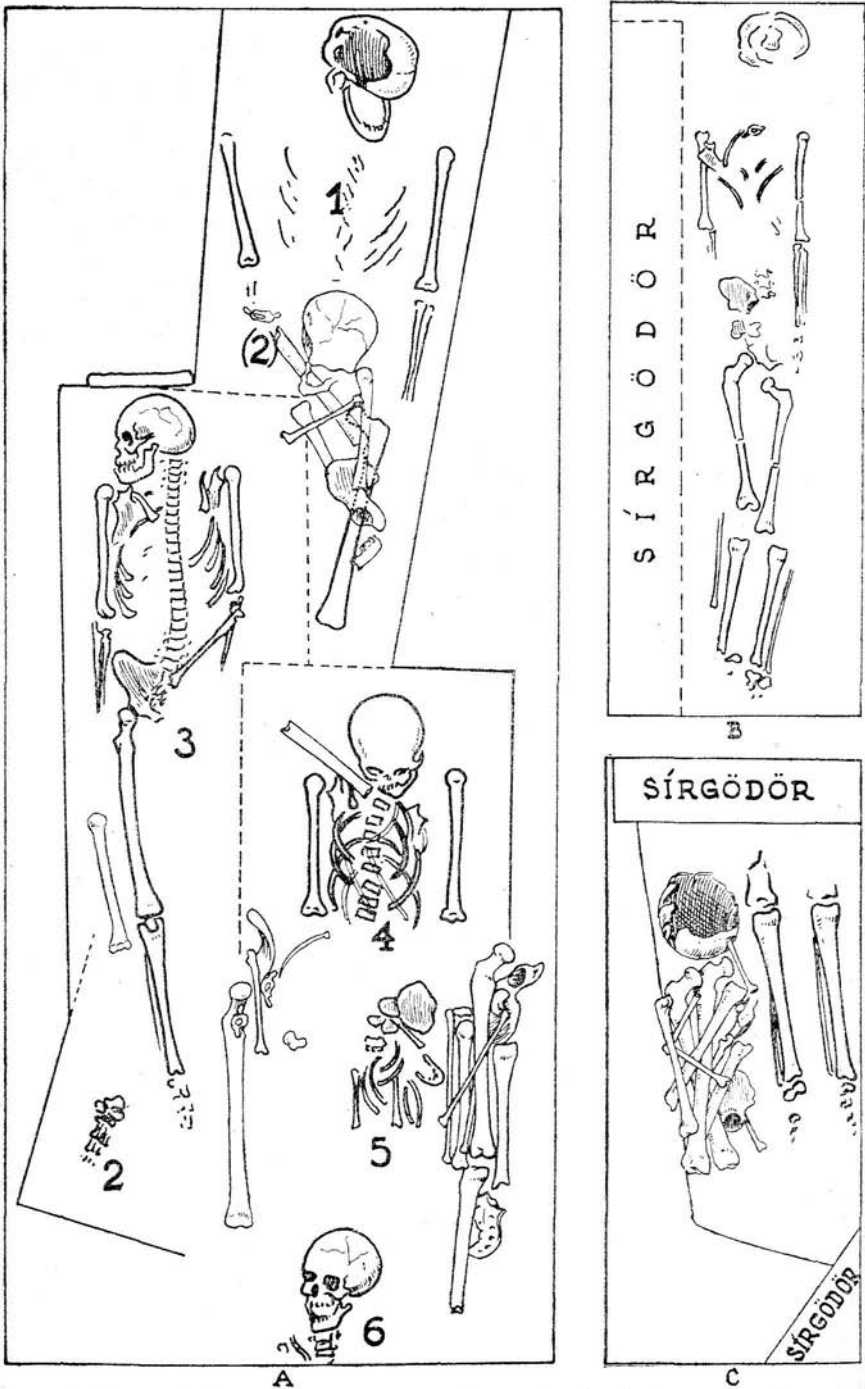
A most leírt munkamenetet két példával szemléltetem. A 2. képen az egyik sírcsoportról a kibontás megkezdésekor készített vázlatot mutatom be. A sírgödörnek csak az egymásba olvadó külső határvonala rajzolódott ki. Az egyes sírok határát a koporsószegek s némileg a koporsódeszák maradványai mutatták. Legfelül gyermekek feküdtek (1—4), ezek alatt két felnőtt (5—6), míg lennebb már kibontakozóban volt egy keresztben fekvő következő csontváz. A 3. kép az előbbi sírcsoport legelső (10) sírjának kibontásakor készített sírvázlatot mutatja. Ugyanabból a sírgödörből már egy másik csontvázat (9) is kiemeltünk (pontozott vonallal jelölve). A 7. és 8. sír magasabb szintben feküdt s így ezeket a sírgödör ásásakor keresztülvágták. Az ekkor kiásott csontjaik egy részét a sírgödör jobb alsó sarkába, a koporsó mellé dobták.

A másik esetben az egész sírcsoportot rajzban véglegesen egy lapra rögzítettem, s az egyes sírok adatait több hozzáfűzött lapra írtam. Főleg akkor jártam így el, amikor a csontvázak nagyjából egy szintben feküdtek s leletekben szegények voltak. Ilyen sírok vázlatát ábrázolja a 4. kép A. A számozás a temetkezések egymásutánját mutatja. A 6. számú csontváz többi részét is levágták egy következő temetkezéskor. A sírok szintjében fekvő bolygatott csontokat vékonyabb vonallal jelöltem. Ilyenkor is előfordult, hogy a csoportból egyes sírokat külön rajzban kiemelttem. Például ha a csontváz koporsóban feküdt, mellékletei voltak, vagy körülötte sok bolygatott csont volt, stb. Ha egy hosszabban összefüggő sírcsoportot két részletben kellett ábrázolnom, a másodikon az előzőből a folytatásként csatlakozó utolsó sírokat újra feltüntettem, hogy a folytonosság követhető legyen.

Sokszor a sírok zsúfoltsága is szükségessé tette egy-egy részlet kiemelését, de ilyenkor is a környezetével együtt rajzoltam azt le. Azok a csontvázak, amelyek a többiektől elkülönülve feküdtek, természetesen szintén külön lapokra kerültek.

Ezek a vázlatok a temető összesített térképének megrajzolásakor is nagy segítséget jelentettek. A helyszínen készített térképre az ilyen szerkezetű temetőknél minden kis részletet rávetíteni lehetetlen, viszont a részleteknek sokszor igen nagy jelentőségük van.

A teljesen szétbolygatott sírokkal kapcsolatos megfigyelések. A temető rendszerébe a széthányt csontok is beletartoztak s így kibontásukra és rajzolásukra ugyanolyan gondot for-

4. kép. A. Egy, szintben fekvő és egymást metsző sírokról készített vázlat
 B. Új sírgödör ásásakor keskeny helyre szorított régebbi csontváz
 C. A sírásásakor talált csontok a lábszár mellé egy csomóba rakva

dítottunk, mint a rendes sírokéra. A feltáráskor már csak azért is fokozott gondossággal kellett dolgoznunk, mivel sokszor igen nehezen ismerhettük fel azt, hogy a nagy összevisszaságban mely csontok fekszenek bolygatatlanul s melyek a bolygatottak. Ez a munkamód tette lehetővé, hogy még a teljesen szétbolygatott, illetőleg széthányt sírokkal kapcsolatban is tapasztalatokat gyűjthessek. A széthányt csontok helyzete alapján ugyanis a következőket figyelhettem meg:

1. A sírgödör ásásakor talált csontokat, legalább is a nagyobbakat (koponyát, hosszúcsontokat) szép rendbe, egy csomóba az új sírgödörbe, jobb vagy baloldalt az újonnan eltemetett mellé rakták. Többnyire a sírgödör jobb alsó sarkába, a lábszár mellé tették ezeket (4. kép C: azt a csontvázat, amely mellett a csonthalom fekszik, térd felett szintén elválták egy újabb temetkezéskor).

2. Más esetben a sírásás közben talált csontvázak csontjait oldalt tölték, s így azok keskeny helyre összeszorítva mutatkoztak az új váz mellett. Különösen akkor fordult ez elő, amikor az új sírgödör mélysége a régiével egyezett. A félretölt csontok összefüggése néha még teljesen (4. kép B), vagy részben felismerhető volt, gyakran azonban már teljes összevisszaságban feküdtek.

3. Azt is megfigyelhettem, hogy a talált csontokat, vagy legalább is egy részüket benne hagyták a sírgödörben. Ilyenkor általában nem rendbe helyezték el őket, hanem az összegyűjtött csontokat a koporsó elhelyezése után, de a gödör betemetése előtt melléhányták. Ezek a csontok tehát még nagyjából a sírgödör feneke táján vannak (lásd pl. a 3. képen a 10. sírt).

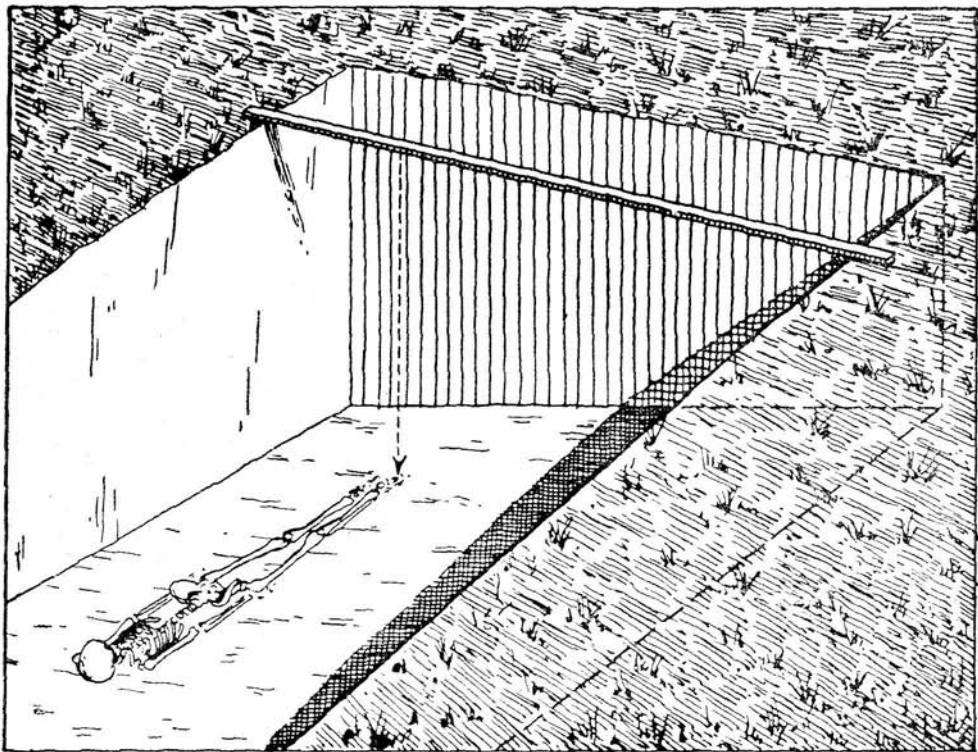
4. Igen gyakori az is, hogy a sírgödör ásásakor talált csontvázakra nem voltak tekintettel, hanem szétvagdosva, szétzúzva kidobálták őket, úgyhogy az új sírgödörbe legfennebb annyi került vissza belőlük, amennyi a kihányt földben maradt. Ezek tehát az új sírgödör különböző szintjéből, nagyrészt darabokra törve kerültek elő. — Az 1—2. alatt említettek elsősorban a legrégebbi temetkezések mellett fordultak elő, a 4. alatti pedig a legkésőbbi síroknál.

A sírásás közben talált csontokat tehát a különböző korokban más-ként kezelték. Ez nyilván az ősök iránti kegyelet, vagy a halottaktól való félelem megnyilvánulásának az idők folyamán történő átalakulását tükrözi vissza.

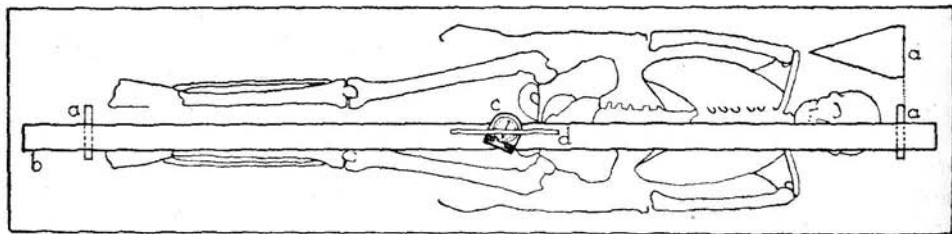
Célravezetőnek látom, hogy a nagy összefüggések vázolása után néhány olyan apróbb megfigyelést és eljárást is közöljek, melyek az egyes sírok feltárásakor adódtak. Míg az előzőek általánosságban is hozzájárulhatnak a középkori temetők feltárásmódjának kialakításához, az utóbbiak egyes esetek, melyek nem szükségszerűen ismétlődhetnek a különböző temetőkben.

A sírok mélységének bemérése. A templom előtti ásási szelvények felszínének említett erős K—Ny-i lejtése következtében az eredetileg vízszintes aljúra ásott sírgödörökben fekvő csontvázaknál a fej és láb mélysége különböző volt. A sírok mélységének szokásos bemérésére ebben az esetben tehát egyetlen adat nem volt elegendő. Vehettem volna egy középértékű számot — a fej és láb mély-

5. kép. A sírok mélységének bemérése lejtős területen

6. kép. A sírok tájolásának bemérésmódja

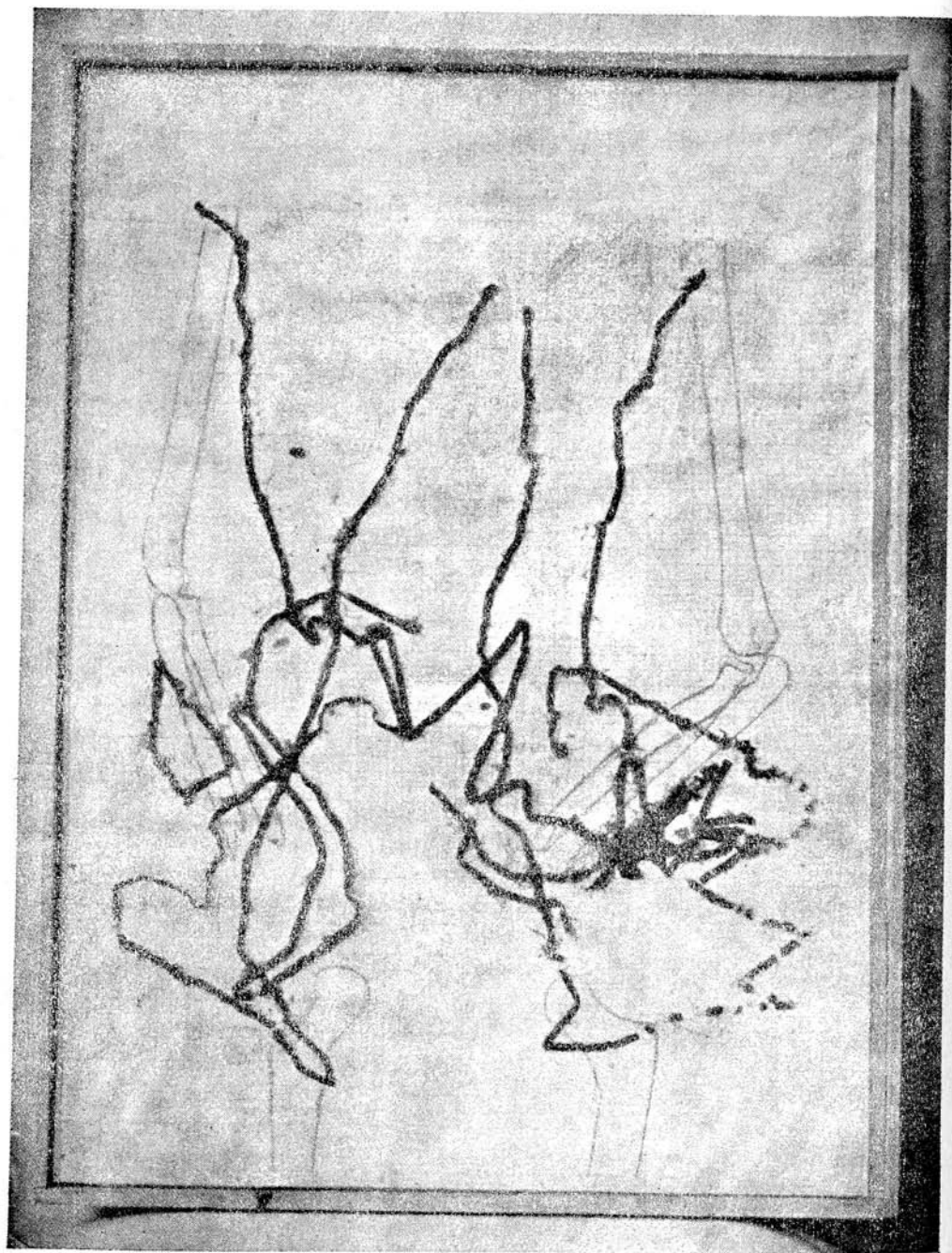
ségének középarányosát — de ez nem lett volna hiteles. Ezért minden sírnál két mélységadatot (fej, láb) vettem fel. Ezek segítségével nemcsak a váz pontos mélysége rögzíthető, hanem ezekkel az adatokkal egy-egy sír fölött a felszín lejtése is megállapítható.

A sírok mélységének megállapításakor még egy másik tényezővel is számolnunk kellett. A sírok mélységét mindig a jelenlegi földfelszíntől mérjük. Az ásatási szelvényben fekvő csontvázak fölé az elásott felszínt rendes körülmények között úgy állítjuk vissza, hogy a bemérendő pont fölé vízszintesen az árok szélét átérő lécet fektetünk, s ettől mérjük annak mélységét. Az említett ásatási terület felszíne azonban nemcsak K—Ny-i irányban, hanem É—D-i irányban is lejtett. A terep ilyen alakulása miatt a K—Ny-i hossz tengelyű szelvény É-i és D-i falának szemközti pontjai nem feküdtek egy szintben. Tehát akár melyik oldal szintjét vettem volna bemérési alapul, a kapott méret nem felelt volna meg a valóságnak. Ilyen esetekben tehát a mérendő pont felett a szelvény irányára keresztbe fektettem a lécet, melynek vonala így jelezte a felszín lejtését (5. kép).

A sírok tájolásának bemérése. A sírok tájolását a szokásos módon mértem be. E mérés pontos és gyakorlatilag könnyen megoldható módja a következő: A koponyához és a lábhoz a váz középtengelyére keresztben egy-egy kihegyezett végű deszkadarabot szúrunk a földbe (6. kép *a*). Ezekre vízszintesen egy lécet fektetünk, úgy, hogy annak egyik széle a váz középtengelye fölé essék (*b*). A lécre helyezett s É—D-i irányra beállított iránytű (*c*) középpontján át a lécszélel párhuzamosan vonalzó fektetünk (*d*). A vonalzó iránya mutatja a váz tengelyének az É—D-i iránytól eltérő fokszámát.

A sírok tájolásának beméréséről még meg kell jegyezni, hogy tulajdonképpen nem a csontvázak, hanem a sírgödör helyzete az irányadó. Ezeket ásták ugyanis a világtájak szerint; a halottak viszont nem mindig kerültek a sírgödör tengelyébe, hanem kisebb eltérések tapasztalhatók. A kidei temetőben a földet — amint láttuk — a megismétlődő temetkezésekkel át- meg átforgatták, a különböző korú sírok összezsúfolva a legtöbbször egy szintben feküdtek, ezért sírgödörük alakját és méreteit a legtöbb esetben nem állapíthattuk meg; jóformán csak a kevert föld alatti kőrétegbe belevágott néhány újabbkori sírgödör méreteit és tájolását figyelhettük meg. Emiatt a tájolás alapjául egyöntetűség kedvéért mindenütt a csontvázak tengelyét vettem, bár egyes sírokban, melyekben a sírgödör formája mellett a koporsó nyomait is megfigyelhettük, legtöbbször a koporsó s így természetesen a benne levő váz sem feküdt a sírgödör tengelyében.

A koporsók bemérése. A temető újabbkori sírjaiban a koporsó használatát mindenütt megfigyelhettük. A koporsók azonban a rosszul konzerváló földben elpusztultak, úgyhogy a legkésőbbi sírokban is csak jelentéktelen famaradványokat találtunk. Ezek tehát a koporsó alakjának helyreállítására elégtelenek voltak. Bármennyire elpusztult is a koporsó, a deszkáit összetartó szegek megmaradtak s ha ezek közül egyesek a koporsó összeroskadása, vagy a föld nyomása következtében el is csúsztak helyükről, illetőleg mélyebb szintbe sülly-

7. kép. Léckeretbe erősített m/m papirosra, eredeti fekvésének megfelelően felragasztott paszomány

lyedtek, eredeti irányukat többnyire megtartották. A koporsó méreteinek megállapításához ezeknek a koporsószegeknek a helyzetét vettem alapul. A koporsó összeroskadása folytán nehézségek főleg csak a koporsó magasságának megállapításában merültek fel.

Beméréseimnél a következőket tartottam szem előtt:

1. A koporsó tetejébe vert szegek függőlegesen, fejfelé állanak.
2. Az oldalába vert szegek viszont vízszintesen — s ha csak nem mozdultak el — fejükkel kifelé állanak.
3. A koporsó aljának szegei hegyükkel felfelé állnak. Ez utóbbiak mozdulhatnak el legkevésbé helyükről, mivel fejükkel a sírgödör aljához tapadnak.

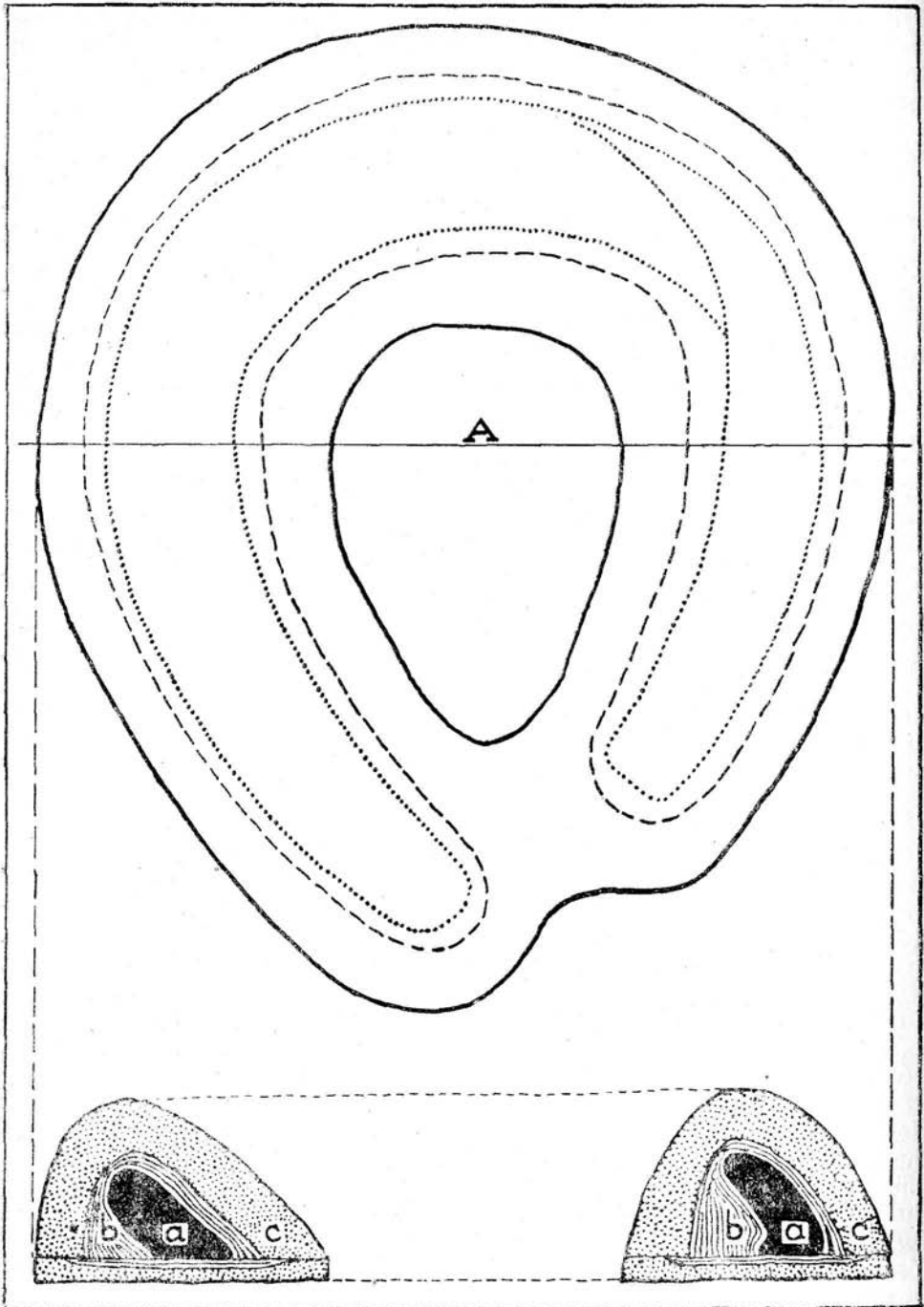
A szegeket tehát beverésük helye szerint több szintben találtuk, még akkor is, ha a koporsó összeroskadt.

Mindezeket figyelembe véve, a sír bontása közben legfelül — többnyire egy szintben — talált szegek helyét a csontvázlapon hozzávetőlegesen berajzoltam, fekvését feljegyeztem. Természetesen mielőtt ezeket a szegeket felszedtük volna, a csontvázat nagyjából, vagy ha lehetséges volt teljesen kibontottuk, hogy a szegek helyzetét a vázhoz viszonyítva rögzíthessük. Ilyenkor a magasabb szintben levő szegek alatt keskeny földréteget hagytunk. A felszedett szegek helyére mindenütt vékony fapálcikát szúrtunk s így haladtunk lefelé a sírfenéken levő alsó szegekig. A csontváz felszedése után a szegeknek egymáshoz való viszonyát e fapálcikák alapján mérőszalaggal rögzítettük.

A paszomány felszedése. Az egyik XVIII. századi sírban megmaradtak a ruha fémszövésű paszománydarabjai, melyek egymáson keresztül-kasul húzódtak. Ha egyszerűen kiszedtük volna a sírból, többé nem állapíthattuk volna meg, hogy hogyan voltak a ruhára varrva. Ezért helyeztük pontos lerajzolása után eredeti fekvésüknek megfelelően szedtük fel őket. Léckeretbe — melyet hátsó felén keresztlécekkal is megszilárdítottunk — kéregpapírt erősítettünk s erre m/m-papírost ragasztottunk; az utóbbira mérések alapján felvázoltam a csontváz szükséges részét, s megjelöltem a paszománydarabok pontos helyét. Azután a paszománydarabokat egyenként felszedve, felragasztottuk megfelelő helyükre (7. kép). Ilyenképpen megmaradt viselet-történeti feldolgozásának lehetősége.

A párt a felszedése. Az egyik sírban két gyermekváz feküdt; közülük az egyik oldalfülkében volt. A sírt a sziklás talajba mélyen bevágták s az oldalfülke bevágása olyan szűk volt, hogy a váz kibontása a legnagyobb nehézségekbe ütközött. A sírban mellékletek is voltak. A koponya mellett a fülke belső szögletében egy gyöngyöspárta feküdt, a ruha kezelőjének fémes-csipkés kivarrása is megmaradt részben. Mindkettő azonban olyan gyenge állapotban volt, hogy kiemelésük esetén széthullottak volna. Pontos rajzukat sem készíthettem el a helyszínen, mert hozzájuk férni csak hasoncsúszva lehetett. Ezért elhatároztam, hogy gipszburokban kiemelem őket (8. kép; felülnézet és metszet). Az eljárás nem új, de nem tartom szükségtelennek, hogy a munkamenetet leírjam.

Vastag olajos-szappanhabba mártogatott selyempapír-rétegekkel

8. kép. Gipszburokba kiemelt pártá felülnézete és metszete
(a metszetben: a = pártá, b = selyempapírréteg, c = gipszburok)

fedtük be a pártát és a kézelőket. A nedves papírrétegeket ecsettel jól rányomkodtuk, hogy szorosan tapadjanak a tárgyra (a) s ezáltal annak minden részét szilárdan lekössék. A papírrétegek felrakásakor arra is ügyeltünk, hogy a mélyedések mindenütt kitöltődjenek s a burkolat a fenék felé köröskörül szélesedő formát vegyen fel (b). Erre azért volt szükség, hogy a rákerülő gipszburoknak kapaszkodási felülete sehol se legyen, tehát könnyen leemelhessük, mikor a tárgy kiszabadítására kerül a sor. Ezután gipszhabarcsot (tejfelvastagságút) készítettünk, melyet ráöntve úgy formáltunk, hogy egy-másfél ujjnyi rétegben mindenütt fedje a papírburkolatot (c). A gipsz megkötése (megszilárdulása) után a köves talajra fekvő, felülről most már szilárdan lerögzített pártá alá lapos sírbontó kaparókat nyomtunk két oldalról, hogy felváljon s ezekkel hirtelen megfordítottuk burkával együtt.¹⁰ A nyitott oldalról is nedves selyempapír-rétegekkel fedve 3—4^m vastag gipszréteggel zártuk le, hogy a lelet szállítás közben ki ne hulljon.¹¹

*

E néhány szerény adattal igyekeztem hozzájárulni, a most még csak kialakulóban levő középkori ásatástechnikához; ennek terebélyesítése csakis a tapasztalatok kölcsönös kieserélésével érhető el.

MÉRI ISTVÁN

¹⁰ A megfordításnak ezt a módját csak kényszerűségből alkalmaztam. Ha a pártá nem kövön fekszik, akkor mellette körös-körül ferdén 5—6 cm-rel mélyebb szintbe áshattunk volna s az alatta levő földréteggel együtt gipszburokba fogva emeltük volna ki. Így ugyanis a megfordítás sokkal veszélytelenebb.

¹¹ A lelet kiszabadításakor az alsó vékony réteg eltávolítása után a gipszburkot leemeljük, s ha a papírréteg megszáradt volna, újra jól benedvesítve rétegenként leszedjük.

Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón

Egy falu lakossága névanyagának, család-, ragadvány- és gúnyneveinek tanulmányozása sok tanulságot rejt magában. Egyfelől megismertet a falu jelenlegi névállományával, másfelől azonban az egyes nevek eredetét kutatva tanulságos és nem egy tekintetben hasznos útmutatással szolgál a falu történeti múltjára, népesedési, települési és művelődéstörténeti viszonyaira. Néprajzi szempontból a ragadvány- és gúnynevek gyűjtése pedig alkalmat ad arra, hogy bepillantsunk egy kisebb közösség életének talán a legelrejtettebb területére. A gyűjtőnek nehéz feladattal kell megbirkóznia, ha arra vállalkozik, hogy ebbe az idegentől, de még egymástól is annyira elrejtett világba behatoljon és tüzetesen megismerje.

A megismerés kétféleképpen történhetik. Sorra veheti a gyűjtő az egyes családokat a faluban és így próbálja megtudni a faluban használatos ragadvány- és gúnyneveket, vagy pedig ott fog a gyűjtéshez, ahol a falusiak közül a legtöbben megfordulnak (községházán, lelkészi hivatalban) és az ottani személyektől érdeklődik a nevek felől. A gyűjtés első módozata sokszor nem nyújt teljesen tiszta és teljes képet, mert a rokonság ebben a tekintetben is összefog és nem szívesen árulja el hozzátartozóinak gúnynevét. Annál könnyebben azonban haragosáét vagy a nem fajtájabeliét. A másik, az egy közpotban való gyűjtés sokszor jobb eredményre vezethet. A gyűjtő azonban akkor jár el a leghelyesebben, ha mindkét lehetőséget felhasználja, és gyűjtését mindkét helyen ellenőrzi és kiegészíti.

Magyarvalkón több ízben jártam még a román megszállás alatt. Legutoljára, 1937-ben három hónapot töltöttem Kalotaszegnek ebben, a havasokhoz legközelebb fekvő községében. A nyelvészeti gyűjtőmunka mellett megismerkedhettem nagyjából a falu és a református egyház történetével, népesedési és települési viszonyaival. Különösen felkeltették érdeklődésemet a falu jelenlegi névállománya és névadási viszonyai. Abban a gyűjtőre nézve nagyon kedvező helyzetben voltam, hogy a református lelkészi hivatalban a falunak nemcsak a régebbi névállományával ismerkedhettem meg, hanem rögtön összevettem azt a mostanival. A falunak majdnem egész nő-lakossága, magyar és román egyenesen megfordult a „tiszteletesasszonynál“, aki a kalotaszegi varrottas háziipar vezetője volt akkor. Így azután nagyon kedvező alkalom nyílt arra, hogy a falubeli asszonyokkal beszélhessek és meg-

figyeléseimet feljegyezzem. Feltűnt a régi anyakönyvekkel való összehasonlítás alapján, hogy a falu családnevei mennyire leegyszerűsödtek és milyen sok olyan név van, melyben a vezeték és a keresztnév azonos. Ezt az egyszerűsödést igazolta a történeti források Valkóra vonatkozó névanyaga is.

Az oklevelek tanúsága szerint a falu népe 1730-ig, amikor Valkai Miklóssal a Valkai-család férfiága kihalt,¹ e család jobbágya volt. Ettől kezdve a faluval együtt a Kemények és Jósikák birtokolják, a jobbágy-családok férfitagjai idegenbe járnak „urat szolgálni“, egészen 1848-ig. Ennek a megoszlásnak a nyomai azonban még sokáig fennmaradtak a község családjai között. A későbbi időből származó oklevelek is pontosan megjelölik az egyes jobbágyok hovátartozóságát.

Az összehasonlítás kedvéért az alábbiakban azokból a nevekből fogok néhányat felsorolni, melyeket időrendi sorrendben az oklevelek² őriztek meg, hogy ezáltal a község régi — oklevelekben fennmaradt — és a jelenlegi névállományát áttekinthessük és a fejlődési folyamatot megállapíthassuk.

1505:³ Szakáts Dénes, Veres István és Dénes, Tolvaj Péter, Both Antal, Jegenye Bálint, Cziczér Mihály. — 1589: Kis Bálint Mathe. — 1603/1839: Botth ~ Bott István, Koro Gergely, Csüdön ~ Csüdöm Péterné; 1642: Solyom Marton. — 1658: Solyom Mártonné özvegy aszszony. — 1694: Bott János, Lőrincz Pál, Vinceze Péter. — 1699: Vinceze György fia Istók; — 1712: Bálint Ferenc, Bálint Márton. — 1714: Kovács András, Bartha István, Deák István, Kati János; — 1720: Decsi Gergely és fia János. — 1725: Bot Ferenc, Kolozsi Ilona, Bot Mártonné, Tamás Katák (!), Lőrinc Pál, Miklós János, Hegedüs Ferenc, Gáll Péter, Vinceze Perse, Dudás Istvánné Kelemen Katák (!). — 1728: Franciscus Bot, Georgius Vince, Martinus Kelemen, Martinus Sóos, Stephanus Mihály, Joannes Lukáts, Franciscus Bálint, Martinus Lörintz. — 1730: Péter János, Péter György, Simon János,

¹ A család családfája 14 nemzedéket foglal magában. A család történetére a gyulafehérvári és nagyváradai levéltár tartalmaz adatokat. VERESTÓI György „Holtakkal való barátság azaz némely erdélyi nagy méltóságoknak és főrendnek levő nemeseknek halálók után is virágzó emlékezetek (1783)“ című halotti beszédgyűjteményében összeállította a Valkai-család leszármazási táblázatát. E szerint 1307-ben hal meg Valkai Demeter, akiről először emlékeznek meg a család tagjai közül. Az utolsó Valkait férfiágon maga Verestói temeti el. A család történetével, belekapcsolva a falu és a ref. egyház történetét, utána MIHÁLTZ ELEK, (1863—1897 között) valkói ref. lelkész „A kalotaszegi ref. egyházak története“ című, 1866-ban írt munkájában foglalkozik. A szerző ezt kéziratban olvasta. KÓNYA GYULA Valkó jelenlegi ref. lelkésze szintén megemlékezik jegyzeteiben, melyek főleg az egyház történetére vonatkoznak, a Valkai-családról és annak szerepéről a község történetében.

² Magyarvalkó személyneveire vonatkozó adatokat — a valkói ref. egyház iratai között találtakon kívül — SZABÓ T. ATTILA jegyzeteiből állítottam össze, ezért a nevek felsorolásakor nem hivatkozom külön az egyes levéltárakra, ahol a nevek megtalálhatók.

³ A valkói ref. egyház iratai között található.

Lörintz Márton, Bott Farkas. — 1744: Bot Pálné Finyás, Finyás Er-sok. — 1763: Deák Márton, Kati György, Lueza György. — 1765: Fodor Lázár, Vincze Péter. — 1817: Getzi István, Franciscus Kis, Michael Marton, Martinus Kelemen, Fodor Simon.

1831-ből találunk olyan valkói családneveket, melyek már határ-résznévként fordulnak elő és így az ilyen nevek régi eredetét bizo-nyítják: pl. *Bálint Bandi malmaknál, Vintze rétikben, Bálint Bandi malmak aránt, a Kelemen malma mellett*.⁴ Azóta csak szaporodtak az ilyen módon alkotott helynevek; 1938-ban már ilyen nevek voltak: *Pál Gyuri kuttya, Bandikó higgyok, Pandúr kuttyok, Vincistók kuttyok, Mihók Jancsi kuttyok, Budai irtások, Pandúr irtások, Márcikó Gyuri irtása, Feri Jancsi irtások, Győr Jancsi irtások*, stb.⁵

Ha falu jelenlegi névállományát az okiratokban talált nevekkel összehasonlítjuk sok különbséget fogunk találni. A nevek fokozatosan egyszerűsödtek, s a falu jobbágy népe több nagy családba olvadt ösz-sze. Ma Valkó magyar lakosságát tulajdonképpen néhány nagyobb család alkotja. Ezek a Vince-, Bálint-, Péter-, Kelemen- és Budai-család. A sok hasonló név egy családon belül sokszor összetévesztésre vezetett. Ezen a nép megkülönböztető, ragadvány- és gúnynevek adá-sával segített. Ezeket a falusiaktól adott neveket azután az anya-könyvbe is beírták, s mintegy törvényes alakot kaptak ezáltal. A falu-ban most már csak ezekkel a nevekkel szólítják egymást és így beszél-nek egymásról. A valaha szűk körben használt nevek — különösen a gúnyos értelműek — általánosakká váltak. Sokan haragudnak nevük-ért, mások pedig maguk is büszkén emlegetik.

Az 1938-ban feljegyzett, nevekből képzett határnevek a falu mos-tani névadási viszonyait már híven tükrözik vissza.

1937-ben végzett három hónapi gyűjtésem alatt ilyen neveket jegyeztem fel a községben: *Vince István, Péter András, Bálint András, Kelemen János, Simon Márton, Feri Jancsi*, stb.

Ezekben a nevekben a családnév keresztnévre emlékeztet és fel-tehető, hogy abból is keletkezett.⁶ Ezt a feltevést alátámasztják azok a nevek, melyekben az apai keresztnév lesz a gyermek vezetékneve. Így pl. *Istók Pisti, Pisti Annus, Pisti Jancsi, Pitűj Erzsi, Peti Erzsi*, stb., vagy a kettős nevek, melyekben a vezeték- és a keresztnév azonos: *Lőrinc Lőrinc, Ferice Ferenc, Vince Vince, Bálint Bálint, Jankó Jancsi, Istók Pisti, Gyűrűkó Gyuri, Jáné János*, stb.

Ennek az állapotnak előző fokát alkotják azok a nevek, melyek-ben az apa családi nevét is örökli a gyermek: *Nagy Márci Márton, Bálint Istók Pisti, Vince Peti András, Péter János Jancsi, Istók Pisti Annus, Geci Pista Erzsi*, stb. Ezekben a nevekben a családnévet csak addig használják, amíg a név viselője él. A gyermek neve tehát először

⁴⁻⁵ SZABÓ T. ATTILA: Kalotaszeg helynevei. I; Adatok. Kolozsvár. 1942. 107. és 108.

⁶ Ugyanezt a jelenséget figyelte meg MIKECS LÁSZLÓ is a moldvai csán-gók között. Megfigyelése eredményeit a közeljövőben megjelenő dolgozatá-ban fogja közölni. Vö. Hítel VIII (1943), 460—1.

háromtagú, áll az atyja teljes nevéből és a keresztelőkor kapott keresztnévből. Az anyakönyvbe mindhárom nevet beírják. Az apa halála után azonban lassan a családnév elkopik és az apa keresztnéve lesz a gyermek vezetéknéve. A családnévet ilyenkor már csak a megkülönböztetésért használják. Valószínű tehát, hogy a mostani családok nevei is ilyen módon keletkeztek és azért van az a nagy eltérés az oklevelekben talált és a község mai névállománya között.

A névadásnak azonban egyéb változataival is találkozunk. Nemcsak az apa lehet névadó, hanem az anya is, még abban az esetben is, ha törvényes a gyermek. Pl. *Bandi Kata Ferenc, Olga Kata⁷ Pülvé Erzsébet* (az anyját Gergely Ilonának hívták, lásd alább a gúnynevek között). Megfigyeltem azonban a kettőnek a változatát is: egyik családban az apát *Győr Várg(a) Andris*nek hívják, az anyát pedig *Csuka Ilonának*. Három gyermekük közül kettő az apja, a harmadik pedig az anyja nevét viseli. Így hallottam: „*Gyere tő Csuka Kati, mics csinász őt Várga Erzsébet!*” Mintha két különböző család gyermekei lettek volna!

A keresztnévek közül leányoknak *Kata, Erzsébet* és *Ilona*, a fiuknak pedig *Pista* és *János* neveket adják. Azt mondják, hogy azért választják ezeket a férfineveket, mert ezt a két nevet „még lehet karácsonyra ünnepelni”. A *János* névnek *Jancsó* és *Jáné* változata van meg *Jancsó Jancsi, Vince Jáné* és *Jáné János* nevében.

A kicsinyítésnek (becézésnek) két módja van: vagy a *kis* szót tesz a név elé, vagy pedig kicsinyítő képzővel látják el a szót. A *kis* jelzőt azonban csak három keresztnév előtt használják, abban az esetben, ha az édesanyját is ugyanúgy hívják. Ez a három keresztnév: *Kata, Anna* és *Ilona*. Olyan családban, ahol az anyának a neve is a három név közül valamelyik, hasonló nevű leányát *Kis Katának, Kis Annának* és *Kis Ilonának* hívják.

Nevekhez ragasztott kicsinyítő képzők közül a következők használatosak: *-ka, -kó, -ca, -ce*. A magashangú *-ce* kicsinyítő képzőt egy esetben jegyezhettem fel. Kicsinyítő képzővel használt nevek: *Erzsika, Ferika, Márcika, Bandikó, Gyurica, Ferica, Anuca, Ferice*, stb.

*

A gúny- és ragadványnevek keletkezése részben szintén a megkülönböztetésre vezethető vissza. Az alább felsorolt nevek mutatják, hogy milyen gazdag a valkai nép képzelőereje, s milyen gyorsan hajlik a gúnyra vagy a dicséretre, ha kedve úgy tartja. Egy jól megfigyelt testi vagy lelki tulajdonság, egy mozdulat vagy cselekedet, feltűnő viselkedés elég arra, hogy az élesszemű és csípősnyelvű kalotaszegi ember nevet adjon embertársának, s hogy ez a név az anyakönyvbe bekerülve örök megkülönböztetésül szolgáljon a család tagjai számára. Azonban nemcsak az illetők egyéni tulajdonságai, szokásai, hanem a környezet és az a terület is, ahol a család él, lehet névadó.

⁷ Kovács Olga elszegényedett jegyző-család gyermeke volt, akit testvéreivel együtt jobbmódú falusi legények vettek el. Azoknak a gyermekei is az anyjuk nevét kapták: *Juci Kata, Irén Kata*.

Az alább felsorolt nevek a faluban mind használatosak. Nehány kivételével mindegyikre kaptam magyarázatot; ezt sok helyen szószerint közlöm.⁸

Bármennyire sok valószínűtlenség is legyen a nevek magyarázatában, kétségtelenül bizonyítják azt, hogy a nép igyekszik mindenre magyarázatot keresni és találni, ha ez sokszor az értelem rovására is történik.

Baba (Vince Vincéné). Az anyjától kapta kis gyermek korában: „Ojan szíp vagy mint egy baba!“ — mondta neki, s attól kezdve a családra ragadt a név, mert unokáit már csak így ismeri a falu: *Baba Erzsi, Baba Jancsi és Baba Pisti*.

Bálint András Dombi. Bálint Andrászt különbözteti így meg a falu, mert dombon fekszik a telke.

Bálint András Malomi. Megkülönböztetésül a másik Bálint Andrástól. Ennek a malom mellett volt a háza.

Bandaló (Péter István Bandaló). Nevére ilyen magyarázatot kaptam: 1800 körül élt, nagyon nagy ember volt, s amikor 1848—49-ben a románság megmozdult és Valkón is összetűzésekre került a sor, nem érintkezett senkivel, csak úgy egyedül „*bandálgot*“ lő és fél az udvarán“. — Egy másik magyarázat szerint régen egy rablóbandában volt és onnan eredne neve.

Bazsarózsa (Böndi János Bazsarózsa). Anyósától kapta a nevét: »Méntek éccēr Monostōrra kedvesévél Kiszej Annussāl (l. ezt) és ennek annyávāl. Jó gazdak fiju vót és tecett Annus annyának. Elöl mént Annus és János, mögöttük az anya és még néhány asszony, ezeknek mondta az asszony: „Jāj, nēm adnám semmijér, ojam, mind egy bazsarózsa“«.

Bótos Erzsi. Szüleinek boltja volt a faluban.

Csérkő István (Vince István). Idősebb jómódú valkai asszonyt vett feleségül és ennek nevével keresztelték el a falusiak.

Csorba (Péter István Csorba). Testi fogyatkozásáért adott név. Péter Istvánnak nyúlszája van, emiatt kapta a nevét.

Csuka Ilona. Foglalkozásáért kapott név. Édesapja pásztor volt. (*csukás* „pásztor“).

Csuka Kati. Ugyanúgy kapta nevét mint Csuka Ilona.

A faluban egy csujogatas járja róla: „Csuka Kati győucs penygye, Tóuba ázott a kendére.“ (Nagy szégyen, ha valakinek csak gyoles pengyele van!)

Dombi András (Vince András). Ugyanúgy mint Bálint András Dombi, dombon fekvő telke miatt kapta nevét.

Fecske (Vince Peti Istvánné). Kalotaszentkirályról került Valkóra. Mikor egyszer bent járt Valkón és már késő este volt, a falusiak kérdezték tőle, hogy hogyan fog hazamenni. Erre válaszolta: „Mi né-

⁸ A neveket legnagyobb részt Kelemen Gyurinetől, Bagoly Rózsától a református lelkész akkori alkalmazottjától (kb. 40 éves) és Pituj Erzsitől (45 éves) hallottam. A magyarázatokat részben ők, részben pedig az idősebb falusiak adták.

kem az az út, úgy átrepülöm, mint a fecske.“ Ettől kezdve csak *Fecské-*nek hívják a faluban. „A Fecskének mos hozának ëty szekér búzát“ — mondották egyszer. Leányára is átszállt e név; *Fecske Katinak* hívják.

Gépész (Simon Mihók András). Foglalkozás miatt adott név. Az Alföldről került Valkóra. Takaráskor ismerkedett meg a feleségével, aki a cséplőgép mellett dolgozott, ahol gépész volt. A feleségével azután Valkóra jött. Gyermekei is ezt a nevet kapták: *Gépész András*, *Gépész Pisti*.

Gidó (Geci Pista Erzsí). Kis korában kapta, mert állítólag úgy ugrált mint egy kis kecske.

Halál (Györ Varg' Andris). 1880 körül élt. Nagyon lassú mozgású ember volt: „Lassan járt mind a halál“ — mondták. Fiát: *Halálfijának*, leányát *Halállányának* hívják.

Happ Anna. Miháltz Elekné tiszteletes asszony szolgálója volt, ő tőle kapta ezt a nevet, mert munkájának nem sok látszatja volt, „Happ ide, happ oda“ — szította Miháltzné, s ez azután reá is ragadt.

Kántorkisasszony. Gábor István unokájának adták ezt a nevet, mert nagyapja nagyon jókedvű, sokat éneklő ember volt. (Vö. Kiskántor). — *Kisasszonynak* pedig azért hívják, „mert a kántör név már a kisasszony nevet igéni“ — magyarázták. A falunak különben két „kisasszonya“ van a: *Kántorkisasszony* és a *Papkisasszony* (l. ezt).

Keví Márei (Buzás Márton). Kevély testtartása miatt kapta nevet; ez feleségére is átszármazott, leányukat is *Keví Katának* hívja a falu. Ennek férjére Kálmán Ferencre szintén átragadt a név: *Keví Ferenc*, az unokát is *Keví Katának* hívják.

Kimpán Márton (Simon Márton). Egy *Câmpan* nevű román-nál szolgált, innen ered neve.

Király Ilona. Eredete ismeretlen. Király nevű család különben nincs a faluban.

Kiskántör (Gábor István). Jókedvű, sokat éneklő ember volt (Vö. Kántorkisasszony).

Kisördög András (Gábor András). Elevensége miatt az anyja szólt reá egyszer: „Ugy ugrász, mind ëty kis ördög.“

Kispityóka. Eredete ismeretlen. Alacsony termetre lehet célzás, mert így is hallottam: „Ojan kicsik, mint a pityóka“.

Kiszěj Annus (Vince Peti Annus). Dédapja szolgált a szentkirályi Kiszely családnál, s e családnév a valkói Vince családra is ráragadt. Testvérét *Kiszěj Erzsinek* hívják.

Kosut (Gábor András Kosut). Külső hasonlóság folytán kapta nevét. Ezt mesélték róla: „Alacsony termetű, de nagyidejű embër vót és mindéig fíjatál legínyekké vót együtt. Ez vót az öü társasága. Fársankör kiötöszték és a fonóházba mëntek. A fonó lejányok így esufóták: „Jön Kosut, jön Kosut, jön Kosut / jön Kosut a csopotávál / vágott orru topánkávál / jön Kosut, jön Kosut, jön Kosut.“ — Ettől kezdve *Kosut csopotának* nevezték őket.

Legátus. A név viselője mindig hosszú nadrágban járt és nyakendőt kötött.

Muta Gyuri (Simon György Mihók). Ügyefogyott embernek ismerik a faluban.

Nagy Márci (Vince Márton). Magastermetű ember. Leányát *Nagy Márci Erzsinek* hívják.

Né fij (Bálint Istók Pisti). Verekedés közben az anyja biztatta: „Né fij fijam, né fij!” Leányaira szintén átragadt a név, mert egyiket *Néfi Borinak*, a másikat *Néfi Katinak* hívják.

Palánt (Kovács Ilona). Miháltz Elekné tiszteletesasszony adta ezt a nevet szolgálójának, aki állítólag takarítás ürügye alatt sokat időzött a papi nyaralóban, hol a pap fiának barátai laktak. A papné *k... a palántnak* hívta. A faluban most is beszélnek róla: „Ojam palánta, mējből soha nem lesz káposzta”.

Pandūr (Péter András Pandūr). Foglalkozásáért kapta nevét, mert a községházán volt *pandūr* 'kisbíró'. Unokája, a híres halotti köszöntő *Pandūr Márci*, ennek gyermekei *Pandūr Bori*, *Pandūr Erzsi*, örökölték nevét.

Papkisasszony (Pisti Annus). Édesapa, Pisti Jancsi miatt kapta nevét, aki ha rézseg volt, úgy magyarázott, mint egy pap. „Kéd jóvóna Kisfaluba (határrésznév) papnak” — jegyezte meg róla egyszer egy falubeli, s azóta ezt a nevet kapta. A feleségét *Papnének* hívják (Vö. Kántorkisszaszony).

Pap Pisti (Péter András Vigyáz). Péter András hosszú ideig szolgált a református papnál, innen ered neve. A másik nevére nem kaptam magyarázatot (l. Vigyáz).

Péter János Jancsi Strucūj (és Trucūj). Nagyapjáról mesélik, hogy többen voltak testvérek és mindnyájan különböző ruhában jártak. Ő azonban mindig structollat (?) tett kalapjába. Innen volna neve, melyet unokája is örökölt.

Pilu Erzsi (Bogdán Erzsi). Valószínűleg édesanyja, Gergely Ilona keresztnevének becézett alakjából kapta nevét.

Pipis (Vince István). Felesége miatt kapta nevét, aki nagyon *pipis*, 'rövidlátó' volt.

Pitūj Erzsi (Kocsis Erzsi). Apját Kocsis Istvánt, *Pitu bácsinak* hívták. Nevét örökölte.

Rákóci (Györ' János Rákóci). Külső hasonlóság alapján jutott nevéhez. Azt mesélik róla, hogy magas, vállas ember volt és hosszú, válligérő haját viselt. Rákóci-kalapban járt és 1848 előtt az „urak bírāja” (jobbágybíró) volt. A faluban nagy volt a tekintélye.

Rigó (Vince István Szóke). Állítólag nagyon szépen füttyölt, és mikor egyszer többen füttyöltek együtt férfiak, a felesége mondta „Jāj de szípen füttyül, kihálszík a többi közzül, mind a rigójé” (l. Szóke).

Sisi (Vince Klödör Gyuri). Azért kapta volna nevét, mert egyszer egy románnal veszekedett, de nem tudott jól románul és a román így torkolta volna le: „Csak azt tudod mondani, hogy ši-ši” (vö. rumén *si* 'és').

Sustēr Gyuri. Foglalkozásáért kapta nevét. A faluban ő a csizmadia.

Szóke (Vince István). Hajszínéért kapta nevét (l. Rigó).

Szugoji Ferenc. A *Szugoj* Valkó belterületének egyik része. Itt lakik, innen ered neve.

Tatár (Bálint Márton Tatár). Valkón úgy tudják, hogy azoknak a tatároknak egyik leszármazottja, akik 1658-ban a falun rajtaütöttek, de a monostori Károlyi gróf segítségével folytán magyar fogságba kerültek. Fiát *Tatár Pistinek* hívják (Vö. még *Tatárok*).

Tököli (Péter István Tököli). Eredetére nem tudtak magyarázatot adni.

Tükör (Simon Márton). Édesanyjától kapta nevét, mert kisgyermek korában feltűnően csillogó szeme volt. Leányát *Tükör Katának* hívják a faluban.

Tündér (Vinc' Istók Ilona). A falusiaktól kapta Vince Bandi felesége ezt a nevet, mert egyszer jött lefelé az erdőn és olyan erősen dúdolt, hogy „messzire hallaccott, mind éty tündéré”.

Vigyáz (Péter István Vigyáz). Eredete ismeretlen (l. Pap Pisti).

Vince Piros János. Egészséges arcszínéért kapta nevét.

Vó Gyurika. Eredete ismeretlen.

Zód Márcika. Eredete ismeretlen.

Meg kell még említenem azokat a gúnyneveket, melyekkel a Valkóval szomszédos községek egymást gúnyolják. Ezeknek a neveknek szintén való háttere van; ezt az alább közölt magyarázatok is igazolják.

Cibrések. Szentkirály község lakóit gúnyolják így, mert ebben a községben sok a szilva és sok szilvát főznek.

Fazekasok. Magyargyerőmonostor község gúnyneve, mert sok fazekat készítenek és cserélnek el rongyért ennek a községnek a lakói.

Góják. Magyarókerke község lakóinak gúnyneve. Állítólag azért kapták, mert egy községbeli ember a rétre leszállt golyákat szentkirályi marháknak nézte és kicsődítette a falu lakosságát a rétre, hogy az állatokat tereljék be. Mire az emberek kiértek, már nem volt ott semmi, mert a golyák elszálltak.

Libafos. A jákótelkiek gúnyneve, mert nagyon sok libát tenyésztenek.

Naccsizmások. A valkaiak egyik gúnyneve, mert a községben sokáig viselték a hosszú, majdnem térden felül érő, puhaszárú eszimat.

Szürkosok. A valkaiak másik gúnyneve, mert — különösen, amikor még az erdő a falu határáig ért — sokan foglalkoztak zsendelyfaragással, melyet fenyőfából állítottak elő (l. alább az Adattárban a zsendelykészítésről szóló közlésemet).

Tatárok. Bánffyhunjad község lakóinak neve, valószínűleg azért, mert mikor 1658-ban a tatárok Nagyvárad ellen indultak, átvonulások alatt itt-ott (így Valkón is) a községeken rajtaütöttek. Ilyen rajtaütések közben többen fogságba kerültek. Ezek közül a fogságba esett tatárok közül néhányan állítólag Bánffyhunjadon is letelepedtek. (Vö. még *Tatár*).

A felsorolt gúnynevek is mutatják azt a vetélkedést, mely az egyes, Valkóval szomszédos községeket jellemzi. Mindegyik község

pontosan számontartja magát, és nagyon vigyáz arra, nehogy házasság vagy költözés útján a falu lakossága keveredjék.

Ez jut kifejezésre több, Valkón gyakran hallott dalban is:

*Magas a kutágas, bajos vizet merni
S bajos másfalusi kislányt megölelni
Ölelni akarom, nem bírja a karom
Csókolni akarom, nem az én galambom.*

Egy másikban:

*Fujja a szél a monostori hegyet,
Járnék hozzád babám, de nem lehet
S járnék hozzád, de rövid az idő,
Isten veled szép régi szerető.*

Hosszú időnek kell eltelnie, hogy egy legény vagy leány teljesen otthonosan érezze magát valamelyik, idegen kalotaszegi községben. Ezért aránylag ritka is a beházasodás egy másik községbe, úgyhogy a nevek is híven tükrözik vissza egy község névanyagát és azok fejlődési folyamatát századokon keresztül.*

NAGY JENŐ

* E közlésben az *ë* hosszú (nyúlt) párját és a magánhangzó-kettőshangokban az *ü* kapcsoló-hangot nyomdatechnikai okokból nem lehetett jelezni [A szerk.].

A rettegi református egyház régi recsecsipkéi

A recehálónak kivarrás, áthímzés révén csipkévé való alakítása Európában minden bizonnyal már a XV. században divatban volt, állapítják meg a csipke történetének kutatói.¹ E megállapításukat részben arra a tényre is alapítják, hogy a XVI. század első feléből már olyan német, olasz és francia nyomtatott mintakönyvek maradtak ránk, amelyek egyeznek a recéken szokásos kivarrásokkal. Hazai recemunkáink felkutatásával és elemzésével a szakirodalom mindezeig keveset foglalkozott, noha okleveles adataink már a XVI. századból oly bőven vannak, hogy egymagában ez is megokolttá tenné behatóbb tanulmányozásukat. Múzeumaink gyűjteményei korántsem tájékoztatnak e tárgykörben a valamikori gazdagság mibenlétéről, de még a napjainkig fennmaradt anyagról sem.² Az erdélyi református egyházkerület textilis emlékek másolatában páratlanul gazdag rajz- és fényképgyűjteményében számos olyan, erdélyi református templomokban fennmaradt recemunkát tart nyilván, amelyek nemcsak országos viszonylatban becsesek, hanem nemzetközi szempontból is érdekes és értékes összehasonlító adalékok. Nyilvánvaló, hogy egy, az összes magyar recsecsipkéket felölelő tanulmánynak elsősorban éppen az egyházi tulajdonban ma is meglévő recemunkákkal kellene számot vetnie. E távolabbi cél előmunkálatait vélem szolgálni avval, hogy ezúttal a rettegi (Szolnok-Doboka m.) református egyház tulajdonából mutatok be három recsecsipkés terítőt.

Annál a külsőleges érdekességnél, hogy egyetlen kisebb ekléziában — minden bizonnyal a környékbeli birtokos-családok tagjainak adományaként — három recsecsipke maradt fenn, lényegesebbnek gondolom azt a tanulságot, amely e munkák stílusa, kora, mintázata, munkamódja és használata tekintetében adódik.³

A rettegi recsecsipkés terítők ketteje évszámos, a harmadik pedig az egyik évszámos munkával való stílusbeli rokonság és technikai hasonlóság alapján hozzávetőleg keltezhető.

Évszáma szerint legrégebb az a recsecsipke, amely egy éneklőszék-takaró két végét díszíti (I. kép). Minthogy éneklőszék-takarókról mind-

¹ Többek között: SCHUETTE, MARIE: *Alte Spitzen*. Berlin, 1914. 16 kk.

² Kivételt e tekintetben mindössze a bártfai múzeumnak Divaltól a felvidéki templomokban összegyűjtött anyaga képez. Divald ezen általa felkutatott darabok nagyrészét közölte is: *Sáros vármegye szövött emlékei*. Magyar Iparművészet VIII (1905), 140—56.

³ A rettegi egyházközség többi — hímzéses — terítője között csupán általánosan ismert típusú, szabványos darabokat találunk.

ezideig — tudomásom szerint — irodalmunkban említés nem történt, mielőtt a rececsipke ismertetésére térnék, talán nem lesz felesleges magáról az éneklőszékéről és terítőjéről néhány szót szólnom.

Mind református, mind pedig unitárius erdélyi templomok XVII—XVIII. századi leltárai, canonica visitatio-s jegyzőkönyvei tudnak arról, hogy az akkor még orgonánélküli templomok felszereléséhez, bútorzatahoz egy éneklőszék nevű állvány is tartozott, s hogy ez még az egész XVIII. század folyamán általános volt. Ma már nem használatos. Több évvel ezelőtt DEBRECZENI LÁSZLÓ az Erdélyi Református Egyházkerület említett gyűjteménye számára lerajzolta a kisillyei (Maros-Torda m.) református templom éneklőszékét, s e rajzán azt is jelezte, hogy miképpen használták rajta az éneklőszéktakarót. Maga az éneklőszék egy üres, négyszegletes faoszlop, gúlaalakú fedéllel, faragásos csúccsal. Ferde lapjára az éneklendő zsolttár számát tették ki. Az éneklőszék magassága mintegy 150 cm körüli, szélessége 40—45 cm volt.⁴ Az erdélyi unitárius templomokban — KELEMEN LAJOS szíves közlése szerint — az éneklőszék rézsútos felső tartórézén feküdt a graduál, az énekeskönyv. Az énekvezető kántor ez előtt állva, s szembe fordulva a templom éneklő közönségével, vezette az éneket. A régi egyházközségi leltárak sűrűn emlékeznek meg az éneklőszék leborítására szolgáló takarókról, szőnyegekről, anélkül azonban, hogy ezeket leírnák, vagy díszük futólagos említésén túl ismertetnék. Tudunk olyan éneklőszéktakaróról, amelynek közepén körülhímezett lyuk volt, s ezen át húzták a takarót az éneklőszék felső gombjába. Ezidőszert két olyan éneklőszéktakaróról tudunk, amelyekbe adományozójuk e rendeltetésüket behímezte, így tehát hitelességükhöz kétség nem fér. Mindkettő Szolnok-Doboka megye területén marad fenn: egyik az ördöngösfüzesi református egyház tulajdonában lévő, 1756-ban készült hímezett terítő,⁵ a másik az alább tárgyalandó rettegi rececsipkés takaró, amely amannál jóval korábbi. Mindkét terítő alakja, díszítésmódja annyira jellemző, hogy bizvást éneklőszéktakarónak minősíthetjük azokat az ezekhez hasonló terítőket, amelyeket a nevezett egyházkerületi rajz- és fényképgyűjtemény Királyfalváról, Sövényfalváról, Déváról, Vajdahunyadról, Árpástórl, Bósházáról, Beresztelkéről (az utóbbi 1633-as évszámú!), Cegőtelkéről, Málomból és Magyarfülpösről tart nyilván. Ilyen éneklőszékterítők vannak GRÓF TELEKI DOMOKOS geryeszegi gyűjteményében is.⁶ A két — ördöngösfüzesi és rettegi — éneklőszéktartó egyezik abban, hogy rendkívüli hossza mellett viszonylag keskeny, valamint abban is, hogy díszítve csupán két keskeny végén van, egy-egy széles hímezéscsíkkal, vagy recebetéttel. Hosszanti oldaluk szélét mindössze egy keskeny hímezéscsík, vagy — a rettegi recés terítő esetében igen harmonikusan és stílusosan — rececsipke szegélyezi. A rettegi éneklőszéktakarónak és még néhány más ilyen rendeltetésű erdélyi terítőnek az a sajá-

⁴ DR. DARKÓ ÁKOS egyházkerületi előadótanácsos szíves közlése.

⁵ Képét és leírását a most nyomtatás alatt lévő „Szolnok-Doboka vármegye magyarsága” című monográfia hímezésekről szóló fejezetében közlöm.

⁶ Ezt és a református egyházakra vonatkozó adatokat DR. DARKÓ ÁKOS szíves közléséből tudom.

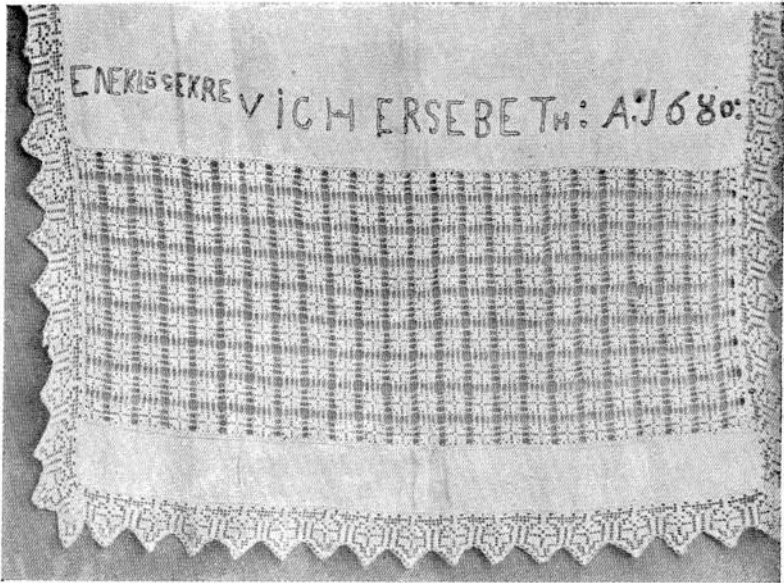
tossága, hogy a két keskeny végükön lévő hímzés- vagy csipkedísz nincsen azonos módon a terítőbe dolgozva, hanem a terítő egyik végének színét, a másiknak a fonákját díszíti. Ennek az a magyarázata, hogy a terítőt oly módon borították az éneklőszékre, hogy kétrét összehajtották, s így mindkét vége a néző felé csüngött. Azokat az éneklőszéktakarókat, amelyek nem ilyen felemás módon vannak díszítve, nyilván a felterítés előtt megcsavarták, hogy ezáltal a díszítés színe kerüljön a szemlélő felé. Minthogy némely éneklőszék — így DARKÓ ÁKOS közlése szerint az említett kisillyei is — forgatható volt, tehát hol egyik, hol pedig másik oldala fordítódott a közönség felé, a terítők egy-egy kétoldalas volta attól is függött, hogy forgatható volt-e az éneklőszék. Ha az éneklőszéknek csak a legteteje volt forgatható, akkor nem volt szükség arra, hogy a terítő díszítése felemás legyen, mert az mindig változatlan helyzetben volt a közönség felé fordítva.

A rettegi éneklőszéktartó finom fehér vászonból való, hossza csipkeszegélyével együtt 247 cm, szélessége ugyancsak csipkéjével együtt 93 cm, egy-egy recebetétje 31 cm széles, hossza pedig, mint az 1. képen látható, egyezik a vászon szélességével. A terítő egyik végébe, a csipkeszegély fölé, sötétbarna selyemmel ezt a feliratot hímezték: „ENEKLŐSEKRE VIGH ERSEBETH : A. 1680:“ Magát a recebetécsipkét közelebről szemügyre véve (2. kép) azt látjuk, hogy mintázata egyfelől az alapháló kivarrásából, áthímzéséből adódik, másfelől azonban azáltal is, hogy már ez az alapháló is mintázott. E mintázottság úgy jön létre, hogy az alapnak rendes körülmények között szabályos négyszögei között — bizonyos rendszer szerint — téglalapalakú szemek sorakoznak, s ilyen sorok találkozási pontján a többi négyzetnél négyszerte nagyobb szemek keletkeznek (A szabványos hálószemek nagysága 4 mm^2). Ezt a mintázatot az alapháló készítésekor alkalmazott technikai fogással érik el úgy, hogy a kívánt helyen nem egyszer, hanem kétszer vagy háromszor tekerik a fonalat a recéző botocska köré, ezáltal hosszúkás szemek adódnak, ezeknek találkozó pontján pedig nagy négyszögek. Szóbanforgó csipke hálójában azonban ezenfelül még egy technika-adta mintázatot látunk, azt, hogy a hosszú szemeket képező szálak egymással felcserélődnek, egymáson áttekerődnek. Ezt azáltal érték el, hogy a hosszú szem készítése közben a recéző tüvel a felcserélt, keresztezett szálak között szúrnak fel az előző sorba.

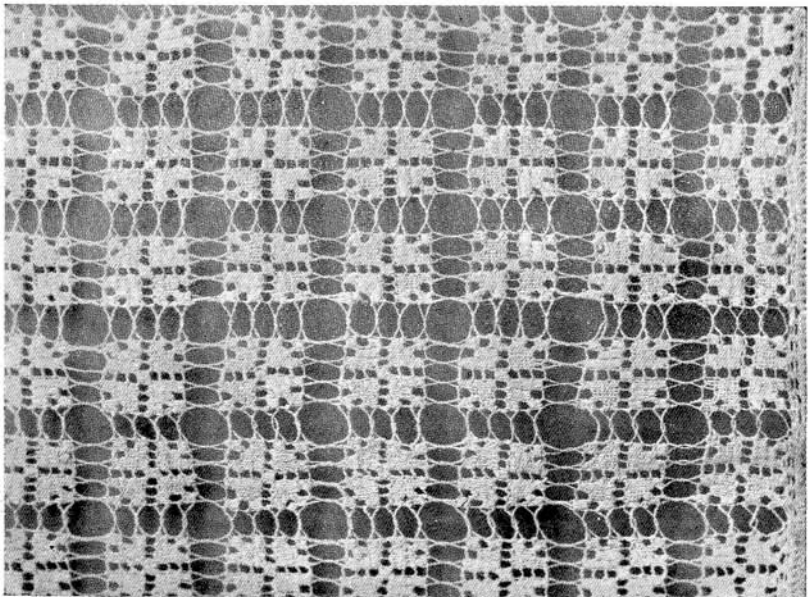
Csipkéknek e mintás hálóalapja renaissancekori nyugati hagyományokban gyökerezik és ezidőszert e csipketípusnak hazánkban egyedüli ismert képviselője. Egy 1597-ben megjelent olasz hímzés- és csipkemintakönyvben, PARASOLE ISABELLA „Studio delle virtuose Donne“-jében több hasonló technikával készült csipkemintát mutat be. Erről a recemunkáról — a ma már csak igen gyéren fellelhető példányok egyikének bemutatásával — RICCI ELISA alapvető művében azt mondja,⁷ hogy annak idején „a mezzo mandolina“ volt a neve, s legrégebb előfordulásáról BRONZINO-nak egy Toledoi Eleonorát ábrázoló 1550 körüli arc-

⁷ RICCI, ELISA: *Old Italian Lace*. I. London—Philadelphia, 1913. 38. 1. és 38, 39. kép.

képe révén tudunk. Ezen az aprólékos részletességgel megfestett képen egy olyan reccsipkéből való női ingmell és ingnyak látható, amelynek egyenlőtlen nagyságú hálószelei mintába rendeződnek, a rece szabványos négyzetei pedig áthímzéssel kitöltöttek. Ricci megjegyzi, hogy az ilyen mintás hálóalapú recéknek szabályos szelei szövöttes öltéssel rendszerint teljesen áthímzettek, apró levél-mintázattal úgy, hogy ezeknél alig látszik valami az alaphálóból, s így a négyzetalakú szemek a többiekkel összekapcsolatnak. Ha e leírással összehasonlítjuk a rettegi éneklőszéktakaró recebetétjét, nem nehéz azon is felfedeznünk a Ricci által ismertetett jellegeket. Az alapháló szabványos négyzetei itt is jóformán teljesen áthímzettek, úgy, hogy az alaphálóból alig látszik valami, a mintákba rendeződő nagy hálószelek közt. A hímzés mintája itt is apró levélszerű díszítményekből tevődik össze. Az, hogy itt már nem kizárólag szövöttes-öltéssel, hanem fűző-öltéssel vegyesen varrták ki az alapot, az idők múlásáról tesz tanúságot. Tudvalevő, hogy a korai reccsipkéken Olaszországban kizárólag a „punto a tela“ (magyarul szövöttes-öltésnek nevezhetnők) volt használatos. Csak a XVII. századtól fogva alkalmazzák — a renaissance-kor plaszticitásra törekvésének jegyében, de a munka változatossá tételére is — a „punto a rammendo“-t (fűző-öltésnek fordíthatjuk). Ez utóbbi munkamód abban tér el a régebitől, hogy már nem két irányban varrják át a hímzendő hálószeleket, hanem csupán egy irányban fűzik rajtuk keresztül a szálát. Különb-ségük az is, hogy az előző technikához az alaphálóval egyező fonalat szoktak használni, az utóbbihoz pedig valamivel vastagabb szálát fűznek a tübe. Így készült a rettegi recebetét is, mert az alapháló „kötéséhez“ valamint a szövöttes-öltéssel készült mintarészekhez fehér cérnát, a fűző-öltéssel dolgozottakhoz pedig fehér pamutot használtak. Mindig az utóbbi munkamód eredményezi a világosabb hímzésrészeket, az előbbi pedig az áttetsző felületeket. Az a tény, hogy a rettegi reccsipke csak a XVII. század végén készült, mindenképpen megokolja e kétféle technika és megfelelően a kétféle fonál alkalmazását. Viszont meglepő, hogy ilyen — aránylag késői — időpontban még alkalmazzák az „a mezzo mandolina“ munkamódot, illetőleg az így dolgozott recehálót. Olaszországban a XVII. század végén már egészen más modorban készült reccsipkék divatosak. A rettegi reccsipke tehát vagy korábban készülhetett, s csak később alkalmaztatott az éneklőszéktakaró betécsíkjaként, vagy pedig e munkamód nálunk való késői előfordulásában is a periferiális megmaradásnak egy adalékát kell látnunk. Az erdélyi református templomokban szép számmal fennmaradt reccsipkék — nevezetesen recetáblás abroszok — mintázata egyébként igazolni látszik az újabb művészettörténeti kutatásoknak azt a más tárgykorre vonatkozó megállapítását, hogy Erdélyben a renaissance-stílus hosszantartó továbbélésével kell számolnunk. Mindazonáltal az éneklőszék betécsipkéjének mintázata az igen korai recemustrák típusába tartozik. Az ilyen részarányos, apró színt elemekből összetevődő — szinte azt mondhatnók, egyhangú — mintát ezidőtájt Nyugaton már renaissancekori fűzések, gazdag levél- és virágindák mozgalmos és nagyvonalú mintái váltották fel. Az a szerénység és kimértség, amely a rettegi takaró betét-

A retzei református egyház éneklőszéktakarójának egyik vége

Az éneklőszéktakaró reccsipekéjének részlete

csipkéin előmlik, sem a technikai fogyatékoság kényszeréből, vagy újabb és gazdagabb minták ismeretének hiányából nem eredhetett, hiszen egy az 1635-ös évszámot viselő, Lorántffy Zsuzsannának tulajdonított s a nagyváradi református egyház birtokában lévő recés terítő már jellemzően gazdagabb renaissance-mintázatú recetáblákból áll. Azt kell tehát feltételeznünk, hogy 1680-ban, a rettegi terítő készülésének időpontjában, már fejlettebb minták is ismeretesek voltak nálunk, s hogy a viszonylag egyszerűbb díszítmények csupán az adományozó Vigh Erzsébet ízléséhez állottak közelebb. Támogatja ezt a véleményt az is, hogy az éneklőszéktakarót szegélyező csipke — szintén recemunka — már virágmintás; igaz, hogy ez stílusban finoman illeszkedik a betét mintázatához, hiszen ez is egyszerű és merev. A szegélycsipke minden egyes fogába egy-egy ilyen felálló virágot hímeztek.

Hogy a rettegi éneklőszék-takaró recescsipkéjében nálunk készült munkát kell-e látnunk, avagy a kegyes adományozónak egy idegenből hozott és utóbb beillesztett csipkéjét, — teljes határozottsággal ma még megválaszolni nem tudjuk. Az egyszerű mintázat nem teszi lehetővé, hogy benne sajátosan helyi jelleget keressünk, vagy képletesen szólva, kutatási műszereink nem eléggé finomultak ahhoz, hogy ezeket észrevegyük. A hazai recescsipkékre vonatkozó ismereteink még oly hiányosak, hogy esetleg apró, de perdöntő eltéréseket ma még megállapítani nem tudunk.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a XVII. század folyamán, de később is, igen elterjedt szokás volt, külföldi eredetű hímzésfélét — néha szétszabdalva is — vászon közé illeszteni, s így, egyéb hazai díszítéssel, például szegéllyel, csipkével, behímzett felirattal ellátva, terítővé alakítani. Török hímzésnek ilyen módon való alkalmazására többek között Szolnok-Doboka megye területéről is van példánk.⁸ Evvel szemben a nálunk oklevélileg kimutatható világi használatra szánt recemunkák korai előfordulása és jelentős száma, valamint az egyházi tulajdonban ma is meglévő évszámos és az adományozó nevének kezdőbetűivel ellátott recescipkék amellettt szólnak, hogy nálunk is szép számmal készülhettek recescipkék, mégpedig művészi szempontból becses darabok is. Azt, hogy nálunk a rettegi terítő készültének idején, de már korábban is, kiválóan értettek a recescipke készítéséhez, kétségtelenné teszi az a tény, hogy 1608-ban Boroszlóából kéri előkelő hölgyek egy magyarországi rokonukat, küldene nekik néhány olyan, szép magyar leányt, akik a hálókötéshez és a „forgatott rece” készítéséhez értenek.⁹ XVI—XVII. századi leltáraink gyakran említenek „forgatott recé”-vel díszített keszkenőt, előkötőt, főkötőt, stb.¹⁰ Hogy ez a „forgatott rece” különbözött-e és miben a szabványos recemunkától, ma már megállapítani nem tudjuk, de nem tartjuk kizártnak, hogy éppen az itt tárgyalt recescipke-fajta megjelölésére használtatott. A magyar nagyasszonyok

⁸ L. ehhez *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben* (Bibliotheca Humanitatis Historica VI.) című munkám 442—43. képét és a rávonatkozó szöveget.

⁹ TAKÁTS SÁNDOR: *Magyar nagyasszonyok*. Budapest, é. n. 459.

¹⁰ RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás stb.* Budapest, 1879. II, 82, 86.

XVII. századi leveleiből értesülünk egyébként arról is, hogy magukverte recéket küldözgettek egymásnak, nyilván mintaképpen.¹¹

Különös, hogy az ezideig nálunk nem ismeretes „a mezzo mandolina”-recének egy második példánya is a rettegi egyház terítói között bukkan fel, s így nehéz azt a feltevést elvetni, hogy mindkét darab egyazon kéz munkája volna. Minthogy azonban ezt a feltevést a két rececsipke stílusbeli rokonságán túl semmi sem támogatja, csak éppen felvetődik e gondolat, de semmivel sem bizonyítható. A rettegi templom úrasztali abroszának e betétesipkái (egy részletet a 3. képen mutatok be) mind technikai, mind pedig mintázat tekintetében első rápillantásra is közelállóknak mutatkoznak az éneklőszéktakaróhoz. Az abrosz mérete 174×173 cm. Finom patyolatcsíkjai közé egymástól egyenlő távolságban három azonos, 18,5 cm széles recebetétesipke ékelődik. E betétesipkék hossza természetesen egyezik a vászoncsíkokéval.

A négyszögletes abroszon semmiféle felirat nem látható, s mint-hogy az egyházközség leltárában sincsenek adományoztatására vonatkozó feljegyzések, keletkezési idejének hozzávetőleges megállapításában egyedül az éneklőszék recéivel való rokonsága szolgál támasztékul. E hasonlóság mindenestre feljogosít arra, hogy a két darabot körülbelül egykorúnak ítéljük. A receháló négyzetalakú szemei itt valamivel kisebbek (2—3 mm²). A hálóalap itt is mintázott, amennyiben ezen a munkán is téglalapalakú szemek sora ékelődik a négyszögletes szemek közé és — mint ott — ez a megmunkálás nagyméretű négyzetek keletkezését, bizonyos rendszerben való ismétlődését okozza. Hiányzik azonban itt a hosszúkás szemeknél a fonalaknak az a felcserelődése, átke-rededése, amelyet az éneklőszéktakaró recéjén láttunk. A négyzetalakú hálószemeket itt is sűrűn áthímezték, apró, de részletekben gazdagabb virágdíszítményekkel. Kétféle virágágacska váltakozik, s ezeknek állása is váltakozó. Ha ezeket a virágocskákat összevetjük az éneklőszéktakaró recemintájával, az abrosz díszítményeit érezzük szabadabb rajzúnak, kevésbé merevnek, lágyabban megformálnak, s aprólékosabbnak. Ez már kétségkívül fejlődés a recemunkák kivarrásmódjában (amelynél egyébként itt is az előbb leírt két technikát és kétféle fonalat alkalmazták). Külföldön az ilyenféle virágmusrát a XVII—XVIII. században varrták ki recehálón. Ez arra indíthatna talán, hogy e jelenségből a terítő későbbi időpontban való keletkezésére következtessünk, de ennek ellentmond az, hogy az „a mezzo mandolina” munkát később külföldön nem készítették. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az áthímzés nem igazodik már oly szigorúan az alaphálóhoz, mint az éneklőszéktartó recéjében, hanem többé-kevésbé független tőle. A száraz például rézsút haladnak keresztül a négyzeteken, a virágszirmok kerekdedebbek, természeteszerűbbek, s nyilvánvaló a hímzőnek az a törekvése, hogy az alaptól való függetlenedés árán szabadabb rajzú mintát hozzon létre. Ez az anyagszerűtlenség veszélyét magában rejlő eljárás a XVII. század folyamán volt divatban Németországban.¹² Nálunk a rececsipkék

¹¹ TAKÁTS: *i. m.* 457, 426.

¹² Egy jellemző példáját SCHUETTE közli id. munkája 9. képeként.

nyugodt, egyensúlyozott mintái voltak általánosak, még a XVIII. század folyamán is, csak nagyritkán találunk egy-egy olyan sokféle technikával kivarrott, gazdag és természetszerű mintájú recsecsipkét, mint amilyent, színes selyemmel kivarrrva DIVALD fedezett fel a gáboltói római katolikus templom egyik antependiumán.¹³ Ettől azonban a rettegi abrosz recebetétjei még nagyon távol állanak, bár a hímző számos részlet kivarrásában figyelmen kívül hagyja az alapháló szemeit. Az egész munka összhatása itt is nyugodt, egyöntetű, de részleteiben változatosabb és ötletesebb, mint az éneklőszéktakaróé. Az abroszt sem hímzéssel, sem csipkével nem szegélyezték.

A harmadik rettegi recemunka, egy 113×105 cm nagyságú kis terítő (4. kép), merőben különbözik fentebb leírt két társától, de egyezik velük abban, hogy szintén egy olyan recefajtát képvisel, amelynek hazai előfordulására mindeddig nem volt adatunk. A két másik recemunkától lényegesen megkülönbözteti elsősorban színessége, továbbá az a körülmény, hogy alaphálója csupa szabályos négyzetből áll — tehát mintázatlan — s hogy szemei (a terítő széléhez viszonyítva) rézsútosan állanak. Ez utóbbi sajátosság SCHUETTE szerint északnémet paraszti recsecsipkék jellegzetessége és a XVIII. században használatos.¹⁴ A kis terítő alaphálóját világoskék selyemből recézték — vagy régi szóval, kötötték, — áthímzéséhez pedig rózsaszín selyemfonalat használtak. Köröskörül keskeny és sűrű rojtszegély foglalja be a terítőt. Ez 5–6 cm-nyi részleteken váltakozva világoskék és rózsaszín selyemből készült. A díszítmények kivarrási technikája itt is kétféle: a betűket és a közepen, valamint a terítő négy sarkában lévő öt azonos díszítményt mind fűző-öltéssel, tehát csak egyirányban varrták ki, a középső négyzet sarkait betöltő és a szegély feliratos négyzetei közé ékelődő kisebb elemeket pedig szövöttes-öltéssel hímezték. Ez utóbbi részeken az alapháló szálai át-átcsillannak a hímzés szálai között, ami különös villódzó színhatást, színkeveredést eredményez. Ez az eljárás, amely arany- és ezüstszállal, színes selyemalapra hímzett recsecsipkéinken még sokkal hatásosabban érvényesül, már egészen barokk elgondolásból fakadt: a tárgy mozgása, a változó fény és árny különböző színhatásokat hoz létre. A szövöttes-öltésmód háttérbeszorítása és a fűző-öltés nagyobb mérvű használata is korjelző. Mindezt a terítő kései évszáma: 1782 teljes mértékben megokolja. E kor stílusbélégei közé tartozik még az is, hogy a szövöttes-öltéssel hímzett részeket egy szállal még körül is varrták, ami nyilvánvalóan a körvonalak lágyabbá tételét célozta és XVIII—XIX. századi német parasztsipkéken gyakori.¹⁵ De ha e rece-terítő színezésében és technikai kivitelében nyugati mintaképekhez lát-szik is igazodni, díszítményeiben egészen magyarnak bizonyul. Az az öt díszítmény, amelyet a terítő sarkaiban és közepén látunk, recére átvitt változata egy úri hímzéseinken Erdélyben a XVII—XVIII. szá-

¹³ DIVALD: i. m. I. melléklete.

¹⁴ I. m. 13. l. és 6. kép.

¹⁵ Ilyeneket mutat be Hessenzől RUMPF KARL: *Alle bäuerliche Weissstickereien*, Marburg, é. n. 35, 36. l., 40. t.

zadban sűrűn szereplő, forgórózsaszerű elemünknek, amely ezidőtájt török hatásra vált nálunk kedvelté, sőt mondhatni, általánossá. Csak az erdélyi református templomok úrasztali terítőiről is egész sorát ismerjük előfordulásának,¹⁶ és sűrűn találkozunk vele népi hímzéseink múlt századi példányain; Szolnok-Dobokában még e századból valón is.¹⁷ A csipkéhez közelálló vagdalásos technikával való kivitelezésben is ismeretes e díszítmény alkalmazása.¹⁸ E receterítő hazai származásáról azonban nemcsak díszítményeinek helyi jellege, keleti és nyugati stílus-elemeknek nálunk oly gyakori keveredése tanúskodik, hanem első sorban a behímzett felirat bizonyítja ezt. Ez a felirat szokatlan módon helyeződött el, amennyiben nem — mint az úrasztali terítőkön általában szokásos — a kendő szélén, sorokban húzódik végig, hanem a terítő szegélye mentén rézsútosan elhelyezett kis négyzetekben van elosztva. E különös elrendezésben a betűk egymást követik, tekintet nélkül a szavak kezdetére és végződésére és aszerint vannak elosztva, amennyi hely egy-egy négyzetben számukra adódik. A felirat szövege: „ISTE / NÉHE / ZBU / ZGO / SZE / RETE / TEBÖL / ARE / TEGI / R:EK / LESI / A. SZ / AMA / RA. K / ESZI / TETTE / SZA / SZCZ / EGÖI / BALOG EVA /“ A középső keretben ez a felirat olvasható ki: AJEHOVANAK / ELÖTTESZEN / TSEGES DOLOG / EZ. MOS. 2 XXX. 10. / E középső négyzeten — vagy mondjuk inkább, kereten — kívül a szokásos modorban elosztva hímezték bele a terítő évszámát: 1782.

E kis terítőt nem annyira művészi értéke teszi becsessé, mint inkább egyfelől kései évszáma, amely a reccszipkéknek nálunk, a felsőbb társadalmi osztályok kezén való hosszú életét bizonyítja, másfelől pedig feliratelosztása és technikai kivitelének némely olyan sajátossága, amely magyar nyelvterületen ezideig egyedülállóvá teszi. A nálunk mindeddig ugyancsak ismeretlen jellegekkel bíró recés abrosszal és éneklőszéktakaróval egyetemben ez a terítő is bizonyítéka annak, hogy mennyi olyan művelődéstörténeti emlékünknél lappang még felkutatlanul, amely az európai művelődéshez való kapcsolatunknak megannyi láncszeme.

PALOTAY GERTRUD

¹⁶ L. ehhez tölem *Oszmán-török elemek* 111—116. képét.

¹⁷ Uo. 161, 163. kép és EM. XLVII (1942), 522. l. utáni VIII. t. kép, ill. Erdélyi Tudományos Füzetek 159. sz. 16. l. utáni VIII. t. 16. kép., XXII. t. 45. kép.

¹⁸ Az erdélyi református egyházkerület rajz- és fényképgyűjteményében.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Tordai hasadék legrégebbi névszerint ismert természetjárója, NYÁRÁDY GYULÁNAK a Tordai hasadékról írt érdemes munkájában olvasom, hogy Orosz Endre a hasadék Binder-barlangjában még 1898-ban XVI. századbeli feliratokat fedezett fel. Szerinte „a barlang jobboldali végén, a törpe folyósó felett... egy 25 cm sz. 28 cm magas símább falrészletre piros festékkel van felírva egy, immár megfakult feljegyzés, melyet itt Orosz E. rajza alapján bemutatunk.“ Azt írja tovább, hogy „e felirat közelében még találhatóék egykori felírások, melyekben 1540-es évszám is kiolvasható. Ezeket a feljegyzéseket 1937. május 8-án Orosz Endre úr társaságában magam is személyesen megtekinthettem. Nyilvánvaló tehát, hogy itt egy Pató nevű barlangkutató nevét őrizte meg a felírás, aki tehát a Tordahasadéknak a legrégebbi névről is ismert turistája.“¹

Így ír NYÁRÁDY. Szavait az adat hitelességének bizonyosságául szükségesnek tartottam megismételni. A közölt kép alapján pedig a sziklára festett feliratot három sorra osztva, szabálytalan négyzet-alakú keretbe foglalt H. FV | P A T O | 1574 || szövegben ismerhetjük meg.

A képen közölt betűk és számok egykorúságában nincsen miért kételkednünk. A rajz alapján megállapíthatjuk, hogy formájuk nem tér el a XVI. század második felének rajzolt, vagy vésett betű-, illetőleg szám-típusaitól, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az adott esetben a feliratot a különben gyakorlott betűvető hevenyészve mázolhatta fel a falra. Egyedül az 5-ös szám állásában volna egy kis kívánni való, azonban a csekély eltérés valószínűleg csak másolatban és nem a valóságban mutatja a közölt formát. De a hitelességet bizonyítja az a körülmény is, hogy a felirat szavai olyan formában vannak rövidítve, mint amilyen eljárási módot már legalább másfél évszázada nem nagyon használnak és nem nagyon ismernek.

Legelső sorban is ki kell azonban jelentenem, hogy az OROSZ—NYÁRÁDY-féle szövegolvasatot nem tartom elfogadhatónak. Ugyanis a XVI. században, amikor a vezetékneveknek még nem volt meg a mai szigorú megkötöttségük, vagyis amikor még inkább a keresztnéven, helyesebben: a jelzős keresztnéven volt a hangsúly, soha senki sem nevezte magát pusztán vezetéknevén; már pedig az állítólagos P A T O név előtt levő H. FV betűkből semmiképpen sem lehetne valamelyes közhasználatú keresztyén keresztnévet kihámozni. Ha pedig a keresztnévet itt rövidítve örökítették volna meg, mennyivel

¹ Nyárády Erasmus Gyula: *A Tordahasadék. Monográfikus ismertetés.* Kolozsvár (Cluj), 1937. 118.

inkább megtették volna ugyanezt a vezetéknevvvel is, amely abban az időben — mint mondtam — egyáltalában nem volt hangsúlyozott.²

A XVIII. század előtti időről azt tapasztalhatjuk, hogy a betűpárokat (monogrammok), valamint egyéb rövidítéseket is, a leggyakoribb szavakat nem tekintve, általában véve, nem csupán a kezdőbetűkkel, hanem az egyes szavak első szótagjával jelölték.³ Minthogy pedig az előbb idézett 1574. évbeli felirat első sora H.FV betűinek napnál világosabb kiegészítése: *hic fuit*, azaz 'itt volt, itt járt', — így tehát a második sor betűinek kell megneveznie azt a kirándulót, aki a megjelölt évben a tordai-hasadéki Binder-barlangban felmázolta nevét. A fenti tétel alapján tehát e betűket *PA* és *TO* szótagokra kell széttagolnunk. Mivel pedig az első rendben latin szavakat találtunk, ennél fogva a második sornak is latin szórendben kell tartalmaznia a nevet. Tekintettel arra, hogy a *PA* szótag csupán csak a *Paulus* keresztnévnek lehet a rövidítése, ezért a *TO* betű-csoportot majdnem bizonyosan *Tordai*, avagy *Toroczka*i szóra egészíthetjük ki. Ugyanis csupán csak erre a két névre gondolhatunk, minthogy ez a két olyan helység van a hasadék aránylagos közelségében, ahol tanult, vagyis gyakorlott kézzel író férfiak is laktak. Tekintettel arra is, hogy a Binder-barlanghoz való nem éppen könnyű felmászásra aligha vállalkoztak mások, mint csak friss erőben levő fiatal emberek, ezért jogosan feltételezhetem, hogy a nevét felmázolt ifjú a tordai unitárius iskola felsőosztályos diákjai közül került ki. Ilyenformán tehát majdnem egészen bizonyosnak mondhatjuk, hogy ennek a régi természetjárónak *Tordai Pál* volt a becsületes neve. Ez pedig — mint a hasadék szerelme — valamelyik kirándulása alkalmával festette nevét a nem egykönnyen megközelíthető Binder-barlang falára. Személyazonosságát azonban ne nagyon keressük egyik Tordai nevű család tagjai között sem, minthogy felírt vezetékneve, deákos emberről lévén szó, csak a származási helyet jelölheti.

Hozman János diák, kolozsvári leányiskolai tanító († 1624). Kolozsvár városának művelt polgársága már régi idő óta nem elégedett meg csupán csak a fiúgyermekek oktatásával, hanem a leánygyermekektől is megkívánta az írás-olvasás tudományát. Talán éppen az segítette elő városunk kincsessé válását, hogy a kolozsvári polgáraszony néha az iparban, gyakran a gazdaság vezetésében, de legtöbbször a kalmárkodásban segítőtje, sokszor helyettese, vagy éppen egyenlőrangú munkatársa volt a városi, sőt országos tisztségeket is betöltő férje-urának. Ezért szellemi fejlettsége sem lehetett alábbvaló emennél; ezt pedig csupán iskolázottság árán érhetette el. Ha minálunk eleintén talán mégsem alkalmaztak középfokú iskolát végzett diákot, a külön iskolatanítóság, mint foglalkozás, úgy látszik, mégis csak eléggé hamarosan kifejlődött.

Az első ismert adat, amelyből a kolozsvári leánygyermek iskoláztatására következtethetünk, Filstich Lőrinc unitárius egyházi számadáskönyvé-

² Ez a hangsúly még a XVII. században sem tolódot át a családnévre. Bizonyítékképpen hivatkozom arra a körülményre, hogy egymást követő nemzedékek, sőt egyes egyének is gyakran lakóhelyük, vagy foglalkozásuk szerint változtatták a személyazonosságot megszorító vezetéknevet. Például emlitem meg, hogy valószínűleg Péterfalván lakó *Sipos* nevű birtokosnak István nevű fia magát *Péterfalvi Istvánnak* nevezte. Minthogy pedig papi élethivatást töltött be, az ő fiát már *Pap Dánielnek* hívták; ez Szatmáron lévén főharmincados, ezért fia már *Szatmári Pap János* néven írta magát (Egyháztörténet 1943: 21—2.).

³ Például emlitem meg a régi csiziók naptári szentjeinek névsorát.

ben fordul elő.¹ Elszámolásában ugyanis felsorolva az óvárbeli nagy-schola épületére fordított költségeket, 1619. március 16-án feljegyezte, hogy „*asattunk volt az lean gyermekeknek egy Arniek szeptet, attunk az verem asasatol fl. — d. 65*“.² Ebből tehát bizonyos, hogy ebben az iskolaépületben az ifjakon s a (fiú-) gyermekeken kívül³ leánykáknak is kellett naponkénti tanítási órákkal rendszeresített osztályának lennie. E mellett tanúskodik az a körülmény is, hogy a vasárnapi iskoláztatást kezdettől fogva szigorúan a templomban tartották, amely a jelenlegi esetben több utcányi távolságra, a Nagypiac-téren állott.⁴ Minthogy pedig Filstich Lőrinc egyházi, aki különben nagytekintélyű városi polgár volt, az itt elszámolt műveletet mint hétköznapi eseményt és nem mint valami újonnan létesíteni szándékolt intézmény kiadását sorolja fel, bizonyosra vehetjük, hogy e leányiskola keletkezése még régebbi keletű lehetett.

Ha tehát azt állapítjuk meg, hogy ez a leányiskola rendszeresített intézmény, ebben az esetben állandó jellegű tanítójának (ludi magisteré-nek) is kellett lennie. Különben e feltevésünket megerősítő bizonyítékkal is rendelkezünk a kolozsvári adófizető polgárok 1621. évi névjegyzékében.⁵ E szerint a „*Vetus Intra moenia*“, vagyis a várfalon belüli Óvárbán, tehát ugyanott, ahol az előbb hivatkozott leányiskola is állott, volt Meehel Vogner polgár háza; a mondott évben pedig ebben lakott a 2 magyar forint 50 pénz adót fizető HANNES HOZMAN; ez pedig — a neve mellé írt egykorú megjegyzés szerint — „*az leankakat tanittja*“.

Tehát a XVII. század elejéről most már ismerjük a leányiskolát és ismerjük a leánykák tanítóját is. De HANNES HOZMAN neve után ítélve, szász tanítóra és így német nyelvű iskolára kellene gondolnunk. E feltevésünkben azonban meggondolkoztat az a körülmény, hogy a házsongárdi temetőben néhány évvel ezelőtt megtaláltam e tanító sírkövét; ennek felirata pedig magyar nyelvű s csupán az a néhány sor, amelyben felesége nevét adta tudunkra, volt latin, de nem német szövegezésű.

E sírkő a két főút közötti első keresztút felett 1934 őszén került napvilágra, azonban a román városvezetés céltudatos nemtörődömsége következtében rövidesen teljesen el is tűnt, valószínűleg megsemmisült.⁶ Felirata, amelyet 1934. október 24-én jegyeztem le,⁷ ez volt:

I	T	F	E	K	S	I	K	A	Z	I	S	T	E	N	B	E	N	
E	L	N	I	V	G	V	T	H	O	Z	M	A	N	I	A			
N	O	S	D	I	A	K	A	Z	K	I	1	6	Z	4				
S	E	N	T	I	A	N	O	S	H	A	V	A	N	A	K			
Z	4	A	Z	O	E	E	L	E	T	E	N	E	K	3	6	L	(E	L)
K	E	T	I	S	T	E	N	N	E	K	A	Y	A	L	V	A		
E	Z	V	I															
L	A	G	B	O	L													
C	V	R	A	B	A	T	B	A	R	B	A	R	A					
K	E	R	C	Z	E	D	I	P	R	O	P	T	E	R				
A	M	O	R	E	M	S	(V	A	M)	...								

¹ Herepei János: *Az erdélyi leányoktatás első nyomai*. Erdélyi Helikon 1928: 303—9.

² *Expensa Laurentii Filstichi ad Rationem Scholae*. 23. l. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

³ „... fat veottunk kanba giarto Jonastol... az gyermekek communitassaban is egy aztalt czynaltatunk beleolic hozzat az gyermekek és Iffiak zamara...“ (I. h. 27.).

⁴ Ugyanis a Kispiacon (a mai Karolina-téren) lévő istenháza ekkor már a kálvínisták tulajdonában volt, míg a magyar unitáriusoké a főtéri nagy, a szász unitáriusoké pedig, az azóta elpusztult, főtéri kis templom.

Tehát az 1624. év júniusának 24. napján 36 éves korában elnyugodott HOZMAN JÁNOS, a sírkő felirata szerint, diák volt. Ez azonban nem csupán azt jelenti, hogy diákos, vagyis írástudó, hiszen Kolozsvár művelt polgársága között talán éppen az lett volna ritkaság, ha nem érti az írást-olvasást, — ellenkezőleg egyenesen arra utal, hogy mestersége lehetett a betűvel való foglalkozás, tehát az adott esetben a *leánkákat tanítója* volt. Eredeti mestersége azonban — miként a sírkövére céhjelvényképpen kifaragott kád tanúsítja — mégis a kádárság. E megjelölés bizonyosságául sorakoztatom fel a Várad János-féle 1805-beli, a Régeni Ferenc-féle 1811-ből való és a Raizner Károly-féle 1844-ben faragott sírköveket; ezek mindegyikén egy-egy abroncsos kád van kiábrázolva.⁸

E sírkő szövegében megőrizte a házastárs, KERCSEDI BORBÁLA nevét, akinek aranyösszéki székely származása a férj és a feleség unitárius hitéről tesz tanúbizonyságot.

Ezek után pedig most már teljesen mindegy, hogy HOZMAN JÁNOS diák akár a magyar, akár pedig a szász unitárius leánykáknak volt a tanítója, minthogy azonosított személye csupán csak annak bizonyosságára szükséges, hogy Kolozsvárt már a XVII. század első évtizedeiben a leánygyermeknek rendszeres iskoláztatására megvolt az állandó iskola és az állandó tanító. Nagyon természetes pedig, hogy a leánykák tanítása csupán csak anyanyelven történhetett. Erre határozottan utal az erdélyi kálvinisták 1646. évi enyedi zsinatának határozata; ugyanis — Bod Péter szerint — „*elrendeltett azis közönségesen, hogy Magyar Okolák állittassanak fel, a' mellyekben a' Leányi és Asszonyi rend tanittassék az olvasásra, írásra, Hitnek Agazataira.*“⁹ Ebből következik, hogy Kolozsvárt, ahol a lakosság HOZMAN idejében két felekezet és két nemzetiség között oszlott meg, föltétlenül négy leányiskolának kellett lennie, annál is inkább, mivel a magyarok voltak többségben, akik a hivatali és vallásbeli egyenlőség és párhuzamosan viselt tisztségek ellenére is mégis csak a vezető szerepet vitték. A mindinkább előtérbe nyomuló kálvinisták megszervezkedésük és térfoglalásuk tekintetében pedig föltétlenül követték az unitáriusok által megteremtett haladottabb helyzetet.

Tótfalusi Kis Miklós feleségének családja.¹ Nemes katonai SZÉKELY ANDRÁS (nobilis Andreas Székely de Kathona) Apafi Mihály fejedelemtől adománylevelet eszközölt ki, amely őt a kolozsmegyei Légenben zálog útján szerzett birtokaiban jóváhagyólag megerősítette. Az oklevél 1674. február 16-án kelt Fogarason és érvényességét kiterjesztette Székely Andrásnál kívül feleségére,

⁸ Dica-jegyzék 22. l. (Ugyancsak a kolozsvári volt román állami levéltárban használtam.)

⁶ I. osztály C. tábla 325. sz. sír mellett lapjára fektetve találtam ezt a mészkőből faragott enzeses sírkövet. Az alsó része már le volt törve. A betűk faragása közepes képzettségű mester kezére vallott. E kö megtalálásakor jelen volt dr. Darkó Ákos ref. egyházkerületi tanácsos, övele együttesen olvastam ki a kö feliratának szövegét.

⁷ Közlésében — a nyomdára való tekintettel — a betűösszevonásokat feloldva kell ide iktatnom.

⁸ Házsongárdi temető III. oszt. B. táblájában jelöletlen, továbbá 2672. és 2678. sz. sír.

⁹ Herepei: i. h. 335.

¹ Az alábbi adatokat egyik korábbi dolgozatom helyesbítése céljából ismertetem. Vö. *Tótfalusi Kis Miklósról és családjáról vonatkozó újabb adatok.* EM. 1942: 382—3. és kny. *Könyvtárszaki tanulmányok.* ErdTudFüz. 143. sz. 22—3.

Lengyel Annára, fiára Zsigmondra, valamint mindkét ági leszármazot-
taikra.²

Ebből az adománylevélből, amely hat külön zálogszerződést írt át, az válik bizonyossá, hogy Székely András szorgalmas birtokszerző. Eredetileg pedig aligha rendelkezhetett nagyobb vagyonnal, mégis, hogy pénze mindég volt, határozottan bizonyítja igyekvő, munkás, takarékos emberségét. Az átírt záloglevelek tanúsága szerint összesen 307 m. frt. 60 pénz értékben rendre hat házhelyet a rajtuk levő házakkal, a hozzájuk tartozó szántóföl-
dekkel és szénafüvekkel, valamint erdőhasználattal együtt szerzett Gyulai Mártonné Sándor Margit, fia Némái István, Ádám Istvánné Némái Bor-
bála és Bota Istvánné Némái Judit légeni birtokosoktól. E zálogba adások olyan záradékkal köttettek meg, hogy amíg Székely András és felesége, va-
lamint mindkét ági leszármazottai élnek, addig e jószágok soha visszavált-
hatók ne legyenek.

Ugyanilyen birtokgyarapodásról tanúskodik a bálványosváralji négy telek-, malom- és szőlőszerezésről kiállított oklevél is.³ De hogy az eddig mindig bálványosváralji származási névvel megjelölt birtokos csak-
ugyan azonos személy az előbbi oklevélben előforduló katonai Székely And-
rással, aki az átírt záloglevelek tanúsága szerint már 1669. február 6-án is a kolozsmegyei Katonában lakott, sőt akinek 1672. december 19-én Légenben nemesi udvarháza volt, bizonyítja a saját maga, felesége és fia nevének teljes azonosságán kívül az a körülmény is, hogy Belső-Szolnok megye 1676. évi nemesi összeírásában Bálványosváralja nemesei közé beírt Székely András neve utólag kihúzatott;⁴ ez azután csakis azt jelentheti, hogy más-
hol, mégpedig lakóhelyén tartották nyilván. De e mellett tanúskodik a hi-
vatkozott zálogleveleknek az az adata is, hogy az egyik fogott bíró bálvá-
nyosváralji Cirja István deák, ennek nevét pedig Bálványosváralja nemes-
jögű birtokosai között is megtaláljuk.⁵

Eleddigi tudásunk szerint Székely Andrásnak két felesége volt, még-
pedig az a *Fogarasi Anna*, akinek nevét KÁDÁR JÓZSEF 1670-ből a Torma-féle
gyűjteményből idézi, a másik pedig az 1673. év óta ismeretes LENGYEL ANNA.⁶
A Székely Nemzeti Múzeum levéltárában levő oklevél alapján azonban be-
bizonyíthatjuk, hogy e két személynek azonosnak kellett lennie. Ugyanis a
legkorábbi, vagyis a Torma-féle adatnál egy évvel előbbi keltezésű záloglevél
is már határozottan Lengyel Annát jelöli meg Székely András feleségül.
Ilyenformán tehát FOGARASI, vagy FOGARASI LENGYEL ANNÁ-nak nevezhetjük.
Ezt bizonyíthatjuk azzal a körülménnyel is, hogy az 1671. évi átírt zálogle-
vél egyik fogott bíróját Nagy Sebestyén, (Felső-) Fejér vármegyében Foga-
rasban lakó nemes személy volt. Tehát ezzel az alkalommal az egyik atyafit,
vagy legalább is földit kérték tanúskodásra.

Székely András gyermekeit névszerint csupán az 1674. február 16-i feje-
delmi záradékolás említi, de ez is csupán csak Zsigmondot. Ebből következik,
hogy Mária, a későbbi TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNÉ, ekkor még nem volt a világon;
tehát 1690. december 12-e táján történt esküvője alkalmával legfennebb, ha
tizenhat éves lehetett, és így az 1674—76- évek valamelyikében kellett szü-
letnie.

Az a vagyon pedig, amelyet Székely András gonddal megőrzött és szor-
galommal gyarapított, halála után két gyermeke között oszlott meg. A fiú-

² A hártýára írt eredeti oklevél a Székely Nemzeti Múzeum levéltárának törzs-anya-
gában van.

³ Kádár József, *Szolnok-Doboka vm. monographiája*. II, 115.

⁴ Lukinich Imre, *Belső-Szolnok megye nemesi összeírása*. GenFüz. 1906: 9.

⁵—⁷ Kádár, i. h.

ágra szállott örökségnek a XVIII. század első felében többször is nyomára akadunk Bálványosváraán,⁷ a leányágot illető birtokról azonban utoljára csak 1721 július 20-áról van adatunk. Ugyanis Tótfalusi Kis Miklós és Székely Mária gyermekei, egy leányuk kivételével, idő előtt mind meghaltak; az életben maradt Anna, aki egy másik adat szerint Berivóji Józsefhez ment feleségül, a neki jutott légeni, petei és bálványosváraai birtokok ügyében a fenti napon tiltakozását jelentette be.⁸ Ezzel azután véglegesen el is tűnnek szemünk elől e derék család leszármazottai.

Tűzrendészeti intézkedés Kolozsvárt 1652-ben. A kolozsvári centumvirek gyűlése — miként az egykorú jegyzőkönyvben találtam — a tüzesetek megriktítása céljából 1652. március 16-án az alábbi határozatot hozta:¹

„Szomoru példakból experialtak eö kegyelmek hogy az mehek(ne)k ben tartasok miat uarasok es faluk az twz által nagi pusztulasra iutta(na)k. Miuel azert ez hazabannis igen swrwn vad(na)k az hazak, cziak ne(m) mint egy twz feszek, akaruan az uezedelmet mature el tauoztatni, uegzik aztis eo kegyelmek hogy az kinek mehe uagyon uigie ki az varosbol, senkijs ben ki rakni ne mereszellie mert megh jartattiak annak idejebe(n), es valakinel it ben mehe talaltatik sine expectu el uetetik tolle s kárt val. Esztis Birak Vr(am)ek hirdetessek megh mindgyarast az Capitaniok es Tizedesek által, hogy megh ertue(n), ki ki tudhassa ez uegezeshez alkalmaztatni magat.“

E határozatból is világosan értesülünk arról a körülményről, hogy a XVII. századbeli Kolozsvár házai igen sűrűn épültek egymás mellé s egyúttal ismerve a régi polgári építkezési szokásokat, tudjuk, hogy ezek legkevésbé sem feleltek meg a tűzbiztonság követelményeinek. Bárha a város polgársága — úgy látszik — nagyon jól tudta, hogy házaik valóságos tűzfészkek, mégis nem a tüzesetek okának megszüntetésével, hanem az állítólagos okozók eltávolításával akart a helyzeten segíteni. Ilyenformán azután a három év múlva, 1655. április 3-án, keletkezett hatalmas tűzveszedelem ismét csak nagy pusztítást vitt végbe, úgyannyira, hogy a belvárosnak most már alig egyharmada került e a romlásra.

HEREPEI JÁNOS

Kabala. Ez a szó valamikor általános lehetett az egész magyar nyelvterületen. Ezt mutatja az a körülmény, hogy sok helynévben fordul elő, másrészt pedig nagyon sok néprajzi vonatkozása van, melyek a szó közhasználatával nem tűntek el, hanem ma is tovább élnek, anélkül, hogy eredeti jelentését ismernék azok, akik használják.

A szóval először mint helynévvel találkozunk. 1329/35: Quendam montem *Kabala fey* nominatum (Oklsz). Szótárainkban általánosan használt szó. *Kabala ló*, 'equa' C. (l. még 144, 370, 483. lapon). Equa: *Kabala ló*, katzola (MA³). MOLNÁR ALBERT mondatok közben is mindig csak a *kabala* szót használja mutatván ez azt, hogy ebben a korban ennek a használata még általános lehetett. *Equimentum* alatt ezt találjuk: „lóbér, Bikabér, Menlóért való bér, midőn az *kabalára* boczatatic“. Más helyen: „Lovemhoczenec (csikó) homlokán függő darab hus, kit mihelyen szül, azonnal leharap a *Kabalaló*. Mellyel sok babonát üznek az varásló“ (MA.³ 453). Egészen azonos érte-

⁸ Orsz. Lvt. Kmonostori lvt. Cottus Colos. T. 19. — Ezt az adatot dr. Jakó Zsigmond kolozsvári egyetemi könyvtári segédőrnek köszönöm.

¹ Városi tanácsi jegyzőkönyv 30. l. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

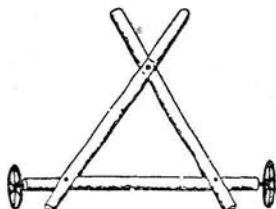
mezéseket találunk PPl. és PPBl.-nél is, 1583: „*kabala*okotis vittwk wl In-neth“. (Bogáts Dénes, Háromszéki Oklevél-szójegyzék 63). 1642: „menesem közül egi eóreg szürke *kabalam*...“ (Uo.). Még a XIX. századbeli szótárak is felveszik a *kabala* szót 'equa' értelmezéssel. *Kabala*, Equa, caballa, Kan-czalo (Kr. I, 287).¹

A MTsz. tanúbizonysága szerint ma a *kabala* ~ *kabola* köznévfő a Székelyföldön 'equa' értelemben ismeretes. De ma már nem az egész Székelyföldön, mert Háromszéken (jó részét magam bejártam, másrésztől való emberekkel pedig beszéltem), nem használatos. Ellenben Csíkban, Gyergyóban, Maros-Torda és Udvarhely egy részében a használata általános ma is. Hogy pedig valamikor a Dunántúl is ismeretes lehetett, arra rávilágít Kiss Gézának egy adata: „*Kabala: Kablai mező: Egy félig legelő, félig ma már szántó-föld mezőnek neve. Valamikor tiszta legelő volt, mégpedig kabla (kanca, ló) legelő. Tehát kabla is egykor használt, de ma már elfelejtett ormánysági szó*“ (Ormánység, 291).

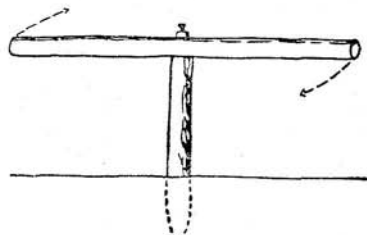
A szónak néprajzi vonatkozásai csak megerősítik azt a feltevésemet, hogy a szó használata valamikor az egész magyar nyelvterületen általános lehetett. Ime:

1. kép

2. kép

3. kép

Ekekabala. Az ekének két ágú csusztató fája, melyre akkor helyezik az ekét, ha közelre mennek szántani, s nem érdemes befogni a szekérbe. Szótárainkban is gyakran találkozunk vele. *Eke-kabala*: Feretrum aratri, Die Trag Gabel hinten an dem Pflug (PPB.). 1758: „A ház udvarán találtattak Egy fa eke kabala (Bogáts 34). *Ekekabala*: ekelova, eke-ló. *Fel-kabalázni* az ekét (SzD²). *Ekekabala* (Kr. I, 120.). Eke-ló A Hegyalján Eke láb (és Erdélyben *Ekekabala* Kortsosann, *Caballa* diák szóból) Feretrum aratri inversi in itu, et reditu ad agrum (Kassai II, 57.). Ez az elnevezés a Tsz. tanúbizonysága szerint Székelyföldön megvan, de megvan Kalotaszegen is (Bánffyhunjad), magam pedig Kolozs megye északi részében Bádokon és Kidén jegyeztem fel.¹ Van a Tsz.-nak még egy adata: *kabala-fa*: az ekének kétágú csusztató fája (Nyitra m. Pográny és vidéke. Dorovszky Ferenc. 1841); ez azt bizonyítja, hogy ez az elnevezés Erdély határán kívül sem volt ismeretlen. Dunántúl az *ekelő* elnevezés használatos ma is (I MTsz.), ami tulajdonképpen azonos kifejezés az *ekekabalával*.

Ma a háromszékmegyei Gidófalván kétféle *ekekabolát* használnak. Két egyenlő hosszúságú *gombolyag-fát* egyik végén *összeeresztenek*, úgy-

¹ Ilyen jelentésben ismert lehetett Kalotaszegen is. Jegenyén 1891-ben „*Kabola* völgy“, 1941-ben „*Kabalavölgy*“ és „*Kabalavőtytető*“ nevű helyet jegyeztek le (Vö. Kalotaszeg hn. 208).

² Megvan a szoinokdohokai Domokoson is [A szerk.].

hogy az V alakban álljon és egy nagy vasszeggel összefogatják (1. kép). Ezt a *tajiga jármúra* teszik rá. A taligát pedig a *hámfához* vagy a *tézsojához* kapcsolják. A *kabola* egyik szárát bedugják a kormány alá, a *másikat meg a csuszatót vas közi*. Ez a kezdetlegesebb forma nagyon rongta az utat, éppen azért használatát nagyon tiltják és büntetik. A másik forma (2. kép) az előbbihez hasonló, csak a V-alak szára hátul össze van kötve s két oldalt a végén egy-egy kis kerék van rászerezve. Használata az előbbi, kezdetleges típussal teljesen megegyezik. Az első forma általános (megfigyeltem: Erdővidéken általánosan, Sepsibenyőn, Kilyénben, Maksán, Feltorján), a másik forma azonban csak most van kialakulóban.

Cserkabola. Valószínűleg ősi gyermekjátéka a székelységnek. SZABÓ DÁVID így írja le: „Egy levertt fára szegeztetett gerenda, melynek két végére fel ülnek a gyermekek, és körös körül nagy sebességgel forgatják“ (SzD.²). *Cser-kabala*: girgilium, haspel, garnwinde, windelscheibe PPB. *Cserkabala*: ördögmotolla, forgó hinta (cöveken forgó rud, gerenda vagy deszka a melynek végén egy-egy gyermek ül vagy lóg, s úgy forgatják körbe) Székelyföld Tsz. Háromszék m. Csík m. MTsz. JÓZSEF DEZSŐ a Nyikómentéről ismerteti a *cser-kabolát* s benne a vásári hinták ösét látja (EM. 1943: 529). A *cser-kabolát* ismerik Gidófalván, Kilyénben, Gyergyókilyénfalván, Felsőtorján, Maksán s a már fenn említett helyeken.

Gidófalván a következőképpen készítik el és használják a *cser-kabolát* (3. kép). Egy 12–15 cm vastagságú *gombolyagfából* való *cöveket* jó mélyen beütnek a földbe, hogy az egészen biztosan álljon. Erre egy kb. 4–5 méter hosszú ugyancsak gömbölyű fát tesznek, mégpedig úgy, hogy ezt a *keresztül való fát* kifúrják és ebbe *beeresztik* a cöveknek a felső részét, ezt még egy vasszeggel is meg szokták erősíteni. Így a felül lévő fa körben forog. Két fiú a lábát keresztül vetve ráfekszik a végére, a két hajtó pedig belülről hajtja őket. *Nem ülünk egészen rea, csak úgy rea csütörködünk*, (vagyis a lábuk lelóg). Akik rajta *hintáznak* 13–16 éves fiúk, akik még nem igen járnak lányok után. Gidófalván leginkább a *Vizköze* nevű helyre szoktak menni és vasárnap délutánonként szórakoznak ezzel a játékkal. A *cser-kabola*, ha jól elkészítették, hosszú ideig eltart.

Kabala-kemence. BOGÁTS DÉNES már több alkalommal idézett munkájában (63) találtam ezt a szót. 1729: „Jobb kéz felől edgy kis Háza *Kabala kemenczeivel*“. A *kabala-kemence*, mint az általánosan ismert, Gömörben, Zemplénben és Abaujban van meg. „A szabad tüzhely és a boglyakemence között lévő átmeneti tüzhely. Az első ház téli tüzelőhelye a *kabola*“ (Ért. XI, 191.). „A *kabolat* és kürtőjét vesszöből fonták és sárral betapasztva bemeszelték“ (Ért. XXXI, 127). Azonban bármennyire is nyomoztam ilyen tüzhelynek s ilyen elnevezésnek Háromszéken nem tudtam nyomára akadni. Mivel csak egyetlen egy ilyen adatról van szó, fel kell tételeznünk, hogy egy olyan ember írásából eredhet, aki olyan vidékről került Háromszékre, ahol a fent leírt típusú kemencét *kabala-kemencének* nevezték.

A fenti adatokból láthatjuk, hogy valamikor a *kabala* szónak általánosnak kellett lennie a magyar nyelvterület nagy részén, hiszen emlékét oly sok néprajzi vonatkozás őrizte meg.

A magyar nyelvnek három szava van az 'equa' fogalom kifejezésére: *kanca*, *kabala* és *kaola*. Az *kanca* szavunk minden valószínűség szerint szláv eredetű (vö. BÁCZI: Szófejtő szótár); *kabala* szavunkat a latin hasonló szóval egyeztethetjük. Így marad a *kaola* szó, melynek eredete tisztázatlan. 1607: „az Istvan *kacholayat* ellopad.“ BOGÁTS 63. (uo. még három adat). *Katzola*, *kabalaló*; Equa, Caballa (MA.³). 149. *Katzola*, *Kabolla-ló*;

Equa, Cabala (PP., PPBL). Ma a *kacola* szó a Tsz. szerint leginkább Csikban használatos, tehát azon a helyen, ahol az 'equa' jelölésére mind a három elnevezés mind a mai napig általános. Tehát feltételezhetjük, hogy a *kacola* szó a *kanca* és *kabola* alakkeveredéseképpen keletkezett; *kanca+kabola* > *kancola > *kacola*.

BALASSA IVÁN

Üver A Tsz. szerint az *üver* térszíni forma-név hármas jelentésű: '1. fehér agyagos, márgás, fehér palás föld, 2. süppedékes bemélyedés vagy gödör folyó mellett vagy kaszálón, 3. kiszáradt patakmeder.' Első jelentésben KRIZA JÁNOS közölte (Nyr. II, 46) épen a Nyárádmentéről. Sokáig az ő jelentés-megállapítását fogadták el, pedig teljesen téves meglátáson alapul. Az *üver* térszíni forma-névy Kriza közlése óta sokan foglalkoztak, legutóbb SZABÓ T. ÁRTILA (MNY. XXXIII, 367) és ÁRVAY JÓZSEF (EM. XLVIII, 92.). Az előbbi történeti helynévanyagából kimutatta, hogy a XVIII. században a gyergyói helynevekben az *üver* 'száraz patak-árok' jelentésben szerepel. Árvay viszont arra utal, hogy a mai gyergyói nyelvhasználatban az *üver* nem időszakos patak száraz árkat, azaz medrét jelöli, hanem két hegy közötti mélyedés, pataknélküli kisebb völgy nevéül használatos. Még nagy esőzések alkalmával sem folyik víz benne s így az *üver* szóhoz nem kapcsolódik semmiféle vízrajzi tényező fogalma.

Nyárádmenti helyszíni gyűjtésem alkalmával sok helyen találkoztam az *üver* köznévvél összetett helynévvél. Ezek kivétel nélkül két hegy közt vagy hegyoldalban elterülő, keresztben elvágott féltékeny alakú, nagyobb mélyedésre vonatkoznak. Az ilyen *üverek* alsó vége nyitott és lenyúlik majdnem a hegy lábáig, felső vége elkeskenyedve elvész a hegy tetején. A *vápa* térszíni forma-névtől az különbözteti meg, hogy nem lejt olyan meredeken és valamivel nagyobb is. A néhányszor előforduló *Üverája* helynév is azt bizonyítja, hogy az *üver* maga fent a hegyoldalban terül el, a kérdéses terület meg alatta fekszik. Tapasztalatom szerint majdnem mindegyik *üverben* találtam vízmosást, vagy kisebb patakocskát (ez természetes is, hiszen a hegy vize csak itt folyhat le), s kétségtelen az is, hogy az esőzés hosszabb szüneteltével ezek kiszáradnak. Nehezen tudok tehát olyan két hegy közti mélyedést, azaz *üvert* elképzelni, ahol legalább vízmosás ne volna. Mindamelllett azonban vízrajzi tényezőt az *üverben* nem szabad látunk. Nem azért nevezték így el, mert kiszáradt, vagy ki nem száradt patak medre van benne, hanem sajátos alakjáról kapta nevét.

E megállapításon természetesen egészben véve csak a Nyárádmentére vonatkozik. Meglehet, hogy Gyergyóban ez vagy az a meghatározás érvényes. A helyszíni gyűjtés eredménye itt is meg fogja hozni az *üver* térszíni forma-név jelentésének pontos megállapítását. Bizonyos azonban, hogy Gyergyóban sem fogja megállni a helyét a Tsz. által közölt három jelentés egyike sem.

Mint érdekességet megemlítem még, hogy nyári gyűjtésem alkalmával négy ízben találkoztam olyan *üverekkel*, melyek hegyre vonatkoznak; ilyenek: *Üvertető* (Backamadaras), *Üver* (Nyomat, Nyárádszentlászló) és *Küsvértető* (Szentgerice). A szentgericei *Küsvértető* mellett megvan a mélyedés is, csak hogy azt ma már *Tekenyőnek* hívják. Valószínű azonban, hogy előbb a mélyedést és vele együtt jelöléstárgulással a hegyet is *Üvernek nevezték; az utóbbihoz megkülönböztetésül hozzátették a *tető* térszíni forma nevet is. Később a mélyedés *Üver neve elhomályosult, s új nevet kapott. A *Küsvértető* elnevezés világosan mutatja ezt a fejlődést. Érdekes az egyik nyomati

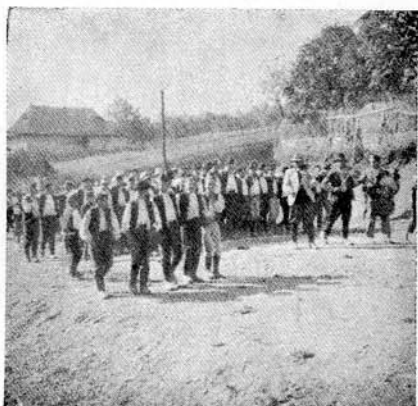
hegy *Üver* neve is. Mellette szintén mélyedés van, egészen a hegy lábáig. Ma ezt *Üverájának* nevezik. Itt is tehát jelölésköri tágulással előbb mind a két térszíni formát az *üver* névvel jelölték, de idők folyamán az *üver* eredeti jelentése elhomályosult s a nyelvérzék ezután azt már 'hegy'-nek értelmezte. Így lett a hegyben lévő mélyedés most már fordított irányú jelöléstágulással *Üverája*. — Az *üver*nek e néhány esetben való 'hegy' jelentése tehát csak látszólagos, jelöléstágulás és átvitel eredménye. Így a fentebb közölt eredeti jelentést nem dönti meg.

BENKŐ LORÁND

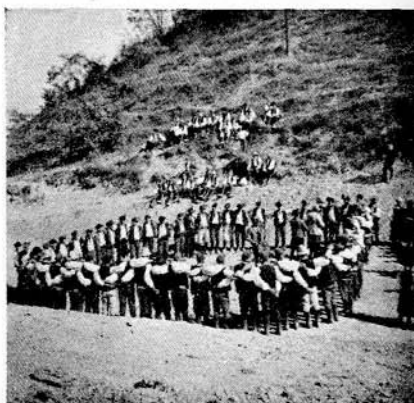
Az újoncok bevonulása Széken. A besorozott legények bevonulása sok vidéken egyszerű keretek közt történik. A bevonulók jól kimulatják magukat, elbúcsúznak hozzátartozóiktól, ismerőseiktől, szekérre ülnek, s dalolva mennek a vasútállomásra. A szolnokdobokamegyei Széken ez az esemény szinte ünnepszámba megy ma is. A bevonulást megelőző reggelen a behívottak ünneplő ruhába öltöznek, sorra látogatják a rokonokat, a jó ismerősöket, s elbúcsúznak tőlük. Ezek sok szerencsét kívánnak a fiúknak s kiki a maga módja szerint megajándékozza őket néhány pengővel. Miután befejezik a látogatást, a falu kocsmájába mennek, iddognak, énekelnek s zeneszóra táncolnak egyet-egyet. Délután, úgy négy óra körül, mikor már virágos kedvükben vannak, megkezdődik a táncmulatság. Mint mindig, most is három helyen folyik a tánc a falu három részében. Másnap reggel, miután kissé kipihenték magukat, összeállnak, s három csoportban, zeneszó mellett kivonulnak a faluból. Elöl, mindjárt a zenészek után a bevonulók lépkednek összefogózkodva, egy sorban. Bokrétájuk mellett ott van a behívó cédula is. Utánuk a többi legény jön, ugyancsak összefogózkodva, rendszerint ünneplőben, elöl a nagyobbak, utánuk a kisebbek. Csak az hiányzik, aki rossz fát tett a tűzre, s fél, hogy megverik. A legények után a leányok következnek, majd a bevonulók hozzátartozói. Asszony alig egy-kettő látható, inkább férfiak kísérik őket. Beszélgetve ballagnak a fiataság után, sajnálják, hogy elmegy a „jobbkez“, de így van ez rendjén, tegyék meg ők is kötelességüket. Kérdésekre elmondják, hogy amióta csak emlékeznek, mindig így vonulnak be. Még esős idő esetén is ragaszkodnak hozzá. Minden második, harmadik ember botba húzott batyut visz a hátán. Egy kis elemózsia van benne s a fiú egy rend viseltes ruhája. Szamosúvjárt ugyanis levetik az ünneplőt s édesapjuk hazaviszi. A katonaládákat már előreküldték szekérrel. Amint az éneklő csoport halad az utcán, aki csak otthon van, kiáll a kapuba. Itt is ott is kiválik egy-egy legény a sorból, elbúcsúzik a künn állóktól, s megy is tovább. Kérve a faluból, a határnak Kapus nevű részében megállnak s bevárják a másik két csoportot. Addig is táncolnak. Előbb csak a legények. Körtáncot járnak s a leányok nézik őket. Utána a leányokat is táncba viszik. Szünetben a hetykébb legények közül négy-öt középre áll s eljárja a legényest. Különösen a most leszerelték járnak fáradhatatlanul. Minden mozdulatuk elárulja, hogy három évig szolgálták a hazát. Közben megérkezik a másik két csoport is. Nem keverednek össze, megállnak a másik csoport közelében s táncra perdülnek. Néha előkerül a pálinkás üveg is, de arra mindenki vigyáz, nehogy berugjon. Nagy szégyen a faluban, ha ez valakivel megtörténik. Dél fele az öregek nógatni kezdik őket, hogy jó lenne elindulni. De nem megy az ám olyan könnyen. A csárdásnak se vége, se hossza. Nem csoda, hisz kiki a párjával járja, s jól tudja, hogy ha elmegy, jó ideig nem járhatja. Valahogy csak sikerül véget vetni a táncnak, s megkezdődik a búcsúzkodás. A rokonokat és jópajtásokat megcsókolják, a többi legénnyel, leánnyal kezet szorítanak. Közben természetesen még valami fontos mon-

Két széki ujonc a bevonulás napján
Madass László felv.

Az egyik csoport kivonulása
a faluból

A Kapus nevű helyen várják
egymást a csoportok. Az egyik
csoport legényeinek körtánca

Az egymásután érkező csoportok
nem keverednek össze

Bevonuló széki legények

danivaló akad. A cigányok már kétszer is belekezdtek egy indulóba, lassan elindultak, gondolván, hogy a legények is csak elindulnak, de azok bizony még mindig nem mennek, hiába csalogatják őket. Végül csak elindulnak ők is, lassan, ahogy eddig jöttek, elől a zenészek, ők szépen összefogózkodva s utánuk az édesapák. Most már az a három nős bevonuló is beáll a többi közé, akik eddig a feleségükkel jöttek a fiatalság után. Az otthoniak egy darabig még nézik a távozókat, az öregek lassan szétszélednek, a fiatalság pedig sorbaáll s énekelve vonul be a faluba.

Népi köszöntések Kalotaszegről és vidékéről. A református lelkészek újabban mindent megtesznek, hogy erdélyi magyar népünk körében meghonosítsák a *Békesség Istentől* köszönési módot. A népryelvkutatás szemszögéből nézve a dolgot, a lelkészek igyekeznek megváltoztatni falusi népünk régi, őseitől örökölt köszönési formáit. Minthogy nem tudni, mi lesz az eredménye ennek a törekvésnek, nem árt följegyezni egyebek mellett a népünk körében ma még dívó köszönési módokat.

Kalotaszeg és vidéke népryelvi térképének helyszíni gyűjtőmunkáját végezve, lejegyezgettem a népi köszönési formákat is. Zsobokon például kétféle köszönési mód dívik. Az öregebbektől a régi *Isten ágya (ágyom) meg!* köszönés hallható, a fiatal nemzedék viszont így köszön: — *Jó reggét (napot, estét, iccákát) aggyon Isten!* Az előbbit így fogadják: *Ágya meg az Isten kédet is!*, az utóbbira pedig így: *Aggyon Isten kédnek (kédeknek, magának, magiknak, neked, nektek) is!* Ugyanígy köszönnek Magyarlónán is: — *Jó reggét aggyon Isten! Aggyon Isten jó reggét!* vagy csak röviden *Aggyon Isten!* Az idősebbek itt is az *Isten ágyom meg!* és *Ágya meg az Isten!* köszönési móddal élnek szívesebben. Jákótelkén: *Jó reggét aggyon Isten! — Aggyon Isten jó reggét!* vagy *Aggyon Istem magának is!* Bádokban: *Aggyan Isten jó napot! — Aggyan Isten!* — feleli a köszöntött. Vagy: *Isten ágyom meg! — Ágyom meg az Isten!* Ha a mezőn dolgozók mellett halad el valaki, a rendestől eltérőleg köszön. Zsobokon: — *Isten ágya a munkájikat, magikat! — Ágya Isten a magikéval égyütt!* Magyarlónán: *Ágya meg az Isten a munkájikat s magikat is! — Ágya meg az Isten a magikét is az egisz világgéval égyütt!* Bádokban viszont így: *Isten ágya meg a munkát és az embereket! — Viszont kívánnjuk nektek is!* Jákótelkén: *Az Isten ágya még a munkájukat!* Vagy: *Az Isten segítje magokat a munkára!* Ha a háziak éppen asztalnál ülnek, ismét másképp köszön a belépő. Zsobokon pl. ilyen esetben így köszönnek: *Isten ágya meg a frustukikat (ebígygyiket, vacsorájikat), magikat is! — Ágya meg kédet is!* feleli a gazda.

MÁRTON GYULA

Egy eltűnt fejrmegeyi település: Lengyelkék. TOMAI LÁSZLÓ a múzeumi levéltárban folytatott kutatómunkája közben egy olyan elpusztult fejrmegeyi településre volt szíves felhívni figyelmemet, amelyet eddig nem tartottak nyilván az e területre vonatkozó munkák.

Lengyelkék neve először, meglehetősen későn, 1712-ben fordul elő a fejrmegeyi H o s s z ú t e l k é v e l kapcsolatos egyik birtokügyben ilyen szövegezésben: „az *Lengyelkeki* hataron az Ringville(en) (?) az hegy vegib(en) az G e r g e l l y f a i ut mellett“ (szántó) [Erd. Nemz. Múz. Jósika hitb. lt. Fasc. XXVII. No. 30]. Ez első említés után mintegy fél századig semmi nyom nem mutat rá arra, hogy itt — mint a szövegezésből sejthető — valóban külön településsel van dolgunk. Egy 1765-ből való, ugyancsak hosszútelki forrásból azonban megint ezt jegyezte ki Tomai: „H o s s z s z u t e l k i H a t á r

béli *Lengyelkéki Praedium*(an) levő Rátné Erdeje, vagy oláh nyelven Berkuretozj. (!)“ (erdő) [i. h. No. 27]. Egy ugyanez évből való másik forrás már egyenesen külön praediumként említi e települést így: „... Nemes Fejérvármegyében, à *Lengyelkéki Praedium*ban, ... Berku Retzoi nevezetű helyben...” (erdő) [i. h. No. 25].

Ebből a három adatból megállapíthatjuk azt, hogy az egykori erdélyi Fejér megye, ma Alsófehér megye területén a XVIII. században említenek egy *Lengyelkék* nevű praediumot. Ez arra mutat, hogy ott, ha nem is elpusztult falunak, de kisebb elpusztult vagy akkor már jelentéktelenné eső-kevényesedett településnek kellett lennie. Az, hogy ez kétszer Hosszútelkével kapcsolatban, illetőleg e község határán említették, csak arra követhetünk, hogy ennek határába olvadt bele. Az 1712-i forrás ama utalása alapján, mely a lengyelkéki határon lévő szántót a gergelyfáji út mellett valónak mondja, kétségtelen, hogy ennek az eltűnt településnek a Hosszútelkétől éppen északra fekvő Gergelyfája felé eső határrészen kellett feküdnie. Hogy pontosabban hol, azt részben az ezután előkerülő levéltári adatok, esetleg részben helyszíni ismeretek vagy éppen ásatások dönthetik el. A levéltári adatok előkerülése és a helyszíni kutatás egyaránt idő kérdése, hisz a kérdéses terület ma határainkon túl fekszik, s ott van Alsófehér megye levéltára is, ahonnan pedig fontos adatokat remélhetünk.

Mint hogy *Lengyelkék*et nem látom említve a középkori Fejér megye községei, illetőleg települései között,¹ valószínűnek látszik, hogy e település csak a középkor után, a XVI–XVII. századi nagy népiség-mozgalmak idején keletkezett. Nevével kapcsolatban még bátortalanul sem merem megkockáztatni azt az észrevételt, hogy ez a *lengyel* népnévvel és a helynevekben gyakori *kék* 'blau' színnévvel alakul, mert ilyenféle képzésre nem tudok más példát idézni. Még valószínűtlenebb lenne az a feltevés, hogy ez a *lengyel* népnév -ke kicsinyítő-képzős többszáma volna. Végeredményben tehát azt mondhatom, hogy a név eredetére nézve semmi biztosnak látszó vélekedést nem fejthetnek ki.

Budunus. A Kolozsvárral tőzsomszédos Szamosfalva mai helynév-anyagából GÁLFFY MÓZES szíves szóbeli közlése nyomán ismerem a címszóul felírt helynevet. Azért fordultam e név esetében kérdéssel a helyszínen ismerős GÁLFFY-hoz, mert történeti forrásokból már ismertem e helynevet. Előfordul ez már 1817-ben a kolozsvári református kollégium levéltárának egyik szamosfalvi összeírásában így: „In *Budunus*“ (szántó) / „In vuru Gyaluluj gya szupra *Budunus*uluj“ (ua.) / „Lá *Budunus* linge perou Csurgouluj“ (ua.). — Még 1841-ből is idézhetem e helynevet „La *Budunus*“ (ua.) alakban (Erdélyi Nemzeti Múzeum lt. Gr. Kornis lt.).

Az a körülmény, hogy e helynév jelzette területen ma is három-négy kút van, meg a község történeti helynévanyagának ismerete világosan rámutat arra, hogy hol kell e rumén helynév magyarázatát keresnünk. Az ide vonható történeti adatok a következők: 1747: „A *Bodonos* kuton túl“ (szántó) / „A *Bodonos* kut mellett“ (ua.) / 1747/1781: „A *Bodonos* Kutan túl az ország uttyán feljül“ (ua.) / „A *Bodonos* Kutan innen Szamosfalva felöll“ (ua.) / „Köves hágon le ereszkedvén a' *Bodonos* kut felé“ (ua.) / „A *Bodonos* kut mellett“ (ua.) / 1759: „A *Bodonos* Kut oldalán“ (ua.) / „a' *Bodonos* Pataka“ (Erd. Múz. Br. Henter lt. Vegyes csomó). 1764: „A *Bodonos* Kút Oldalár“ (ua.) / „A *Bodonos* Kuton fellyül“ (ua.) / „A Csorgon fellyül, vagyis a Bo-

¹ Vö. Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Település- és Népiség-történeti Értekezések 2. sz. Bpest, 1939.

donos tetőn“ (ua.) (Josintzi-osztozás ALBRECHT DEZSŐ tulajdonában). 1785: „tul a *Bodonos kuton*“ (ua.) / „A *Bodonos Kuton* innen“ (ua.) / „A Kőves hágón bé ereszkedvén a *Bodon kut* felé“ (ua.) / „tul a *Bodonos kuton*“ (ua.) (Erd. Múz. Br. Bornemisza lt. Főoszt. XXIX b. 20). 1793: „A' *Bodonos kútan túl*“ (ua.) (Uo. XXX. 23.). / „a' *Bodomosban* (!) a' Kőves hágón béereszkedve“ (ua.) / „a *Bodomos* oldalában“ (ua.) (Erd. Múz. Gr. Bánffy I. Nemz. lt.) / XVIII. sz. második fele: „A *Bodonosban*“ (sz.) (Erd. Múz. Br. Henter lt. Vegyes csomó). 1816: „A *Bodonosban*“ (sz.) / „A' *Bodonos Tetőn*“ (Uo. Br. Bornemisza lt. Főoszt. III. 32.).

Nem lehet kétséges, hogy az itt 1747-től magában vagy összetételekben felsorolt *Bodonos* ~ *Bodomos* helynév a mai rumén *Budunuș* és a magyarban ma szintén *Budunus* helynévalak előzője. A magyarban ugyanis van: 1. *bodon*, *bodony*, *bödön*, *bödöny*, *bödöny* 'abroncosos faedény, amelyben vizet, zsírt, vaját, túrót, stb. tartanak' (Szeged, Kecskemét, Visnya Somogy m.); 2. *bodon*, *bödön*, *bödöny* 'kiodvasodott, vagy kivájt faderékrész, amelyet kis kutakban víztartóul alkalmaznak' (Balaton mell., Ormánság, Sima Somogy m., Olaszfalu Veszprém m.); 3. *bödön* 'az egy fatörzsből vájt lélekvesztő la-dik' (Balaton mell.) (Tsz.) köznév. Ezek közül kétségtelenül a 2. jelentésű *bodon* köznév -s képzős származékáról, tehát magyar helynévalakulásáról van itten szó. E köznév megvan vagy megvolt Erdélyben is sok helyt. Így ismerek Háromszékből *Bodon* helynevet 1752-ből Gelencéről, 1744-ből Haralyról.¹ Szilágy megyéből Kucsóról van egy 1559-ből való adatom: *Bodon* (erdő) [PETRI MÓR, Szilágy vm. mon. III, 263 és 730]. Ez kétségtelenül olyan erdőt jelölhetett, amelyben kivájt faderékba felfogott forrás, *Bodonkút* volt. Hadadgyörteleken 1591-ben emlegetnek egy *Bodon kuth* nevű helyt (i. h. 473). Szilágybagoson van *Bodon-kút* nevű kút (i. h. 63). Ilyen helynevet említenek még Érkeserűn, Kisdobán, Magyarbaksán, Magyaroroszlón, és Zsibón² (i. h. I, 261, III, 63, 70, 327, IV, 843 és Nyr. II, 187). Somlyómezőn *Bodon* (Petri III, 542), Szilágybagoson és Tasnádszántón meg éppen *Bodonos* nevű helyt emlegetnek (i. h. III, 63, IV, 668). Ez utóbbi helynévalakot egyébként ismerjük a bihari Pocsajból is (Nyr. IX, 526). Désen ma is van egy *Bodonkút* nevű kút; ezt 1693 tájától emlegetik.³ Gyermekkoromban ez még, ha nem is kivájt faderék segítségével készült, de legalább fával bélelt kút volt; ma nem tudom, milyen. A *bodon* ~ *bodony* és *bodom* köznév ma is ismeretes a Szamosfalva közelében fekvő Kalotaszegen. Az innen ismeretes adatok közül csak egy néhányat említve, idézhetem Magyar-gyermónostorról 1757-, 1765- és 1803-ból a *Bodonos* helynevet. *Bodonoskútat* ismerünk Bánffyhunadról (1719), Farnasról (1756), Kalotaszentkirályról (1715), *Bodonoskútat* pedig Gyerővásárhelyről (1882) és Magyargyermónostorról (1818); az előbbi helyen a jelenkori gyűjtés során GERGELY BÉLA feljegyzett *Bodomost* is. Érdekes ez az 1864-ből Nagypetriről való adat is: „*Bodonos* olahul la Burtuke egy udvas fával el latott kúttól kapta nevét.“⁴ A *borta*: *burtuka* ugyanis (az előbb fel-

¹ Vö. Bogáts Dénes: *Háromszéki helynevek*. Emlékk. a Székely Nemz. Múz. 50 évfordulójára Sepsiszentgyörgy, 1929. 60.

² A zsibói adat a XVII. század elejéről való (Petri IV, 843.).

³ Az adatokat l. tölem: Décs helynevei. ErdTudFüz. 101. sz. 17.

⁴ Az adatokra nézve l. tölem *Kalotaszeg helynevei*. I. Adatok. Kolozsvár, 1942. Helynévmutató és „A kalotaszegi helynévanyag vizrajzi szókinese“ című dolgozatot (Kolozsvár, 1942. 8.—10. Az Erdélyi Tud. Intézet kiad.) — Megjegyzem, hogy 1944. januárjában feljegyeztem a *bodon* köznévet az előbb felsorolt jelentések közül a 2.-ban a kolozsmegyei Választón is.

sorolt jelentések közül a 2.-kal) a vegyes magyar-rumén lakosságú erdélyi terület sok pontján ruménból magyarba átkerült kölcsönszó.

Ez utóbbi esetben a rumén lakosság nem vette át, hanem azonos szemlélet alapján nevezte el, vagy esetleg fordította le a *Bodonos* helynevet *Bur-tuka*-nak. Szamosfalván azonban átvette magát a helynevet, de magánhangzó-állományában átalakította. Az *o : u* megfelelésre a magyarból ruménebe át-került szók közül sok példát idézhetünk; ime: *asztalos: astăluș*,⁵ *bolond: bolund*, *csúfol: ciufulește*, *dohányzik: duhănești*, *fojt: fuituiesc*, *fuituie*, *hordó: hurdăuu*, *kostol: costulesc*, *cuștuluesc*, *cuștului*, *cuștuli*, *koszorú: cusurău*, *nyomorék: nîmuric*, *okos: ocușă*, *torony: torumbu*, *vályog: vaiugă*.⁶

A történeti adatok, a helyszín és a magyar-rumén helynévkölcsönzések hangtörténetének ismerete alapján kétségtelen, hogy a mai rumén *Budunus* helynév egy előbbi magyar *Bodonos* átvételével keletkezett. A Szamosfalván ma a magyaroktól is használt *Budunus* helynév-alak, mint az nagyon gyakori, visszakölcsönzéssel került bele a szamosfalvi magyar helynévkincsbe. Ez, tekintve Szamosfalva lakosságának mai népi megoszlását, egyáltalában nem feltűnő.

Halombok ~ Halambak. A Borsavölgy helynévtörténeti viszonyaira irányuló levéltári kutatásaim során, már több mint egy évtizede, ráterelődött figyelmem e völgy legnagyobb községe, Kolozsborsa helyneveinek a magyar és rumén helynévkölcsönzések és visszakölcsönzések szempontjából rendkívül érdekes történeti helynévanyagára. Mikor aztán 1941-ben az Erdélyi Tudományos Intézet e területet választotta ki első kutatási területéül, a szabad kutatási lehetőségeket felhasználva, a történeti adatok után összegyűjtöttem e falu határának élő helyneveit is. A sok érdekes adat közt¹ az első pillanatra feltűnt a magyar nyelvkalauzaim ajkáról lejegyzett és címszóul írt két helynév-alak, valamint e kettőnek rumén változata, a *Holumburî ~ Holumburîle*. — E két alak-pár magyarzatához részint a rumén szókölcsönzések analógiás esetei, részint meg maguk a borsai történeti helynévadatok segítenek hozzá.

MÁRTON GYULA éppen újabban mutatott rá, hogy az erdélyi rumén népnyelvi *torumbu*, *-urî*² 'torony' köznéve a magyar határozóragos *toronyból ~ toromból*(l) vagy *toronyba ~ toromba* köznévből tévesen kikövetkeztetett alanyeset.³ A magyarból ruménebe ragos alakban átkerült szók között tárgyragosak is vannak (vö. *but* < m. *bút*, *căput* < m. *kaput*, *tărhat* < m. *terhet*, *tărcat* < m. *tarkát*, *valost* < m. *választ* (L. még DRĂGANU MIKLÓS, Dacoromania IV, 753–4 és MÁRTON, i. h.). Egy magyar ragos *Halomba ~ Halombú*(l) helynévalakból való alakulást tehát már ez analógiák figyelembevételével is lehetők tarthatunk.

Ha azonban tovább menve megvizsgáljuk Kolozsborsa történeti helyneveit, köztük kétségtelen bizonyítékokra találhatunk a *Halombok: Halambak* ∞ r. *Holumburî: Holumburîle* alakpár magyar eredetére vonatkozólag. 1621-től a XVIII. század legvégéig kimutatható a *Halomnál, Halom alatt*

⁵ A félkövérrrel szedett hangon van a nyomaték.

⁶ Vö. Márton Gyula: *A román nyelvveltség első három kötetének magyar eredetű anyaga*. Kolozsvár, 1942. 42. l. (Az Erd. Tud. Int. kiadása.) — Márton adatait céljaimnak megfelelően nem egyszer szerkezetből kiszakítva idézem. A magyar és rumén adat közé : tettem.

¹ Ezeknek néhányáról már előbb írtam a Melich-emlékkönyv 363. kk.

² Az Erdélyi Tud. Int. évk. 1940–41: 152. és kny. A félkövérrrel szedett hangon van a hangsúly.

³ I. h. 36. Az ilyen ragos eredetű alakok gyakoriságára nézve l. még tőle MNy. XXXVII, 112 és tőlem MNy. XXX, 166, XXXV, 112; *Néres-Szásznyires... helynévtört. adatai*. EM. 1937: 31 és ErdTudFüz. 91. sz. 33. Melich-emlékek. i. h.

helynév; bár erre gyűjtésben mintegy tíz adat van, a történeti forrásokból kiírt határolásokból úgy látom, hogy ezeknek egyike-másika nem vonatkozatható arra a területre, melyre a *Halombok* és társai vonatkoznak. De már például az 1754-ből ismert „Az *Halomfaron*“ (szántó) adat csaknem kétségtelenül e terület végén, f a r á n lévő hegyrész neve lehetett, annak a résznek neve, amelyet ma *Hetyfarnak* nevez a borsai magyarság. A XVII—XVIII. századból már van három olyan helynévi adat, mely erre a területre vonatkozik; íme: XVII. sz. második fele: „Az *halmoknál*“ (szántó) | 1768: „A *Halmonkon* alol a *Hegy farkánál*“ (ua.) (Múz. Br. Bánffy lt.) | 1789: „az *Halmonk* alatt“ (kaszáló) (Erd. Nemz. Múz. Gr. Gyulai — Gr. Kuun lt.) Volt azonban a határ más, bár közeli részén is hasonló nevű hely; erre vonatkozik a következő két adat: 1768: „A' *Csobájba* a' *Halmok* között“ (szántó) | 1796: „Az also *Csobájak* a' *halmok* között“ (ua.) (Múz. Br. Bánffy lt.) Mint-hogy az említett két századból való számos adat alapján bátran feltehetjük, hogy a magyarban a kérdéses területnek váltogatva *Halom* és *Halmok* alakja volt, a *Halomba* helyhatározó ragos alakból elvonhatott a borsai ruménség egy **Holomb*, illetőleg határozott alakban **Holombu* alakot. Hihető esetleg az is, amit a *torombu* esetében MARRON tett fel, hogy t. i. a helynévnek -ból, népnyelvi *bú(l)* ragos alakjából vált ki itt is a *Holombu* alak. A magyar *Halmok* hatására aztán a borsai rumének is ellátták az így keletkezett helynévalakot a többesszám -uri (*urí*) ragjával. Ezért mutathatók ki már a történeti forrásokból a következő adatok: 1733: „La *Holombur*“ (szántó) | „La *Horumbur*“ (!ua.) (Erd. Nemz. Múz. Gr. Bánffy I. Nemz. lt.) | 1747: „La *Holombur*“ (ua.) (Orsz. Lt. Gr. Teleki lt. Földváry oszt.) | 1792: „La *Holombur*“ (ua.) (Erd. Nemz. Múz. Br. Bánffy Zsigmond conscr.). De ezért van a borsai rumén helynévkincsben ma is *Holomburí* ~ *Holomburile* alak. Hogy kezdetben az egyes számú helyhatározó ragos alakból kikövetkeztetett helynév-alak váltakozott az előbbi idézett -urí többes raggal ellátottal, arra nézve három XVIII. századi alakot is idézhetek; íme: 1747: „La *Holomba*“ (szántó) (Orsz. Lt. Gr. Teleki lt. Földváry oszt.) | 1793: „In Dosz gvin Sosz gye *Holomb*“ (ua.) | „Szubt *Holomb*“ (ua.) [Erd. Nemz. Múz. Gr. Mikó lt.].

Egyébként arra, hogy a magyar többes számot a rumén népnyelv a maga alaktani jelével fejezi ki, tehát mintegy lefordítja, idézhetek két adatot a szolnokdombokai Szásznyíresről: m. *Delek* ~ r. *D'ílakurí*, m. *Holdak*: *Hódak* ~ r. *Holdukurí* (Erd. Múz. 1937: 31, 139, 144 és Erd. Tud. Füv. 91. sz. 33, 47, 52). Itt azonban még érdekesebb az eset, mert a rumén a magyar többesszámú alakot látta el a rumén határozatlan többes -urí jellel. Az efféle azonban a rumén helynévkölesönzések terén egyáltalában nem szokatlan dolog (L. előbb a 2. jegyzetben idézett helyeken).

A címszóul írt magyar helynévalakokat tehát úgy magyarázhatjuk meg, hogy a XVIII. század folyamán nagyon megszaporodott, s ma a falunak mintegy nyolevan százalékát tevő borsai ruménségtől a megfogyatkozottságában levő magyarság gyakran hallotta a *Holomburí* ~ *Holomburile* alakot. Minthogy pedig a magyarság keresztül-kasul való összeházasodás miatt érthetően kétnyelvű, sőt nagyon sok borsai magyar immár jobban beszéli a rumén nyelvet, mint a magyart, a rumén többesszámú **Holomburí* ~ *Holomburí* alakból a rumén többesjel magyarral való helyettesítése révén keletkezett a *Halombok*, illetőleg magánhangzóhasonulással (a borsai magyar népnyelv amúgy is *a-zó!*) a *Halambak* alak.

Bár kétségtelen, hogy az itt vizsgált példa a magyar-rumén kölesönzésnek, illetőleg visszakölesönzésnek nem mindennapi esete, mégis csak helynévgyűjtésünk viszonylagos csekélysége miatt nem tudunk egyelőre az ilyen jelenségre a fentieknél több példát idézni.

Kipőgy. A kalotaszegi Nagypetri 1942-ből való helynevei között jegyezte le GERGELY BÉLA e nevet egy szántóföld neveként (l. tölem Kalotaszeg helynevei, I. Adatok, 306). A név a falu jelentős rumén lakosságának ajkán *Pe Kipeđ* (olv. Pē Kipēgy) alakban él.

E helynév nem lehet más, mint az 1891-ből közölt *Képvölgy* helynév¹ népnyelvi *Kipvőgy* alakjának értelmetlenné vált formája. Az *i-ző* kalotaszegi népnyelvben a *kép* köznévvel alkotott *Képvölgy* helynév előtagja *kíp*-nek, az utótag meg a népnyelvben *völgy* > *vőgy* változással *vőgy*-nek hangzott. Ez a *Kipvőgy* kerülhetett át a ruménbe *ö : ë* hanghelyettesítéssel *Kipved* alakban. Minthogy azonban ez a ruménben értelmetlen volt, az amúgy is egymáshoz közeli helyen képződő kétajkós (bilabialis) *p* + ajak-foghang (labiodentalis) *v* hangcsoport egybeolvadt, s így alakult a mai rumén *Kipeđ* illetőleg előljáróval *Pe Kipeđ* 'a Képvölgyön' helynév. A faluban többségben lévő ruménség ajkáról aztán a falu magyar lakossága többször hallhatta az újabb rumén *Kipeđ*, mint a régebbi magyar *Kipvőgy* alakot. Így a rumén helynév-változat hatására a magyarban is *Kipőgy* alakult. Megjegyzem azonban, hogy elősegíthette ez alakulást az a hangtani helyzet is, amelyre előbb, a rumén helynév-alak elváltozása okának megvilágításakor rámutattam.

Kortoris ~ Kurturis. A nádasmenti Egeres rumén helynevei között jegyezte fel GERGELY BÉLA e két helynév-változatot mint a magyar *Körtéjes* helynév rumén megfelelőjét (erdős, kaszálás területre vonatkozó helynév).

A rumén helynévalakok magyar eredete nem kétséges; a magyar helynévből valóban alakulhatott ilyen két, a ruménben egyébként értelmetlen helynévalak, míg a magyar emeből nem keletkezhetett. A magyar helynév a mai *körte* (~ *körtve*) szó régebbi *körtély* (~ *körtvély*) alakját őrizte meg. A magyar alakra több történeti adatunk van. Előfordul már 1669-ben így: „a *Körtövelyis* oldalban“ (szántó) | „*Körtövelyes* mellett“ (ua.) | „*Körtövelyes* bérczin“ (ua.) | „*Körtövelyesben*“ (ua.). A későbbi adatok ezek: 1738: „*Körvejes* (!) Völgy nevű hely“, 1773: „A *Körtvélyesben*“ (ua.). 1891: „*Körtélyes*“ (l. tölem Kalotaszeg hn. 190 kk.). Az ilyenféle helynév-alakok természetesen nemcsak Kalotaszegen (vö. i. h. Helynévmutató), de az egész magyar nyelvterületen közönségesek.

Az első szótagbeli magyar *ö*: rumén *o* (~ *u*) hangmegfelelés a ruménben ismeretlen *ö* hang helyettesítése révén került bele a rumén helynévbe; az utolsó két szótag az elalaktalanodásnak olyan fokát képviseli, ahol már szabályos változásról, illetőleg megfelelésről nehéz beszélni. Mégis megjegyzem, hogy a *Kortoris* második szótagbeli *o*-ja illeszkedéssel könnyen magyarázható, az utolsó szótag *i*-je meg az 1699-i első adat segítségével érthető meg, ha csak ezt az alakot, tekintettel a többire, nem kell a forrás leírójától származó elírásnak tartanunk.

Köhögy. A kalotaszegi Magyarókerke helynevei között 1941 nyarán jegyeztem föl e helynevet egy sziklás erdős hegy neveként. Az alatta elterülő kaszálás részt ugyanekkor „*Köhögy* alatt“, a hegyoldal felső, sziklacsipkészetű részét „*Köhögy* éle“, a sziklavonulat végét „*Köhötyfarka*“ néven hallottam emlegetni (vö. Kalotaszeg hn. 97, 98, 100). A helyszín ismerete alapján nem nehéz a címszóul írt helynevet értelmezni: világos, hogy itt egy *kő*+*hegy* összetételű helynévről van szó. Ennek bizonyosságául idézhető ugyane

¹ Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Bp., 1892. 17. — A forrás rövidítését feloldottam.

község határáról 1737-ből „A *Kő hegy* farka alatt“ történeti adat (i. h. 92); 1880 körülről „*Kőhegy*“, 1891-ből „*Kőhegy* a(latt)“ helynevet említenek (i. h.). Ebből a két késői adatból arra következtethetnénk, hogy a *Kőhegy* > *Kőhőgy* változás, tehát egyrészt az első szótagbeli *ő* megrövidülése, másrészt meg a második szótagbeli e (ë) > *ö* változás az utóbbi fél század alatt ment végbe. Ez azonban nem kétségtelen, hisz a két utóbbi helynévalak olyan forrásból származik, melynek feljegyzőiről feltételezhető, hogy az akkor már *Kőhőgy* ∼ *Kőhőgy*-nek hangzó helynevet irodalmiaskodó alakban jegyezték fel.

Magának az utótagnak *hőgy* > *hőgy* változását nem *ö*-zéses jelenségnek kell tekintenünk, mert hiszen a magyarókereki népnyelv nem *ő*-ző; itt az előreható ajakhangú (labialis) illeszkedés egyszerű példáját figyelhetjük meg. Az első szótagbeli *ő* > *ö* változás alighanem az összetett helynévnek ilyen illeszkedett alakjában az összetétel elhomályosulásával következett be. Kalotaszeg és vidéke népnyelvi térképének gyűjtése közben GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA több helyt is megfigyelt a vegyes, magyar-rumén lakosságú faluk magyar népnyelvében ilyen rövidülés felé hajló mennyiségi változást; ilyen megfigyelést természetesen magam is éppen eleget tettem.

Liderkő. A Kolozsvár közelében lévő Méra határából e helynévre vonatkozólag a következő adatokat idézhetem: 1766 körül, 1768: „A' *Lider kő* alatt“ (szántó). 1864: *Liderkő*. 1941: *Liderkő* (ua.) [vö. Kalotaszeg hn. 241—2, 244, 246]. Kétségtelenül ugyanennek a Magyaránadás felé eső határhelynek folytatása lehetett a nádasi határban az a hely, melynek nevét csak történeti forrásokból ismerem; az 1941-i helyszíni gyűjtés alkalmával GERGELY BÉLA már nem jegyezte fel itt, csak Mérán (l. előbb). Magyaránadás helynevei között a következő adatokat olvashatjuk: 1671: „*Liderkeő* Tetön egi darab mera fele“ (szántó). 1698: „*Lidérkő* Tetön“ (ua.) [i. h. 222]. Ez utolsó adatból arra következtethetünk, hogy e helynév eredeti alakja *Lidérckő (∼ *-kű*) lehetett, azonban a *rck* mássalhangzó-kapcsolatból, amint az gyakori hangtani jelenség, a középső hang kiesett. Ez annál is inkább megtörténhetett, mert hisz e mássalhangzó-csoportnak mindenik hangja a képzés helye tekintetében a szájpaddlás alveolaris—mediopalatalis területe között, egymáshoz tehát elég közeli szájpaddlásrészen képződik és így a mássalhangzócsoporthoz egyik hangjára nézve jellegzetes beszélszervi állás az ejtés folyamán könnyen el is sikkadhat. A *Lidérckő > *Lidérkő* > *Liderkő* helynév eredetileg olyan hely lehetett, amellyel kapcsolatban valamilyen *lidérc*-hiedelem élt. — A mérai helynév 1941-ben feljegyzett alakjának utótagjában a *kű* a kalotaszegi népnyelvben nagyon gyakori zártabb hangzós alak az irodalmi és köznyelvi *kő* helyett.

Mozsdaj ∼ **Muzsdaj.** A Kolozsvárral tőzsomszédos Szucság határában 1754-ben egy *Mosdaj* (olv. Mozsday) nevű erdőt emlegetnek [Kszg. hn. 253]. Ez kétségtelen csak alakváltozata, esetleg csak elírásból eredő formája annak a helynévnek, amelyre nézve im ezeket az adatokat sorolhatom fel: 1628: „*Musdaly* oldalan“ (erdő) / „az *Musdaly* alatt egj kis szakadek“. XVII. sz. második fele: „az *Musdalyon*“ (ua.). 1732: „Poganykut berzen *Musdaly* nevezetű erdő.“ 1765: „*Musdallyan*“ (ua.). 1809: *Musdajos* (ua.) 1941: *Muzsdaj* (ua.) [i. h. 253 kk.]. Ugyanez a helynév előfordul még a kalotaszegi Zsobokon is: 1813: „A' *Mu'sdaj* megett“ (ua.). 1868: *Muzsdaj* ∼ *Musdaly* (szántó) [i. h. 323, 325].¹

¹ A kefelevonatok javítása közben látom, hogy Szucság határában már jóval előbb, 1504-ben is említenek *Muzsdal* nevű erdőt [vö. Csánki V, 417].

Az a helynév, amelyre itt adatokat soroltam fel, a *muzsdal* $\sim$ *muzsdaly* köznévvé alakult; ez egyesek szerint a *Quercus conferta* Kit. magyar neve; egy szatmármegyei feljegyzés szerint ott a kocsánytalan tölgyet (*Quercus sessiliflora* Sm.) nevezik így. Szilágy megyében a *muzsdáj-fa* 'egy tölgyfaj neve'.² — A régiségből a következő adatok idézhetők: 1412: Duo surculi arborum *Musdal* et *quercus*. / Due arbores *Musdal*. 1413: quatuor arbores que *musdal* vulgariter dicerentur [OkISz].

Hogy a szucsági helynév is ezzel a köznévvvel alakulhatott, arra az alaki megfelelőesen túl felhozható az is, hogy Kolozsvár vidékén legalább is a XVIII. század végén ismert volt e fanév. Az Erdélyi N. Múzeumnak egyik osztozó-levelében, mely gr. Csáki Katalin férj. özv. gr. Bethleni Bethlen Miklósné és gr. Haller János osztozkodását örökítette meg, ezt olvastam: „mind a' Szent Lászlói, mind a Kis Fenesi, mind pedig az Oláh Totfalusi Határokon tanáltato Szálás, Makk termő, Tölgyes, Cser, Bükk, *Muzdáj* és más egyéb féle fákkal telyes, elegendes s alábbvaló Bokros Erdők“ [ENMúz. Jósika hitb. Fasc. XXIX. No. 24]. Itt azonban érdekes, hogy a *muzsdajt* a tölgy, cser és bükk mellett mint külön fa-fajtát említik; aligha lehetett tehát a *muzsdaj* itt Kolozsvár környékén valamely tölgyfajta neve. Hogy melyik fát nevezhették így, azt e szöveg alapján természetesen nem tudjuk eldönteni.

Maga a *muzsdaly* köznévv, mint legutóbb N. SEBESTYÉN IRÉN is kimutatta, hihetőleg finnugor eredetű: az ősmagyar **musta-* szótőnek zöngésüléssel keletkezett *muzsda-* alakjából *-l* $\sim$ *-ly* kicsinyítő képzős származék. A **muzsda-*: *muzsdal* között tehát olyan a viszony, mint a *szug* $\sim$ *zug*: *szugoly* $\sim$ *zugoly*, *fiú*: *fial* 'fiueska', *körtve*: *körtvély* (*körte*: *körtély*) és társai között. A magyar **musta* > *muzsda* pontos megfelelője a lappból mutatható ki *miesta*, *miestaga* alakban [vö. SEBESTYÉN, i. h.].

A szucsági és zsoboki *Muzsdaj* $\sim$? *Mozsdaj* helynévben tehát egy finnugor eredetű, a köznyelvből már kiveszett szavunk emlékét tartották fenn az oklevelek, és azt őrzi benne a két falu lakossága ma is.

Valkút. B á n f f y h u n y a d helynévanyagában 1792-ből ismerünk egy „*Valkút* elein“ adatot. E helynévnek nyilván *Valkút*-nak olvasandó első fele összetett. Minthogy ugyanis e helynév társaságában ugyanebből az évből „A Valkói tserén“ helynév is előfordul, ebből nyilvánvaló, hogy a *Valkút* helynév előtagjában is a (Magyar) Valkó községnév rejtőzködik. A helynév előbbi alakja tehát **Valkóút* vagy **Valkiút* lehetett; a *Valkó* községnévből *-i* birtokképzővel alkotott melléknévalak Kalotaszegen ugyan leggyakrabban *valkai* (*valkaji*), újabban *valkói* (*valkóji*), de ismerek ugyanonnan *Valki* családnevet is. Ez olyféle alakulás, mint a köz- és irodalmi nyelvben is használatos *Fehéregyháza*: *fehéregyházi*, *Fiátfalva*: *fiátfalvi*, *Zetelaka*: *zetelaki*, *Mogyorókereke*: *mogyorókereki*, vagy a Nagybánya vidékén hallható *Bánya*: *bányi* és társai. — **Valkóút*- vagy **Valkiútnak* egy Magyar-Valkó felé vezető, vagy esetleg egy *Valki* nevű birtokos területén átvezető utat nevezhettek. E két alakból aztán hangüremgszüntető hangkivetéssel lett az 1792-ből idézett alak, így: **Valkóút*: **Valkiút* > *Valkút*. Az ilyen jelenség a kalotaszegi helynévkincsben elég gyakori.

² Az adatokra nézve I. N. Sebestyén Irén: *Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben*. Finn-ugor Ért. 7. (szerk.: Zsirai Miklós). Bpest, 1943. 40. kk.

Vinitis ~ Vinyityis. A szolnok-dobokamegyei Gőc 1834-ből ismert helynevei között egy „In *Vinitis*“ alakú szántót találok; kétségtelen, ugyanennek a helynévnek csak alakváltozata az ugyanabban a forrásban előforduló „La *Vinyityis*“ szántó-név is (Erd. Nemz. Múz. Gr. Bánffy I. Nemz. lt.). Mindkét alakváltozat a forrásban rumén *in*, -ban, -ben' illetőleg *la* -nál, -nél' előljárás alakban szerepel; ez kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az öszseírők mindkettőt rumén ajakról jegyezték le.

A helynév azonban nem rumén eredetű. Ha utána nézünk Gőc helynevei között, még 1898-ban is látunk egy *Venyigés* helynevet. Ez azonban kétségtelenül ilyen alakban csak irodalmiaszkodó írásmódra való törekvésből került bele a forrásba (vö. Szolnok Doboka vm. mon. III, 552). Kézírtatos helynévgyűjteményben ugyanis a következő adatokat találok: 1742: az *Venyikes* (Uo.). 1764: „*Venikésben*“ (szántó) „a *Venikés* Patakán“ (ua.) [Uo. Bánffy Farkas conscr.] 1785: „A *Venikésben*“ (uo.) [I. h.]. A magyar helynév a magyar *venyige* '1. galy, ág, vessző; 2. szőlővessző' köznévről régebbi *venike ~ venyike* alakját örizte meg. A *venike*-névnek a ma már csaknem teljesen kipusztult gőci magyarság nyelvében lehetett **vinike*, illetőleg képzős alakban ez *i-zó* népnyelvben (a Mezőség jellegzetesen *ízó* területén fekszik ez a község!) **vinikis > *vinikis ~ *vinyikis > *vinyikis* alakja is.¹ Ennek bizonyosságául idézhetem, hogy az ugyane megyében, Gőctől nem messze lévő Szásznyires helynevei között is akadunk egy ma *Vinyikés*-, ritkábban *Venyikés*-nek ejtett helynévre; különösen ez utóbbi azonban kétségtelenül csak a köznyelvi *Venyigés*-felé közeledő népnyelvi alak, hisz 1898 körülről ugyanennek a helynévnek ismerjük *Vinyikis* alakját is [EM. 1937: 265 és ErdTudFüz. 91. sz. 72]. Valószínű, hogy a gőci helynévnek is volt ilyen *Vinyikis* alakja. Ebből aztán a jésítő közép-erdélyi rumén népnyelvben a *k* jésülése révén könnyen lehetett *Vin'ik'is* is. Bár magam az előbbi alakulás-folyamatot tartom elfogadhatóbbnak, lehet egy lényegében ugyanilyen jellegű változás eredményének tekintenünk az 1834-ben feljegyzett *Vinyityis ~ Vinitis* helynevet akkor is, ha a következőkre gondolunk: Az eredetibb *Venikés ~ *Vinikis* helynévnek *k:t* zárhangcserével alighanem a ruménben keletkezhetett az 1834-ből bizonyítható *Vinitis* alakváltozata, ebből meg ugyancsak jésüléssel a *Vinyityis* helynévalak. A *Venikés ~ Venikis < Venikis* alakban az *n* jésülése végbemehetett a magyarban a köznyelvi *venyige* alak hatására vagy attól függetlenül a középerdélyi rumén népnyelvben nagyon erősen érvényesülő jésítő folyamat eredménye, tehát visszakölcsönzéssel keletkezett helynévalak is lehet.

Mindenesetre kíváncsiak lehetünk, hogy a csekélyszámú gőci magyarság meg a ruménség megörizte-e máig is, és ha igen, milyen formában örizte meg e helynevet. E kérdésre a — reméljük — rövidesen folytatódó mezőségi helyszíni kutatások adják meg a feleletet.

Virvigyeszka. E különös alakú, talányos helynevet JANKÓ JÁNOS Kalotaszeg helyneveit is közlő néprajzi tanulmányában látom felsorolva az almásmenti Nagy- vagy Váralmás helynevei között így: „Czód, (vagy Virvi-

¹ A *venyige* köznévről a régiségből *venyike ~ venike ~ vinyike ~ vinike* alakja mutatható ki [NySz., OklSz.]; az erdélyi magyar népnyelvből a *venike* (Háromszék) ~ *venyike* (Zilah) ~ *venyike* (Nyárad mell.) ~ *vinike* (Hétfalu, Brassó vm.) ~ *venyige* (Szilágysomlyó) alakot idézhetni [Tsz.]. A magyar nyelvterület más részeiről ismert alakok közül a helynév magyarázattal kapcsolatban érdekes a tokaji *vinyike* alak [Tsz.]. Ez kétségtelenül Erdélyben, és éppen a Mezőségen is élhet, illetőleg élhetett, csak nincs reá adatunk. — A *venyike* köznévről alkotott helynevek egyébként elég gyakoriak Kalotaszegen is (l. Kalotaszeg hn. Mutató).

gyeszka)“ [i. m. 16]. A felsorolás teljesen értelmetlennek látszik már a () elé került, miatt is. Ha a ()-t elhagyjuk, a „Czód vagy Virvigyeszka“ felsorolás már valamennyire nyomra vezet; így már sejtethetjük, hogy itt egy *Códeszka* vagy *Virvigyeszka* kettős nevű helyre történik utalás. Az első nevet egészen könnyen értelmezhetjük: ez a Váralmással tőzsomszédos *Cold* falu nevéből és az *észak* 'északos oldal' köznévi népnyelvi változatának birtokragos alakjából keletkezett összetett helynév; így e határrész név a *Cold* felé eső völgynek északos oldalára vonatkozott. Megjegyzendő, hogy ugyanitt 1864-ben említenek „*coldi verőfény*“ nevű helyet is, tehát bátran lehetett *Códeszka-nak nevezett hely is, habár a történeti forrásokból máshonnan mindeddig nem tudom ezt a helynevet a JANKÓ 1891-ből való egyetlen adatán kívül kimutatni [Vö. Kalotaszeg hn. Mutató].

Ilyenformán a kettős, párhuzamos helynév másika, a *Virvigyeszka* is egyelőre legalább két tagra bontható; az *eszka* itt ugyanolyan népnyelvi alak, mint amilyenre előbb is utaltam. De az előtag is összetett. Egy 1864-ből való forrásban ugyanis ezt olvasom: „A bábonyi fordulóhoz tartozik még az u. n. *Coldi völgynek* észak része¹ vagy oldala, részletei: *vér-völgy észka* román neve *Mesztacia* (erdő, szántó), *Székesáj*, hihetileg székesalj (kaszáló, szántó), *Ambrus*...“ (uo.). Ebből az idézetből világos, hogy a *Virvigyeszka* helynév előtagja is összetett helynév, benne a *Vér-völgy* alakatlanodott el. Minthogy a tágabb értelemben vett Kalotaszeg e részének magyar népnyelve jellegzetesen *i*-ző, egészen szabályszerű volna egy itt jelentkező *Virvögy helynév,² ebből meg előreható hasonlással könnyen érthető a *Virvögyeszka > *Virvigyeszka* helynév összetett előtagja is. Szinte elkerülte figyelmemet, hogy a *Virvögyészka(e)* helynévnek 1941-ben lejegyzték *Vír-vögyészka* alakváltozatát is. Ennek előtagja nyilván hátraható *i* > *ü* hangváltozás, az utótag (*észka*) véghangzója pedig előreható hangváltozás eredményeként csaphatott át a magas hangrendbe.

Bár a helynév magyarozatával kapcsolatban fennebb, 1864-ből idézett szövegből nyilvánvaló, hogy a magyar *Virvögyészka* helynévnek volt párhuzamos román alakja is, nem járhatok távol az igazságtól, ha megkockáztatom azt a vélekedésemet, hogy az almási rumenség a román helynévalak mellett használta ritkábban-gyakrabban a magyar helynévalakot is, és így alighanem ez is közrejátszott a magyar helynévváltozat elalaktalanodásához.

Zimola, JANKÓ JÁNOS *Kalotaszeg magyar népe* című művében *Magyarbikal* helynevei között 1891-ben említi a címszóul írt helynevet [i. h. 16]. Ugyanezt egy réti neveként feljegyezte 1941-ben Józsa GERŐ is [l. Kalotaszeg helynevei 71–2]. A helynévre sem e község határának területéről, sem Kalotaszeg más pontjairól nincs egyetlen útbaigazító adatunk sem. Mégis ez első pillanatra értelmetlennek látszó nevet könnyen megmagyarázhatjuk, ha Erdély és a magyar nyelvterület más pontjainak helynévanyagát is tekintetbe vesszük.

Az Erdélyi Tudományos Intézet borsavölgyi kutatómunkája során 1941-ben Kide helyneveinek gyűjtögetése közben jegyeztem fel az *Imala* nevet egy nagyobb, enyhén menedékes szántó- és kaszáló-terület neveként; e terü-

¹ Magam ritkítottam; a rövidítéseket is magam oldottam fel.

² A tőzsomszédos Kispetri határán *Józsa Gerő* 1941 nyarán jegyezte is le egy ilyen nevű szántót [Kszg. hn. 292.]. A Kalotaszeg nádamenti részén fekvő *Méra* határán ugyanezt jegyezte fel *Bergely Béla* [i. h. 246.]. Ez utóbbi község határáról azonban ismerjük 1766 tájáról „*A Vér-völgy* alatt“ (szántó) és 1768-ból „*A Vér-völgy* alatt“ (ua.) történeti helynév-adatot [i. h. 241–2.].

let Kidének Csomafája felé eső részében éppen a határszélen van. Ma nevezik *Imaláb*-nak is; ez az alak azonban csak nyilván téves elvonással a gyakran hallott, illetőleg használt *-ba, -ban* határozóragos alakból keletkezett népetimológias forma. Maga az *Imala* helynév kétségtelenül az *Imola* alakváltozata; a kidei népnyelv ugyanis *a*-zó és így amaz szabályszerű forma ez utóbbiból. Hogy ez így van, mutatják e helynévnek kéziratban lévő gyűjtéséből kijegyzett alábbi adatai: 1724: Az *Imolaban* (szántó). 1770: Az *Imoláb(an)* kaszáló. 1805: az *Imola* nevű helyben (ua.). 1807: Az *Immolá-ban*(!). 1828: az *Immolában*(!) (szántó, bokros hely).

Erdélyre vonatkozó nagy helynévgyűjteményem rendezetlen cédulaanyaga miatt, sajnos, nem tudom felsorolni összes ide tartozó okleveles adataimat; csak egy néhányat tudtam előkeríteni. A legrégebb *Imola* helynevet 1583-ból a háromszéki Bikfalváról ismerem (vö. BOGÁTS DÉNES: Háromszéki helynevek. A Székely Nemz. Múz. Emlékk. Sepsiszentgyörgy, 1929. 57). Ugyaz a forrás 1650-ből Ikafalváról, 1698-ból Lemhényből való *Imola*-t említ [i. h. 61, 64]. Futásfalváról 1760-ból ugyancsak BOGÁTS *Imolahát*, Ikafalváról meg 1800-ból *Imolamező* nevű helyet ismer [i. h. 60—1.]. Más forrásból az udvarhelymegyei Homoródkarácsonfalva helynevei között *Imola* és *Imolakapu* (Nyr. XXV, 527, XXX, 47) helynevet idézhetek. — Úgy látszik, hogy pusztán az Erdélyen kívüli helynévgyűjtés viszonylagos csekélyége miatt nem ismerünk feles számú ilyenfajta helynevet az ország más pontjairól is.¹ Így is idézhetek azonban a biharmegyei Székelyhídról egy *Imojás* nevű kaszálót [Nyr. VI, 239]. Szinte kétségtelenül idetartozik a Gömör- és kishonti Aggtelekről ismert *Imalai rét* [Nyr. VII, 94]; valamivel bizonytalanabban gondolhatunk a diósgyőri *Imolbércz* idetartozására is [Nyr. XI, 288].¹

A Tsz. utalása alapján kétségtelen magyarázatát nyújthatjuk az *Imola* helyneveknek. A Székelyföldről *imola* ~ *imolya* ~ *imoja*, a Csalóközben *imla*, Göcsejből *imolya* alakban ismert tájszó a Tsz. szerint az említett területeken 'hosszú, kemény, csomótlan szárú fű' jelentésben él. Az *Imolá*-k eredetileg tehát ilyen fűvel benőtt határrészekre vonatkozhattak.

Szerintem kétségtelen, hogy a magyarbikali *Zimola* is egy eredetibb *Imolá-ból keletkezett még pedig úgy, hogy az *az Imola kapcsolatot szóhatártévesztéssel a *Zimola* alakúnak értelmezheték. Különösen megtörténhetett ez akkor, mikor az *imola* tájszó köznévi minőségben kiveszőben volt vagy éppen ki is veszett a magyarbikali népnyelvből. Az ilyen esetek a népnyelvben közönségesek. Csak Kalotaszegen két más helynévvel kapcsolatban is kimutattunk hasonló jelenséget. A fiatalon elhunyt GERGELY BÉLA egyik dolgozatában a kisbácsi *Zergehid* esetében mutatott rá arra, hogy ez az *Ergehid* kapcsolatból szóhatártévesztéssel tévesen kikövetkeztetett alak [l. tőle Kisbács helynevei. Magyar Népnyelv III (1941), 101 és tőlem MNy. XXXVIII (1942), 201—2]; de ugyanilyen a magyarókereki *Ordományos* alakja is [EM. XLVIII (1943), 99—100; magyarázatára nézve l. még MNy. XXXVI, 137].

Az itt mondottak rávilágítanak a *Zimola* helynév alakulására, de nem mutatnak rá az *Imola* helynévben rejtőzködő tájszó eredetére. Erre a kérdésre azonban egyelőre magam sem tudok feleletet adni.

SZTA

¹ A kefelevonatok javítása közben egyik tanítványom, *Gazda Ferenc* szíves szóbeli közléséből hallom, hogy a háromszéki Kézdi-pojánon egy borvizes forrás környékét nevezik *Imolá*-nak.

SZEMLE

AZ ERDÉLYI NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁG MÁSFÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA

Néhány nap múlva lesz másfél százados évfordulója, annak a nevezetes kezdeményezésnek, melyet az irodalomtörténet és Erdély műveltség-története Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság néven tart számon.* Közismertek ennek az alakulatnak a részletei, csak egynehány nevezetesebb mozzanatát fogom feleleveníteni. Azzal kezdődött ez a mozgalom, hogy ARANKA GYÖRGY, aki abban az időben a marosvásárhelyi kir. tábla mellett számfeletti ülnök volt, 1791. január 2-án Kolozsvárt egy „rajzolat“-nak nevezett 36 lap terjedelmű röpiratot adott ki „Egy erdélyi magyar nyelv-művelő Társaság felállításáról“, a „haza felséges rendeihez“ intézve. Annnyira szívén viselte ezt az ügyet, hogy tervezetét még ugyanazon év Kisasszonyhó 1-én újból kinyomtatta. Benne azt fejtette ki, hogy mennyire szükséges és fontos egy olyan társaság alakítása, amely a magyar nyelv ápolását, fejlesztését és terjesztését vallja céljául. Szervezetét úgy képzelte el, hogy „legyen egy örökös titkár és két íródeák fizetéssel, egyik a titkár segéde; legyenek fizetéses társak, legyen elnöke az erdélyi kormányzó, Kolozsvárott a piacon vagy piacos helyen háza, abban nyomtató sajtója, könyv-árusító boltja, mikből jövedelem is várható, könyves háza, olvasó és billiárd szoba, a titoknoknak szállása“ s a költségek fedezésére, ami kb. 27.000 forintot tenne ki, az ország ajánljon fel „Studiorum fundus“-t. Az országgyűlés tagjai kedvezően fogadták az indítványt s még ugyanabban az évben a március 8-i és július 20-i ülésen tárgyalás alá vették, elfogadták s törvényt is alkottak belőle, mégpedig 1791-ben szám szerint a 45-et; ennek végsorai így hangzottak: „Mint-hogy pedig az ország kk. és rr. a magyar nyelvnek nagyobb eredménnyel művelésére Társaságot szándékoznak alkotni, remélik, hogy ő Felsége, mint született magyar király, azon Társaságot, miután annak alapja a beadott terv szerint megvetetett, kegyelmesen megerősíteni méltóztatand“. Ez a feltevés nem következett be. Az 1791. május 26-án kelt és az 1792-i országgyűlésen Kisasszonyhó 25-én tárgyalt királyi leirat a 45. tc. törvényerőre emelését megtagadta. Az országgyűlési tárgyalásokból kitűnik, hogy a bécsi udvarnak amúgyis gyanakvó hangulatát a Társaság nemzeti szándékai iránt a századok féltékenykedése hatásosan táplálta és kedvezőtlenül befolyásolta.

ARANKA GYÖRGY azonban az 1790-es évek nemzeti felbuzdulásának lelkes-ségével eltelve, jóval csüggedetlenebb szellem volt annál, hogysem a siker-telenség kedvét szegte volna jól elgondolt törekvéseinek. Azt a javaslatot tette GR. BÁNFFY GYÖRGY kormányzónak, hogy az ő védnöksége és felelőssége mellett a függőben maradt Magyar Nyelvművelő Társaság helyett alakuljon egy „Próba Társaság“, mely az eredeti terv szerint fejtsé ki tevékenységét, ebből az udvar és az ország is meg fog győződni annak hasznosságá és szükségessége felől. A kormányzó hozzájárult Aranka indítványához s felhatalmazást adott arra, hogy a „Próba Nyelvművelő Társaság“, mintegy útkészítőtül, működését megkezdhesse. Százötven esztendővel ezelőtt, 1793. december 3-án, tartotta ez a Társaság alakuló ülését Marosvásárhelyt a kormányzótól helyettesévé kinevezett GR. TELEKI MIHÁLY alelnök vezetése alatt. A továbbiakat nem részletezem, csak röviden összegezem abban, hogy a Társaság, melynek lelke az egész erdélyi szellemi életet áttekintő fáradhatatlan titoknoka,

* Elnöki megnyitó a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1943. november 26-án tartott ülésén.

ARANKA GYÖRGY volt, nyolc éven keresztül igen buzgó munkásságot fejtett ki, vagyis 1793. december 3-tól 1801. június 17-ig 52 ülést tartott s ezeken az üléseken számbavette az erdélyieket érintő valamennyi tudományos kérdést. Még 1803-ban is nyoma van a Társaság lanyhuló működésének, amelyet két ízben, 1806-ban és 1818-ban, törekedtek buzgó igyekezetek feléleszteni. Ezeknek a sikertelen kísérleteknek a főkörmányszék 1820. július 7-i rendelete azzal vetett véget, hogy a Társaság mindenféle működését végérvényesen megtiltotta.

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság történetét, amely a régi erdélyi tudományos igyekezeteknek egyik figyelemre legméltóbb fejezete, eléggé kimerítően ismerjük egyrészt JAKAB ELEK dolgozatából,¹ másrészt PERÉNYI JÓZSEF tanulmányából.² Az ismertető a Társaság gazdag okmánytárára támaszkodtak. Ezek az iratok a Társaság feloszlása után a marosvásárhelyi kir. tábla levéltárában maradtak, ahonnan a főkörmányszék 1827-ben a kolozsvári Lyceum-könyvtárba utalta át őket, más részük pedig vásár útján később az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdonába jutott. Ezzel kapcsolatban, a mostani jubileumi alkalmat felhasználva, megemlíthetek egy-két ismeretlen részletet, amely, bár jelentéktelen dolog, hozzátartozik a kérdés történetéhez. A Lyceum-könyvtárba került anyag legértékesebb részét teszik azok a jegyzőkönyvek, melyek a Társaságnak 1793-tól 1806-ig tartott 52 üléséről készültek (ezek 4 darab híján ma is megvannak), s az a mintegy 100 eredeti levél, melyeket az egykorú írók és tudósok intéztek Arankához a Társaság ügyeivel kapcsolatban. Ez az anyag 23 iratsomóban a kolozsvári Lyceum-könyvtár egyik helyiségében rendetlen összevisszaságban hanyódott 1852-ig, amikor VASS JÓZSEF piarista atya, az akkori könyvtárőr, TOLDY FERENC felkérésére hozzáfogott „az Augiás óljánál nem rendetlenebb közel kétszáz ívre terjedő társasági lomtár“ rendezéséhez, az értékesebb darabok kiválogatásához és lemásolásához. Ezt a kéziratot anyagot dolgozta fel Jakab Elek és Perényi József említett tanulmánya, s bár mind a kettő eléggé kimerítő tanulmány, természetesen csak általánosságban és kivonatossan érinti a rendkívül gazdag forrásanyag részleteit. Éppen ezért elképzelhetőleg döbbenetes és kínos volt a meglepetésem 1928-ban, amikor a Lyceum-könyvtár őrseit átvettem, hogy sehol nyomát sem találtam a Magyar Nyelvművelő Társaság Vass Józseftől, Jakab Elektől és Perényi Józseftől idézett és feldolgozott kézíratainak. Évekig hiába kutattam át a könyvtár minden zezugát: sem meglétének, sem eltűnésének egyetlen adatára nem akadtam. A rendszeres nyomozásnak azonban — ez még nem tartozik a nyilvánosság elé, a könyvtár irattára őrzi a bizalmas adatokat, — megett az az eredménye, hogy az 1919-ben nyomtalanul eltűnt kéziratok huszonzét évi távollét után 1942. tavaszán Budapestről ismét visszakerültek a könyvtárba. Örömmel és elégtétellel állapíthatom meg a százötven éves évfordulón, hogy a Magyar Nyelvművelő Társaság okmánytára, működésének forrásanyaga, ismét a tudományos kutatás rendelkezésére áll. Azt is örömmel jelenthetem, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet éppen most készíti elő a teljes anyag betűszerinti kiadását, s csak amikor ez megjelenik, akkor mérhető fel igazán egész terjedelmében a Társaság buzgó munkássága.

Az eddigi ismereteket még ki kell egészítenem azzal, hogy 1827-ben a Társaságnak nemcsak okmánytára, hanem egész könyvgyűjteménye is a Lyceum-könyvtárba került. Perényi ezzel nem foglalkozik. Jakab Elek jegyzetben ugyan megemlíti, hogy a kir. kormányzéknel levő jegyzék szerint

¹ Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság. Figyelő XVI (1884), 161. kk.

² Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága. IK. XXVIII (1918), 14. kk.

ajándékokból 334 könyv és 22 darab kézirat gyűlt össze az erdélyi nemes Magyar Nyelvművelő Társaság könyvtárába, de annak hollétééről ő sem tesz említést. A Lyceum-könyvtár irattárából aztán sikerült megállapítanom, hogy a könyvtár a múlt században állandóan számon tartott egy 349 darabból álló könyvanyagot, amelyet „Aranka-féle könyvgyűjtemény“ néven külön állványon elhelyezve és letéteményképen kezelt. Az 1863. november 12-i beszámoló jelentés szerint ezek az „Aranka-könyvek sem lajstromozva, sem összeírva nincsenek“. A könyvtárosok várták a felsőbbbségi engedélyt és utasítást a könyvek rendezésére. 1871. január 27-én rendelkezett először az erdélyi rómkat. id. Bizottmány, hogy a könyvtárör igyekezzék az Aranka-féle könyvgyűjteményt különváltan teljesen rendezni és alapsorjegyzékbe iktatni, 1873. június 25-én pedig az az utasítás érkezett le, hogy „az Aranka-féle kisdéd könyvgyűjtemény ez évben sarokszámozandó és jegyzőkönyvbe veendő“. Az 1884. december 27-i kimutatás még mindig feltünteti a letéteményképen őrzött 349 darab Aranka-féle könyvet. Ez a legutolsó említés, többször szó nem esik róla. Mivel a könyvtárban több könyv járt kezemben, amelynek címlapján vagy tábláján a szerzőnek, illetőleg az ajándékozónak olyan tartalmú bejegyzése olvasható, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság számára küldte meg, azt kell feltételeznem, hogy a könyvtár 1889-i átköltöztetése és újrendezése alkalmával a Társaság 349 darabból álló könyvgyűjteménye szétszóródott és a könyvtár alapanyagával összekeveredett. Az Aranka-féle könyvgyűjtemény tehát, melyhez itt Erdélyben az első múzeális kísérlet emléke fűződik, nem kallódott el, ma is megvan — sajnos, már nem együtt — a Lyceum-könyvtárban.

Emlékezve Aranka György határtalan buzgóságára és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság úttörő tudományos szellemére, amely ma is él utódai-ban, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben és az Erdélyi Tudományos Intézetben, s idézve Aranka Györgynek a tudományos önzetlenséget jellemző szép szavait: „Nemesak a Márs mezején, hanem a tudományok rendibe is nagy ember senki nem lehet, hanem aki erős szívű, állhatatos, legelsőben pedig önmagát meztagsadja s a hir, név, pénz, jutalom kívánásáról teljességgel lemond“, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság másfél százados emlékének szánt szakosztályi ülésünket megnyitom.

GYÖRGY LAJOS

A BARCASÁGI HÉTFALU HELYNEVEI

Bár Erdélyben a helynévgyűjtés munkája már a múlt század második felében megkezdődött, alig néhány éve, hogy a rendszeresen és tervszerűen folyó helynévkutatás szellemi és anyagi feltételei megteremtődtek. Az eddigi erdélyi helynévkutatás kísérletei teremtették meg azt a módszert, amely most már az erdélyi helynévanyag tudományos értékű gyűjtését és feldolgozását lehetővé teszi. Közlebről megjelent helynévtörténeti munkájában ÁRVAY JÓZSEF e módszer alkalmazásával egy nagyobb zárt települési egységnek, a Brassó körüli Hétfalunak jelenkori és kisebb részben történeti helyneveit dolgozta fel.¹

ÁRVAY a legmostohább viszonyok között, 1937-ben kezdte meg a helyszíni gyűjtést. A rumén hatóságok kezdettől fogva gyanakvással nézték munkáját, mely többek között a határban való térképeléssel és jegyezgetéssel is járt. A bizalmatlanság mind jobban fokozódott iránta úgy, hogy három község

¹ *A barcasági Hétfalu helynevei.* Bevezetéssel és magyarázatokkal közzéteszi Árvay József. Kolozsvár, 1943. 247 l. 1 térképmelléklettel (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásán).

utca-neveit már nem is gyűjthette össze; nem tudta lejegyezni — egy falu kivételével — a magyar helynevek rumén megfelelőit sem; a már igazán egészen ártatlan levéltári munkálkodást sem engedélyezték számára. A gyanakvás annyira növekedett, hogy 1939 szeptemberében kénytelen volt Hétfalut és az akkori Románia területét is elhagyni. Élénk fényt vet ez arra, miként végezte egy kisebbségi sorsban élő magyar kutató tudományos munkáját.

Kétségtelen, hogy ÁRVAY munkájának kezdetén csupán a helynevekkel akart foglalkozni. De mint az Előszó-ban maga is megjegyzi, a helynevek eredetének vizsgálata szükségessé tette, hogy a hétfalusi csángók és rumének eredetének s a falvak népiségtörténetének kérdéseivel is foglalkozzék. Így került aztán a tulajdonképeni helynévgyűjtemény elé egy terjedelmes történeti tanulmány, mely végigvezet bennünket Hétfalu történetén, s értékes adatokkal gazdagítja az e vidékre vonatkozó szegényes, vagy pedig az írók faji elfogultsága miatt téves történeti irodalmat. A betelepülő magyarság első nyomait már a XI. század elejéről kimutatja, és rávilágít arra is, hogy a magyarok előtt itt besenyők laktak. Tehát itt rumén folytonosságról szó sem lehet. A szász és rumén betelepülés csak később, jóval a magyarok megjelenése után következett be. Érdekes adatokat tár fel a hétfalusi csángók eredetéről nézve is. Nem székely eredetűeknek tartja őket, hanem a határőri szolgálatot teljesítő fehérvármegyei magyarok és az itt szintén határt őrző besenyők összeolvadásából keletkezett népek.

E történeti bevezető után következik a mintegy kétezer helynév közzététele és magyarázata. A helynevek a szakember kezében még talán többet árulnak el, mint a hézagos írásos emlékek. ÁRVAY igen figyelemreméltó következtetéseket von le a terület gazdaságtörténeti, néprajzi, népnyelvi viszonyaira vonatkozólag. Kimutatja, hogy a magyar helynévanyagban a ruménség számarányához képest aránylag milyen kevés a rumén eredetű helynév. Magától a ruménségtől használt helyneveket csak Bácsfaluról gyűjthette össze. Itt is a rumén helynevek legnagyobb részét a magyarból fordított vagy a magyarból átvett helynevek alkotják. De a tudományos tárgyilagosságot szem előtt tartva, a rumén nevekről addig nem nyilatkozhatunk általánosítva, míg az összes, e területen tőlük használt helynevek rendelkezésünkre nem állanak.

A helynevek nyelvészeti szempontú magyarázatai is figyelemreméltóak, széleskörű nyelvészeti tájékozottság és gondos utánjárás eredményei. Megállapításaiban tartózkodó; inkább rámutat a kérdés megoldatlan voltára, hogysem a bizonytalan következtetések sikamlós talajára lépjen. — Csak aki helynévkutatással valaha is foglalkozott, tudja felmérni azt a hatalmas voltában is lelkiismeretes, pontos munkát, melyet ÁRVAY JÓZSEF végzett. Jegyzetanyaga, irodalmi utalásai mutatják, hogy az eddigi kutatás eredményeinek kritikai felhasználásában is milyen lelkiismeretes és körültekintő volt.

Sajnálatos, hogy annak idején ÁRVAY — rajta kívül álló okokból — nem gyűjthette össze a magyar helynévanyag értelmezése és a rumén-magyar kölcsönhatások ismerete szempontjából fontos rumén helynévanyagot is. A mai rendkívüli helyzetben a tőlünk elszakított Hétfaluban való kutatás lehetetlen volta miatt megnyugvással és jóérzéssel tölthet el bennünket az a tudat, hogy e mintaszerűen pontos úmutató és további kutatásra ösztökélő mű újabb komoly lépést jelent az elszakítottágban élő délerdélyi magyarság egy jelentős néprajzi csoportja történeti és nyelvi kérdéseinek megoldása terén.

ÚJABB KUTATÁSOK A MAGYAR MŰVÉSZET KELETI KAPCSOLATAIRÓL

Amióta a magyarság elfoglalta a Kárpátmedencét, életének külső és belső megnyilvánulásaiban, műveltségében és szellemiségében kettős rétegződés figyelhető meg: egy keleti és egy nyugati. A két elem egymást sokszorosán átszövi, gyakran el is rejtji, meglétük és állandó hatóerejük mégis kétségtelen. Bonyolult összeötvöződésük titokzatos talajából táplálkozik a magyar lélek és annak minden vetülete. Magyarságunk e kettőssége, bár tudatunkban soha nem halványodott el, mégsem részesült egyenlő figyelemben. Létünknek és tájékozódásunknak a kereszténység felvétele óta állandó nyugati beágyazódása keleti vonásaink tartalmi és tárgyi tudatát elhomályosította. A nyugati burok alatt lappangó, azt ezer szállal átjáró keleti erők fennmaradtak, de működésüket alig vettük észre. Pedig szellemi és valóságos életünknek éppen ezek a rejtett összetevői adták meg a keresztény és európai magyarság sajátos jellemét a nélkül, hogy az általános nyugati fejlődést, a keresztény és európai igazodást megzavarták vagy gátolták volna. Ezért kell fokozott figyelmet szentelnünk azoknak az újabb törekvéseknek, melyek életünk és művelődésünk kettős arcának eddig sötétségbe burkolódzó felét igyekeznek megvilágítani és a benne gyökerező értékeket, hagyományt ismét tudatosítani. A munka minden vonalon megindult. Túlzások és fellengzős beleképzelések ugyan bőven akadnak, de becses eredményekben sincs hiány. Ezek közé tartozik LÁSZLÓ GYULA két rendkívül széles tudással és nagy látókörrel megírt tanulmánya a honfoglaló magyarok Erdélyben található művészetéről és a Kolozsvári testvérek Szent György szobrának lószerszámáról.* A két munka egymást szervesen kiegészíti, felépítésében és következtetéseiben szorosan összefügg. Belőlük új lehetőségek és új szemlélet gazdagon árnyalt távlatai nyílnak.

Az első dolgozat címe voltaképpen nem fedi tartalmát. A honfoglaló magyaroktól ismert erdélyi leletanyag ugyanis csak eszköz annak a központi és alapvető kérdésnek tisztázására: vajjon egyáltalán művészet-e a honfoglalók annak nevezett hagyatéka? A feleletet a műalkotás két lényegesebb jegyéből: a formából és tartalomból szűri le. Vizsgálatai távolról sem ölelik fel a teljes erdélyi anyagot, hanem úgyszólván csak az 1942-ben végzett kolozsvári Zápolya-utcai ásatások során előkerült két kengyel és néhány veret alapos feldolgozásán nyugszanak. De amint a sötét szobából kikandikáló legparányibb nyílason át is hatalmas kilátás tárul a rátapadó szem elé, épúgy csillan fel egy óriási, már-már elfelejtett világkép e kis tárgyak aprólékos, elmélyedő megfigyelése és értelmezése nyomán. A Zápolya-utcaban talált csörgős veret díszítésének elemzésekor LÁSZLÓ gondos összevetések kapcsán meggyőzően mutat rá arra a bámulatosan gazdag és finom komponáló készségre, mely a végtelen mustra valamelyik rugalmas hálózatába beleszőtt mintákat a rendelkezésre álló felületnek megfelelően változtatja meg s ezáltal az eredetivel szervesen összefüggő, mégis üdén újszerű ornamentikát varázsol elő. „Roppant tanulságos megfigyelni a mintahálózatnak a tárgy körvonalai által megkövetelt lezárását. Ezeknél, a mintafűzés szempontjából legkényesebb helyeknél figyelhetjük meg legjobban, hogy ötvöseink fölényes művészi biztonsággal úgy tudták a végtelen felé tendáló felületet lezárni, hogy a szem mindenkor zökkenés nélkül veszi tudomásul a határok közé szo-

* László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kolozsvár, 1943. 104 l. XXVII. tábla, és *Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszámja*. Kolozsvár, 1943. 98 l. XIV. tábla. — Mindkettő az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.

ritott végtelent" (21. l.). Az említett csörgős veret díszítése kialakulásának rajzban történt lerögzítése e jelenséget minden szónál ékeesebben bizonyítja (24. l.). A kutatás azonban nem áll meg a magasrendű komponáló és stílus-készség megállapításánál, hanem tovább megy és belemélyed a honfoglalók művészetének tartalmába. A tanulmánynak ez a része, tartogatja az olvasó számára a legmegragadóbb élményt. Lászlót az élet teljessége érdekli. Vizsgálatai ennek következtében nem maradnak meg a régészet medrében, hanem kiáradnak a néprajz és a művelődéstörténet tágabb távlatai felé. Nem elégszik meg a veretek és lószerszámok formai fejlődésének megfigyelésével és kialakulásuknak a magyaroktól az avarokon, húnokon át a szkítákig való követésével, hanem a díszítések ábrázolásainak tartalmi elemei mögé hatol és felvázolja nagy vonásokban azt a sámánisztikus, sajátos pusztai vallási képzetekkel teli világot, szellemiséget, melyben az illető tárgyak létrejöttek. E fejtegetések hatása alatt érezzük át annak a megállapításnak igazi jelentőségét, hogy az ősmagyarok művészetét mai népművészetünk mintájára még a kétségtelenül fennálló közös stílusjegyek ellenére sem képzelhetjük el egyszerűen azért, „mert az ezer éveket túlélő elemek már csak elemek, s nem szerves tartozékai az egész életet magába ölelő szemléletmódnak" (6. l.). A hajdani pusztai kultúrában a díszítés nem üres formajáték, hanem a természetfeletti hatalmakba vetett hit megtestesítője. Ebben az értelemben kell érekelnünk a csörgős veret madárszárny mivoltát. Ez tehát nemcsak a szügy-szerszám ékítése, hanem utalás a pusztai szárnyas lóra és a vele kapcsolatos vallási képzetekre. A honfoglaló magyar leletek ornamentikája a mellett, hogy formai tekintetben is magas művészi színvonalon áll, egyszersmind csordultig telve van ősi jelentésekkel. E jelentések azonban ma már elhomályosodtak, sőt emlékezetünkéből kivesztek és csakis akkor elevenednek fel, ha ismét felszítjuk szellemi hátterük egykor hatalmasan lobogó, azóta régen elhamvadt tüzét. A honfoglalók világnézetét, ennek külső és belső megnyilatkozásait László meggyőző érveléssel kapcsolja össze az avarokon és húnokon keresztül a szkíta életformával és műveltséggel, melyet nem a „keleti", hanem sokkal inkább a „nyugateurázsiai" jelző illet, hiszen e steppe-kultúrát a görög szellem által megtermékenyített és később is a mediterrán és germán műveltség közvetlen közelében kifejlődött szkíta alkotóerő teremtette meg. A honfoglalók művészete ebben a másfél évezred óta dúsan termő talajban gyökerezik.

Az első tanulmánynak ezen a pontján kapcsolódik bele a híres prágai Szent György szobor lószerszámjáról rendkívül friss lendülettel és őszinte lelkesedéssel írt dolgozat. Az eredmények annál meggyőzőbbek mivel a technikai és régészeti, tehát, mondhatnók, megfogható valóságokon alapuló következtetései nemcsak kiegészítik, hanem csattanósan megerősítik a magyar művészettörténeti kutatók stíluskritikai megállapításait. László vizsgálatai két irányba ágaznak. Egyrészt pontos mérésekkel határozza meg a nyereg minden részletét. Ezzel kapcsolatban rájön azokra a torzításokra és részaránytalanságokra, melyeknek forrása a művészi hatás tökéletesebbé tétele s melyek nyomán meglepő bepillantást nyerhetünk Kolozsvári Márton és György kivételes művészi egyéniségébe és teremtő munkamódszerébe. Másrészt a szügy- és farhám valamint a fark- és üstökfonás szerkezetét és részleteit figyeli meg, leírja ezek keletkezésének történetét, rámutat különböző változataikra. Ezután a régészeti leletek segítségével bebizonyítja, hogy a Szent György szobor lovának nyerge és lószerszámja valamint farkának és üstökének csomózása az évezredek steppei műveltségben és életben gyökerizik. Különösen érdekes, hogy éppen a Zápolya-utcai II. sírban talált ló ugyanazzal a csuklós szügyhámval és hálós farhámval volt felszerelve,

mint a Kolozsvári testvérek remeke. A hálós farhással kapcsolatban megtudjuk, hogy ez a forma Keleten aránylag ritka volt. Ezzel szemben hazánk avarkori leletei e megoldás gazdag változatosságáról és nagy elterjedéséről tanuskodnak (Kunágota, Ozora). Kézenfekvő tehát az a következtetés, hogy a hálós farhának a Szent György szobron meglévő formája avar örökség, melyet a honfoglalók a hazánk területén akkor még bizonyosan virágzó avar divatból vettek át. A keleti nyereg és lószerszám, farok- és üstökösomózás Nyugaton is megfigyelhető. De míg nálunk a szerkezetek és megoldások szerves és nyomról nyomra, lépésről lépésre kísérhető évezredek fejlődés eredményei, melyek népünknel ma is élnek, addig Nyugaton nem helyi előzmények eredményeként, hanem egyszerre készen bukkannak fel a XIV. században. E jelenségben épügy, mint a szórványos korábbi esetekben joggal tételezhetjük fel a magyar lovaskultúra közvetlen kisugárzó hatását. A szent lovag lovának felszerelése azonban nemcsak ősi magyar hagyományok őrzője, hanem ezen belül határozottan a Székelyföld felé irányítja figyelmünket. Az ottani XIV—XV. századi Szent László legendát ábrázoló falfestményeken ugyanaz a lószerszám látható mégpedig ugyanebben az összeállításban. Már pedig éppen az Anjou-korban a hálós farhámot átmenetileg kiszorította a farrózsás farhám használata. Az ország keleti részén azonban az az együttes maradt meg ekkor is, melyet a Szent György szobron figyelhetünk meg. E székelyföldi, kétségtelenül meglepő párhuzam lerögzítése nyújt LÁSZLÓ GYULÁ-nak alapot arra, hogy a XIV—XV. században kimutatható kolozsmegyei és kolozsvári nagyobbarányú székely települést összefüggésbe hozza a Kolozsvári testvérek székely származásával. Ha e tetszetős és meggyőző érveléssel alátámasztott feltevést további bizonyítékok feltűnéséig talán nem is tekinthetjük kétségtelen valóságnak, BALOGH JOLÁN tétele régészeti oldalról is teljes igazolást nyert. E tétel szerint a Kolozsvári testvérek művészetének magyarságát az dönti el, hogy alkotásaik beleillenek-e a magyar művészet fejlődésébe, magyarázhatók-e a magyar környezetből, hagyományból, a hazai formai és tartalmi elemekből, vagy sem. LÁSZLÓ GYULA dolgozata régészeti téren épügy határozott igennel felel a felvetett kérdésre, mint BALOGH JOLÁN stíluskritikai és szellemtörténeti vizsgálatai. A Kolozsvári testvérek művészetének magyarságát ezek után már igazán csak az vonhatja kétségbe, akinek nincsenek szeméi a látásra és fülei a hallásra.

Nemcsak a testvérpár művészetének tisztázása köszönhető LÁSZLÓ-nak, hanem az is, hogy nyomatékosan rámutatott arra a tényre: keresztény művészetünkben sem hiányoznak az ősi keleti vonások. „A honfoglaló magyarok művésze Erdélyben“ című tanulmányának utolsó fejezete e szempontból úttörő jelentőségű, bár egyelőre csak izelítőt ad a jelenleg feldolgozás alatt álló anyagból. Kiderül, hogy a Szent György szobor egyáltalában nem egyedülálló jelenség művészetünk keleti vonatkozásait illetően. A közismert kishéni oszlopő vadászjelenete épügy a steppei magyar ábrázolóművészetel áll szerves kapcsolatban, mint a székelyföldi Szent László legendát megjelenítő falfestményesorozatok. Ez alkalommal csupán a szent király pihenésének és a kúnnal való küzdelmének jeleneteiről ismerjük meg azokat a formai és tartalmi szálakat, melyek a pogánykori magyar ábrázolóművészet felé vezetnek. A közvetítő szerepet a nomád kultúrában a festészet szerepét vállaló textilművészet termékei játszották. László igen kívánatosnak tartaná a középkorban oly híres magyar szőnyegkészítőkkel való foglalkozást és a Nyugat-Európában fennmaradt textiliák magyar szempontból való vizsgálatát. A Szent László legenda falképi ábrázolásával kapcsolatban két következtetést kell különösen kiemelni. 1. E festményesorozatok jelenetei az ősi vallás hasonló jeleneteinek kereszténnyé vált megfogalmazásai, melyek töké-

letesen párhuzamosak népeletünk és népszokásaink számos hasonló jelenségével. 2. Országunk peremvidékén fennmaradt, vidéki templomainkat díszítő legenda-ábrázolások nem egy feltételezett magas színvonalú nagyváradi freskó kisugárzásai. Éppen a keleti formák és tartalom arra vallanak, hogy e falusi alkotások a magyar nép lelkében a kereszténység felvétele után is továbbélő, ősi hagyományoknak az ősi ábrázoló művészet törvényei szerinti megnyilatkozásai, melyek talán a gyepüvődő magyar-török (székely, besenyő, kún) törzsek településével is valami módon összefüggenek. László Gyula ilyen irányú kutatása még csak a kezdetén van. Mégis már most hatalmas és egész jövőendő művészetkutatásunk szempontjából lényeges eredménye, hogy a zenénkben és költészetünkben eddig kimutatott keleti alapzövet képzőművészetünkben is világosan kielemezhető.

Ezek után kétségtelennek látszik, hogy a honfoglaló magyarság díszítő és ábrázoló művészete forma és tartalom tekintetében egyaránt valóban művészet volt. Rendkívül tanulságosak e szempontból a nyugati műalkotásokkal való összevetések. A kitűnő érzékkel megelevenített magyar pogánykori ornamentikát László szembeállítja a „románkor vagy gótika játékos, de magában tartalmatlan felületdíszítésével“ (66. l.). Szerinte a keresztény középkor ornamentikájának szellemi tartalma a díszítésben, a felület szerkezetének kihangsúlyozásában kimerült. Azt hiszem azonban, hogy a középkor felületdíszítése mögött ugyanúgy ott izzik a keresztény szellemiség, mint az ősmagyarok magasrendű díszítőművészete mögött a maguk vallási képzetei. Az ornamentika Nyugaton kétségtelenül beletartozott az ábrázolás hierarchiájába s az alakos megjelenítéssel szemben csupán fokozati, de nem lényegi különbség állott fenn. (Vö. GANDTNER JOSEPH: Romanische Plastik. Wien, 1942.). Ez a megjegyzés azonban nem érinti a steppei kultúrát magával hozó magyarság dinamikus közösségi művészete és a Nyugat kevésbé hajlékony, de egyéni szemléleten alapuló művészete között fennálló lényeges eltérés felismerésének tagadását.

László Gyula első tanulmányának bevezetésében igen találóan mutatott rá arra a törésre, mely a pogány és keresztény magyarság életét és történetét vizsgáló kutatások között tátongott. Pedig a pogány, majd kereszténnyé lett nép egy és ugyanaz volt és a valóság nem tűr merev választóvonalakat. Miként a többi tudománynak, a művészettörténetnek is meg kell kísérelnie a látszólagos szakadék betöltését. A két ismertetett dolgozat mind módszer, mind eredmény tekintetében éppen e döntő fontosságú kérdés megoldására adott követésre méltó példát.

ENTZ GÉZA

ERDÉLYI RITKASÁGOK

Mikor a kisebbségi sors utolsóelőtti évében az erdélyi magyarság legnehezebb napjait élte, s a sajtó-ellenőrzés a magyar könyvkiadásra teljes súllyal nehezedett rá, egy új kiadói vállalkozás indult meg. Egy vállalkozás, mely minden anyagi tőke nélkül, szinte az önképzőkörös diákok gyermektegnéhétség nem ismerésével vágott neki a könyvkiadás bizony sokban az anyagiakon is múló feladatának, s Erdélyi Ritkaságok címen új kiadványsorozatot indítva el, azt a kettős célt tűzte ki maga elé, hogy egyrészt az erdélyi magyar múlt ismeretlen vagy legalább is elfeledett emlékeit adja ki s mentse meg a pusztulástól, a feledéstől, másrészt meg a múlt életrekelésével szolgálja a nemzeti öntudatosítás ügyét. Szégyenkezés nélkül bevallhatjuk, annak idején sokan megmosolyogtunk a vállalkozás megindítójának és

szerkesztőjének DR. JANCsó ELEMÉRnek azt a nehézségekkel nem törődő, lelkes buzgalmát, mellyel terve megvalósításához hozzákezdett, csodáltuk azt a hívő reménykedést, melyet a sorozat jövőjéhez fűzött akkor, mikor az ilyenszerű vállalkozások (Minerva Könyvtár, Pásztortűz Könyvtár) sokkal biztosabb anyagi alapokkal is halódtak az egyre szegényedő értelmiségi réteg közönye miatt. A szerkesztő vállalkozási kedve, bátorsága, mozgékonytsága azonban valóságos csodát művelt: 1939 júniusától 1940 májusáig a sorozatban négy kötetet is megjelentetett.

Sorozat-nyitó munkául nem is valami élvezetes olvasmányt adott ki akkor, mikor közzétette KÁLI NAGY LÁZÁR főbírónak (1772—1837), az első állandó magyar színház építető gondnokának és egy ideig színingazgatójának az erdélyi magyar színeszet kezdő éveire, az 1792—1821-ig terjedő időszakra vonatkozó emlékiratait.¹ A sötétenlátó kishitűség alaptalannak bizonyult. Másfél esztendő alatt e kiadvány összes példányai elkelték, s a sorozat többi kötetei sem cáfoltak rá a szerkesztő-kiadó várákozására. PÉTERFI KÁROLY marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak KRISTÓF GYÖRGYTŐL sajtó alá rendezett esztétikája,² Ruzitska Györgynek LAKATOS ISTVÁN gondozásában megjelent s a múlt századi Kolozsvár zenei életének ismerete szempontjából értékes 1856. évi emlékezései,³ Bod Péternek részben latinból fordított önéletrírása⁴ az erdélyi múlt más-más területének érdekes színeit, eseményeit vetítették az olvasók elé.

A sorozat tehát már a kisebbségi évek alatt kiállotta a próbát s bizakodhatott a mostoha körülmények között is a jövőben. Igazi életképességét azonban akkor mutatta meg, mikor a változott viszonyok között felvette a versenyt a most már szabadon bejövő magyar könyvek áradatával, és a szerkesztői terv további megvalósításaként kibővített terjedelemben és most már hivatásos kiadó vállalkozásaként folytatódott. A régi szerkesztő az új kiadóval, a kolozsvári Minervával most már nagyobbarányú kiadói tervet készíthetett. A változás után elsőnek DR. OROSZHEGYI JÓZSÁNAK a román fejedelemségek múlt századközépi viszonyait ismertető munkája⁵ jelent meg egyelőre még csak a szerkesztő kiadásában, mert a Minervával a kiadványsorozat átvételére vonatkozó tárgyalások akkor még nem fejeződtek be. A Minerva kiadásában elsőként KÁLI NAGY LÁZÁR visszaemlékezéseinek a sorozat I. számaként megjelent, de teljesen elfogyott kötete jelent meg II. kiadásban.⁶ Nagy érdeme az újabb kiadói tervnek, hogy a szűkebb helyi érdeklődés felkeltésének céljával helytörténeti érdekességű honismertető

¹ *Az erdélyi magyar színeszet hőskora. 1792—1821.* Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta dr. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1839. 108+1 sztn. 1. [Erdélyi Ritkások 1.] (Műmellékletekkel).

² *A vizsgálódó filozófiának systemája. Harmadik rész. Izléstudomány vagy esztétika.* Irta: Péterfi Károly marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár, a M. Tud. akadémiára levelező tagja. — Sajtó alá rendezte és előszót írt hozzá Kristóf György. Kv. 1940. 135 + 1 sztn. 1. (Erd. Ritk. 2.).

³ *Egy erdélyi muzikus vallomása.* Ruzicska György emlékezései 1856 évből (!) Közli, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Lakatos István. Kv. 1940. 47+1 sztn. 1. (Erd. Ritk. 3.).

⁴ *Felsőcernátoni Bod Péter önéletrírása.* Bevezetéssel ellátta Dr. Jancsó Elemér. Kv. 1940. 170 l. (Erd. Ritk. 4.).

⁵ *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási és társadalmi viszonyainak rajza.* Irta dr. Oroszhegyi Józsa gy. orvos Romániában 1860—1862. Kv. 1942. 158 l. (Erd. Ritk. 5.). — Ismertetését l. EM. XLVII (1942), 421—3.

⁶ Ez új kiadványban a visszaemlékezések szövege természetesen változatlanul, a szerkesztői jegyzetek javítva és bővítve jelentek meg. E kiadás terjedelme éppen ezért az elsőnél nagyobb (144 l.).

munkák kiadására is vállalkozik. Így jelent meg az 1620—25 körül született és így jobbára a XVII. század második felében működött LAKATOS ISTVÁN csikkozsmási plébánosnak a Székelyföldet ismertető, kéziratban fennmaradt, latin nyelvű munkájából (1702) a Székelyudvarhelyre vonatkozó rész magyar fordítása.⁷ Bár maga a leírás nem nagyon élénk, mégis sajnálhatjuk, hogy ez a nagyon korai honismertető munka csak ilyen kis részletében jelent meg.

Mintegy kárpótlásként a sorozat következő két kötetete egy másik nagyszabású, Székelyföld-ismertető munkát közöl, a hányatott életű JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN, unitárius papnak (1804—1879) az udvarhelyszéki két Homoród melletti községekben 1838—1858 közötti időben tett utazása leírását.⁸ Bár e kiadvány két kötetben jelent meg, a kézirat a sajtó alá rendező bevezetője szerint mégis kihagyásokkal áll előtünk. Hogy a kihagyásban milyen szempontok vezették a kiadvány gondozóját vagy a kiadót, ezt az erre vonatkozó utalás hiányában nem tudjuk ugyan eldönteni, de sajnáljuk, hogy e munka is csak csonkán jelenhetett meg.

A kiadvány-sorozatnak a helyi jelentőségen túl emelkedő, eddig legértékesebb két kötet az, mely HERMÁNYI DIENES JÓZSEF nagyenyedi református pap 1762-ből való anekdóta-gyűjteményének szemelvényes kiadását foglalja magába. Az anekdóta-gyűjtemény szerkesztője, korának egyik legjelentősebb erdélyi papja és tudósa, anekdótákban olyan leplezetlen rajzát adja a XVIII. századi Erdély életének, a benne szerepet vívó egyházi és világi személyeknek, főrangúaknak, nemeseknek, polgároknak, hogy e tekintetben, őszinteség, leplezetlen vélemény-nyilvánítás szempontjából minden eddigi erdélyi emlékirót felülmul. Mert bár anekdóta-gyűjtemény e mű, emlékirat is: torzítás nélküli tükör ez a XVIII. századi erdélyi életről. Sajnos, a benne látható kép nem teljes. Ez a gyűjtemény is csak válogatott anyagával jelenhetett meg. Megérthető ugyan, hogy egy ilyen kényes, különböző érzékenységeket érintő munkának a nagyközönség számára való teljes közzététele nemzetnevelői szempontból nem ajánlatos, de miért nem akad tudományos kiadóvállalat, mely ilyen munkákat a maguk teljes egészében tegyen közzé, a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetővé. Az ilyen teljes tudományos készülettel kiadott munkából aztán később megjelenhet *ad usum Delphini* kiadás is. Az ilyen kiadás azonban jó ideig lehetetlennek teszi a hiánytalan kiadás közzétételét. Mindezt annál is inkább sajnálhatjuk, mert hiszen e kiadvány sajtó alá rendezője, GYÖRGY LAJOS ma a magyar anekdótakutatásnak legjobb, sőt bátran mondhatjuk, egyetlen komoly szak tudósa lett volna és lenne igazán hivatott arra, hogy eddigi mintaszerű anekdóta-kiadásai, dolgozatai után e jelentős művelődéstörténeti forrásunk kiadásával gazdagítsa a magyar történeti forráskiadványok sorát. Szép bevezetése így is belevilágít abba a szellemi környezetbe, amelynek fényéből és sötétségéből életrekelt ez a páratlan érdekességű XVIII. századi történeti forrás; a nagyközönség számára készült szűkszavú, csak a lényegesre, az általános érdeklődésre számító jegyzetei is nagyban hozzásegítik az olvasót ahhoz, hogy az anekdóták szereplőit, az események helyét, idejét jobban megismerje s a benne megőrzött vonásokat kellően értékelje. A XVIII. századi Erdély magyar világában tett hazai utazás ez a könyv egy, az *akkor-t*

⁷ Székelyudvarhely legrégebbi leírása. Latinból fordította Jaklowszky Dénes. Kv. 1942. 22 l. (Erd. Ritk. 6.).

⁸ Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Jánosfalvi Sándor István által. I. köt. Utazás a Külső- vagy Nagy Homoród mellett. Sajtó alá rendezte Benzédy Pál. Kv. 1942. 157+1 sztn. l. II. köt. 112 l. (Erd. Ritk. 7. és 8.).

⁹ Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. Hermányi Dienes József kéziratoss gyűjteménye 1762-ből. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja György Lajos. Kv. 1943. I. köt. 182+XVI l., II. köt. 196 l. (Erd. Ritk. 9. és 10.).

keresztül-kasul ismerő kortárs és a *ma* szemével tájékoztató tudós együttes munkájából.

A sorozat legutóbb, JANCSÓ ELEMÉR gondozásában megjelent kötete más világba vezet el. Az „erdélyi tudományos igyekezetek“ terén is jelentős BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR (1795—1842) Nyugat-Európában 1830—31-ben tett utazása alkalmával írt naplójegyzetei valóban megérdemelték azt, hogy több mint egy századdal az író halála után végre napvilágot lássanak.¹⁰

Minthogy e kötet is csak csonkán, az angliai élmények, tapasztalatok leírásának kihagyásával közli az útinaplót, ismét felvetődik a kérdés, hogy most, száz év múltán miért kellett ezt a forrást is hiányosan megjelentetni. Ha — mint a kiadvány sajtó alá rendezője írja — e rész „kevésbé kidolgozott“ is, számunkra talán még a közölt naplórészletnél is érdekesebb lehetne, hogy mit látott meg Angliában BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR két Angliát járt nagy kortársa, SZÉCHENYI ISTVÁN és WESSELÉNYI MIKLÓS — *után*. Szerintünk nem lehet egy ilyen érdemes és hasznos vállalkozásnak az a célja, hogy mindaddig kiadatlan kéziratokat egyébként bármilyen tiszteletreméltó, vagy akár érthető anyagi szempontból is, csonkán, kihagyásosan jelentessen meg, s ezzel jóideig elvágja a tudományos kiadások útját. Ez a megjegyzés legtöbb eddig kiadott kötetre vonatkozik. Remélhető, hogy e téren a szerkesztő és a kiadóvállalat egyaránt a tudományos szempontnak megfelelőbb álláspontra helyezkedik.

Az új kiadó gondozása óta jelentős és jóleső változás észlelhető a sorozat külsejében és egységesebb nyomdai kiállításában is. Ezen a téren és a szerkesztés szempontjainak egységesebb érvényesítése tekintetében azonban még volnának tennivalók. És még egyet! Bármennyire is tisztelői vagyunk a múltnak, nem tartjuk szépnek a kötetek újabb borítólapját még akkor sem, ha az az első ismert kolozsvári nyomtatvány, HELTAI GÁSPÁR 1550-ben megjelent *Katekizmus* a nyomán készült is. Minden kornak megvan a maga nyomdai ízlése. A mi korunké mindenestre más, mint amilyen a XVI. századé volt. Ez amattól főként az egyszerűsége, a puszta betű-anyaggal való tipografizálás dísztelenségére való törekvésben különbözik. Minél kevesebb dísz, minél kevesebb cikornya a címlapon, ez mai ízlésünk szerint a szép kiadványnak szinte első feltétele. A ma ízlésének való engedmény-tétel nem semmibevétele a múltnak, s így nem ártana a múlt értékeit olyan gondos szeretettel közlő Erdélyi Ritkaságok ezutáni köteteinek sem.

SZTA

¹⁰ Bőlni Farkas Sándor: *Nyugateurópai utazás*. Bevezetéssel ellátta Dr. Jancsó Elemér. Kv. 1943. 180 l. (Műmellékletekkel) [Erd. Ritk. 11.].

ADATTÁR

Egy XVIII. századi torockói napló

Családom s a vele rokoni összeköttetésben lévő családok adatainak évtizedek óta folytatott gyűjtögetése közben láttam JANKÓ JÁNOSNÁL, hogy ő az „Egy torockói gondos egyén (Bartók) naplójából 1714—1782“ című kéziratban az ezüstmányászatra vonatkozólag adatokat talált.¹

Jankó János nem említette, hogy a napló kinek a révén jutott a kezéhez. Hosszas utánjárással végre 1939-ben sikerült az említett napló egyszerű másolatát, amely egy iskolai füzetbe van foglalva, dr. LÁZÁR MIKLÓS volt torockói községi jegyzőtől Oklosról megkapnom, s ezt teszem most közzé.²

A napló írója nem nevezi meg magát; a Zsakó-család irataiban azonban olyan adatot találtam, amelyből azt következtetem, hogy a napló összeállítója BARTÓK FERENC volt, aki részint a régiektől halott adatokat, részint a saját észleleteit jegyezte fel; a naplót Bartók Ferenc fia, Sándor is bővítette, pótolta.

A krónikás azt jegyzi fel az 1769-ik évben, hogy „a fiam is ekkor házasodott meg 30. aug.“. A torockói anyakönyvek I. kötetében, — amely hiteles másolatban birtokomban megvan — az írt év augusztus 21. napján, tehát nem 30-án, be van vezetve, hogy BARTÓK SÁNDOR, minden bizonytal a naplóban is többször említett személy, megházasodott, elvevén feleségül Botár Annát, aki a napló szerint Botár Andor leánya volt. A Bartók Sándor házasságkötése időpontjára vonatkozó adatok közti eltérést bizonyosan az okozta, hogy az anyakönyvet vezető pap a tényleges bejegyzéskor már nem emlékezőn pontosan az esküvő napjára, tévedésből talán mást jegyzett be, de esetleg az apa is tévedhetett naplójában. Az azonosság azonban aligha lehet kétes. Ezekből megállapítható, hogy Bartók Sándor volt a krónikás fia.

Azt, hogy a Bartók Sándor apja Ferenc volt, abból lehet következtetni, hogy a Zsakó-család iratai közt található, 1789. augusztus 15-ről keltezett egyik szerződésben szereplő kenderföld délről való szomszédjaként Bartók Ferenc successora, Bartók Sándor káposztásföldje szerepel.

¹ Vö. Torda, *Aranyosszék és Torockzó magyar (székely) népe*. Bp., 1893. 188 kk. A napló alaposabb átnézése után megállapítható, hogy az ezüstmányászatkal kapcsolatosan a Jankó-tól idézettnél több mint 3 (1719, 1721, 1729, 1735, 1762) feljegyzés van; Jankó bizonyára csak a fontosabbakat akarta kiemelni.

² Az a füzet, amelyben a napló másolata van, egyéb minket kevésbé érdeklő feljegyzések mellett a torockóiaknak kiváltságaik visszanyeréséért a Thorockay-családdal évszázadokon át folytatott pereskedésével kapcsolatos egyik periratról vett másolatot is magában foglalja.

Való ugyan, hogy nemesak egy Bartók-család volt Torockón,³ de hogy éppen Ferenc és Sándor (a Sándor név nagyon ritka Torockón) következtek volna egymásután a nemzedékek során több Bartók-családban, annak igen kevés a valószínűsége.

Azt, hogy Bartók Sándor is közreműködött a krónika összeállításában, illetőleg pótlásában, abból következtetem, hogy az 1753-as feljegyzésben azt olvassuk, hogy „ekkor halt meg anyósom, Botár Andrásné vérnayavalyában“; Botár Andrásné pedig a Bartók Sándor anyósa volt.

Bartók Ferenc a feljegyzés szerint 1772 májusában született. Szüleinek legnagyobb gyermekei közé tartozhatott, mert 10, sőt 18 évvel utána is születtek testvérei (Péter és Miklós). Bartók Ferenc atyja az 1767. június 16-án meghalt Bartók János, anyja az 1771. szeptember

Torockó pecsétje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Thoroczky-levéltárának 1702- és 1787-ből való viaszpecsétjéről rajzolta K. Sebestyén József.

8-án eltemetett Tamás Borica. Esküvőjük 1714-ben volt, s 1715-ben „költöztek fel“ a család kőházába, s onnan 1723-ban a Bartók Mihálytól 105 forintot és 17 vason megvett telekre hurcolkodtak, különváltván az addig velük egy telken lakott Bartók Andráséktól. A krónikás apja 1728-ban az akkoriban leégett „Simonak verőjébe“ részestársként lépett be, s így valószínűleg nemsokára jobb anyagi helyzetbe is jutott, mert a vasbányák akkoriban még jól jövedelmeztek.

A naplóíró kétszer is nősült, mert megemlíti az 1746. évről szóló megemlékezésében, hogy „másodszer házasodtam ekkor magam is Gál nap hetiben“.

Bartók Ferenc 1750-ben kőházat épített s még abban az évben jegyzi fel, hogy „született kis Sándor sept. 10-én“. 1753-ban a krónikás apját, Bartók Jánost lovával együtt villámcsapás érte, de „ómaga akkor nem halt meg“.

Bartók Ferenc nem jelöli meg, hogy mi volt a foglalkozása; bizonyára értelmesebb és tanultabb, bányászattal, illetőleg földműveléssel foglalkozó polgármester volt; ezt abból is lehet következtetni, hogy ismétlenül viselt egyházi tisztséget; 1758-ban és 1781-ben, t. i. „egyházfi“ volt. Bizonyára ő volt az a Bartók Ferenc, aki 1761-ben a város bírója, 1772-ben és 1776-ban város polgára volt.

³ BENCZÉDI GERGELY „A torockói iskola és tanítói“ című cikkében (Keresztény Magvető 1892: 199.) a Bartók-családot Székelyföldről beszármazott-nak mondja.

A napló maga az 1782. évvel végződik. Nincs adatunk arra, s miután a torockói anyakönyvek további kötetei és más ottani egyházi iratok ezidőszerint nem állanak rendelkezésünkre, nem állapíthatjuk meg, hogy Bartók Ferenc mikor halt meg; de minthogy a torockói egyházközségnek az 1783. évről szóló birtokomban hiteles másolatban meglévő lélekszám összeírásában már nem szerepel, valószínű, hogy 1782 végén, vagy 1783-ban halt meg. A mondott okokból Bartók Sándor halála időpontjáról sem szerezhető be adat.^{3a}

Nem céлом most a naplót az összes részletekre bontva bírálni, mégis röviden kitérek egyes kérdésekre, köztük elsősorban arra, amely alkalmat adott a naplónak Jankó János által történt felemlítésére, vagyis a nemesfémbányászat kérdésére.

A Thoroczkay-családnak az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött iratai között olvasható az a János választott királytól 1568-ban kiadott oklevél, amellyel ő Thoroczkay Mátyásnak és utódainak adományozta azt a jogot, hogy a torockói várhoz tartozó birtokain aranyat, ezüstöt és más érceket bányásztathasson higany és cinóber kivételével. Ugyanannak a levéltárnak adataiból tudjuk meg azt is, hogy I. Rákóczi György az 1637. október 23-án Gyulafehérvárt kelt adománylevelében Thoroczkay Lászlónak, Zsigmondnak és Jánosnak, valamint utódaiknak adományozta birtokain az ezüst és ónbányászatot azzal a feltétellel, hogy minden nyerdő 10 finom márka ezüsből kettőt a kincstárnak adjanak, s hogy minden évben csak 40 márka ezüstöt tarthassanak meg maguknak, amit azon felül kapnak, azt márkáját 12 magyar forintért a kincstárnak adják ki, s az ónnak mázsáját 8 magyar forintért a kincstárnak szintén szolgáltatassák be. A nemesfém bányászata, úgy látszik, elég rendszeren és jövedelmezően folyt is, mert a többször említett levéltár XVI. csomójában találjuk évtől-évre az elszámolásokat, amelyeket 1719-től kezdődően JOANNES EBERHARTINGER, majd JOANNES JACOBUS MARQUARDT s utóbb ANTON POKORNY (a napló 1729. és 1747. évében említett Antonius) „bánya-inspectorok“ állítottak össze, illetőleg vizsgálták felül. A napló 1735-re vonatkozó feljegyzéseiből láthatóan „ebben az esztendőben kezdte megromlani az ezüstkohó műveltetése“, tehát a nemesfém bányászata hanyatlani kezdett. Ez kitűnik az említett iratcsomóban lévő 36. jelzetű

^{3a} A Bartók-család leszármazása a napló adatai szerint:

Bartók János † 1767. VI. 16.				
Tamás Borica † 1771. IX.				
esküvő: 1714.				
Ferenc * 1722.		Péter * 1732. I. 17.		Miklós * 1740.
másodsor nősiült: 1746.		† 1763. X. 28.		
Sándor * 1750. IX. 10.				
Botár Anna *				
esküvő: 1769. VIII. 21. v. 30.				
Judít * 1770. † 1771. IV. 12.	Ferenc * 1772. IV. 6.	János * 1774. X. 25. † 1780. IV. 12.	Miklós * 1777. VIII. 15.	Sára * 1780. XII.

iratból is, amely már a „haszontalan ezüstabányának abrogatioja iránt“ beadott kérelem másolatát tartalmazza.

A torockóiak azonban, bármennyire gyenge eredményt hozott is, nem hagytak fel a reménnyel, hogy az ezüstabányászatot tovább vigyék. Látszik az édesatyámnak, ZSÁKÓ ISTVÁNNAK (1843. március 8—1926. november 4.) az 1860-as években Selmecebányáról, ahol ő akkor bányászati akadémiai hallgató volt, nagyatyámhoz, MD. ZSÁKÓ ISTVÁNHOZ (1809—1892. július 8.) írott leveléből, amelyben értesíti a Torockóról hozzá Selmecebányára ezüstöt tartalmazó ércet küldött bányászokat, hogy a megvizsgált minta tartalma nem éri el az a %-ot, amely mellett az ezüst bányászata még kifizetődnék. Könnyen lehetséges az is, hogy a bányászkodás azért nem hozta meg a maga gyümölcsét, mert pl. a vasérc előfordulása nem volt olyan szerencsés, mint más helyeken, mondjuk a stájerországi Eisenerzben,⁴ ahol az jóformán a föld felszínén fordul elő. Torockón a vasérchez csak nehéz munkával, messze a földre hatolással lehetett jutni, s emellett a bányaművelés nem állott a korának megfelelő színvonalán. Láttam az elmaradottságot az is, aki nem mint szakértő figyelte a bányászkodás menetét, annál inkább észrevette azt a bányaműveléssel hivatásszerűleg foglalkozót.

Erre nézve csak két esetet hozok fel.

BRASSAI SÁMUEL alsószentmihályfalvi pap 1831. december 9-ről keltezett SEBES PÁL torockói iskola-igazgatóhoz írott levelében⁵ egyebek után a következőket írja: „A Conversation Lexikonból olvasván Birminghamról Angliának legnevezetesebb fábrikás városáról a' wáricki Grófságban — melybe van 16 ezer 400 ház 104 ezer lakos — egy közsénnel és vassal gazdag tájék — eszembe jutta Toroczko a'ki most is ott áll, hol állott mikor a' praetendált vas mivesek a' Manipulatiohoz fogtak. Végye reá az Ur Toroczkot, hogy Krizát a mostani Thecariust — küldjék el Angliába — égy olyan Toroczkoit Ifjuval, aki már a Toroczkoit Manipulatiot tudja — ezen Expeditio el végzésével Toroczkon Uj Epocha lenne igen nagy hozsonnal — hidje meg az Ur a' mit én irok — ha én ma a Völgybe volnék (de ott a mit itt olvashattam soha se láttam volna ugy van tsak volna) — bizony mindent véghez vinnék, hogy ezen Expeditio véghez vitetnék.“

Ugyanezt a gondolatot fejezte ki édesatyám a nagyatyámhoz a múlt század 60-as éveiben selmecebányai bányászati akadémiai hallgató korában írott levelében,⁶ amelyben — megismervén az akkori idők szerint korszerű bányászkodás módszereit — nagyatyám útján figyel-

⁴ STEPAN EDUARD szerkesztésében megjelent „Der Steyerische Erzberg“ című munka 28. l.-ján a Pirchegger Hans „Geschichtliches“ című cikkében olvashatjuk, hogy Eisenerzből az erdélyi bányák művelésének korszerűsítése céljából az 1240 évet megelőző időben néhány bányászt, mint „Lehrmeister“-t hoztak Magyarországra; bizonyára ezek a családok (egyesek szerint hét, mások szerint tizenkettő) voltak azok, amelyeknek neve ma is német eredetre mutat; ezek taníthatták a Torockón már megvolt bányatelep munkálóit az akkori előrehaladottabb bányaművelés módszereire.

⁵ Keresztény Magvető 1892: 216.

⁶ A Zsakó-család levelesládájában.

meztette a torockóiakat, hogy mivel „évszázadokkal“ elmaradtak a bányászat terén, változtassanak módszereiken, mert különben a világ versenyében le fognak maradni.

A torockóiak azonban sem az egyik, sem a másik intelmet nem fogadták meg s ma már az újabb időkben tett bányászkodási kísérletek után is ott tartanak, hogy a torockói „verők“ csak máshonnan hozott vasat dolgoznak fel s a bányászkodás teljesen megszűnt.

Az alábbiakban közzétett napló ugyan jórészt a krónikás családját érintő kérdéseket tár fel előttünk, amellet azonban értékes adatokat tartalmaz arra nézve is, hogy a községben milyen események folytak le, miképpen történt az addigi bíróválasztás rendjének megváltoztatása, hogy ment végbe a földesurak részére történő szolgáltatások megszigorítása s ezzel kapcsolatosan a város polgárai kiküldöttjeinek II. József császár elébe járulása, mikor kezdette a város a bórévi Aranyoshíd építését, stb. Szól a krónika az unitárius egyházközség történetéről, az unitárius egyháznak 1760-ban ott tartott zsinatáról, a papok és tanítók személyében beállott változásokról, a templom újonnan fedéséről, s más egyházi eseményekről.

Kitér a napló arra is, hogy a Torockón 1702-ben fellángolt szabadságmozgalom kegyetlen leverése után hosszabb időn át az ellenőrzés keresztülvitelét célzó, a lakosság nagy megterhelésével járó katonai megszállás volt, s hogy azzal kapcsolatosan a katonaság a lakossággal milyen erőszakosan bánt.

A krónika rövid volta ellenére is több adatot szolgáltat az akkori idők egészségi viszonyaira is. Így leírja, hogy a lakosság közt az 1720, 1739—40, 1742, 1757 és 1770. évben pestis, 1761-ben himlő-járvány pusztított, míg az állatállományt az 1718, 1746, 1747, 1748 és 1777. évben dögvész tizedelte meg. Bizonyára a pestisnek, illetőleg a dögvésznek megjelölt járványok, bár a sok háború következtében is többször pusztíthatott pestis, nem mind olyanok voltak, amilyenek a krónikás megjelöli, mert akkoriban még nem ismerhették annyira a betegségeket, mint manapság; de a felsorolás mindenestre mutatja, hogy a naplóban szereplő alig 70 év alatt mennyi csapás érte az országot s benne Torockót is.

Képet nyújt a krónika az akkoriban folyt háborúkról is, amikor az 1730-ban (német-francia), az 1736-ban (német-török), 1743-ban, 1745. és 1756-ban (porosz), az 1769-ben (orosz-török) és az 1718-ban folyt (porosz) küzdelmeket említi. Megemlékezik a törökkel 1716-ban történt békekötésről. A „pogányság“-nak 1717-ben, 1732-ben és 1763-ban történt betöréseit, illetőleg a népnek azidőtájt a betörésektől való időnkinti félelmét is leírja.

Nem mulasztja el a krónikás rámutatni a vallási egyenetlenkedésekre sem, s ezek között kiemeli a templomok erőszakos elvételét, de örömmel mutat rá később II. József türelmi rendeletére. Szól a „continua táblának“ (1764) felállításáról, az 1755-ben eszközölt népszámlálásról, s megemlékezik a krónikás az 1748-ban látott égi tüeneményről, az 1769-ben megfigyelt üstökösről, az 1746-ban (árvíz), 1747-ben (jég-eső), 1759-ben (árvíz) bekövetkezett elemi csapásokról, s az 1718-ban,

1741-ben és 1773-ban volt drágaságról; ezzel szemben örömmel említi azt, hogy 1749-ben „nagy bőség“ volt, s hogy 1778-ban, amidőn ismét fel-támadott „a Prussiai király az ifju császár Josephus 2. ellen, mely al-kalmatossággal minden rendbeli Militia, ú. m.: mind a Limitánéa, mind a quartélyban lévő Regimentek kitakarítatván, az országban reménység feletti olesóság következett be, mindenféle dolgokban“.

Az ismertettekből láthatjuk, hogy a naplóíró mondhatni minden olyan kérdésre kitért, ami egy az akkori viszonyokhoz képest tanul-tabb városi (Torockó régebben bányaváros volt) polgárt érdekelhetett. Torockó területének mindenesetre egyik nehéz korszakára kapunk belőle érdekes leírást.

Adná a sors, hogy még több ilyen krónika is kerüljön napfényre.⁷

1714. Esztendőben.

Volt: Simon Mihály város bírása. Simon Botár és Kis Tobis Mihály, város polgári.

Ebben az esztendőben halt meg nagyapám. Ekkor váltották ki szülőink a kőházat 103 frton, ekkor házasodott meg Apám uram is.

1715-ik Esztendőben.

Volt: Kovács Mihály város bírása. Zsakó Mihály és Albert város polgári.

Ezen esztendőben változtatták Karácsonyról Szt. Mihály napjára a bíróságtételt, ország végzése szerint, mert az előtt Karácsonyba tettek bírót. A kolozsvári nagy templomot is ekkor vették el a pápisták nagy executióval; Torockón Baróti Jancsit ekkor akasztották fel tolvajságért, a szüleink is ekkor jöttek fel lakni a kőházhoz.

1716-ik esztendőben.

Volt: Tobis Gergely város bírása. Botár János és Posgai Gergely város polgári.

Ebben az esztendőben vevé meg a császár ereje Tömös és Nándor-fehérvárt nagy vérontással. Ekkor vete frigyet a török a némettel 24 esztendeig.

1717-ik esztendőben.

Volt: Ekárt István város bírása. Fodor András s Ekárt Gergely város polgári.

Ebben az esztendőben vala nagy futás az országban; beütvén Besz-tercénél a pogányság, nagy rablást tett Mezőségen és Nagy-Szamos mellékén, kik közül a Mármarosiak nagyon sokat szabadítottak meg.

⁷ JANKÓ JÁNOS i. m. 222. l.-ján Botár János családi naplóját említi; érdeklődésem a napló holléte iránt eddig eredményre nem vezetett, pedig a Jankótól közölt 1842-beli adat arra mutat, hogy a Botár-féle napló, ha nem is pontosan, de nagyban-egészben mintegy folytatása lehet a most közöltnek.

1718. esztendőben.

Volt: Simon Gergely város bírása. Kovács Mihály, Imre Botár város polgári.

Ebben az esztendőben kezdődött a nagy drágaság. Ebben az évben lakott egy nagy német Colonellus. Ekkor vala a lovaknak nagy dögi; ennek utánna nagy pestis lön.

1719. esztendőben.

Ekárt Gergely város bírása, Simon Botár, Vernes Mihály város polgári.

Ebben az esztendőben kezdtek futatni az ezüst munkát; ekkor volt nagy pestis az országban, a drágaság is ekkor szűnt meg.

1720. esztendőben.

Tobiás Gergely város bírása, Pál János, Botár János város polgári.

Ebben az esztendőben laktanak benn az Urak a pestis előtt, sok véletlenségek is estenek: Borévi Paskulyt szekér ölte meg, Simon Ferencz fiát verő ölte meg; Sz. Györgyi Györke Mihályt a kő oldalán szekér ölte meg; a testvér öccsét más héten a bánya ölte meg Pokol völgyben, Györke Menyhárdot.

1721. esztendőben.

Koronkai Gergely város bírása. Simon Mihály, Tóbiás Mihály, város polgári.

Ebben az évben jött be Virmond General az országba; ez ada nagy szabadságot az ezüst futatásra, mely miatt nagy veszedelme lön a városnak, mind az uraktól, mind a Generáltól. Ekkor igen nagy gyűlés lön Kolozsváron; a Generál kéretni kezdé a tordai piaczi nagy templomot az unitáriusoktól, melyet el is vón akkor hatalommal.

1722.

Demén János város bírása; Rác Ferkő, Szabó Dani város polgári.

Ebben az esztendőben meghalt Virmond General, s nem uralkodhatott tovább, ekkor születtem a világra, in Mense Maji. Vajda Mihály ebben az esztendőben ölt meg a keverővel egy oláhot; véletlenül Nagy Andornak egy fiacskája a kőről leesett s meghalt. Ugyanez évben Sz. Mihály nap után Imre Botár Kolozsvártt egy grádicsról leesett s megholt. Ennek utánna csakhamar Demén János bírót Molnár Jancsival együtt, Vernes Bánya megölte egyszersmind egy szombaton.

1723.

Kovács Mihály város bírása, Simon Botár, Antal Jakab város polgári.

Ebben az esztendőben állottak külön a szüleink Bartók András bátyám uramtól mert a Bartók Mihály bátyám házának helyét akkor vették meg 105 frton s 17 vason s úgy mentek át lakni oda.

1724.

Simon András város bírása, Bartók Gergely, Tobiás Gergely város polgári.

Ebben az esztendőben igen súlyosan quarteroztanak s executor katonák a bányások a városon, a fizetés iránt.

1725.

Ekárt István város bírása, Ekárt János, Tobis Gergely polgári.

1726.

Antal Mihok város bírása. Kováts Mihály, Sala András város polgári.

Ebben az esztendőben ölé meg a német Demén Györgyöt a Nagy Botár János házábanál.

1727.

Ekárt János város bírása. Tobis Mihály, Tobiás Gerg(ely) város polgári.

Ebben az esztendőben tudta ki az eklézsia Ajtait a mester, s helyette Czukor György uramat hozták.

1728.

Simon András város bírása, Bartók Gergely, Göndöl András város polgári.

Ebben az esztendőben jött be az ifjú Kászoni Torda m. főispán-ságára. Ekkor égett el a Simonok verője is, Apám uram is ekkor szállott belé.

1729.

Koronkai Gergely vár. bírása, Antal Jakab, Simon István polgári.

Ebben az esztendőben lakott itt Frangipán kapitány. Ekkor jött Antonius ide, az ezüst-bánya inspektorságára.

1730.

Antal Mihok város bírása, Sala András, Rác Ferkó város polgári.

Ebben az esztendőben kezdé kitakarodni a némettség, a felső országokra hadakozni a francziákra; ebben az esztendőben akasztották fel nálunk Lupsai Sorbán Ábrahám tolvaj oláhot.

1731.

Göndöl András város bírása, Simon András, Bosla Ferencz város polgári.

1732.

Ekárt István város bírása, Antal Jakab, Szabó Dani város polgári.

Ebben az esztendőben vala az ország nagy félelemben a pogányság miatt; ugyanebben meg is csendesedett; Bartók Péter is ekkor született 17. jan.

1733.

Kriza Ferenc város bírása, Tobis Bergely, Pál Ferenc város polgári.

Ebben az esztendőben halt meg Thoroczky Jánosné két fiával: Boldizsár és Ignáczsal.

1734.

Antal Mihok város bírása, Göndöl András, Simon István város polgári.

Ebben az esztendőben semmi német nem vala az országban, bőség is igen nagy vala.

1735.

Varga Ferenc város bírása. Ekárt István, Almási János város polgári.

Ebben az esztendőben kezdte megromlani az ezüst kohó műveltetése, az erdőt is örökségre szedték.

1736.

Tobis Dániel város bírása. Sala András, Botár Imre város polgári.

Ebben az esztendőben kezdte hadakozni a német a törökkel. Ekkor lakott Rác Mihály házában a Leikmány, egy Leikmány állja a némettel. Ebben az évben igen nagy árvizek voltak; melyet ez a rend ember nem ért volt, a köben is ekkor rontotta el az utat.

1737.

Kriza Ferenc város bírása, Bosla Ferenc, Bartók János polgárok.

Ebben az esztendőben ment le a császár ereje a török császár ereje eleibe Uj Palánkhoz, de szégyennel járt ott.

1738.

Tobis Gergely város bírása. Szabó Dániel, Kelemen János város polgári.

Ebben az esztendőben lakott Rác Istók házában a kapitány; Lebkovitz Generális ekkor jött bé.

1739.

Göndöl András város bírása. Ekárt János, Botár Imre város polgári.

Ebben az esztendőben lakék előbbször a borbély házában egy Obester, német tiszt. Ekkor valának bérekesztve: Szeben, Kolozsvár, Torda, Vásárhely a pestis miatt. Zukor György is ekkor állott ki a Scola mesterségből, következett Bencze Pál uram.

1740.

Tobis Ferenc város bírása, Antal Jakab, Vernes András város polgári.

Ebben az esztendőben nem járhattunk templomba ország végzéséből a pestis miatt. Sokadalmak sem estenek. Ugyanebben az esztendőben megszűnvén a pestis, felszabadultanak a sokadalmak és templomok. Esperest uram is akkor halt meg a buza hordáskor. Kicsiny Bartók Miklós ekkor született.

1741.

Ráczy Ferencz város bírása, Bartók János, Kriza Gergely város polgári.

Ebben az esztendőben igen nagy drágaság volt mindenben. Ekkor lakott itt Szapáry Gróf Quartélyban, a városnak nagy kárával. Azután még egy strázsamester a Borbély Geczi házában egész esztendeig.

1742.

Tobis Ferencz város bírása, Pál Ferencz, Kelemen János város polgári.

Ebben az esztendőben ismét megtiltatának a sokadalmak a pestis miatt való félelemnek okáért. Kis Czupor is ekkor veretett kövel agyon a város piacán.

1743.

Ekárt János város bírása, Ekárt János, Bartók András város polgári.

Ebben az esztendőben 4 katonát kellett adni a városnak a királyné számára, azonképpen minden helységből az országban; Biró Sára nagyanyám ekkor halt meg, Kovács Miklós szolgálk is.

1744.

Karakai Márton város bírása, Kontz Mihály, Vernes István város polgári.

Ebben az esztendőben ölték meg a Leánki Jánost a székeltek gyilkossággal az erdőn a verő-patakon túl; a fejer a patak⁸ felől való erdőt is ekkor tiltották meg.

1745.

Borbély Márton város bírása, Kelemen János és Vernes Mihok város polgári.

Ebben az esztendőben adott az ország 1000 lovas katonát a királynénak, kiket is egyszersmind vittek ki a Prussusra.

1746.

Tobis Ferencz város bírása, Bartók János, Ekárt János város polgári.

Ebben az esztendőben szép békességben éltünk egész országostól; ekkor holt meg Thoroczko Zsigmond ur is; ebben az esztendőben rontotta el az árvíz a köbéli szekér utat. Másodszer házasodtam ekkor

⁸ Talán inkább: a fejer patak felől... [A szerk.]

magam is Gál nap hetiben. Ebben az esztendőben igen nagy marhadög volt az országban.

1747.

Tót Ferencz város bírása, Koronki Ferencz, Bosla Ferencz város polgári.

Ebben az esztendőben hirtelen halála törtévéen Bosla Ferencznek, maradott, vagy választott helyette a polgárságra Vernes Antal. Ebben az esztendőben felejthetetlen siralmas károk estenek a hazán, a jégeső s árvíz miatt. Két jó lovunk halt meg: egyiket az árvíz vitte el. Ekkor lakott itt a Vasquintianum Regimentből való kapitány Martin, a Borbély háznál. Ekkor ölték meg a tolvajok Székely Mihályt, éjjel a kőkút táján.

Ebben az esztendőben tették főispánnak Huszár József urat; ekkor jött be Trann Generál Erdélybe igen nagy pompával. Ekkor házasodott meg Thoroczki István urfi; Antonius Inspektort is ekkor fizette ki a város Feleki Ádám úr szolgálatja által.

1748.

Karakai Márton város bírása. Bartók András, Kriza Gergely város polgári.

Ebben az esztendőben számtalan sáska jött az országra, s némely helységben siralmas kárt tett. Ebben az esztendőben sept. 29-én egy nagy égi jel láttatott az országban, melyet ez a rend ember nem ért. Ekkor halt meg Pápai Zsigmond és Bartók Mihály bátyámuram. Ebben az esztendőben is siralmas károkat tett az árvíz és jégeső. Nagy marhadög is volt az országban.

1749.

Borbély Márton város bírása, Kontz Mhály, Botár Simon város polgári.

Ebben az esztendőben nagy bőség volt az országban. Ekkor lakott a Tobis Albert házában a Bernád nevű strázsamester; ekkor halt meg Pálffy Sándor vicispán; ekkor ölték meg Borévi Páskujj Veczeliát gyilkosságáért.

1750.

Vernes András város bírása, Kelemen János, Vernes Mihok város polgári.

Ebben az esztendőben igen sok véletlenségek estek, mind az országban s mind a helységben itt; mivel Botár Ferenczet a bánya ölte meg, Kozma Jánost az oláhok, a Mészáros Janesi fiát a szekér ölte meg. Az országban pedig az Isten itéletéből igen sok menykő hullás volt, Tordán egy néhány ház el is égett a menykő miatt. Ebben az esztendőben halt meg Ekárt György pap is; ekkor építettük meg a kőházat is. Ekkor született a kis Sándor sept. 10-én.

1751.

Karakai Mihály város bírása, kis Ekárt János és nagy Ekárt János város polgári.

Ebben az esztendőben ölte meg Csizmás Bánya Mátyás Istvánt. A czigányok bírósága is ebben az esztendőben volt.

1752.

Vernes Antal város bírása, Vernes András, Tobis Ferencz város polgári.

Ebben az esztendőben héjazták meg ujonnan a tornyot 50 frtért.

1753.

Har. Borbély Márton város bírása, Kontz Mihály, Tobiás András város polgári.

Ebben az esztendőben halt meg öreg nénénk Sakó Albertné. Ebben az esztendőben veszett a pokol örvényben véletlenül ifj. Borbély János Kriza Mártonnak két lovával 14. máji. Ebben ütötte meg a szegény Apámat az Isten nyila egy lovunkkal együtt, de maga ekkor nem holt meg; ekkor halt meg Anyósom is Botár Andrásné vérnyavalyában.

1754.

Vernes Albert város bírása, Botár Imre, Botár Simon város polgári.

Ebben az esztendőben ment el esperest uram T. Kövendi János uram és succedált helyette Mihály István uram.

1755.

más Tót Ferencz város bírása, Simándi János, Vernes Mihok város polgári.

Ebben az esztendőben ismét conscribáltatott az ország és az adót rovásra adtuk. Ekkor a Toroczkon levő kereskedőknek és másféle mesterembereknek álnokság- és irigységből igen siralmas nagy portiot adtak a verős kovácsok. Ekkor született a kis Bartók Anna is Karácson előtt két héttel. Ekkor veszett vízbe a Szilágyi Andor fia Vidalynál.

1756.

más Vernes Antal város bírása, Bartók András, Kelemen János város polgári.

Ekkor hozták ide Uzoni Istvánt mesternek. Ebben az esztendőben ismét feltámadott a Prussus a királyné ellen; s katonákat kellett adnunk nagy költséggel.

1757.

Kriza András város bírása, Koronkai János, Kriza János város polgári.

Ebben az esztendőben ismét más rendbéli katonákat kellett adnunk szoros executióval vettek rajtunk öt katonát. Annak felette szoros lineázás volt mind az ország széliben, mind az országban, az Olt vize mellett, s a sokadalmak is be voltak tiltva, mely dolgok u. a. esztendőben fel is szabadultak. Mely lineán 7000 ember esztendeig laktak, télben nyárban. Toroczka György, Toroczka Péterné ebben az esztendőben haltak meg májusban. Ekkor égett el Szt. Györgyön 11 ház. Ebben az esztendőben szörnyű dögös betegség járt az egész országban.

1758.

Vernes Andor város bírása, Botár Simon, Tób János város polgári. Ebben az esztendőben haltak meg igen sok jó gazda emberek a városban. Többek között: Bartók András, Botár Gergely, Takáts Mihály. Az ifjú Toroczko János is ekkor halt meg. Tiszteletes sz. Ábrahám Mihály püspök urunk is ebben az esztendőben halt meg; s ekkor választott tisztt. Ágh István uram helyette. Magam is ebben az esztendőben voltam egyházi az eklézsiában.

1759.

Pál Andor város bírása, Vernes Albert, Koronki György város polgári.

Ebben az esztendőben igen szép csendes békességben volt az egész ország; jól lehet oda fel nagy hadakozás volt. Ekkor ütötte meg az Isten nyila Demén Ferenczet a műhelyben. Ebben az esztendőben szörnyű esőzések jártak; kivált aratás idején szörnyű árvizek; és sok gabonának el hordatási folytak az egész országban.

1760.

Kelemen Mihály város bírása, Vernes Antal, Tot Ferenc város polgári.

Ebben az esztendőben is igen szép békességben éltünk az országban. Ekkor volt itt a sz. synat, mely hogy többször itt lett volna, arra két emberi nyom nem emlékezett. Ez után a synat után mindjárt lett vármegye széke, ekkor akasztották fel potsági Hirtzka Krisztat, a bedelei akasztófán. Uzoni uram ekkor ment szentgyörgyi papságra, helyette pedig következett Kontz uram mesternek.

1761.

Bartók Ferenc város bírása, Kriza János, Botár Ferenc város polgári.

Ebben az esztendőben különben szép békességben éltünk, csak felette nagy adó volt a városon. Mivel a királyné fia, József herceg ez esztendőben házasodván meg, lakodalmi ajándékban volt a mi városunkra reparciálva 63 frt. Katona pénz 22 frt. kredemptio pedig 309 frt. Ebben az esztendőben igen nagy szárazság volt, mind télben, mind nyárban az egész országban. Ekkor a himlő is nagyon grassálván, sok gyermeket hordott el. Ekkor szedték el az oláhok templomait és parokiáit s adták az unitusoknak.

1762.

Posgai Mihály város bírása, Tób János, Osváth István város polgári.

Ebben az esztendőben szaporított az adó, a szolgálk, szolgálók és mindenféle ifjúság adójával. Ebben jártak itt a Zalaknai, Nagybányai főinspectorok és a bécsi thesaurarius fia az ezüsbányák investigatiojára. Az enyedi bányászok informatiojából és az udvar parancsolatából. Bartok Miklós öcsém is ekkor házasodott meg júliusban. Ekkor igen

nagy rémülésben volt az ország a pogányságtól való félelem miatt annyira, hogy futott szekerek is sokan jöttek volt ide, de hamar lecsendesedett. Takáts Istokot is ekkor ölte meg a bánya.

1763.

Bosla Péter város bírása, Botár Simon, Koronki János város polgárai.

Ebben az esztendőben békélt meg a királyné a prussussal szoros punctumok alatt. Magam is ebben az esztendőben különöztem meg az atyáimtól. Bartok Péter öcsém uram is ekkor halt meg okt. 28-án.

1764.

Vernes Antal város bírása, Varga István, Koronkai György polgárai.

Ebben az esztendőben esett a székelyek levágattatása Csíkban Madéfalván. A continua táblák is ebben az esztendőben állottak fel a vármegyéken s székes helyeken és ugyanebben az esztendőben kezdetett a föld népe felvétetni katonaságra kivált Csíkban és Háromszéken.

1765.

Kovács Mihály város bírása, Kriza János, Vernes Andor város polgárai.

Ebben az esztendőben a verős kovácsok a futtatásnak constitutioját ismét kezdték szoros rendtartás alatt felvétetni. Ugyancsak Sz. Mihály nap után való szabad koresma is ezen esztendőben fordítottott a város közönsége szükségére.

1766.

Osváth István város bírása, Posgai Mihály, Czupor Albert város polgárai.

Ebben az esztendőben nem marasztatott meg Kontz Mihály mester uram, és hozatott helyébe Almási Ádám uram. Ismét ebben az esztendőben akasztatott fel a Remetei Rátsa Szávu a Bedelei akasztófára, igen sok tolvajságáért. Aranyosszéken ekkor oštottak fegyvert. A mostani új mészárszéket is ekkor építette a város a maga költségén.

1767.

Ekárt Mihály város bírása, Vernes János, Bártok Ferencz város polgárai.

Ebben az esztendőben haltak meg a nagy Botár Simon márcz. 12-én, az én édes Atyám Bartók János is jún. 16-án. Hadek general is ez esztendőben járt itt városon.

1768.

Varga István város bírása, Tób János, Tóbis János város polgárai.

Ebben az esztendőben a városban némely embereknek titkos indultajukból és informatiojokból a város számára fel állított koresmát, nagy bírák ellen való támadással ismét lehatták.

1769.

Kriza Dániel város bírása, Botár Ferencz, Kelemen Mihály város polgárai.

Ebben az esztendőben az új császár felséges Josephus II-dus parancsolatából a mint az országban szertesét, úgy itt is a mi határunkban az országútja hatalmasul megcsináltatott, és megszélesített. Ekkor sokáig nagy üstökös csillag láttatott. A fiam is ekkor házasodott meg 30. aug. Ugyanekkor a muszka a török ellen támadván, Moldva Havas földet elfoglalta, melyre nézve a mi passusinkra is erős strázsák állítottak.

1770.

Sakó Dániel város bírása, Posgai Mihály, Vernes András város polgári

Ebben az esztendőben rendeltetett s vitetett Almási Ádám uram kövendi papságra, és hozatott helyébe Kontz Gergely uram. Ebben az esztendőben született a kis Bartók Judith a Sándor leánykája. Ebben az esztendőben a pestis ismét beharapodván Brassó felől Háromszéken át sok károkat tett, melyre nézve az Olt mellett szoros lineázás állítottatott.

1771.

Tót György város bírása, Barta János, Bosla Péter város polgári.

Ebben az esztendőben haltak meg b. Toroczkai István s a mi kedves anyánk, Tamás Boricza. Báró Toroczkai aug.-ban; Anyám sept.-ben. Ebben az esztendőben halt meg a Sándor kicsi leánykája Bartók Judith 12. aprilisban.

1772.

Tobis János város bírása, Bartók Ferencz, Botár János város polgárai.

Ebben az esztendőben született a Sándor fia, kis Bartók Ferencz 6 ápr. nagy csütörtökön. Ebben az esztendőbe ment el tiszteletes esperes Mihály István uram és Succedált helyette tiszteletes Geiza Josef uram.

1773.

Vernes Ferencz város bírása, Tob János, Botár György város polgárai.

Ebben az esztendőben igen nagy drágaság grassált országunkban. Ezen drágaság ideje alatt kezdtük a kő verő építést Pünkösöd csonka hetiben. Ebben az esztendőben járta be az országot Josephus Secundus ifjú császár.

1774.

Szép Mihály város bírása, Kelemen Mihály, Borbély Péter város polgárai.

Ebben az esztendőben indult meg az új kő verő. Sz. János nap előtt való héten telvén a drágaság ideje alatt a költségünk, ebben az

esztendőben született a kis Bartók János, Sándor fia, okt. 25-én. Ebben az esztendőben haltak meg: br. Thoroczkai Gergely úr s báró Thoroczkai Istvánné asszony és u. a. esztendőben osztoztak meg az ifjú Gáspár és Joseph urak.

1775.

Ekárt Dániel város bírása, Zsakó János, Vernes István város polgárai.

Ebben az esztendőben kezdék az ország urai hamis találmányok szerint a szegény jobbágy falvak és helységeket bíró taxájában kalákkal kínozni.

1776.

Sala András város bírása, Bartók Ferencz, Botár Smon város polgárai.

Ebben az esztendőben kezdett a város Bor-évnál az Aranyoson levő híd építéséhez. Ekkor igen nagy marha-dög grassált az országban.

1777.

Kriza Istók város bírása, Vernes András, Ekárt János város polgárai.

Ebben az esztendőben született a kis Bartók Miklós Sándor fia aug. 15-én.

1778.

Kováts Ferencz város bírása, Kriza János, Szép Mihály város polgárai.

Ebben az esztendőben támadott fel ismét a prussiai király az ifjú császár Josephus 2. ellen, mely alkalmatossággal minden rendbéli militia, ú. m. a limitánéa, mind a quartélyban lévő regimentek kitakarítatván, az országban reménység feletti olcsóság következett be, mindenféle dolgokban. Ezen esztendőben mene Koncz Gergely mesterünk várfalvi papságra és succedált helyette Vida Mihály uram; a bátyám uram is ekkor ment Abrudbányára papnak.

1779.

Göndöl Mihály város bírása, Vernes Ferencz, Rác János város polgárai.

Ebben az esztendőben a fenn írt hadakozásnak felsegítésére katonákat igérvén a császárnak, az ország azon igéretnek kipótolása és sok ifjúságnak eltagadtatása alkalmatosságával sok helyen siralmas casusok történtek az országban.

1780.

Vernes István város bírása, Vajda György, Sala András város polgárai.

Ebben az esztendőben vitetett Vida Mihály uram Rákosi papságra és succedált helyette a toroczkói mesterségben Márkos György uram. Ebben az esztendőben halt meg a kedves kis Bartók János is, Sándor

fia ápr. 12-én. Ebben az esztendőben ismét a 30 vas számból álló constitutio alá szorítottatott a városunk. Ebben az esztendőben született a kis Bartók Sára is decemberben; és meghalt felséges Mária Theresia kir. asszonyunk országglásának 40-ik esztendejében. Ekkor kezdett ország-lani II. József császárunk, kinek adjon Isten hosszas ideig való békeséges országglást.

1781.

Borbély Márton város bírāja, Zsakó János, Botár András város polgárai.

Ebben az esztendőben vitetett el tiszteletes Geiza József uram kolozsvári papságra és hozatott tiszteletes Almási Ádám uram helyébe, u. e. ment ki tiszt. mesterünk Márkus uram Pákeival akadémiára, és hozatott helyébe tiszteletes Szabó Sámuel uram. Ekkor voltam magam is egyházfi.

1782.

Szép Mihály város bírāja, Ekárt János, Kriza István város polgárai.

Ebben az esztendőben halt meg tiszteletes Geiza uram kolozsvári pap; s vitték el tőlünk helyébe tiszteletes Almási uramat, mi pedig hoztuk helyébe tiszteletes Mihály Pál uramat. Ebben az esztendőben érkezett hozzánk a szent tolerantia felséges II. Jozsef kegyelméből. Ebben az esztendőben indultatott a városnak az urakkal való bajoskodása Thoroczkai Zsigmondnak egy Dési Zsigmond nevű prefectusa miatt. Ekkor járták a város causájában Bécsbe ő felsége eleibe Vernes András és Czupor Mihály. Ekkor ölte meg a Kürtesbe a Köcsomónál egy Bánya Rác Ádámot és Baróti Ferenczet egyszersmind. Ugyanezen esztendőben volt a remetei és ponori oláhokon nagy executio. Ekkor kezdette vala Toroczkai Zsigmond is a jobbágyait elviselhetetlen szolgálattal terhelni. Ekkor tiltottak vala le az urak minden erdeinkről.

Közli: ZSAKÓ GYULA.

Adatok Bölöni Farkas Sándor életpályájához

BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNak arról a szándékáról, hogy a magyar testőrök közé akarta magát felvétetni, csak nagyon kevesen tudnak. Akik pedig tudnak, azok DÖBRENTAI GÁBORNak 1815. augusztus 16-án KAZINCZY FERENChez intézett levelének következő sorából szereztek tudomást: „Farkas Sándor mint Unitár. Deák a mult Juniusban végzette iskoláját. Katona székely Háromszékről, s kéntelen mint közlegény menni a limitaneusoknál. A Gárdához vágyott, hogy megszabadulhasson, s Bécsben még tanuljon, s dolgozzék. A mi nemes lelkü Cserey Farkasunkat kértem meg, hogy a Cancellariusnak irjon a dologban, írt, választ kapott, hogy elébb a Gubernium ajánlja, azután ő eligazítani kész lesz. Ekkor Kenderessyt kértem. Kenderessy azt mondá, hogy a Háromszéki Jurisdictionak kell legelőször a Guberniumhoz ajánlani.

Azután a volt Háromszéki Adminisztratornak Cserey Miklósnak adtuk át a dolgot, s itt a planum, ámbár ígérte a kivittelt, nem tudom, hogy megállott.¹

Farkas Sándort komoly és igen fontos okok készítették arra, hogy felvételét kérje a magyar Testőrségbe. Mint a székely határőrséghez besorozott katona-nemzetség tagja kötelezve volt arra, hogy mindaddig, míg eléri a korhatárt, vagy rokkanttá nem válik, katonai szolgálatot teljesítsen. Ennek következtében igen sok katonarendű társának példájára le kellett volna mondania arról, hogy olyan életpályát válasszon, mely hajlamának és kitűzött céljának megfelel. Csak egy mód volt, hogy sorkatonai kötelezettségétől megszabaduljon, ha papi, tanári, avagy iskolamesteri pályára megy. Hogy ezekre a pályákra is elmehesen, katonai parancsnokságának jóindulatára és engedélyére volt szüksége.

A katonasághoz közlegényként tartozott bevonulni, hol tanulása, nyelvtudása, általában műveltsége folytán — legjobb esetben — örmentsérségig vihette volna fel. A háborús idők elmúltak, így reménysége nem igen lehetett arra, hogy rövid idő alatt tiszti rendfokozatot szerezhessen.

Még abban az esetben is, ha a papi, vagy tanítói pályát választja, feje fölött függött volna Damokles kardjaként az, hogy bármely órában visszavonhatják tanulási engedélyét. Ez, különösen, ha rosszindulatú német, vagy cseh származású tisztek voltak a közvetlen parancsnokok, nem volt ritkaság. Szeme előtt lebeghetett anyai nagybátyának, az Enyeden tanuló KANDAL JÁNOSNAK példája, kinek engedélyét három évi tanulás után visszavonta ezredparancsnoksága.² Kivétel, mint mindenütt, úgy itt is volt. Előfordult többször olyan eset, mikor egy-egy jobbindulatú katonai feljebbvaló valósággal kényszerítette a szülőket, hogy eszes, tehetséges gyermekeiket taníttassák.

Az az iskolamester, aki állást nem vállalt, vagy körülményei folytán nem taníthatott, katonai szolgálatot tartozott teljesíteni. A lelkész gyermekeiből rendszeren papot igyekezett nevelni, hogy a katonáskodástól megmentse. Abban az esetben, ha a lelkészt, vagy iskolamestert Székelyföld olyan részére hívták meg, hol még nem állították fel a határőrséget, vagy a vármegyékre esetleg Magyarországra hívták meg, kénytelen volt székely örökségéről — ide nem értve a megyei részeken levő birtokait — írásban lemondani, illetőleg eladni fiútestvéreinek, ilyenek hiányában legközelebbi vérrokonainak, hogy a családi vagyon ne apadjon, mivel a székely katona saját maga volt köteles magát eltartani. A huszárrendűek hadiparipájukat magok tartoztak beszerezni. Mind a gyalogok, mind a lovasok a katonai kincstártól csak a fegyvereket és a szíjazatot kapták ingyen.

Ily nehézségekkel állott szemben FARKAS SÁNDOR is. Nemcsak azért tartotta célszerűnek megkísérelni a nemes Testőrségbe való bejutást, mert Báróczy és Barsay példájára tovább művelhette volna magát,

¹ VÁCZY JÁNOS: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII, 87—8.

² A Székely Nemzeti Múzeum levéltára. Sikó-levelek.

hanem azért is, hogy ha innen bizonyos idei szolgálat után kilép, a katonaságnál az alhadnagyi rangot elnyerte volna. Mint tiszt más elbánásban részesül és más sorsa lett volna, mint a legénységi állományba tartozó katonának.

A nemes testőrséghez való bejutást sem származása, sem unitárius vallása nem gátolta. Az, hogy a székely határőrség lovasezredében, mint közlegény volt nyilvántartva nem képezett akadályt. 1815. előtt, sőt utána is lófő származású csiki és háromszéki gyalog székely katonák is vétettek fel a testőrségbe.

Származására nézve székely nemes volt, melyet több rendbeli tanúvallatással tudott igazolni. Egyébként is atyai ágon ősei közül szép-atyja, Farkas György az 1704 évi hadiszemle-, az 1711 évi rendi-, továbbá az 1713. évi hűségeskü jegyzőkönyvben a lófők közé íratott fel.³

Farkas Sándornak a Székely Nemzeti Múzeumban levő adatai és a bölöni unitárius egyház anyakönyvei szerint családfája a következőképpen alakul:

Bölöni Farkas Gergely		
György		
kuruc vitéz		
mint lófő lustrál 1704, 1711-ben, hűségesküt tesz 1713.		
Ferenc		
Zsigmond	Mózes	
sz. Bölönben 1746. Eltemették uo. 1809. IX. 7.	Házasságot kötött 1781. VIII. 1.	
Felesége: Kandal Júlia		
sz. Bölönben 1750. Eltemették uo. 1830. IX. 1.	(bölöni nemes Kandal István leánya)	
Elek	Sándor	Sándor
keresztelték Bölönben	keresztelték Bölönben	keresztelték Bölönben
1782. VIII. 1.	1793. I. 30.	1794. XII. 14.
	Eltem. 1793. II. 5.	† 1842.

A hiányosan vezetett anyakönyvekből nem állapíthattam meg szép-atyjának, Györgynek és nagyatyjának, Ferencnek semminemű adatát. Hasonnevéűek ugyan előfordulnak még pedig György egy, Ferenc pedig két ízben, de ezek nem azonosíthatók a családfán szereplőkkel. Így pl. született egy György nevű fiúgyermek. Ez Istvánnak volt a fia. Az 1743 körül született Ferencnek és feleségének az 1744 körül született Szabó Katának nem lehetett fia az 1746-ban született Zsigmond. Különben is ez a Ferenc gyalogkatoná rendű, míg a Farkas Sándor ága lovaskatoná rendű volt.

1774. április 9-én temették el FARKAS FERENC vacans unitárius lelképásztort, ki az 1700-as évek elején születhetett. 1798. szeptember 17-én temették el ennek 92 éves feleségét, PÁLFFI ERZSÉBETET (Pálffi Benjámín professzor testvérét), ki tehát 1706-ban született. Ezek korukat tekintve lehetnek a Farkas Ferenc szülei, de sehol nem találtunk írásbeli feljegyzést, hogy Farkas Sándor egyenes ágú nagyatyja lett volna.

³ A Székely Nemzeti Múzeum levéltára.

Itt megemlíttük azt is, hogy Farkas Sándornak nevét több mással egyetemben a megkeresztelték anyakönyvébe nem a keresztelő pap, Kováts János vezette be, hanem ennek 1797-ben történt elhalálózása után az őt követő Péterffi Miklós lelképásztor, ki megtalálta elődjének papirdarabokra tett különböző feljegyzéseit.⁴

A magyar nemes testőrök létszámát Mária Terézia 1760-ban 120 főben állapította meg, ebből Erdélyre 20 fő esett. Ez a szám az idők folyamán különböző okok miatt állandóan csökkent úgyannyira, hogy az 1813-ban végrehajtott újjászervezés alkalmával a létszám Magyarország és Erdély részére 40 főben állapított meg.⁵

A főkormányshék Kolozsvárt 1816. január 25-én értesíti a háromszéki tisztséget, hogy Bölöni Farkas Sándor üresedés hiányában nem vehető fel a testőr ifjak közé. Ez való, mert az Erdélyre megállapított létszám be volt töltve. Háromszék királybírája 1816-ban még négy ifjat ajánl felvételre, köztük egy lófő származású katonarendű ifjat, de egyet sem sikerült felvételni. Sem 1815-ben, sem 1816-ban, de még 1817-ben sem vettek fel egyetlen erdélyi származású ifjat.

Bölöni Farkas Sándor jövődje felől Isten másképp határozott. Más küldetés várt reá. Más küldetés, mellyel magának elismerést, hírnevet és dicsőséget szerzett.

Az alábbiakban közlöm azokat az iratokat, amelyek Bölöni Farkasnak a nemes testőrök közé való bejutása érdekében tett lépéseit ismeretik meg velünk.

1.

Méltóságos Úr!

Úgy gondolom ismeri nevem a M. Úr Mélt. Kenderesy Úrtól általadott instántiám, iskolai s medicinai Testimoniumaimból. Személyem ismeretlensége s kicsin köröm eltartóztathatna ugyan a M. Úrhoz illy bátronn írni; de ha a Nagyok nem segillik a kicsineket s igyekezeteiket, nem áll fenn az életbe a communio totius. Nincs miért magasztalásokkal ajánljam magam s hizelkedve hordjam fel okaim a miért írnom kellett a Méltóságos Úrhoz. Tudom, hogy ezt a való Nagyok s szép lelkűek úgy nézik, mint a Mindenható a szinlettek áhíthatosságát.

Én a Gárdába szándékoztam, mindég éreztem ugyan, hogy ez nagy feltétel reán nézve; mert Unitarius s Székely conscriptus vagyok. Jelen tettem szándékom Professzoraimnak s Jóakarójimnak s a szép lelkű Cserey Farkas ő nagysága mindjárt íra melettem Cancellarius Teleky ő Exhoz, elé terjesztve minden akadályaim s körülállásaim. A Cancellarius ő Excellentiája biztató választ ada. Hogy, Unitarius vagyok, ezt írja semmit sem teszen, mivel ez is recepta religio s Székely katona fiak is vévődnek ide fel, mint most közelebből egy Háromszéki Matisfalvi gyalog conscriptus Ferenczi, csak hogy Székemből és a Guber-

⁴ Itt mondok hálás köszönetet ROSTÁS DÉNES bölöni unitárius lelkész úrnak, ki szíves volt az anyakönyveket átnézés céljából rendelkezésemre bocsátani.

⁵ TISZA-BEOI HELLEBRONTH KÁLMÁN: *A magyar testőrségek névkönyve*. 1760—1918. Pest.

niumtól proponáltassam. Itt a Guberniumnál felfogták ügyemet M. Kenderessy Úr s mások is, csak hogy Székemtől proponáltassam.

Méltóságos Úr! úgy gondolom kifejezni magamot. Én nem tudom azt kitenni *Sorsom* mennyire függ a Méltóságos Úrtól! Az a gondolat, hogy épen a Gárdába szánjam magam nem hiúságból s fényre vágyás viszketegéből eredt, én életem a Magyar Literaturának szántam, s mint katona fiú nem láthattam más kinézést, hogy ennek számára megtartsam magam, mint ezt. Én nem léphetem másuva, vagy katona legyek, vagy Pap, pedig hány szomorú példáját tapasztaljuk a passzióból nem választott hivatalnak! Tudom azt, hogy Bécs lehet a nagy világ tónusát nem ismet (igy!) ifjúnak Capua, lehet Sybaris; de engem örökre vádolna lelkem ismérte, ha azon szent helyen hol Baróczy és Baresay nagy lélekkel álának s a honnan Literatúránk hajnalá kihasada el-pulyásodott s kores lélekkel álanék. Kinézéseim s planumaim a Hazára nézve örökre ellesznek temetve, ha Háromszéken kell katonáskodnom, csak azért, hogy nekem itt kelle születnem, ne legyen már szabad egyébire születetnek nézni magam! Az ifjú Cato talentumi ellettek volna enyészve, ha Sarpidonnal öszve nem találkozott volna a Caezár pitvárába, ki neki kimutatá a pályát mellyen lépnie kell. Nem akarom ugyan Catóhoz mérni magam, de tudom azt, hogy sok lélek hasznott s jót tehet, ha pályát s mezőt kaphat a hatásra.

A M. Úrnál lévő Testimoniumaimba, mennyire felelek meg azon tulajdonságoknak, mellyek egy Gárdába véendőbe megkívántatnak, felvagnak téve, de ezenkívül örökre szégyenleném, ha ügyemet felfogotaknak választásom megbánására alkalmatosságot adnék. Esztendőm 20, Miklósvárszéki Bölöni születés vagyok. Tanultam a Kolozsvári Unitárium kollegyomba, Németül beszélek, francziául értek. Most Just halgatok az Universitásba.

Ezen ide zárt levelet Méltóságos Cserey Farkas Úr küldötte volt nekem általadás végett; de mivel bójártomkor Háromszéken nem találtam a Méltóságos Urat s mind eddig hollétét nem tudtam bizonytalan kézbe nem akartam adni.

Méltóságos Úr, nincs miért bővebben fejezzem ki magam, én hizelkedő tónusú magam ajánlásához nem tudok. Egy ifjúnak szerencséje, vagy ellenkező lépése a M. Úron áll, érezze sorsomat. Tégye meg egy ismeretlenért, proponáljon engem a F. K. Guberniumhoz a Gárdába léphetésemért, hogy legalább praenotáltassam. M. Kenderessy Úrral régen vártuk ügyem felküldését a M. Úrtól a Guberniumhoz, de mind edig semmit róla nem tudánk. Instálom a M. Urat, méltóztasson velem vagy M. Kenderessy Úrral tudatni, miben áll dolgom, hogyha nem remélhetek adjak más directiot magamnak. Egy olyan ember, kinek reményei egy ponttol függenek, nem kevés nyughatatlansággal várja a kimenetelt. Nem tudom elégszer ismételni kérésem, hogy légyen a M. Úr egy ismeretlennek ismerője, ki elvárva válaszát örökre hálásan marad

a Méltóságos Úr

alázatos szolgálja

Kolozsvár, 1815. 4-ik Decemher.

FARKAS SÁNDOR mtk.

Eredetije Cs. Bogáts Dénes levelesládájában Sepsiszentgyörgyön.

2.

Aertzliches Zeugniß!

Dem Edelmann Herrn Farkas Sandor, habe gehörig visitirt und demselben vermög seiner Laibes Constiduction, als auch ohne allen ersichtlichen Gebrachen zur hungarischen Nobl Gardē für Ganz tauglich befunden Weches endesgefertigter dem Obbenanten zur wollen Bekräftigung anmit Attestiret.

Sig. Clausenburg den 27-ten April 1815.

(l. s.) ANTON LUDFWIG m. pria.

Ober feld Arzt

von Fürst Czartoryski Inf. Reg.

Dass oben benannter Alexander Farkas bei der Baron Splényischen Reserve Division gemessen und seine Maas in fünf Schuh Sechs Zoll und drey ...^c befunden habe; bestättige anmit. Klausenburg den 5-ten May 1815.

THOMAN m. pria,
Hauptmann

Eredetije a Sz. N. Múzeum It-ban 1735/1815 Ml. sz. alatt.

3.

Testimonium Scholasticum.

Nomen, conditio. Praedicatum, vel locus originis: D. Alexander Farkas de Bölön Sedis Miklósvár, ex ordine militari Equestri, inde ab anno 1805. Collegii nostri Unitariorum Claudipolitani civis; a 1-a 7-bris Anni 1812 praelectionem philosophicarum Auditor, atque Studiosus Togatus. *Aetas, religio:* Annorum 20. — *Classis morum:* Mores ejus Legibus scholarum conform. probi et cuilibet commendabilis. — *Classis progressus in Studiis:* E studiis, quae audivit, meruit Classes sequentes:

1. Ex Historia, Philosophia Patriae Universali et Statuum Europae, Geographia, Chronologia, Logica, Metaphysica, Philosophia Morali, Jure Nature, Algebra, Geometria, atque Lingva Germanica primam cum eminentia.

2. E Theologia Dogmatica primam, Theologia Morali et pastorali atque Anthropologia primam cum nota laudis.

Datum Claudipoli, atque propriarum manuum subscriptionibus sigilloque Collegii usuali munitum. Anno 1815. mense Aprili die 28-a.

DAVID MÓLNOS m. p. in praefato Collegio Historiae, Geographiae et Chronologiae Professor, Collegiique Rector.

JOANNES FÜZI m. p. in praefato Collegio Philosophiae professor Publicus Ordinarius.

GEORGIUS SYLVESTER m. p. in praefato Collegio Theologiae et Lingvarum eidem annexarum Professor publicus ordinarius.

^c Egy elmosódott, olvashatatlan szó.

NICOLAUS SZÉKELY m. p. in praefato Collegio Matheosos atque Physicae Professor publicus ordinarius.

(P. h.)

Eredetije a Sz. N. Múzeum lt.-ban 1735/1815 Ml. sz. alatt.

4.

Méltóságos Administrator Ur! Nemes Három-széki Universitas, nékem igen jó Patronus Uraim!

Az a haszon, melly a Testőrző sereg alkotásából háramlott nemzünkre, el felejthetlenné teszi szeretett Thréziát; mert sok ide fel vett Iffjaknak — kiknek addig munkásságokra nem vala út — pályá nyílt a Literatura s a katonai kar mezejénn. Azon szép tettek mellyekkel a jobb Magyar Iffjak dicsőítik magokat — bár ha részemről el zároknak is tetszenek az akadályok — arra indítottak, hogy a Nemes Testőrző seregbe szánjam magamot. Nehány rendbéli kegyelmes királyi végzések szerént Erdélyből mind a négy recepta religiobol vétethetnek fel ide Iffjak, törvényeink világos rendelkezésénél fogva, s nékem rég ólta oda lévén vágyásom, ezen karba készítgettem magamot. Erre az egyik indító-ok az is volt, hogy mivel Székelly-lovas-conscriptus vagyok, a katonai pályára készülni, a N. Test-őrző sereg institutumát leg alkalmasabbnak találtam. Tudván azt is, hogy az 1812-ik Eszten-dőbe költ kegyelmes udvari elhatározás szerént, csak olyan Iffjak vétethetnek fel, kik tanulások s morális karakterekkel jó iskolai Testimonialist érdemelnek, a Deák nyelven kívül Németül és Francziául meg tanultam, egyéb studiumaimból olyan testimonialist igyekeztem érdemelni, mellyel senki előtt ne piruljak, melly ide zárt Testimonialisomból az A.) betű alatt meg ítéltethetik. Az is meg kívántatván ezen N. Sereg institutumainál fogva, hogy a vállalkozott elég magoss és jó physicuma légyen, mennyire felelek meg ennek a B.) betűvel jegyzet medicum testimoniumombol meg tetszik. Mind ezek mellett a lévén az officiosa és dicasterialis út a N. Test-őrző seregbe léphetésre, hogy elsőbb a vállalkozott nemes Székjéttől a Felsőges Királyi Guberniumnak proponáltassék. Azért

Alázatosan esedezem a Méltóságos Adminisztrator Úrnak és a N. Három-széki Universitasnak, méltóztassék ezen kérelmem kegyesenn meg tekinteni, s meg emlékezni arról is, hogy Görög Ország és Róma nem zárta el fijasit semmi tekintetből a köz jóra törekedéstől, ha lelket látott benne a jóra s ez őrzé meg honnyokat soká a le süllyedéstől. El látam ugyan én hogy mutatkozhatnak akadályok reám nézve: de a ki csak a nyílt úton kíván mindig lépegetni, az soha se fog a Köznek útát törni. Mindezek mellett az a bizakodás, hogy ha czélt érhetek — úgy fogok meg felelni kötelességeimnek, hogy a M. Administrator Úr és N. Szék varakozásának és a Nemzetnek dicsőségére kívánok lenni, — remélteti vélem, hogy a M. Adminisztrator Úr és a N. Szék proponál engem a F. K. Guberniumnak, s nem engedi, hogy boldogul-

hatásom el akadjon. El várva a M. Adminisztrátor Úr és a N. Szék rólam való Atyai gondoskodását s kegyes válaszát,

Maradtam a M. Adminisztrátor Úrnak és a N. Széknek
Kolozsvárt 1815. 9-a May.

alázatos szolgája

FARKAS SÁNDOR m. t. k.
Deák az Un. Kollégiumba.

Kívül címzés: Nemes Háromszék Administratora,
Méltóságos Cserey Miklos ö Nagyságához és Méltóságos
Tekts Nms Három-széki Universitáshoz

alázatos könyörgő levele

a benn is írt Bölöni Farkas Sándornak
proponáltatásáért a F. K. Gubernium-
hoz, a Nm. Test-őrző seregbe léphetésért.

Eredetije a Sz. N. Múzeum lt.-ban 1735/1815 Ml. sz. alatt.

5.

Nro. Prot. 1907. Def. Marchialis.

Olvastatik a Kolosvári Unitárium Collegiumban lévő Deák Farkas Sándor könyörgő levele, melyben azt kéri, hogy mivel ő születése szerént Háromszéki lovas katona, és katonai pályájára úgy kívánna készülni, hogy elébb a Ns. K. Test-őrző seregben qualificálhassa magát: Bé adja záratékul

1-o. A studiumokról való Testimoniálissát.

2-do. A physicumáról és magosságának mértékiről való Orvosi Bizonyítást.

Végzés. Ajánltassék a K. Guberniumnak, annyival is inkább, hogy megláthassák a fegyver alatt lévő Atyánkfiainak milyen szívesen kívánnyák őket elé segíleni.

A fgs. k. Fő Ig. Tanátshoz.

Ezen Deputationknak egyéb, Marchalis Székünkötől reája bizatott tárgyai sorában, felolvastatván a máii napon Bölöni Farkas Sándornak maga valóságában alázatosan ide melyékelt kérelme, és bizonyításai: ezen Ifiút a fgs. K. Fő Ig. Tanátsnak a Ns. Magyar Testörző seregbe való bé szerzés végett ajánlani bátorkodtunk, főképp a következő okokból.

1-o. Azért hogy lévén az Immunis Ns. Atyánkfiainak fiai közöttis olyanok a kik oda vágyakodnak, lássa meg ebbőlis Nemzetünk Vitézlj Rendje mely nagyon betsülyük érdemeit, midőn ennek elsőségét adunk.

2-o. Hogy mivel az Unitária Valláson lévők közül még eddig azon

Ns. Testőrző Seregben senkit sem tudunk lenni, ne legyenek azokis ezen szép nemzeti Institutumból egészen ki rekesztve.

3-tio. Azértis mivel ha olyanok jutnak a Ns. Testőrző Seregbe a kik a tanulásokat ily ditsiretesen végezték mint ezen Ifiu az A.) alatt lévő Oskolai Bizonyítás szerint, úgy az oda való felvételezés jutalmává leszen a tanulásbeli igyekezetnek és a jó magaviseletnek, — s ennél fogva más Ifjainknakis ösztönére.

4-to. Többetis várhat mind a fels. fejedelem, mint pedig Ns. Hazánk az ilyen Ifiakból, a kik tanulássokat ditsiretesen végezték, s egyéb Tudományok között nevezetesen az Universalis és Patriae Historiát, a Statisticát és a Moralis Philosophiát jól meg tanolták, mint azokból a kik ezeknek megtanulásában restek voltak.

Midőn tehát ezen fontos okokból ajánlásunknak elé mozdítását és foganattyát az Ekcelligentiátok bölts kegyességitől méltán remélyük, mély tisztelettel vagyunk.

Expediatur.
expeditatott.

Eredetije a Sz. N. Múzeum lt.-ban 1735/1815 Ml. sz. alatt.

6.

Sacrae Caesareo et Apostolicae Majestatis Magni Principis
Transsylvaniae et Siculorum Comitis Domini, Domini nostri
clementissimi nomine!

Inclyta Universitas! Salutem et gratiae caeo Pr. incrementum. Az azon Szék Marchialis Deputatiojának ide fel küldött azon jelentésére melly szerént a nemzeti Nemes testőrző seregbe szándékozó Farkas Sándor kérését zárattékjaival egyetembe ajánlás mellett a K. fő Igazgató Tanátsnak felküldötte, a fel küldött Actáknak vissza zárások mellett ezennel vissza íratik kegyelmeteknek: azonkívül, hogy most az említett Nemes testőrző seregnél ezen nagy fejedelemség részéről semmi üresség nintsen, s addig mig ottan magát valamely üresség fogná elő adni az ajánlatott Farkas Sándor az oda való bevétethetésre ki szabott időt máris 21 esztendősnak lévén fel jegyezve fellyül fogná mulni, ezen ajánlásnak eő felségéhez leendő fel küldését még az is akadályoztattya, hogy az írt fiunak tulajdonságai nintsenek az ő felségétől ki szabott tabellaris computus szerént feljegyeztetve. In reliquo altefata sua Majestas sacratissima benigne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transsylvaniae Gubernio. Claudipoli 25-a Januarii, A. 1816.
G. comes Bánffy m. p.

LADISLAUS ENYEDI m. p.

Kívül címzés: 561. Inclytae Universitati Inclytae Sedis
Siculicalis Háromszék.

Ex offo.

Sepsi Sz. György.

Eredetije a Sz. N. Múzeum lt.-ban 1735/1815 Ml. sz. alatt.

Közli: Cs. BOGÁTS DÉNES

Gróf Mikó Imre ismeretlen levele és beszéde 1847-ből

Maros-Torda vármegye levéltára GR. MIKÓ IMRE egy ismeretlen beszédének és levelének kéziratát őrzi Marosvásárhelyt. A levél és a beszéd szövege a vármegyei levéltárban elhelyezett „Marossszék közgyűléseinek jegyzőkönyve 1844—1847“ jelzésű kötetében van. Mikó levele saját kezével íródott, beszéde ismeretlen másoló, valószínűleg a közgyűlés jegyzőjének írása. A jegyzőkönyv ide vonatkozó része a következő magyarázatokkal szolgál: „1847. dec. 6-ikán Vásárhelyt a nemes szék közgyűlésénél igazgató, alkirálybíró, mélt. Nagyeresei gr. Toldalaghi Ferenc elnöksége alatt a nemes szék rendjeinek közönséges Gyűlés gyűlése kezdődik.

1. Az alkirálybíró előadja, hogy Hilibi Gál József elhalálozott. Így megürült a széke. A Felső királyi Főigazgató Tanács által biztosnak Hidvégi gróf Mikó Imre úr ő nagyméltósága neveztetett ki. Mikó rendelete értelmében összehívták a gyűlést.“ Ezután felolvasták a Királyi Főigazgatótanács szept. 30-án kelt 11.883 sz. rendeletét, mely felhatalmazza Gr. MIKÓ IMRÉT, hogy gr. Toldalaghi Ferencsel együtt hívja össze a gyűlést. A rendelet felolvasása után gr. Mikó Imre megjelent a teremben, s elfoglalva elnöki székét, „szünni nem akaró éljen kiáltások közt“ megtartotta nagyhatású beszédét.

Az itt közölt Mikó-levél a jegyzőkönyvhöz van csatolva, de hiányzik róla a címzés. Tartalmából és a körülményekből ítélve, Mikó levele mindent valószínűség szerint GR. TOLDALAGHI FERENC alkirálybíróhoz íródott. Mikó beszéde két szempontból értékes. Egyrészt Mikó közeleti szerepének első és kevéssé ismert korszakába világít be, másrészt mély tartalmával, gondolatainak etikai erejével a későbbi Mikó erkölcsi magatartásának kialakulásához nyújt értékes adalékot. A levelet és a beszédet itt alább közlöm:

1.

Kolosvár, 12/11 1847.

Kedves Barátom!

A' napokban magány alkalmom utján tudositottalak volt a' Közgyűlés kitűzése napjáról — azon esetre ha azt nem vetted volna, nagyobb bizonyosság kedvéért újra kívánom tudtadra adni, hogy azt legjobbnak látnám a' jövő December első hétfőjére, azaz 6-ikára egybe hivatni — az Isten áldjon addig is

igaz barátod
GR. MIKÓ IMRE

2.

Tekintetes Rendek!

A Polgári élet főbb örömei közé tartozik oly testületnek számlálthatni tagjai közé, mely a társas Viszonyok' leg szentebb kapcsait az igazságot és törvényességet nemcsak név szerént ismeri, nem csak Valomás által tiszteli, hanem erővel és akarattal is bir azokat gyakorolni.

Ily testület felett a Haza és ember szeretet' soha nem szunnyadó örszemei vigyáznak 's ki terjeszti véd karjait az erény és szabadság anyaga. Ily Testületben az egyesek' boldogsága ki apadhatatlan tápláló ere a köz jól létnek, 's viszont a köz jollét örök áldásos kutfeje egyesek' boldogságának. Ily testületben nincs önkény, nincs el nyomatás, nincs zűrzavar, nincs féktelenkedés, az emberi gyarloságok nem hatalmaznak el, az erők nem hanyatlanak, sőt újabb rugalmosságot, cselekvőbb élénkséget nyernek azon akadályok által, melyek talán külső hatalomtól gördítettnek a köz célhoz haladás útjában. Mindezeknek pedig egyenes következménye az, hogy bizonyos Nemzetek tagjai, bizonyos föld rész' polgárai büszkék nemzetükre, büszkék hazájukra és szerencsés testület az, hol ezen nemzeti büszkeségnek ott nyitattik ut, hol a haza javának elő mozdítása a cselekvést kívánja, hogy a polgár hazája iránt buzgobb szeretetre gyuljon, midőn annak elő menetelét, diszét, haladását, ön részvevő tettjei által látja létesítve, 's meg vallom Tekintetes Rendek! hogy midőn a Felséges Királyi Fő Kormányshéknak irántam tanusított, 's általom igen nagyra becsült bizodalmánál fogva, az itten most véghez viendő Fő Király Birói Választás Vezetésére ki jelettetni szerencsés voltam, azon boldogitto meg győződés magasztos érzése kísért ide, mi szerént Nemes Maros Szék Tekintetes Rendeiben, az általom most rajzolt képre fogok ismerni — hol egy pártfelekre nem oszlott, a köz joért egyesült, a köz jot szívöken hordozo hazafiakból álló közönségnek semmi sem egyéb, mint az igaz tiszta honszeretet adja az irányt.

Tekintetes Rendek! Ha hazánk' mult korának történeteire vissza tekintünk, 's abban dicső Eleinknek ezereit a hon', mint köz anya' védelmében a becsüllet' mezején el vérezve, 's az egyesek számtalanjairól, a hőstettek hosszú sorát fel jegyezve látjuk, tisztelet teljes hodolattal idvezli lelkünk nagy emlékeit, 's egy keblet emelő büszke érzettel nevezük magunkat az ő ivadékaiknak, és méltán Tekintetes Rendek!, mert év lapjaink bizonyítják, miként nem csak önmagát, de egész hazánkat is gyakori vég vonaglásai közt csaknem mindig és egyedül a székely rendületlensége tartá fen véd karral életben, 's mint a Fejedelmi Tronnak ingathatlan bástyája, 's egyszersmind saját kormányrendszerének, 's alkotmányának leg áthatatosabb védője ő szolgált példa tükörül más miveltebb nemzeteknek is e részben, — 's valóban Tekintetes Rendek bámulnunk kell azon feszített erőt, és ki tarto alhatatosságot, melyeket ama nehéz idő folytán a székely ki fejtett, hogy számtalan viharai ellenére a pusztító hadaknak, 's political rombolásoknak a kétségbe esés, 's minden erejének csak nem vég le tiprásai után is magát idegen járom alá rabszolgaként soha se hajtotta, de szeme előtt tartván mindenkor alkotmányából folyo szabadságát, 's a régi idők őskorából le hozott szép jogait, utolsot áldozni kész volt valójával, csak, hogy ezeket meg tartassa — és meg tartotta Tekintetes Rendek 's azokat nekünk hű utodainak örökül hagyta.

Ezen annyi küzdelmekkel szerzett, annyi áldozatokkal megtartott szép jogok' egyik leg fontosabbikánál, a Fő Király Biroi szabad választásnak gyakorlatára vagyok én szerencsés a Tekintetes Rendeket ezennel fel szollítani.

Örökségül nyertük Tekintetes Rendek! a Szabad Választás szép jogát, de ezzel együtt örököltük ama szent kötelezettséget is, hogy ennek gyakorlatában az ezt alapított dicső eleink azon idves célzatának, miszerént minden ily választások alkalmával a Nemzet' legérdemesebbjei, 's a választás alá vett hivatalra legalkalmasabbjai jeleltessenek ki, — lelki esmeretesen meg felelni, és ebben törvényesség' egyenes tiszta útján eljárni törekedjünk, mert minden ily szép jogok gyakorlatában felhasznált eszközök a Közönség átkát csak úgy kerülhetik el biztosan, ha ferde alkalmaztatásukkal a ki tűzött célét nem undokítják, 's a feltékenül meg őrzött elv' idvességét gyakorlati aljásadás' bélyegével illetni irtoznak.

Légjünk tehát Tekintetes Rendek! erős eltökéléssel lelkesedve mostani eljárásunkban a köz ügyet legfőbbnek tekinteni, hogy a köz ügy határozzon saját érdekeink, 's magános nézeteink felett, ne ezek amaz felett, öljjünk ki sziveinkből minden mellékes nézeteket, 's választó szozatainkal csak olyakat tiszteljünk meg, kiktől lelkünk belsejében meg vagyunk győződve, hogy hivatalos eljárásukban — el távolítva maguktól minden emberi kisértő érdeket, minden személyes vonzalmot vagy gyűlölséget, minden tettjeinknek rugója csupán a meg győződésök szerinti tiszta egyenesség, 's vezér csillaguk a törvény és igazság leend, kiktől meg vagyunk győződve, hogy e' Nemes Székben, mind az egésznek jól létét, virágzását, mind az egyes polgárok igazsáknak lelki esmeretes ki szolgáltatását lankadatlan buzgósággal 's dicső hivatásuknak valoban meg felelőleg eszközölni képesek leendenek.

Ezen lelki esmeretes eljárást vagyok én bátor ez alkalommal hazafi tiszta érzetemnél fogva a Tekintetes Rendeknek szívökre kötni, 's lelkem' méjjéből kérem a Mindenhatót adja erre menyei malasztját, hogy ennek eredményében nyerjen ezen Nemes Szék egy oly előljárat, ki a részre hajlatlan igazság szeplőtelen lobogója alatt, telyes igyekezettel, el tőkéllett szándékkal sikeresen fog munkálkodhatni, mind azon, mit Felséges Fejedelmünk, és szeretett Hazánk egyező, soha szét nem választható java, dicsősége meg kíván.

Közli: JANCSÓ ELEMÉR

Szalmakalapkészítés a kalotaszegi Jákótelkén

Kalotaszeg népnyelvi térképének anyaggyűjtése folyamán Jákótelkén¹ nyelvmestert kerestünk a helybeli igazgató-tanítóval, és ezért bementünk néhány családhoz. Az egyik házban nagy halom szalmát láttam a földön, s megkérdeztem, mire használják. Kérdzősködésemre egy fiatal lány megmondta, hogy itt a községben a földművelés mellett kalapkötéssel is foglalkoznak. Néhány szót váltottunk még a házbeliekkel és tovább mentünk, mert a családban nem akadtunk jó nyelv-

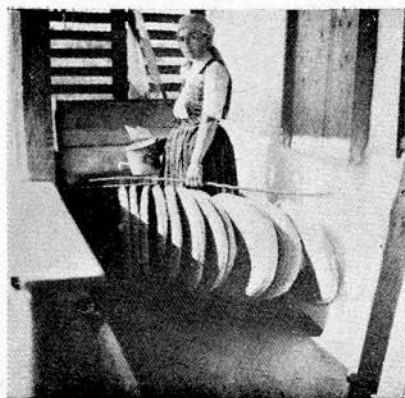
¹ Egy kis, ma határmenti, magyar többségű község Bánffyhunyadtól délkeletre 6–8 km-re. Nem esik fő-útvonalba; legközelebbi vasútállomása Bánffyhunyad. A falu kb. 350–400 lelket számlál.

4. kép
A szalmafonat tisztítása toldás után

5. kép
A kalap varrása géppel

6. kép
A kalapokat füstölni teszik be a hombárba

7. kép
Jákótelki vándor-kalapos

mesterre. Szerencsémre éppen egy olyan családban találtunk jó nyelv-mestert, ahol sok szalmakalapot kötnek és a megvarrásához is értenek. Így sikerült aránylag rövid idő alatt lejegyezniem egy eddig e vidékről ismeretlen háziipari munkamenetet és szokincset.

A jákótelki kalapkészítés kezdetét adatok hiányában nem sikerült megállapítanom. Az emberek már nem emlékeznek arra, hogy ki és mikor készített első ízben szalmakalapot a községben. Azt sem tudják, honnan hozta a mintát. Nyelvmeesterem, özv. PÉTER ANDRÁSNÉ, szül. PÉTER KATA (69 éves) emlékezete szerint már az ő nagyszülei is foglalkoztak kalapkötéssel. Eszerint már az 1800-as évek elején úzték Jákótelkén ezt a mesterséget. Így öröklődött apáról fiúra e fontos háziipar. Ma már minden családban kötik a kalapnak való fonadékot.

Kalapkötésre *öz búza s tavasz búza jóu csak. Még a rosz (= rosz) szalma sē jóu.* Ezek közül is csak akkor jó a szalma, ha a búza nincs túlérve, mert akkor *szíjassabb*, s így nem törik olyan könnyen. *Éty kis mēkpattant szalat észrū sē vészünk* — mondja mesterem. *Most rossz a szalma. Igēm mēg vout írvū (= érve) a búza.*

A kévébe kötött és hazahordott búzából válogatja ki a jákótelki ember a kötésre alkalmas szalmaszálakat. Otthon az udvaron *fēlütik* a kévét (= a kévét a fejekkel fölfelé felállítják), és a hosszabb szálakat kihúzzák belőle. Amint ők mondják: *a szip fejeket kihúzzuk szállal.* Amikor egy maroknyi szál összegyűl, derékban szalmával átkötik, és a búzafejeket sarlóval vagy egy nyeletlen kaszával levágják. Tíz ilyen maréknyit összekötnek egy kévébe, és elteszik télire. Ősszel vagy télbe, mikor érkezik, egy félmarokkal kivesz a kévéből. *A fejitül a légelsőü csögöt mind eggy iránt bāl kézbiul a jop kézba szēdi* és egy nyél nélküli kaszával, vagy éles késsel az *ägísszüt srégēn lēvágja a csöggāl eggyütt. It van a tokja a szalmának, s aszt lēhuzzuk.* Erre azt mondja, *mēk-szēdēm a szalmát, s lēhúzom a tokját.* Egy ilyen félmarkot összekötnek külön-külön cérnával. Ez a *kalapszalma*, amit *marogba* kötnek. Ezután megválogatják a szalmát. A megtisztított szálakat osztályozzák vastagság szerint. A *vastag* s a *vikon* szálakat külön-külön kötik csomóba. Ezzel a szalma alkalmassá vált a kötésre.

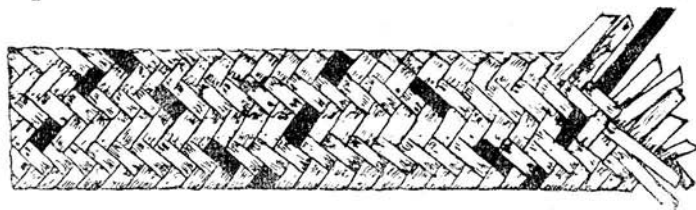
Amint az idejéből kitelik, hozzálát a jákótelki ember a kalapvarráshoz szükséges fonadék megkötéséhez. Egy félmarok szalmát belemárt a *srégēn* vágott végével a vízbe és végig csorgatja rajta úgy, hogy az a szalmaszálban belül és keresztül folyjék. *Aszatok ety csomou szalmát* — mondja — *s kötöm a kalapot.* Ezt a műveletet négyszer-öttször is megismétli. Így puhítja meg a szalmát, hogy fonás közben ne törjék. (A fonadékkészítést *kötésnek*, ritkábban *fonásnak* is nevezik). A megnedvesített szalmát akkor nyomban meg is kell fonnia, mert ha sokáig *állani hagyják, mēksárgul.*

Háromféle szalmafonatot készítenek: 1. női kalapnak *hat szalut*, 2. férfi kalapnak *nity szalut* és 3. ritkán *három szalut*. Maga a név mutatja, hogy 6, 4, illetőleg 3 szál szalmából fonják a fonatot. A való-ságban azonban 11, 7 és 5 szállal fonják (l. alább). A női kalap szélére *csipkét* is kötnek 2, illetőleg 4 szállal. Más fonatot nem ismernek.

1. A női kalap kötése. A női kalapot *vastagjap szalmábül* kötik,

mert ez széles karimájú és keménynek kell lennie. Ellenkező esetben nincs meg a *tartása* s nem tudják jól értékesíteni. A kötés módja a következő: A fonó öt szál szalmát függőlegesen tart maga előtt a két kezében. A hatodikat ezek közepén vízszintesen alájuk teszi, és a függőlegesen tartott szálakat derékban e mellett megtöri, úgy hogy a vízszintesen elhelyezett szál közöttük maradjon. Ekkor jobbról balra haladva a vízszintesen tartott szállal *éty szálát lehaty, kättöüt félvészén*. Ezután sorra veszi a derékban megtört szálakat is. Miután jobbról balra haladva minden szálát áthajlított, ugyanezt megcsinálja balról jobbra is. Így kezdi meg a kötetést. A kezdést befejezve, a baloldali legszélső szálát lehajtja, s így lesz a hatszálú fonatból 11 szálú. A továbbiakban mindig arról az oldalról kezdi a kötetést, amelyik felén hat szál van. Ez a szám állandóan változik, úgy hogy egyszer jobb, máskor baloldaltól kezdi a fonást.

A munkát nyolc ujjal végzik. A *höväjk* és *gyürüs* ujjal keményen tartják a fonatot és a lehajlított szálakat, hogy ne ferdjöljön el a kötés. A *mutatóu* és *nagy* ujjal végzik a munka többi részét. A *kis újnak* semmi szerepe sincs.

1. kép. Hatszálú fonat

A női kalap kötése gyorsabban megy, mint a férfi kalapé. A szalma vastagabb és könnyebben tud vele bánni munka közben.

2. A férfikalapot 4, illetőleg 7 *víkon szálból* fonják. Férfikalapnak *vékonyjap szalma* kell. *Aszt szíp szálmából* *léhät kötni*. Ugyanígy járnak el, mint a nőikalap kötésekor. A különbség csak annyi, hogy *éty szálát lehaty* és *égyét félvészén*, míg az előbbinél kettőt vett fel. Ennek a fonása sokkal könnyebb és egyszerűbb. Igaz ugyan, hogy női kalap módjára is fonják ritkán, de ez *szaporátlanabb* a szalma vékony-sága miatt.

3. Régebben 3, illetőleg 5 szálból is kötöttek férfikalapnak való fonatot, ma ez már csak elvétve történik meg.

A *csipke* két szálból készül. Ezt fonják a *légvastagjabb* szálmából, mert ennek kell a kalap karimájának a formáját megtartania és ez rongálódik aránylag leginkább letevéskor, meg felakasztáskor. A kötés első mozzanata a szalmafonatéval azonos. Egyik szálát függőlegesen, a másikat vízszintesen tartja a fonó. Majd a függőlegesen lévő derékban meghajlítja, s ez körül fogja a vízszintesen álló szálát. Tehát tulajdonképpen nem két, hanem négy szállal dolgozik. Ez a négy szál meg is marad mindvégig. A csipke további kötése bonyolultabb, ezért, hogy könnyebben érthetővé tegyem a munka menetét, megjelölöm az egyes

szálakat A, B, C, D-vel és így írom le a kötés menetét. Az A áthajlik B fölött C alá; B áthajlik C felett D mellé, azt megkerüli és A alá kerül. Ezután D hajlik A felett C alá s azt megkerülve B alá. C áthajlik B és D felett A alá s azt megkerülve D és B alá. A pedig áthajlik D és C felett B alá s azt megkerülve C alá, stb. Így válik a széle, a kalapfonat egyenes szélével ellentétben csipkézetté. Innen kapta a nevét is.

Fonás közben egy-egy szál nagyon megrövidül. Ezt kitoldják új szállal, ez a *tóudás*. A fonadékba toldani csak a jobb vagy baloldali második szálát lehet. Ilyenkor a fonó lehajtja a megrövidült szálát, s az *iránt*, tehát ugyanabban az irányban, mint ahogy haladt a lehajtott szál, a közvetlenül fölötte átmenő egy vagy két keresztszál alá dugja a betoldandó új szalmaszálat a rézsütosan levágott végével. Toldás előtt a *hónya alól* kihúzott nedves szál végét a szájában rendszerint meg is nyálazza, s még bele is enged nyálát, hogy jobban csúszszen a szalma. A csipkét ugyanúgy toldják. A lehajtott rövid szalmavégeket fonás közben a fonaton rajta hagyják. Csak később vágják le bicsokkal, vagy jó éles késsel, amikor már egy kalapra valót megkötöttek. *A tóudásokat éty bicsokkal vaty késsél jóu tövibül lévőgjuk.* Előbb a *fonákját*, a visszáját tisztítják le, azután a *szímit*. Ez a tisztítás: a *takarítás* (4. kép).

2. kép. Négyszálú fonat

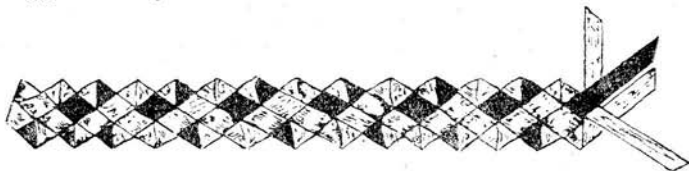
A férfikalaphoz hosszabb fonatot kell kötnünk, mint a nőihez, mert az vékonyabb szalmából készül és keskenyebb. *Ábbül* (t. i. a férfikalaphoz *kél tizennágy öl éty kalapnak.* Míg *nyóuc ölbül lessz egy nőji kalap.* Egy öl a fejen keresztül a test mellett kinyújtott két kézzel mért hosszúság. Méterszámra nem igen mérik. Az alacsonyabb ember egy öllel, vagy egy fél öllel többet köt a kalaphoz, a magasabb meg a rendes méretet *köti ki.* A 8, illetőleg 14 öl hosszú fonadék meglétekor azt mondja, *köttém,* vagy *kikötöttám éty kalapot.* Magának a fonatnak nincs neve. Kalapot köt, vagy fon és megkötött egy kalapot, ha az előírt hosszúságot elkészítette. Amint egy kalapra való fonat elkészül, felsavarják karikába s cérnával átkötik. Ezt *kalapnak* nevezik. *Aki légyörsabb, két kalapot köt még egy nap.* Átlag másfél kalapot köt még egy *ambér* női kalapból. *Férfi kalap nem igen lessz ki egy nap.* *Nagyon víkony s osztán sok kél bäléjü.* A csipke hosszúságát nem mérik. Azt folytatólagosan kötik, és ahol szükséges, elvágják. Ezt is kekre összegombolyítva teszik el, éppen mint a szalmafonatot.

Az így összekötött fonatokat eltéve tartják hűvös helyen. A kalapot csak 2—3 nappal eladás előtt varrják meg. *Ha áll a kalap megvárva, meglágyul, s a színé hagyul* (= elveszti a színét) *is.* Erre azt mondja a vevő, *én nem vészék ijün lóugóus kalapot.* Az élelmes jákó-

telki pedig túl akar adni az áruján, s ezért tőle telhetőleg alkalmazkodik a vevő igényeihez.

Ezelőtt 30—50 esztendővel csak kézzel varrott kalapot készítettek. Ma már csak géppel varrják, mert gyorsabban megy. Három asszony ért ehhez a községben, s rendes varrógépen varrja. Egy asszony *nyári nap, ha jól ményen a gép, megvár réggültül ástig 50—60 kalapot is*. Ez a három asszony varrja meg pénzért az egész község készítményét. A mult évben 50 fillérbe került a községben egy női kalap megvarrása. Ma már 1 pengőt kérnek érte, mert szűken van a cérna.

Varrás előtt az összecsavart fonatot, úgy, amint van, belemártják hideg vízbe. Hirtelen ki is rántják a vízből, és valamihez hozzáütik, hogy ne legyen nagyon vizes, mert akkor nem lehet vele dolgozni. *A gép is rozsdásodik, s a cérna is szakad*. A szalmának nem szabad túl vizesnek lennie varráskor. Csak egy kissé meg kell ereszkednie, lágyulnia, hogy ne törjék.

3. kép. Háromszálú fonat

A női kalap varrása. Varrnak *kicsi és natyfüjü* női szalmakalapot. A kicsifejű kalap varrásakor kb. $3\frac{1}{2}$ cm visszahajtott fonadékot körül-vann. Ezután a fonatból három kört varr köréje kereken a *színirä*. Ez lesz a kalap *tätüjä*. Ekkor *kivészi a gépbül* és lehajt egy *sört*, tehát egy fonadéknyi szélességet körben. Ezután a *fonákján* (=a vizsáján) varr *két rendét*, és ismét kivészi a gépből. Ez adja meg a kalap magasságát, a *fäjít* (= fejit). Ebből a második rendet feltüri s a *színin* varrja tovább most már a *lapját*, illetőleg a *karimáját*, amíg el nem fogy a szalmafonat. A végét rézsútosan az előző rend alá varrja, hogy ne látszódjék a hirtelen behajtás és a kalap karimája kerek maradjon (5. kép). A karimából másfél rendet lehajt egész kereken. Ekkor a kalapot élére állítja és a lehajtott részre belülről rávarrja a csipkét.

A fonatot jobbról balra forgatva varrta, a csipkét meg a fonadék végétől 3 cm-re téve balról jobbra varrja, nehogy elhúzódjék a kalap az egy irányba való varrással. A csipke fele-szélességben kilátszik az utolsó rend széle alól.

A kicsifejű kalap méretei kb. a következők: a tető átmérője 10 cm; a belvilág átmérője, mivel a rávarrással kissé szélesedik a fejrész, 11 cm; az *ödala* 4—5 cm magas; a kalap szélessége karimával együtt 58—60 cm; a lehajtott karima-szél csipkével együtt 2—3 cm.

A nagyfejű női kalapot ugyanúgy varrják, csak fej után készítik. Helyesebben szemmértékre különböző nagyságúra varrják a fejrész belvilágát. A tető mérete ugyanaz. Három rendet körbe, s a harmadikat lehajtja. Az oldala, illetőleg a magassága a fej nagysága szerint kisebb, vagy nagyobb. Rendszerint 6 rend, ebből a hatodikat visszahajtja, és

úgy kerül a karimára a sor. A lapjának a szélessége a kicsifejűével nagyjában azonos.

Az egyes rendeket $\frac{1}{2}$ cm-re varrja a kicsi és nagyfejű kalapnál is egymás alá, de *szűlsäbbrä is lëhät tenni*.

Mostanában férfi- és gyermekkalapot ritkán készítenek. Varrnak néha 6 szálú fonatból, női kalapanyagból öreg embereknek, meg gyermekeknek 2—3 pengőért egy-egy kalapot. De *az nem ojan szíp, mä* (= mert) *vastagjap szälu. Vásärra, hogy inneplöü, takaros, csinos lëgyën, kalapvöröü gépën vārattjuk mëg* Bánffyhunyadon. Házilag csak viselő kalapot varrnak a férfiaknak. Ezt sokkal *víkonyjap szäl-mábül kötök*. A tetejét kb. 10 cm átmérőjüre varrják kissé elnyújtva, tojásdad alakúra. Magasságnak 10 rendet is hagynak. Azután következik a *pärkännya, a lapja*. A párkánya kb. 8—10 cm széles. Erre csipkét nem tesznek, hanem *magábül két rändäl vārjuk a szilit*, hogy jobb legyen a tartása. A tetejét s a magasságában az *óudalät* már az elején benyomják, hogy úgy száradjon meg.

Szívesebben készítenek női kalapot, mert *szaporäbb. Vastagjap szäl-mábül kötöüdök* s szépen meg is tudják varrni. A férfikalapnak valót megkötik s eladják méterszámra egy-egy kalapvarrónak Bánffyhunyadra és Kolozsvárra; ezek aztán kész gyári áruként hozzák forgalomba. A román megszállás alatt 1 lejért adták méterét a férfikalapnak való fonadéknak. Ma is alig kapnak érte egy néhány fillért; ezért ritkán adják el. Női kalapnak való fonatot emlékezetük szerint soha sem adtak el. Azt mindig ökl maguk varrták meg.

A nedvesen megvarrt kalapokat meg is kell szárítaniuk festés előtt. A *szárítás* benn a házban, a ház földjén, asztalon, meg ágyon, vagy künn az udvaron történik. A kalapot a *lapjäväl* lefelé rakják le, úgy, hogy a feje mindeniknek látszodjék. Egymás mellé teszik, a széleiket egymásra is, hogy érje a levegő mindenütt s *száraggyon*. Ez alatt *mëkkämínyszik* a szalma. Reggeltől délig, vagy déltől estig állhat így a kalap. A már megszáradt kemény kalapokat fejjel egymásba rakják. A feje egyiknek sem teljesen egyforma bőségű, a teteje meg mindeniknek kisebb és egymásba talál. Így áll a kalap otthon, hűvös helyen.

Szárítás után meg kell festeni a kalapokat. A *festist* is házilag végzik. Színes szalmakalapot egyáltalán nem készítenek. A festés csak a szalma fehéritésére vonatkozik. Amint az eladásra szánt kalapok elkészülnek, vízbe, néha tejsbe mártott kézzel megnedvesítik a kalapot, annyira, hogy ne legyen *lucskos*. Ha tejjel nedvesítik meg, szebb színű lesz a kalapszalma. A karima szélére házi kendercérnából egy kis *filät* (= fület) varrnak, s ennél fogva felfűzik egy kis rúdra. A kalapokat lazán egymás mellé taszítják, hogy a füst minden kis zeg-zúgot átjárhasson. Ezután a rúddal együtt beteszik egy *hombárba*, vigyázva, hogy a kalapok széle sehol se gyűrődjék. A *hombár* fenekére egy lyukas *rátóuba* (= 3—4 literes öblös szájú cserépfazék), vagy más pléh-fazékba égő szenet tesznek s arra *büdöskövät* (6. kép). Ez füstölni kezd a parázson és megfesti, illetőleg megfehéríti a barnásszínű szalmaszálakat is. A *hombárt* természetesen légmentesen lefojtják ruhafélékkel, rongyokkal, meg bundával, hogy a füst ne szállhasson ki belőle.

A kalapfestés 8–10 órát is megtart. Reggeltől estig, vagy estétől reggelig szokták festeni a kalapokat. De legalább 4–5 órát benne kell hagyniok a hombárban, hogy céljukat elérjék. Vigyázni kell nagyon a festéssel, nehogy a kalap szalmája tüzet fogjon, vagy alulról a hombár meg ne gyuljon, mert abból nagy kár keletkezhetik nyári időben.

Ezzel a kalap el is készült. Díszíteni a jákótelkiek nem szokták. Szalagot, amint itt nevezik, *pándlikát* nem tesznek rá. Azzal a vevő díszíti majd saját ízlése és a vidéken szokásos viselet szerint. Most már csak a vevőt kell megnyernie az árúsítónak, hogy pénzt szerezhessen a *köücségélísrü*, azaz apró-cseprő kiadásai fedezésére. Otthon, szállítás előtt jó szorosan egymásba rakják a kicsi- és nagyfejű kalapok fejrészét, hogy ne *roncsolóuggyék*. Szállításkor pedig a *filákét* (= a cernából készített fülecseket) *éggy iránt tesszük s aszt összaköttyük jóy szorossan. Ilirü állittyuk zs béköttyük éggy abrozba*. Két abrozba kötött kalapesomót átvét a vállán s úgy szállítja (7. kép).² Egyszerre 60–70 kalapot is visz egy férfi a vállán. Szekéren ritkán szállítják, mert költséges. Még vonatra vagy gépkocsira fellszállnak néha, mikor nagyobb távolságra akarnak menni. Általában azonban gyalogszerrel, a hátukon hordják árujokat. Háziipari cikk lévén, engedély nélkül árusíthatják minden helységben.

Jákótelke látja el az egész vidéket női szalmakalappal. A bánffy-hunyadi piacon és a környékbeli községekben mindenütt ott van a jákótelki magyar háziipari termékével. A piacon vámot kell neki is fizetnie az árúja után, de a falvakon szabadon, vámmentesen árúsíthatja portékáját. El is megy jó messzi vidékre kis batyújával a hátán. Kolozsvár, Kolozsborsa, Hidalmás, Váralmás és Zilah piacain, valamint a Szilágyság több helységében, Krasznán is ott látjuk a jákótelkieket. Régen, sőt még a visszaesatolás előtti években is, Torda és Jára vásárait is el-elmentek kalapjaikkal.

Tudják, hova milyen kalapot kell szállítaniok. Kicsifejű kalapot viselnek Magyarkapus, Kiskapus, Egerbegy, Gesztrágy, Mákófalva, Vista, Méra, Türe, Bogártelke, Nádasdaróc, Inaktelke és Magyaránás lakosai. A többi környező községben mindenütt a nagyfejű kalap a divatos. Maguk a jákótelki asszonyok és leányok is nagyfejű szalmakalappal járnak a mezőre és a kertbe dolgozni nyári hőségben.

Régem még jobban (= még többet) *csinálták a szalmakalapot, mim most. Vittik a Szilágyba is!* Sokszor egy hétig sem ment haza a falujába a férfi, amíg el nem adta az elvitt árut. Ma ez ritkán történik meg. Otthonról nem tud senki egy hétre való élelmet magával vinni, s ezért csak néhány napig lehet távol a falutól. Különben felélné a kereset nagy részét.

Egy kalap ára ma 5–6 pengő. Vásárban többet is kérnek érte. Régen, amikor a szalma is, meg a varráshoz szükséges célna is olcsóbb volt és lehetett kapni, jutányosabban hozzájuthatott a vevő is. Most egy

² A szemléltetés kedvéért a vállán átdobott kalapköteget nem abrozba kötve mutatom be, hogy az összekötés módja jobban lássék. A vásárban és a falvakon így járnak-kelnek a vállukra tett kalapokkal.

nehány év óta rossz a termés, fejletlen és kevés a szalma. Ez is drágítja az árút.

A mostani viszonyok között is érdemesnek tartják kalapkötéssel foglalkozni, mert ha keveset is, de jövedelmez. Egy családban nagy általánosságban véve megkötnek évenként 2—300 kalapot. A község ugyan kicsi, de mindenki ért a szalmafonáshoz. Iskolás gyermekek, felnőttek és öregek egyformán megtanulják a kalapkötést. Télen inkább a férfiak és gyermekek dolgoznak rajta. A nők nagyobbára tavasz felé, meg ősszel foglalkoznak vele. Télen fonnak, szőnek. A gyermekek és öregek által kötött kalap olcsóbban kel el, mert nem olyan tömött a kötése, de ezeknek van a legtöbb ráérő idejük a kalapfonásra. Egyik-másik idősebb néni sötétben is olyan gyorsan köt, hogy a gyakorlatlan szem alig képes követni kézmozdulatait. Ezért, ha olcsóbban is adják el, valami haszon csak kerül.

A munka egész évben folyik. A tejtermékek mellett a szalmakalap talán az egyetlen olyan cikk, amelyből egész éven át pénzelnek a jákótelki gazdák. Vagyont gyűjteni nem tudott vele senki — mondják —, de a megélhetését könnyebbé tette.

A visszacsatolás következtében megtörténhetik, hogy kissé háttérbe szorul a hajdunánási meg hencidai, csinosabban kiállított kalapok mellett a jákótelkiek minden szakszerű szerszám nélkül készített háziipari cikke. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a kalotaszegi nép hagyományoszeretete megőrzi a régi viseletet s vele együtt talán a Jákótelkén készülő kis- és nagyfejű női szalmakalapot is.³

GÁLFFY MÓZES

A gyergyócsomafalvi kádármesterség

Ha valakire alkalmazhatjuk az „ezermester“ jelzőt, akkor elsősorban a székelyt illeti meg ez a kifejezés.

Szülfalum, Gyergyócsomafalva az ezermesterek termőföldje. A házifonás, szövés a legegyszerűbb „kettős“ vászontól a legbonyolultabb nyüstváltású hímes szőttésig magas fejlettségi fokon áll. A földművelés eszközeinek, az ekének, taligának, boronának, hengernek, esztekének, nemkülönbén a szekérnek és szánnak az előállítására kizárólag házimunka. Iparszerűleg legújabbán egyetlen hivatásos keresek működik, de dús megélhetésre ő sem nagyon számíthat. A szövészek legkülönbféle kivitele, guzsaly, orsó, vetőló, tekerőlevél, tekerő-leánka, csöllökerek s más szövőeszközök szintén házilag készülnek. Újabban a gazdasági épületek,

³ IGMÁNDI JÓZSEF szerint (A hajdunánási szalmakalapipar. Ért. 1940: 64—78) Kolozs megyébe a megszállás előtt Hajdunánásról is hoztak szalmakalapot. A tőle említett községek közül csak egy-kettő esik egybe az alább felsoroltakkal és az sem kalotaszegi helység. Hencidáról is került Bánffy-hunyadra meg Kolozsvárra kalap (BAKÓ ELEMÉR: Szalmakalapvarrás Hencidán. Ért. 1940: 137—46). Ezeket azonban, alakjukról ítélve, csak a városi polgárok viselhették. BAKÓ női kalapot nem is közöl a képeken.

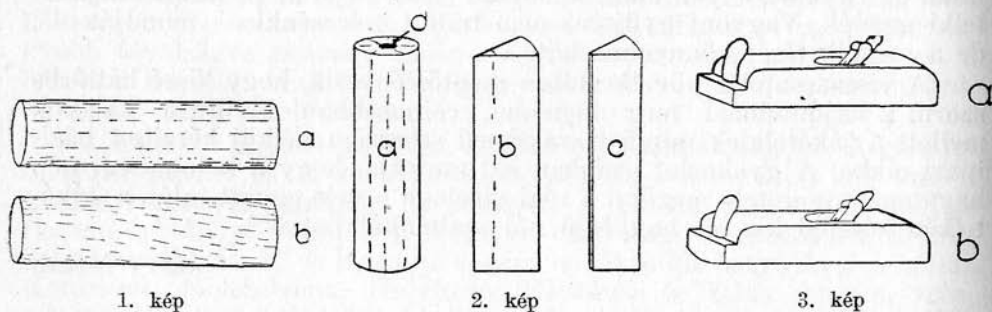

lakóházak, sőt az üdülőhelyeken emelt erdei villák kifogástalan építői is többnyire falum lakói közül kerülnek ki.

A kád, cseber, faveder, ivóvíztartó „kártya“, vajköpülő dézsa s más folyadéktartásra használt tárgyak készítője a *kádár* is székely. Nem nyújt életlehetőséget, s ezért nem is kenyérkereseti foglalkozás. Sokan értenek hozzá, s az elkészített portéka ellenszolgáltatása is rendszeren „természetben“, gazdasági termékekkel, igás segítséggel történik. Többnyire törpebirtokos szegény ember műveli, aki az apjától a mesterség elsajátításával egyidejűleg a szerszámokat is örökölte.

Gyergyócsomafalván régtől fogva, s legnagyobb mértékben ma is FÜLÖP PÉTER (65 éves) foglalkozik ezzel a mesterséggel; így a feldolgozott anyag- és szerszám-ismereteimet is neki köszönhetem.

Fülöp Péter s szaktársai is, kizárólag fenyőfa anyagból dolgoznak. Érthető is, mert tölgyfa nem áll rendelkezésünkre, s más alkalmas fa sem terem. Fenyőfából azonban kiki a legmegfelelőbbet válogathatja ki.

1. kép
a) egyenes erű fa
b) csavaros erű fa

2. kép
a) csutak
b) kihasított cikk
c) cseberfal
d) a fa bele

3. kép
a) igyenes-talpú gyalu
b) hargas-talpú gyalu

A feldolgozandó *anyag* kiválasztása szakértést és nagy körültekintést igényel. Mindenben meg kell felelnie a kívánt feltételeknek. *Egyenes erűnek* kell lennie (1. kép). Az *egyenes erű fa* fejszével könnyen hasítható, hasadási felülete aránylag síma, síklap. A *csavaros*, csavarmenteszerűen hasadozott fa nem *portékafának* való, legfeljebb deszka válhatik belőle.

Az anyagot rendszeren a megrendelő adja. A *kádár* csupán a régebbi munkától megmaradt részeket használja fel kisebb tárgyak készítésekor. Ezért minden gondos gazdának van az *árnyék* alatt *részolvába* egy-két cseberre való *fal*-a, amit alkalomadtán feldolgoztat, vagy kölcsön ad. Erdőléskor a kiszáradt, álló fákat nagy szakértelemmel vizsgálja mindenki, s az egyenesen repedezett fából hasítási próbát vesz.¹ A minden bírálatot kiálló, most már portéka-fát, a készítendő tárgy nagysága szerint harcsafűrészsel csutakokba darabolják. A csutakot narancszerűleg cikkekbe hasogatja a *fészi* és a *bót* (2. kép). A háromszögű,

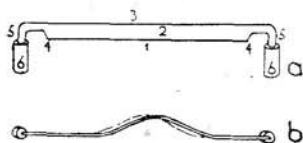
¹ A gyergyócsomafalvi favágó szerszámok részletes leírását l. EM. XXXIX (1934), 137–42.

hasábalakú fadarabokból csupán a belfelőli részt kell még lehasítani, hogy kész legyen a *cseberfal*. A belfelőli rész lazaösszetételű, ritkább növésű; ez portéka-fának nem alkalmas.

A *fal*, a *cseber*, *kád*, stb. oldalának része, mindkét felén a simítást

A kiharogatott, jól megszáradt *cseberfalakat* dolgozza fel a *kádár*. a *gyalu* végzi. A *gyalu* is házi gyártmány. Két formája ismert: az *igyenestalpu* *gyalu* és a *hargas* vagy *görbetalpu* *gyalu* (3. kép). Az első a *fal* külső, *domború* oldalán végzi a simítást, az utóbbi pedig a *belső* *kerülő*, *homorú* részt *csiszolja*.

A *fal* *külső* *simításában* a *gyalu* *fontos* *segítőeszköze* a *kézvonó*; ezt *kovácsmester* *készíti*. A *kádár* *kézvonója* kb. 60 cm. *hosszú* (4. kép). Az *összerakott*, *nagyobbméretű* *kádhoz* *rövidebbel* *nem* *lehetne* *közel* *férkőzni*. Ugyanis a *kád* *külső* *oldalán* a *kézvonó* *érintő* *módjára* *végzi* a *simítást* s a *rövidebb* *kézvonó* *használatát* a *nyelek* *közelsége* *akadályozná* (5. kép).

4. kép

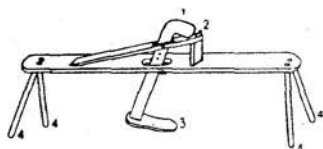
a) egyenes és b) görbe hargas-élű *kézvonó*

A *kézvonó* *részei*: 1. *éle*
2. *lapja*, 3. *foka*, 4. *sorka*
5. *nyele*, 6. *fogója*

5. kép

A *kézvonó* *érintő*
módjára *simít*

6. kép

A *kézvonó-pad* *részei*:

1. *feje*, 2. *talpa*
3. *papucs*, vagy
lábittója, 4. *lábai*

A *falat* *megmunkálás* *közben* a *kézvonoló-pad* *tartja* *rögzítve* (6. kép). A *kézvonoló-pad* *nemcsak* a *kádár* *szerszáma*. *Mindenféle* *famunkánál* *alkalmazzák*, s *ritka* *gazda*, *akinek* a *szomszédból* *kellene* *kölesön* *kérnie*. A *kézvonoló-pad* *feje* a *papucs* *lábbal* *való* *megnyomásakor* a *talphoz* *szorítja* a *fadarabot*. Az *így* *rögzített* *falat* *kívül* az *egyenes*, *belül* a *görbe*- vagy *hargaskézvonó* *csiszolja* (4. kép).

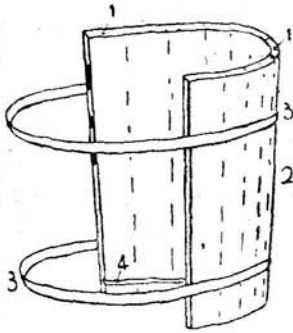
A *fal* *kidomborításakor* *két* *segédeszköz* *ismert*: a *rakóabroncs* (7. kép) és a *módel*. A *rakóabroncs* a *készítendő* *tárgy* *méretének* *megfelelő* *kerületű* *vasgyűrű*. *Melléállítással* *azt* *ellenőrzik*, *hogy* a *fal* *köríve* *egybevágó* *legyen* a *rakóabroncs* *ugyanolyan* *hosszú* *körívével*. A *rakóabroncs* *nagyságáról* a *mester* a *szükséges* *falak* *számát* *már* *jó* *előre* *tudja*. 120–150 *darab* *fő* *káposzta* *elszósához* *készítendő* *kád* 26 *falból* *szokott* *összetevődni*.

A *módel* *egy* *teljesen* *kidolgozott* *fal*. Ez is a *rakóabroncs* *arányához* *mérten* *különböző* *nagyságú*. *Összeméréssel* *mutatja* a *szükséges* *kidomborítást* (8. kép).

A *falak* *simítása* *után* az *összeállítás* *következik*. *Összeállítás* *előtt* *már* az *abroncsok* *is* *elkészülnek*. Az *abroncs* a *tárgy* *külső* *felén* *lévő*

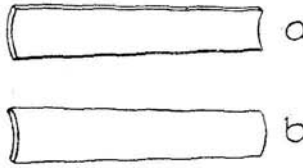
körgyűrű. Az abrancsot is a kádár készíti vasból vagy fából. Újabban a vasabroncs lett használtabb, de a mogyorófából készült abroncs — különösen káposztás kádnál — ma is általánosan használt.

A vasabroncs készítésekor két abroncs, a *homorított* (üllő) és a kalapács szerepel (9. ábra). A kádár a boltban vásárolt vasabroncsnak

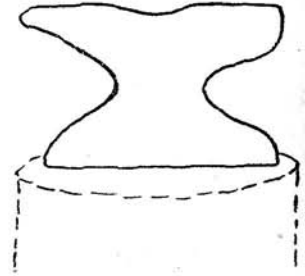
7. kép

Rakóabroncs. 1. a kád bütüje, 2. oldala
3. rakóabroncs
4. ontorája

8. kép

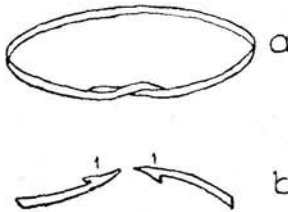
Az elkészített fal (módel)
a) belülről
b) kívülről nézve

9. kép

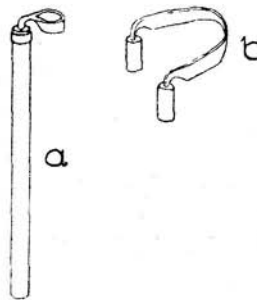
Homorított
vagy káfoló üllő

valót a homorítottóra téve a kalapács szapora ütéseivel olyan ügyesen alakítja, hogy hamarosan szabályos köralakba görbül. Két *nyitszeggel* való összekötés után kész is az abroncs, csupán a *mekkáfolás* van még hátra.. A káfolás nagy kezűgyesség és gyakorlat tanúsága. „Találomra“ az abroncsnak olyan formát ad, hogy a csonkakúp alakú testre, amilyen a kád is, hézag nélkül rátalál. A káfolás tehát az abroncs felső kerületének nagyobbá tévése, miáltal az abroncs is csonkakúp alakot kap.

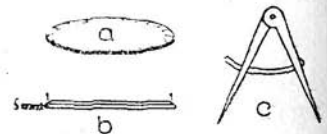
10. kép

a) Faabroncs
b) A szakállak vázlatja

11. kép

a) Félkéz- és
b) kétkéztisztító

12. kép

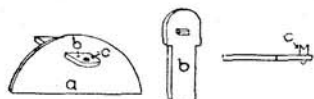
a) Kádfenek, b) oldal-
nézete, c) cirkalom

A faabroncs anyaga kizárólag mogyoróbokor vesszeje. A 3—4 cm átmérőjű bogmentes fiatal ágakat középen kettébe hasítják. Köralakúvá tétele az idősebbek kezűgyességét dicséri. Segédeszközül csupán a térd

szolgál. A faabroncs összekötéséhez nyitszeg sem kell, mert a két végén látható *szakáll* egymásba karolva szorosan fogja egymást (10. kép).

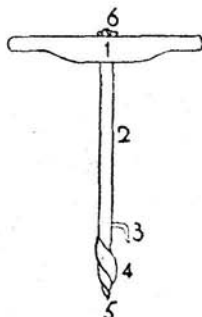
Az összeállításakor az *eresztő*-, vagy *ölesgyalu* nélkülözhetetlen. Olnyi hosszú gyalu ez, s a falak szélét kell rajta végig tolni. Kése nagyon éles s vágási felülete sima. Rögzített állapotban, késével felfelé fordítva használják. Valóban méltó az *eresztő* elnevezésre, mert olyan munkát végez, hogy a két fal összeállításakor kizárja a rést, légmentesen összeereszti.

Két abroncs segítségével a falakat egymás mellé állítva, kész is van a kád vagy cseber-forma. További teendő a csiszolás, a fenéktevés és a fülvágás. Kívül gyalu és kézvonó, belül a gömbölyű résszel és fenőkővel élesített *félkéz* és *kétkéztisztító* szerszám (11. kép).

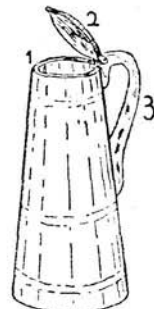
13. kép

Ontoravágó: a) fogója
b) késfa, c) éle, vagy
ontoravágója

14. kép

Cseberfülfuru:
1. nyele, 2. szára
3. szakáll, 4. tolla
5. hegye, 6. file

15. kép

Vizeskártya:
1. szája, 2. födele
3. file

A *fenék* szintén deszkából készül. Szabályos köralakját a *cirkalom* vagy *cirkalmazó* adja (12. kép). A fenék alsó része sík lap, a felső széle *csapott*, hogy a számára vágott keskeny nyílásba, az *ontorába* beleférhessen. Újabban a fenéket mindkét oldalon megcsapják.

A fenék számára a falakba vágott nyílás az *ontora* (7. kép, 4. sz.). A falak alsó *bütüjétől* (végétől) 2—3 cm-rel fennebb van bevésve. Az ontoravágóval metszik (13. kép).

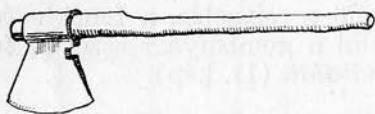
Az ontoravágó két főrészből áll: a *késfa*- vagy *késtartóból* és a *fogóból*. A késfa a fogóba szorosan bevésve áll, végén fűrészmodra fent 5 mm széles vas a tulajdonképpeni ontoravágó. A fogó munka közben szorosan a kád alsó részéhez szorul, hogy az ontorát szabályosan körbe metsse.

A fenék bevetésekor az alsó abroncsot meglazítják, azaz a csonkakup alakú test kisebb alapja felé verik. A fenék *csapott* része az ontorába hajszálpontosan talál. A meglazított abroncs újra ráverésével, esetleg még egy abroncs rátevésével kész is a *portéka*.

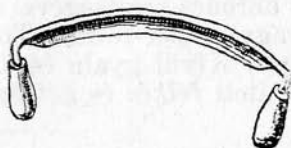
Cseberre még fület fúr a *cseberfülfuru* (14. kép). Az elkészített tárgyat vízzel megtöltve próbálják ki (15. kép).

Zsindelyfaragás a kalotaszegi Magyarvalkón

Nem hiába nevezik a szomszédfalusiak a valkóiakat *szürkosoknak*, mert sokat foglalkoznak a fenyőfával. Nem is kell érte nagyon messzire menni, hiszen a havas még nemrég a faluig ért le, de lehet tőle ugyan a fagyár Kiskalotán, még mindig maga készíti el gazdasági eszközeinek jó részét, s maga fedi be a házat is *zsindéjjel*.

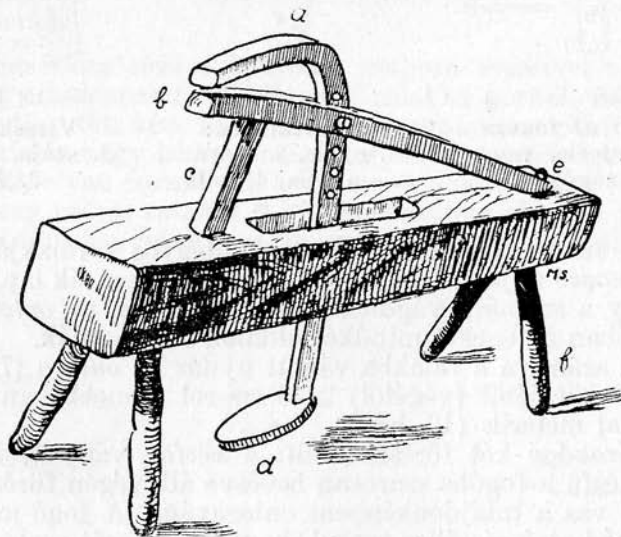

1. kép. Fejsze

2. kép. Kézvonó

A zsindelyhez síma fenyőfa kell, melyben kevés a *csög*. A törzsből hosszúnyelű *fészévéll* (1. kép)* hasítanak vékony szeleteket. A lehasított falemezeket azután a valkói ember egyik legrégebb szerszámán a *faragószéken* (3. kép) dolgozzák fel. Ez a szerszám ott látható majdnem mindegyik valkói ház udvarán. A faragószéket u. i. más eszközök

3. kép. Faragószék

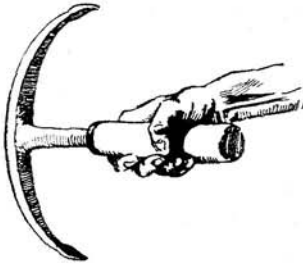
Részei: a. *csäka*, b. *älla*, c. *bärba*,¹ d. *läbitöu*, e. *szëge*, f. *läba*

és tárgyak faragására is felhasználhatják. A csalkába fűrt nyílások lehetővé teszik, hogy emeljék vagy süllyesszék, és így különböző vastagságú fatárgyakat dolgozzanak fel rajta.

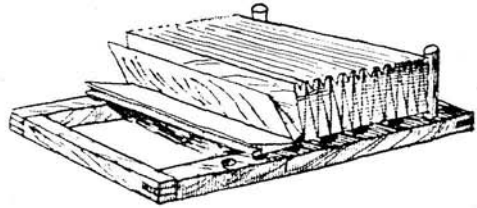
* A rajzokat a szerző eredeti rajzai alapján Mörizs Sándor gimn. tanuló rajzolta.

¹ Átvétel a ruménból; vö. r. *barbä* 'szakáll'.

A zszindelyfaragó a faragószék állványának az elején ül, és a lábító lenyomásával szorítja a csalka alá tett fadarabot az állhoz. A faragás-kor a *kézvanóut* (2. kép) használja. Mikor a zszindelynek megadta az alakját, az *élet* és a *hátát* és vagy 100 darabot kifaragott, a *hörgyolóu-székre* (5. kép) teszi és a *hörggyāl* (4. kép) *hörgyolja*, vagyis mélyedést vág a hátába.

4. kép. Horgy

5. kép. Hörgyolászék

A hörgyolás a következőképpen történik: A zszindelyeket, körülbelül vagy 100 darabot, a hörgyoló szék 4 szorítója közé szorítja, váltogatva, úgyhogy az egyik zszindely éle mellé a másik háta kerüljön. Kezébe veszi a hörgyot, és befelé hajlított, élesre fent, kivájt végével a zszindely hátán magafelé húzva, *hörgyolást* vés. Ebbe fogja majd a ház fedésekor a másik zszindely élet csúsztatni. Ha így, körülbelül 50 darabbal elkészült, megfordítja a széket és a másik ötvenet *hörgyolja ki*.

Ma már csak nagyon kevesen foglalkoznak ezzel a régi népi mesterséggel, melynek „módját“ Valkón csak az öregek ismerik. A zszindelyes házak is lassan eltűnnek, mert a törvény is tiltja őket, és velük együtt lassan egy régi valkói népi mesterséggel is kevesebb lesz.

NAGY JENŐ

Bálványosváralji ballada- és dal-szövegek, töredékek

1.

A naty hegyi tolvaj.¹

Anyám, ides anyám, mír is attál fírhez,
Mír is attál engem idegeny leginyhez,
Naty hidek hoasra, naty hegyi tolvajhaz.
Mer most is odavan keresztút álani,
Keresztút álani pirozsvír ontani,
Pirozsvír ontani, ember mekfosztani.
Meguntam, meguntam jóreggē fēkelni,
Fojóvizre menni, víres ruhát mosni,
Könyvemben ásztatni, bánattal sujkolni,
Bánattal sujkolni, gondal száraszatani.

¹ Elmondta: Burjányné, Szakmári Zsuzsa (80 éves) 1941 júliusában.

Mír sirtál, mír sirtál te gyenge Borbára?
 Nem sirtam, nem sirtam lelkem jámbor uram;
 Konyhán forgolottam, surcom elígettem,
 Asztat könnyeztettem, asztat könnyeztettem.
 Nem hiszem, nem hiszem, csak fejedet veszem.
 Nem sirtam, nem sirtam, lelkem jámbor uram,
 Konyhán forgolottam, cserefának füstye
 Csapta fel a szemem, kihozta a könyvem.
 Nem hiszem, nem hiszem te gyenge Borbára.
 Már ki vagyon nyútvá a szekered ruggya a fővesztő hejen.
 Kocsisom, kocsisom, én ides kocsisom,
 Mikó fejem veszik, kap fel a fejemet,
 Zár bé a ládámba, vidd el az apámnak,
 Vidd el az apámnak, vidd el az anyámnak,
 Had mosogassa meg piros ürmözs borral,
 Hat takargassa bé gyenge gyapagy gyóccsal.

2.

Varga szíp Ilona.²

Jaj, be beteg vagyok kincsem anyám asszony!
 Mit fáj fijam, mit fáj Pálmánti Antalom?
 Nem fáj semmi csontom, csak a szívem vérzik
 Az én idesemí, Varga Ilonái.
 Anyám, ides anyám csináltassunk mük is
 Arambúl ek kútát, arambúl ek kútát,
 Ezüzből egy malmot. Talán látni jünek
 Szúzek szíp lějányok, talán kösztök leszen
 Varga Ilona is, az én idesem is.
 Csináltattak ük is arambúl ek kútát,
 Arambúl ek kútát, ezüzből egy malmot,
 Mentek csuda látni szúzek, szíp lějányok.
 Így monta, így monta Varga szíp Ilona:
 Anyám, ides anyám, bocsáss el ingemet,
 Mennek csudalátni szúzek, szíp lějányok.
 Így monta, így monta az ü idesannya:
 Nem mész fijam, nem mész csalárság dologba!
 Így monta, így monta Pálmánti Antala:
 Anyám, ides anyám, hóttá teszem magam.
 Húzassa, húzassa naty száú harangot,
 Talán látni jünek szúzek, szíp lějányok,
 Talán kösztök leszen az én idesem is.
 Húzattyák, húzattyák naty száú harangot,
 Mennek halat látni szúzek, szíp lějányok.
 Így monta, így monta Varga szíp Ilona:
 Anyám, ides anyám, halatt a faluba,
 Halatt a faluba, bocsáss ingem oda.

² Ezt és a 3.-at elmondta: Burjányné, Szakmári Zsuzsa (80 éves) 1941 júliusában.

Három szem szilváé, két filleng szöllúé.
 Megunta két lábam márvánkövet nyomni,
 Megunta két karom hírharangot húzni.
 Megunta két filem hírharang zúgását,
 Hírharang zúgását s vadmadár szólását.

5.⁴6.⁵

Ez a kössig szíp hejt vagyon,
 Közöpipe templom vagyon.
 Köröskörű arancsipke,
 Rëjá szál a búzgelice,
 Ne sírj, ne sírj búzgelice,
 Júm még a te párod ide.
 Nem kē nekem senki párja,
 Ha az enyim bé va zárva.
 Bé van zárva réz zár alá,
 Ferenc Jóska fegyver' alá.
 Nincsen oj kócs ki kinyiessa,
 A babám kiszabadiccsa.

Elmentem, elmentem
 éggy uccán fëlmentem,
 Éggy asszon ablakán
 hëj bétékintettem.
 Ott láttam a rózsám,
 más ölibe jáccik.
 Pohár a kezibe,
 érdei bor benne.
 Köszön rám kedvesem
 rígi jótettekre.
 Minseb ráköszönném,
 inkább elönténém.
 Verjem meg az Isten
 annyiszor ëty héten,
 Ahány csillag ragyog
 azon a szíp égen.

7.⁶

Megöltek egy leginyt hatszáz forinytyáér,
 Tiszába vetették pejparipájáé.
 Tisza be nem vette, partyára kitette,
 Ara ment ëty halászlegény, hajójába tette.
 Odament az annya, kelti, de nem hajja.
 Szép fekete göndör haja vállára van hajtva.
 Odament az apja, kelti, de nem hajja.
 Sárga sarkanytyus csizsmája lábára van fagyva.
 Odament rózsája, kelti, meg is hajja.
 Këj fel, këj fel édes rózsám, gyere velem haza.
 Boruj a nyakamba, had vigyelek haza,
 Harmadik nap nyugoggy a szobába.
 Csináltacc-é nekem dijófa koporsót?
 Csináltatok, csináltatok márvánkó koporsót.
 Béhuzacc engemet fekete fátyollal?
 Béhuzatlak, béhuzatlak biborba bársomba.
 Meksiracc engemet három lëjány előtt?
 Meksiratlak, meksiratlak egísz világ előtt.

⁶ Elmondta: Szabóné, Szabó Anna (58 éves) 1941 júliusában.

8.

Hóhérok, hóhérok vigyitek lányomat,
 Vigyéteg börtönbe, a legméjjebigbe.
 Hóhérok, hóhérok (ne bilincsejjetek),⁷
 Hoty tuggya meg anyám, hogy engem kísértek.
 Anyám, ó! jó anyám, csak aszt éngeggye meg,
 Szobámba bémennyek, ruháim nizzem meg.
 Ruhájim, ruhájim, fődre borujjatok,
 Hoty tuggya meg anyám, hogy engem gyászoltok.
 Anyám, ó! jó anyám, csak aszt éngeggye meg,
 Hoty kertembe mennyek, virágim nizzem meg.
 Virágim, virágim túbúl hervaggyatok,
 Hoty tuggya meg anyám, hogy engem gyászoltok.

9.

A pávának három tolla aranyos,
 Nem leszek én má Vároján töb lakos.
 Mer Vároján verbuválnak kötéllel,
 Mind elfogják szeginy leginyt erővel.
 Fut utánna apja, annya jajszóā
 Kéri fiját száz forintón, nem aggya.
 A gazdának öt hat izs van, nem bántyák.
 A szeginynek ha éggy izs van, elfogják.
 Édesanyám mennyen haza jajszóal,
 S nevejje fē árvájait nagy gondal.

10.

Zöderdőbe, síkmezőbe sétál egy madár.
 Kék a lába ződ a szárnya, jaj be gyöngén jár.
 Hivu⁸ engem utitársnak el is menyek már,
 Hivu engem utitársnak el is megyek már,
 Várje te madár, én galambom, csak ety kisség várj,
 Ha az Isten úgy akarja, tijeđ leszek már.

11.

Cifra palota, ződ az ablaka
 Gyere bé te tubarózsa
 Sír a vijola, sír a vijola.
 Én gyenge vagyok, csókot nem tudok,
 Měr a csókot tanulni kel,
 Jaj, jaj mekhalok, jaj, jaj mekhalok.
 Jukas a csizsmám, ronygyos a kucsám,
 Nadrágomnak nincs eleje,
 Ne szígyel rózsám, ne szígyel rózsám.

Lejegyezte: SZÉKELY PÁL

⁷ Nem biztos szöveg.

⁸ Ezt *hiu*-nak is ejtik.

Az alsófehérmegyei Magyarózd helynevei

1.

Történeti adatok*

Az alábbi, összeírásból közlendő jelenkori helynévanyagnak érdekes kiegészítője az a helynévkincs, amely a levéltári kutatások révén gyűlt össze. Éppen ezért a mai helynévanyag megvilágítására szükségesnek tartom itt közölni azokat a történeti helynévadatokat, amelyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában lévő családi levéltárakból meg a nagyenyedi református egyházmegye Nagyenyeden őrzött levéltárából származnak. Megjegyzem, hogy ez utóbbi levéltár anyagában még 1932-ben folytatott kutatás akkor nem fejeztetett be, ma azonban ezt folytatni, illetőleg befejezni érthető külső okokból lehetetlen.

Itt alább a történeti forrásokból betű szerint közlöm a helyneveket; ahol szükségesnek látszik, az okleveles adatot szövegösszefüggésben adom. A kérdéses helyen folyó gazdálkodás milyenségére legtöbb esetben a ( )-be tett rövidítések utalnak.

1659:¹ ...az ozdi hegyben Lévo darab Feczke farku szőlejét... [MNMúz. Radák lt.] — 1674: ...az kerek szőlőt (sző.) [Uo.] — 1676: ...az Ozdi erdő szélben... [Uo.] — 1686: ...az mezőfelől Falu földje (puszta fundus)..., az malba[n] (sző.), az szarka malban (sző.), szarka malbéli szőlő [Uo.]. — 1699: ...az Ozdi határban, az málbéli nevű szőlő hegyben (sző.), Ozdi határon lévő erdeinek [Uo.]. — 1701: ...Az ozdi Határon lévő mál nevű Szőlőt (sző.), az mál Szőlőt (sző.), az Kerek Szőlőt (sző.), az kerek Szőlő alatt való Szőlő mellé (sző.) [Uo.]. — 1711: az Ozdi határon a' Falu szőlője között (sző.), az Ozdi határon a' Somos-bértz Nevű Erdőnek fele (e.), az ozdi határon a' Bükösi határszélyb[en] lévő szőlő (sző.), az Ozdi határon a' Samos (!) Bértz Nevű Erdőnek fele része (e.), az Ozdi Majorság Garsa Nevű Szőlőnek hasonfele (sző.), az ozdi határon az Anya Nevű Makkos Erdőnek hasonfele (e.). Az Ozdi határon az Falu Szőlője közöt (sző.), az ozdi Határon Somos bércz nevű erdőnek fele része (e.), Az Bükösi Határ Szélylem lévő Szőlő (sző.), az ozdi Határon a Samos (!) bércz nevű Erdő-

* Az itt megjelenő helynévközlés 1. részét a történeti adatokat TOMAI László, a 2. részben lévő jelenkori helyneveket HORVÁTH ISRVÁN gyűjtötte, illetőleg írta össze. A szerkesztő nem hagyta el a 2. rész néhány olyan magyarzatát, mely a történeti adatok ismeretében valószínűtlennek vagy éppen hibásnak tetszik, mert hisz ezek a falusiak mai vélekedését rögzítik. — Rövidítések: *e.* = erdő, *k.* = kaszáló, *ke.* = kenderföld, *lt.* = levéltár, *pu. sző.* = pusztaszőlő, *sz.* = szántó, *sző.* = szőlő. — ENMúz. = Erdélyi Nemzeti Múzeum. MNMúz. = Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya (Az Országos Levéltárban).

¹ A község neve a XVII–XIX. századi forrásokban *Ozd* és *Ózd* alakban fordul elő; e két puszta írásváltozatot nem tartottuk érdemesnek az egyes években közölt anyaggal együtt felsorolni.

nek (e.), Garsa Nevű Szöllőnek hason fele (szö.), az ozdi Határon (szö., e.), az Garsa Majorság Szőlőnek felén (szö.), a Somos bérczen² lévő Erdőn (e.), az Anya Erdőnek fele részin (e.) [Uo.] — a Felső Fordulóban: Az kenderes kert végénél (sz.), Az Középső Telekben (sz.), Az külső Telekben (sz.), Az Sarkas lyuku helyben³ (sz.), Az Erdő alatt a rövid lábban⁴ (sz.), Az Falu végin lévő ivó kúton feljül (sz.),⁵ Az Kis Telekben (sz.), Az felső padon (k.), Az kis Barabásban (k.), Az kender Patakban (k.), Az kenderes kertnél (k.), Az kertek megett lo kert nevű helyb[en] (k.), Az Radák rész széna füben (k.). — az alsó fordulóban: Az Hosszu nevű helyben (sz.), Az Horgas földben (sz.), Az Czégéres kutnál (sz.), Az tégl Csürnél (sz.), Az Falu végin a tégl Csürön aloll (sz.), Az Süljei Bérez alatt (sz.), Az Sülje Szurdokában (k.), Az Sülje hidjánál a falu végin lévő rét (k.), Az közép rétbén (k.), Az Rétbén a Tó gátig melj vagyon a Bükösi határban (k.), Az Kert megett a lo kert (k.). — Az Bükösi Határ Széljben (szö.), Az kerek szőlő allja (szö.), Az Mál szőlő (szö.), Az Garsa nevű szőlő (szö.), Az Váradi rész puszta szőlő (szö.), Felvinczj rész puszta Szőlő (szö.), Az Falu Szöleje között (szö.). — Nemes erdők: Az Bükösi határban lévő Csere vulgo Anja Erdő (Makkos), Az Szálas Csere. Makkos (e.), Ennek háta megett a Süljei határ Széljben egy Cseplesz Erdő (e.), Az oláh Mál. Makkos (e.), Az Zállogos nevű Erdő tűzre valo (e.), Az Bük nevű Erdo tűzre valo (e.), Az Szurdok utnál. Makkos de ritkás (e.), Az Köz nevű Erdő Makkos ritkás (e.), Az Somos Bérez nevű Erdő Makkos ritkás (e.), Az Kender patak nevű helyben lévő Erdő, meljnek egj része tűzre valo, más része Makkos (e.), Az Széna fü szélyiben. tűzre valo (e.), Az Radák rész. tűzre valo (e.). — Falu Erdei: Az Veres Csere (e.), Az Szálas Csere megett (e.), Az Garsa szőlő megett (e.), Az szabad Erdő István háza felé. Vulgo Erdő köz (e.). — Az Csürös Kertnél (házhely), Az Udvarház mellett (kunyhó), A porgolát Kert mellett lévő puszta pertinentiátlan [Uo.] — 1711/1761: a felső Fordulóban: A Kenderes kert végénél (sz.), Az középső Telekben (sz.), A Külső Telekben (sz.), Az Farkas lyuku helyben (sz.), Az Erdő alatt a' rövid Lábban (sz.), A' Falu végin lévő ivó kúton fellyül (sz.), Az Kis Telekben (sz.), Az felső Padon (k.), Az kis Barabásban (k.), Az Kender Patakban (k.), Az Kenderes kertnél (k.), Az Kertek megett Lókert n. h.-ben (k.). — az Alsó Fordulóban: Az Hosszu nevű h.-ben (sz.), Az Czégéres kutnál (sz.), Az Tégl Csürnél (sz.), A' Süljei Bértz alatt (sz.), Az Sülje Szurdokáb[an] (k.), Az Sülje hidjánál a' Falu végin lévő rét (k.), A' közép Rétbén (k.), A Rétbén a' Tó Gátig (k.), mely vagyon a' Bükösi határban (k.). — Az Veres Csere (tilalmas e.), Az Szabad Erdő István háza féle (!) vulgo Erdő köz dict(um), A' Kerek Szőlő allya (szö.), Az Mál Szőlő (szö.), Az Garsa nevű Szőlő (szö.), Az Bükösi Határban lévő Csere vulgo Anja Erdő (makkos), Az Szálas Csere (uo.), Az Oláh mál (uo.), Az Bük n. e., Az Szurdok utnál (e.);

² Egy másik, ugyanez évből való forrásban így: *Somosbertz* (szö.) [MNMúz. Bethlen It.].

³⁻⁴ „Zab föld.“ ⁵ „Ros föld.“

makkos, de ritkás), Az Köz nevű Erdő (ua.), Az Somos Bértz (e.; ua.), Az Kender Patak (e.), A' Széna fű szélyiben (e.) [ENMúz. Wesselényi It.]. — 1730: A Hosszsu Földben (sz.), A Tegla Csűrnél (sz.) [MNMúz. Radák It.]. — 1735: a Falu derékban (Curia hely). — Az Alsó Fordulóra: A Süllye Hidgyánál, a Tegla Csűr és Czégéres Patak között (sz.), Az erdő Háton (sz.), A Gerendi szélben, a Bükösi Határra megyen véggel (sz.). — A Felső Fordulóra: A Kenderes Kerten Tul (sz.), A Kenderes Kerten alól, az Ország Uttya mellett lévő rövid láb nevű Föld (sz.). — Erdők: A Kender Patak mellett lévő Somos Bércz (csere és gyertyán e.), Szurdok ut nevű erdő (csere és bükk e.). — A Kenderes Kertnél (k.), A Széna Fűvekben (bokros és cserés k.). — A Kerek Szőlő...mely igen jó helyen s. nagy Hegynek Tetein lévén építve, finum jó Bort Terem (szö.), Mál nevű Szőlő (szö.), Ugyan azon Kerek Szőlő allyában... mely ez előtt régen az Arany Hegybéli Szőlőhez applicáltatván... (szö.), a Peterkál Ódalon... Nagy Szőlő Nevezetü... Pusztá Szőlő Hely (pu. szö.) [Uo]. — 1744: a Nagy Él meget (e.), a Bertz distingvallya ezen két faluk (t. i. Ozd és Magyarherepe) határát, az ozdi határ a bertzig menjen ki menvén az ozdi határ eppen a Bértzig [Uo]. — 1759: az Ozdi határon... Napk(eletről) Ozdi pusztá oldal Napnyug(atról) a' Bükösi pusztá helység, Délről, vagyis alól Ozdi szántó földek, fellyül vagyis Északról a' Bükösi erdő az út mellett (szö.) [Uo]. — 1760: a' falu Napnyugot felől való végén (pu. házhely), a' Falunak Kastély felől való végén (pu. házhely [Uo]. — 1770/1805: A Felső Forduloban: A' Középső Telekben (sz.), A' Külső Telekben (sz.), Az ivo Kutan Felyül (sz.), Az Erdő alatt (sz.), Az akasztófa alatt (sz.), A' Farkas Kutnál (sz.), A' Kenderes Kert megett (sz.), A' Széna Fű alatt (sz.), A Falkában (k.), A' Kutnál (sz.), A' Falka Patakjában (sz., k.), A' Köves Dombnál (sz.), A Telekbe (sz.), a' Kosárhelyi Kaszáló (k.), A' Kenderes patakban (sz.), A' Hegyenn (sz.), A' Falu végén (sz.), A' Kenderes Kertnél (sz.), A' Köves Dombon (sz.), A' szénafű alatt (sz.), A' Kender Föld (sz.), a' Kender patakban (sz.), a' Széna Fű Tetején (sz.), a' Kőlös Dombon (sz.), A' Farkasi (!) Kutnál (sz.), a' Sosa alatt (k.), Az Erdő mellett (sz.), A' Kosárhelyt (sz., k.), A' Külső Telekben (sz.), A' Bor kutban (sz.), A' Belső Telekben (sz.), A' Telek lábban (sz.), A' Cserében (sz.), A' Sosában (sz.), A' köves Dombnál (sz.), A' Tibekben (sz.), A' Kő kutnál (sz.), A' Magyarosban (sz.), A' Silban (sz.), A' Kosárhelyen (sz.), A' Teleklábban (sz.), Az él alatt (sz.), A' Széna Fű alyában (sz.), A' Bértzen (sz.), A' Kender Lábban (sz.), A' szélben (sz.), Az Erdő megett (sz.). — A' Kenderes Kert végiben (k.), A' Bálabas (!) (k.), A' Kert megett (tanorok, k.), Az Also és Felső... Pad (k.). — Az also Forduloban: A' Horgas (sz.), A' Hosszuban (sz.), A' Súlyei Bértz alatt (sz.), A' Mostanj Csűrös Kert mellett (sz.), A' Czégéres patakja mellett (sz.), A' Falu végén (sz.), A' Peterkájba (! sz.), A' Csere alatt (sz.), A' Kender Föld (sz.), A' Gerendi Szélben (sz.), A' Péterlakában (sz.), A' Kerek Szőlő teteje (sz.), A' Nagy Él megett (sz.), A' Péterkájban (! sz.), A' Máltelkén (sz.), A' Gerendi Helyben (sz.), A' Péterka tetején (sz.),

A' Rapon (sz.), A'Csere megett (sz.), A' Péterkában (! sz.), A' Mál tetőn (sz.), A' Botosban (sz.), Az erdő háton (sz.), Az Erdő Háton (! sz.), A' SúlyeSzurdukáb(an) (sz.), A' Bor kutban (sz.), A' Hegy alatt (sz.), A' Tikutban (sz.), a' Rapo alatt (k.), A' Borázda alatt (k. vagy sz.), A' Czégeres patak mellett (sz.), A' Zallagos alatt (sz.), Az Erdő Hátán (! sz.), A' Tekutba (sz.), Az Botosban (sz.), A' Rapo helyen (sz.), A' Hegyen aloll (sz.), A' Téglá Csúrnél (sz.), A' Rapo alatt (sz.), A' Háló vető helyen (sz.), A' Rapo élen (sz.), A' Súlye szurdukában (k.), A' Rétben a' To vagy Malom Hely (k.), A' Falu Rétyte között (k.), A' Falu végén (k.). — A' Gorsa nevű nagy szőlő (szö.), A' Falu Szőlője közt (szö.), a' Málba (szö.), Az Ujj Szőlőben (szö.). — Az Also Csere (e.), A' Nagy Csere, az Olá Mállal edgyütt (e.), az allagos (! e.), A' Búkk (e.), Szurdoknak Napkeletre való része (e.), a' köz Erdő (e.), A' külső Kender patak (e.), a' Szénafű szellen (e.), A' Szénafű tetején, a' Vendég Fogadonál (e.),⁶ A' Nagy Csere Erdő(ne)k szélessége, a Bértzen... (e.), A' Bakos Erdőnek... (e.), A' Zallagos Erdő(ne)k... (e.), A' Szurdok (e.), A' Köz Erdőnek... (e.), Somos Bértznek... (e.), belső kender patak (e.), A' Külső Kender pataknak... (e.), A' Szénafű széllin (e.), A' Szénafű Tetejin (e.). — A' Falu végén... a' patak mellett (pu. házhelyek). — a' Zallagos Erdő mellett... a' Teteje hegyesen Nyulik ki (e.), a' Szénafű tetején (e.), a' Somos Bértz tetején (e.), a' Gorsa szőlő megett (e.) [MNMúz. Radák It.]. — 1771: A Fogadonál... Ez három Szegeletű Erdő (e.), A Szénafű Szelin (e.), A külső Kender Patakán (e.), A belső Kender Patakán (e.), A Somos Bértz Oldalán (e.), A Köz Erdőnek (e.), A Háló vető Erdőnek (e.), A Szurdok(na)k (e.), A Bikk Erdőnek (e.) [Uo.]. — 1795: a Falu felső uttcája, a Felső Forduloban: a Szurduk n. h. alatt (sz.), A Rosz (!) [n.] erdő alatt: az Also Forduloban: a Rapon (sz.),⁷ a Török búzas kertben (ku.), a Kenderes Kertben (ke.), a Széna fűben Herepe felé (k.), az Also Forduloban a Süljei Hidnál az Udvari két Láb földek között (k.), a Köz erdő alatt (sz.), Tej v. Táj Kutnál (sz.), a Törökbuzás kertben fenn a bértzen (sz.), a Szénafüvesben a Tordai Rész mellett (k.),⁸ vagy ezen ozdi Ref. Ecl.-nak egy tilalmas erdeje is a Súlyei utnál az Csere uttya, avagy Szálas mellett, a Falu közönséges erdeje [Ref. egyházmegyeit It. (Nagyenyed) Inquisitio 339]. — 1819: az erdő alatt (sz.), A' Halasba (ku.), a' Raponban (sz.),⁹ A Tejkutba (sz.), a' Széna Fűbe (k.), a' Falusiak kaszálloji, a' Falusi erdő, a Buza Földök között (k.), A Felső Forduloban a köz erdő alatt (sz.), A Török búzas kert Tetőn (sz.), A' Szőlő végibe (sz.), A Kenderes Kertbe (ke.) [Uo. Vizitációs jegyzőkönyv 199.]. — 1825: Kerek hegy (szö.), a Csonya (e.) [MNMúz. Radák It.]. — 1826: Arany hegy (szö.), Kerek Szőlő (szö.), Szakadás

⁶ Ezek mind cserefa erdők.

⁷ „N. B. ezen oljan rosz sovány hely, hogy az belévetett magvát sem termi meg.“

⁸ Odavaló birtokos nevéül.

⁹ „... a szakadások miatt haszonvehetetlen.“

(szö.), Mál (szö.) [ENMúz. Bánffy Nemz. lt.]. — Also Forduló: A Hosszu Láb Dél felől a Falusi Erdő- Észak es Nyugoti Rése az úgy nevezet Falusi Kaszáló Ret (sz.), Csűr melletti Láb Nap Kelet felől Sülye felé járo... Ut. Dél felől a' Patak (sz.), Horgos Nap Kelet felől a Czegeeres Patak (sz.), Ropo (sz.), Peter Kajba (!) (sz.), Mál beli Láb... Nap Nyugat felől a Falusi Szöllo Gyep (sz.). — Felső Forduló: Bodoczi Láb... Nyugat Felől a Faluból ki járo... Ut (sz.), Rosz Láb az Erdő Alatt (sz.), Somos bércz (sz.), A Szena Fűbeli Láb (sz.), A Szil... Északfelől az Ozdi és Degi határ szél rendes Ut (sz.), AKenderes... Észak felől a Falusi Ökör tilalmas (sz.), A Telek Dél felől a Faluba jövő... Patak (sz.), Kis Asszony Láb Dél felől a rendes Ut (sz.), Kis Föld a Telekbe (sz.), A Telekbeli resz Labb Dél felől a Falusi Ut (sz.), A hegyen (sz.), Török buzás Kert... Nap nyugot felől a Falusi... hosszu földek (sz.), Hálásbeli (sz.), A Kenderesek (kender föld). — A Sülyei Gaura Larga nevü Láb Dél felől a Sülyei Marha Legelő Észak felől a Gomboczi határ szélbeli Ut (sz.), Sülyei Szöllök Közötti Lab Nap Kelet felől az... Udvar Szöllő Gyepüje — Nap Nyugat Felől a Sülyei Emberek szöllő Gyepüjek (sz.), A sülyei Mál feletti Lab Nap Kelet Felől a Sülyei mál Falusi Szöllök — Nyugat felől a Sülyei Marha Legelő helyek (sz.).¹⁰ ... Nyugat felől a Búkkösi Erdő szél Észak felől az Búkkösre menő... Ut es Patak (k.), Csikos Tanorok (k.), Falu melletti Csikos kert (k.), Bük (k.). — Csillag hegy Nyugat Felől a Búkkösi határ szél (szö.), Peter Kaj (!) Nyugat Felől a Búkkösi határ szél (szö.), Rozsa hegy (szö.), Arany hegy (szö.), Garsa (szö.), Belső Szöllő (szö.), Él szöllő (szö.). — Szép Erdő Délfelől a Herepei határ Szél(e), A Széna Fű szélye Nap Kelet felől a Falusi ... Kaszáló (e.), Kender Patak (e.), Köz Erdő (e.), Szurduk (e.), Bük... Nyugotra a Rapo... földek végei (e.), Zállagos (e.), Pap András Erdeje (e.), Nagy Csere (e.), Alsó Csere (e.) [MNMúz. Radák lt.]. — 1848: Az Also Forduloba — a Tekutba (!?) (sz.), A' Rapon (sz.), A' Felső Forduloba az erdő alján (sz.), A Török buzás kertbe (sz.), A' Hálásba (sz.), A Szenafübe (k.), A' Szöllövégibe (sz.), a' Csére (!) (e.),¹¹ Temető [Ref. egyházmegyei lt. Viz. jk. 28—29]. — 1851: Temetői fű [Uo. 113]. — 1869: A Tejkutban (sz.), A rapon (sz.), A hálásban (sz.), A Czigányoknál (sz.), A törökbuzás kertben (sz.), Az erdő alatt (sz.), A széna fűben (sz.), A Kenderesben (sz.), A Nagyrét szegletén (k.), A Kápolnánál (szö.) [Uo. Papi díjlevelek 202]. — 1870—1: Tejkut (sz.), Rapó (sz.), Erdőalj (sz.), Szénafű (sz.), Kenderes (sz.), Törökbuzás kert (sz.), Czigányoknál (sz.), A szőlő végében (sz.), Erdő alatt (sz.), Szőlő pusztá [-elhanyagolt], Kosárhely (sz.), Pázsint vagy a Szél (k.) [Uo. 203.]. — 1874: Also szöllök (szö.), Arany hegy (szö., k.), Töviss (szö., l.) [ENMúz. Br. Kemény Pál lt. Ozdi csomól].

TOMAI LÁSZLÓ

¹⁰ Lehet, hogy e három utóbbi helynév a *magyarsülyei* határban van.
¹¹ „épületre való fák vagynak benne.“

A jelenkori helynévanyag

Harmincegy éves koromig éltem Magyarózdön és határában mint földműves szülők földműves gyermeke. Ismerem a határnak minden martját, minden gödrét, csermelyét, határkútját. Tudom melyik föld szivály, melyik parázs (porhanyó). Munkaközben minden kis részét bejártam, de azért leírásom mégsem lehet teljes, mert a helynevek változnak: feledésbe mennek, újak állnak elé. Tehát a helynevek gyűjtése ritkán, vagy mondhatni sohasem lehet teljesen kimerített. Van rá eset, hogy egy lépcsőzetes, egymással párhuzamosan haladó két gödörnek két különböző elnevezése van; ezt használják mind a kettőre külön-külön, amíg szántó, de ha, mondjuk, legelőre változik át, mind a kettő elveszíti a nevét és a közös *Legelő* nevet kapja. Viszont van rá eset, hogy egyes gazda ad nevet a már régi határnév alatt fekvő földjének: ha egy határnév alatt két darab földje van, az egyik például hosszú, ez akkor a *Hosszú* nevet kapja, a másik *Dambas*, *Bakras*, *Simma*, *Födibarzás*, vagy hasonló jellegzetes nevet kap; ezt aztán átveszik mások és évek múlva már alkalmazzák a körülfekvő földekre is. Vannak egyes martok, árkok, ahol bizonyos játékokat lehet játszani. Mi pl. gyermekkorunkban ludakat repítettünk (repesítettünk) az egyik martról, és azért mi, az akkori gyermekek ma is *Repítőmart*-nak hívjuk azt a helyet. Apám egy kettős martot, ahol gyermekkorában *kákámucást* (románoktól tanult játék) jászott, ma is *Kákámucás*-nak hívja.

Ezeket a neveket én nem tekintem határneveknek és nem is foglalkozom velük, mert nem bizonyos határneveket fednek, nem régiak és nem maradandók. A legtöbbet csak egyes családok, vagy egy korbeliek ismerik. Azokat írom le részletesebben, amelyeket mindenki ismer és amelyek körülhatárolhatók; a többieket csak felsorolom.

Magyarózd határában van szántó, szőlő, erdő és legelő.

Az egész határt, észak, kelet és déli irányban természetes határ: a tojásdad-szerűen kanyarodó, megszakítatlan *Bérc* veszi körül. A földek lejtése mind a falu felé szalad. Az egész határ hasonló egy kettéhasított óriási tojás-héjhoz, amelynek a hegyesebbik vége kelet felé néz és a tompa vége nyugaton szét van töredezve, nyílt. A nyugati határrészen a határszéle beleékelődik a magyarbükkösi határba.

A Bércen kereken, szinte szabályos távolságokban, kenyéralakú hegytetők (*csupak*) sorakoznak, egymástól 2—3 km távolságra. Nagyapám (*apó*) mesélte, hogy „régebben, mikā óriásak jártak erefelé, egyiknek mind megrakadatt sárrā a csizmája-sarka, asztán amind lépett, mind lerászta mikā nehéz vót, s abbó lettek csupak“ (Mind egy egy óriás lépésre vannak egymástól).

Magyarózd határában sok *láb*-bal összetett határrész névvel találkozunk. Az ózdi *láb* nevű határrészek hegyek, oldalak és gödrök. Megjegyzem, hogy ma is van egy 150—200 öl hosszúságú kaszáló; mikor a kaszások megállnak a felső végében és végignéznek rajta, azt mondják, hogy lesz vagy öt-hat láb. Aztán az első rendet megkezdve, vágják 30—40 lépésig hosszúságban, onnan visszatérve, mindegyik rendet

mindaddig a hosszúságig vágják, amíg elérik a kaszáló szélességét határoló barázdát. Mikor elvégzik, az első lábat levágták és kezdik a másodikat. A *láb* csak kaszálóokban használatos. Kapálókban, búza- és egyéb földeken a *láb*-ot a *pászma* helyettesíti.¹

Az alábbiakban a határban előforduló neveket sorolom fel:

1. *Badóláb*. A falu végétől keletre fekvő dombos szántók. *Badóláb* (Badó lábja) nevet egy bizonyos *Badó* vagy *Bodó* nevű családtól kapta; nem mintha *Badó* tulajdon lett volna, hanem csak mivel a Bado házából, telkétől kezdődött. A *Badó* család nem volt ózdi származású, csak jövevény volt a faluban. Ma már nincsen semmi utódja Badónak, de 70 éves emberek még emlékeznek rája; egészséges, pirosarcú ember lehetett, mert ma is azt mondják a kipirult emberre Ózdon: „Alyan vagy, mim Badó“.

2. *Kendereskert*: a falutól keletre, a Badólábtól (áttelenben) mindig kenderrel van bevetve.

3. *Kendereskertrétye*: a Kendereskerttől keletre fekvő rétszerű lapály; jórésze kaszáló. Elnevezését a Kendereskerttől kapta.

4. *Kisasszanláb*: a Kendereskertrétyitől délre fekvő 3—4 holdas szántó- és lucernás elnevezése.

5. *Szil alatt*: a Kendereskertrétyitől északra fekvő szántó, északra emelkedő, menedékes határrész. Elnevezését a *Sziltól* kapta

6. *Szil*: a *Szil alatt*-tól északra emelkedő meredek hegy (legelő), melynek a tetején fensíkszerű, 20—25 holdnyi szántó, a *Sziltető* van. Elnevezését szerintem a valamikor rajta levő *szilerdőtől* kapta; az erdő nyomait ma is mutatják az oldalon itt-ott csámpásan tenyésző szilfabokrok.

7. *Telek*: a Kisasszanlábtól és a Kendereskertrétyitől keletre fekvő, nagy kiterjedésű, nem rétszerű, de aránylag lapályos szántó. Az ekével kiszántott történelemelőtti és római-kori cserépdarabok, határozottan mutatják, hogy valamikor falu (telek) volt rajta és onnan kapta nevét.

8. *Telekláb*: a Telektől északra fekvő szántók. A Telektől a Felsőtelekuttya választja el (a Telekből kiszakított láb). Elnevezése emlékeztető.

9. *Szilgædræ*² a Teleklábtól északra fekvő, a Szilhegy-oldalon kelet-nyugatra húzódó, félköralakú lapály. Elnevezését a Sziltól kapta (Szilhegy-odalán levő gödör).

10. *Lábvége*: a Teleklábtól északra, a Sziltól keletre fekvő sima hegyoldal: valamikor szántó volt. Elnevezését a Hegyilábtól kapta.

11. *Sós alatt*: a Telektől északra, a Teleklábtól keletre fekvő szántók és legelő. Elnevezését a legelő-oldalban lisztszerűen kivirágzó szikától kapta. Valamikor Sós lehetett a neve.

12. *Legelő*: a Sós alattól északra fekvő, vízmosásos, szakadásos

¹ Még használják a *láb* szót a főnö, szövő munkákban; pl. „egy facsarázs gyapadba van négy láb, de a kenderbe má csak pászma van. A pászmában saha se nincsen láb, de a lábba négy pászma gyapat van“.

² Itt és az alábbiakban az *æ* jel a nyílt *e*-nek megfelelő nyelvvállással ejtett ajakos (labialis) hangot jelöl [A szerk.].

hegyoldal, amelyen lépcsőzetesen gödrök húzódnak végig. 1907-ig nagyrésze szántó volt, ma legelő. Itt-ott egy-egy *vackarfa* van rajta, amelyek legelőrészeket is jelölnek, pl. a *Samu Jancsi vackarfájáná* vagy a *Mago Pálék vackarfájáná*, de ezek a nevek csak addig maradnak, amíg a fa, miután a fa kipusztul, vagy kivágják, megszűnik a hely neve is.³

13. *Hegyiláb*: a Lábvégétől keletre fekvő legelő. Mint határrészt nem lehet körülhatárolni, mert a Sós alatt-tól északra és a Lábvégétől keletre fekvő legelővel egybeolvad és ma csak *Legelő* néven ismert.

14. *Köevésdamb*: a Sós alatt-tól keletre fekvő dombos szántó, kötött agyagtalaj, nem mondható kövesnek, mert keresve sem lehet követ találni benne. 1937-ben földcsuszamlás következtében egy pár hatalmas terméskő került napvilágra. Incze Jancsi akinek a földjében volt, ki akarta emelni a köveket, de amint ásni kezdett, meglepetve látta, hogy egy jókora halom, szabályosan összerakott kő bomlik napvilágra. Előbb azt hitte, hogy egy pincefal áll előtte, kincstalálás reményében lázasan kezdte a kőrakást körülásni, de aztán csalódottan látta, hogy a pincefalnak nézett kő, csak egy összerakott halom, melynek a teteje egy nagy kerek kővel van lefedve... 8 szekérrel szállították haza a talált követ és összetörve berakták az épülő pajtájuk alá. A fedő-követ még láttam egészben 120—150 cm között volt az átmérete. Incze Jancsi elmondása alapján, én oltárnak gondoltam és hiszem ma is a *Köevésdambon* talált kőrakást, amelytől a domb is kapta a nevét és ezért lett *Köevésdamb*.

15. *Falka*: a *Köevésdamb*tól keletre fekvő dombos szántók.

16. *Farkasikut*: a legelőtől keletre, a *Falkától* északra fekvő hegyes szántók. Határi kut nincsen benne, de valamikor lehetett, mert ez a határrész sok helyt vizes, csuszamlós.

17. *Hegy*: a *Farkasikuttól* északra fekvő hegyek, szántók és szántóhatalan oldalak, tehát az elnevezése fedi a valóságot.

18. *Kisnyilak*: a *Farkasikuttól* és a *Hegytől* délkeletre, a *Falkától* keletre fekvő, a bércig felnyúló szántók, meredek oldalak. Nem emlékszik senki, hogy valaha nyilak lettek volna, pedig még valahol *Nagynyilak* is kellett legyenek a határban és azért kapta ez a határrész a *Kisnyilak* megkülönböztetést.

19. *Szénafű alatt*: a *Falkától* keletre, a *Kisnyilaktól* délre fekvő szántók. Elnevezését a *Kürsőszenafűtől* kapta.

20. *Kürsőszenafű*: a *Kisnyilaktól* délre, a *Szénafű alattól* keletre a bércig felnyúló szántók.

21. *Széperdő*: a *Kürsőszenafűtől* dél-délnyugatra, a *Szénafű alattól* délre fekvő szántók. 1860-ban még gyönyörű, szálás erdő volt, egy-egy ökörtolvaj kedvenc búvóhelye. Ma nyoma sincs az erdőnek, csak *Széperdő* neve maradt meg.

22. *Terebuzafódek*: a *Széperdőtől* nyugatra, a *Falkától* délre fekvő a déli bércig felnyúló szántók; 1907-ig legelő volt és a felszántás után kitűnő török buzát termelt, ezért kapta ezt az elnevezést.

23. *Kőkut*: a *Telektől* és a *Falkától* délre fekvő lapályos szántók.

³ Nagyon gyakran bizony nem! [A szerk.]

A Telekhez hasonlóan itt is találhatóak őstelepülés nyomai. Kút nincsen a határrészben, de egy bizonyos babonás monda még emleget egy kőkutat. A monda szerint: „Egy kőkut van, csak nem tuggya senki, hagy hunn-valahun att a Csetijék hejekné, s abba aztán van egy nagy harang teli aranpénzē. Próbálták is ecce valamikā rég kiásni, de mikā má érték a harangat, nem huzhatták ki, má mind lefelé süvedett, hagy szinta bēhúsza a zembereket is. Má ē vót faglálva a zöerdőegeöktő, s azóta tőebēt nem tuggya senki, hagy hun van a kut.“

24. *Kasárhej*: a Kőkúttól délre és keletre, a Falkától délre és a Széperdőtől nyugatra fekvő dombos szántók: 1907-ig legelő volt. A határrész nem kosár alakú, sem gödreit, sem martjait tekintve. Én azt hiszem, hogy mint legelő, a fejős-juhok bekerítéséhez ma is használatos kör alakú kerítéstől kapta a nevét, mert azt magyarul ma is a legtöbb helyen *kosárnak* nevezik. Nálunk, mint minden a juhokkal kapcsolatos tárgyat olá hul neveznek, tehát a fejősjuhok bekerítéséhez használatos kosarat is *usztrungának* hívják. Feltevésemet alátámasztja a Kasárhejikut is: ez a határnak legjobb vizű és legnagyobb forrású kútja, tehát valószínűleg a régi legelőn körülötte lehettek a hevertetők és az *usztrungák* (kasárhelyek) is...

25. *Balabás*: a Széperdőtől északnyugatra, a Kasárhejtől délre fekvő, hegyes, dombos határrész. 1907-ig legelő volt. *Apó* mondta, hogy „azé hívják Balabásnak: má, mikā még legelő vót, att az ódalagba jól nőtt a fű, asztán a jahak mikā kimentek tavasszā, úgy ettek benne, hagy még mikā bőktek a bárányok után se vették fē a szájukat a fődrő, s aztán nem úgy bőktek, hogy *bēē*; má úgy csáltak, hagy *belebele*...“ Azt hiszem, hogy nagyapámnak igaza volt, mert a falunkban nem volt és nincsen sem *Balabás*, sem *Barabás* nevű család, akitől a nevét kaphatta volna a határrész.

26. *Harac*: a Terebuzafődektől nyugatra, a Balabástól délre a bérceig felnyúló szántók. 1907-ig legelő és kaszáló volt. Elnevezése előbb valószínűleg *Haraszt* volt. A vén emberek ma is *Harasz*-nak hívják.

27. *Bersőszenafű*: a Kasárhejtől délre, a Balabástól és a Haractól nyugatra fekvő szántók. Még emlékeznek rá, mikor kaszáló, szenafű volt rajta.

28. *Szenafűszéje*: a Kasárhejtől délre a Bersőszenafűtől nyugatra fekvő szántók: nagyrésze kiirtott erdő.

29. *Kenderpatak*: a Kőkúttól délnyugatra a Kasárhejtől nyugatra fekvő lapály. Itt található a legrégebb település nyomai. Egyrészét félkör alakban körül veszi a hasonló elnevezésű erdőrészt. Elnevezését a Kasárheji kútból és az erdőből folyó *k e n d e r á z t a t á s r a* alkalmas árkoktól kapta.

30. *Kürsöerdő*: a Kenderpataktól délre, a Szénafűszéjtől nyugatra fekvő erdő. Kisgazdák tulajdona; minthogy künn van a szántók szélén, azért *Kürsöerdő* a neve.

31. *Samasbérc*: a Telektől délre, a Kenderpataktól nyugatra fekvő, északra és keletre lejtő menedékes szántók. Elnevezése emlékezet előtti.

32. *Erdő alatt*: a Samasbérctől nyugatra, a Telektől délre fekvő szántók. Elnevezését az erdőtől kapta.

33. *Erdő*: az Erdő alattól, a Samasbérétől és a Kenderpataktól délre, a Kürsöerdőtől nyugatra fekvő erdő, felnyúlik a bércig.

34. *Raszlábárka*: a Telektől délre fekvő vízmosta árok és a körülötte fekvő szántók neve, amelyek az Erdő alattot kétfelé vágják: *Kürső- és Bersöerdő alatt*-ra osztják.

35. *Kæzerdő*: az Erdőtől nyugatra az Erdő alattól délre fekvő, kiszagdák erdeje.

36. *Bersöerdő alatt*: a Telektől és a Kisasszanlábjától délre, a Raszlábárkától nyugatra fekvő, dombos szántók.

37. *Szúrduk alatt*: az Erdőalattól délre, az erdőszélen húzódó kaszálók és szántók. Elnevezését a Szúrdukerdőtől kapta.

38. *Szúrduk*: a Kæzerdőtől nyugatra, a Szúrdukalattól délre fekvő, déli irányban emelkedő erdő. Elnevezése emlékezet előtti.

39. *Csundré*: a Badolábtól délre, a Szúrduktól nyugatra: a Szúrduk és Bükkerdő közé beugró meredek, martos, bokros kaszálók. A (*csundré*) esoré szó Ózdon 'meztelent' jelent, tehát a zöld, felöltözött erdők között kopár, meztelen és azért *Csundré*-nak hívják.

40. *Kert megett*: a Szúrdukalattól nyugatra, a falutól délre fekvő szántók és lakhelyek. A gyümölcsös kertek megett van, azért a neve *Kertmegett*.

41. *Bükk*: a Kertmegettől délre, a Szúrduktól nyugatra fekvő dombos bükkerdő elnevezése.

42. *Farkasdamb*: a kertek megett emelkedő, kettős domború martnak a neve

43. *Rapó*: a falútól délre, a Bükkerdő szélén délkeletj irányba húzódó legelő. Régebb szántók voltak rajta, ahol szántható volt.⁴

44. *Bükkető*: a Rapótól délkeletre, a Bükk-től délnyugatra fekvő legelő. Magasabb hegytető, egyik oldala bokros legelő, másikon a Bükkerdő fekszik.

45. *Kikes*: a Bükketőtől délkeletre, a Kæzerdőtől délnyugatra, az Erdőtől nyugatra fekvő, részben legelő és részben szántó. A *kik* (kék) szó származéka.

46. *Hálavetőhejek*: a Kikestől délre, az Erdőtől nyugatra fekvő szántók.

47. *Barazda*: a Hálavetőhejektől nyugatra a déli bércig felnyúló szántók. A legnagyobb határrész a határnak ezen a felén és azért a többi apróbb határrésznek a nevét mellőzve, azt mondják: Menyek a Barazdába“.

48. *Sülejitető*: a Barazdától nyugatra fekvő, a Süjei hegy tetejére felnyúló szántók, menendékes martok.

49. *Zállagas*: a Sülejitetőtől északnyugatra fekvő szántók, kaszálók és erdők.

50. *Hereperdő*: a Sülejitetőtől északra, a Barazda északi felétől nyugatra fekvő szántók. A nyugati oldala a Süjei határhoz tartozó erdőre fekszik, de hogy a *Hereperdő* valaha erdő lett volna, arra nem emlékszik senki.

⁴ Magyarbükös határában is van ilyen nevű hely; ezt az ózdiak *Bükési Rapónak* nevezik (L. alább).

51. *Batas*: a Hálavetőhejektől nyugatra, a Barazdától északra, a Hereperdőtől keletre fekvő, dombos, martos szántók.

52. *Buturka*: a Kikestől nyugatra, a Batastól északra fekvő lapályos szántók és legelők. Elnevezését a Buturkakúttól kapta, amely kút ma is megvan, csak nem *buturka*, hanem rendes cement-gyűrűkből van csinálva. A *buturka* olyan határi-kútnak a neve, amelyikbe egy vastag fának, oláhul *butuknak* a kivájt törzsét állítják bele. Ilyen buturkakat kettőt ismertek a határban, de ma egyik sincs meg.

53. *Zállagas alatt*: a Buturkától és a Rapótól nyugatra, a Hereperdőtől északra fekvő szántók. Elnevezését a felette levő Zállagastól kapta.

54. *Csutakláb*: a Rapótól nyugatra a Zállagasalattól és a Barazdától északra, a falutól délre fekvő menedékes szántók. Elnevezését nem lehet erdőből, erdőirtásból maradt csutkákból származtatni, mert az erdő távol van tőle és mivel szántónak elsőrendű, tehát már kezdetben kiirtották az erdőt róla. Én azt hiszem, hogy mint a Badóláb, ez a határ-rész is, a mellékneven *Csutaknak* csúfolt családtól kaphatta emberemlékezet előtt a nevét.

55. *Sziget*: a Csutaklábtól nyugatra, a Zállagastól északra fekvő, kb. másfél hold szántó. Teljesen síma lapály. Nagy vízmosta-medrű kis patakok veszik körül minden oldalról; ezért nevezhetik így.

56. *Hargas*: a Szigettől nyugatra, a Zállagasalattól északra fekvő, síma, lapályos szántók. Mint szántó beöblösödik, begömbül az erdők közé.

57. *Alámál*: a Hargastól nyugat-északnyugatra fekvő hegyes erdő. Nem lehet bizonyosan tudni, hogy előtagja az *oláh* népnévvel vagy az *alá* határozószóval alakult-e.

58. *Cser alatt*: a Hargastól északra, a Csutaklábtól nyugatra fekvő szántók. Elnevezését a Csereerdőtől kapta.

59. *Csere*: az Alámáltól északra, a Cser alattól nyugatra fekvő, és keletfelé lejtő, erdőborította hegyoldal. Elnevezését a rajta tulnyomó részben tenyésző *cser*, Ózdon *cserefá*-tól kapta.

60. *Cseremegett*: a Cserétől nyugatra fekvő, nyugati irányba lejtősödő erdős hegyoldal. Elnevezését a Cserétől kapta: a hegy tulsó oldalán, a Csere megett van.

61. *Irtaványak*: a Cserétől és a Cseremettől délre, a Süleji-erdőtől nyugatra, a Bükkösi határral szomszédos erdőkből feltört szántók, irtásak (irtaványak).

62. *Cégéres*: a Csutaklábtól nyugatra, a Cserealattól északra fekvő mocsaras szántók és kaszálók a Cégérespatak partján. Nagypám emlegetett egy esetet, bizonyos szászrégeni borkereskedőkkel kapcsolatban: „Régebben mikā még a filokszer nem pusztította vót ki a szőlőket, há szüretkā má gyüttek a szászrégeni barkereskedők, s aztán aki ē akarta adni a barát egyenesen a zók hardojokba tötette a mustat. Aztán mind itt mentek ki a Cégéresen, s a Cseruttyán fē. Itt a cégéresbe akkā is mind kendertók vótak, há mikā kírkereszttek a Süleji-tetőre, ēkezdettt vākākálni a béka a muzsba“.

63. *Tékut*: a Cégérestől nyugatra, a Cseremegettől északra fekvő szántók. Nincsen bennök semmi kút.

64. *Hasszu*: a Tékuttól nyugatra, a Cseremegétől északra fekvő szántók. Elnevezését onnan kapta, hogy a réttől hosszan felnyúlik az erdő felé.

65. *Csitkosrét*: a falutól nyugatra, a Cégérestől keletre és a Csutaklábtól északra fekvő síma rét. Közvetlenül az udvar mellett van és a román birtok-osztás előtt az uradalom növendék csikói legeltek rajta.

66. *Rét*: a Tékuttól és a Hasszutól északra, a falutól nyugatra fekvő síma völgy. Egy része szántó, de nagy része nyirkos, sokszor tavas legelő. Az őszi határnak csak ez a része nem zárt, csak innen lehet átlátni a faluból más falu határába.

67. *Paprétye*: a Réttől nyugatra fekvő, a bükkösi határ közé beékelődő körülárlkolt rét. A református egyház tulajdona, papi fizetés fejében a mindenkori pap használja, azért paprétye.

68. *Hegy alatt*: a rétektől északra, a falutól nyugatra fekvő szántók. Menedékesen emelkednek északi irányba a meredek hegyek aljáig.

69. *Csillaghegy*: a Hegyalattól északra emelkedő, meredek hegy. A filoxera fellépése előtt szőlőhegy volt. Ma is láthatók a kereszt-utak nyomai, de ma már csak bokros, kopár legelő.

70. *Peterkáj*: a Csillaghegytől keletre, a hegyalattól északra fekvő menedékesen emelkedő gödrös, majd a Bükkösi tetőnél hirtelen meredeken felszökő legelő. A Csillaghegyhez hasonlóan a Peterkáj is szőlőhegy volt emberemlékezet óta a filoxera megjelenéséig.

71. *Aranyódal*: a Hegyalattól északra, a Peterkájtól keletre fekvő meredek, bokros hegyoldal. Valamikor híres bor termett rajta. Ma is van egy pár újabban beültetett tábla, de nagyrésze bokros, báránylegelő. Elnevezését a hegyoldalban bőven található csillámpalától, vagy aranyszínű, aranyat érő borától kaphatta.

72. *Mál*: az Aranyódalától keletre, a falutól északra fekvő szőlőhegy.

73. *Málgödrös*: a Máltól keletre, a falutól északra fekvő gödrös szőlő. Elnevezését a Máltól kapta.

74. *Máltető*: a Mál és a Málgödrétől északra, a Peterkájtól keletre fekvő, fensík-szerű lapály.

75. *Garsa*: a Málgödrétől keletre, a falutól észak-északnyugaton emelkedő, meredek szőlőhegy.

76. *Temetőszőlő*: a Garsa hegy keleti oldalán, a Temető felett emelkedő szőlők elnevezése. Elnevezését a *temető*től kapta.

77. *Temető*: a falutól északra, a Temetőszőlőktől keletre, nyugati irányba emelkedő, falu temetője.

78. *Berek*: a Temetőszőlőktől északra fekvő, nyugatra emelkedő, bokros legelő-oldal.

79. *Berektető*: a Berektől nyugatra, a Máltetőtől keletre fekvő, síma szántók. Elnevezését a Berektől kapta.

80. *Berek alatt*: a Berektől keletre, a Temetőtől északra fekvő menedékes szántók.

81. *Tisztás*: a Berektől északra fekvő magas, de menedékes szántók; száználható hegyoldal.

82. *Tævis*: a Tisztástól északkeletre, a bércig felnyúló szántók. Elnevezése átmegey a szomszédos Bükkösi-határra, a Bükkösi-tövisre is.

83. *Hatszélgædræ*: a Temetőtől északra, a Tævistől keletre fekvő gödrös lapály.

84. *Pázsint*: a falutól északra a temetőtől keletre fekvő kaszálók és szántók.

85. *Szökésdomb*: a Pázsinttől északra, a Temetőtől északkeletre, a Hatszélgædrítől keletre fekvő, sárgaszínű (*szöke*) dombnak a neve.

86. *Égett*: a Szökésdombtól északra a Tævistől keletre fekvő verőfényes szántók, felnyúlnak északon a bércig. Elnevezését verőfényes fekvése miatt kapta; amíg legelő volt, száraz időben kiszáradott, kiégett rajta a fű is.

87. *Hálás*: a Pázsinttől keletre a falutól északra fekvő dombos, gödrös szántók. Ebben a határrészben található a második *Buturka* nevű kút. Hálás: éjjeli hálóhelyet, éjjel is künn háló állatoknak a pihenő helyét jelenti. Nem emékszik senki vissza, hogy a Hálás éjjeli hevertető lett volna, de a lapályos gödör és a *Buturkakut* bizonyítja e feltevésem valószínűségét.

88. *Élszölő*: a Hálástól délkeletre, a falutól északra fekvő magas szőlőhegynek egy része. Elnevezése szőlők kezdetét, elejét fejezi ki. Ha valakitől azt kérdezzük, aki az Élszőlőkből jön: „Hól dólgoztál?” Azt feleli: „Itt a zélen”. Ha valaki odamegy, azt mondja: „Menyek a zélre”.

89. *Kápalnáná*: az Élszőlők között levő, négy-öt darab szőlőnek a neve. Még gyermekkoromban én is ismertem a Kápalnát: jobban mondva a kriptát, amelytől a szőlők az elnevezést kapták. A kripta földszintje alatt több koporsó volt. Dr. Radák Ádám gondoztatta a kriptát amíg élt, azután gondozatlan maradvá omladozni kezdett. Gyermekkoromban még a teteje is megvolt. Később a falát, amely téglából volt, széthordták és 1930-ban már csak gaz, buján zöldülő burján mutatja a helyét. 1938-ban K. J. báró kiásatta az alapját is és a csontokat összeszedve, eltemette. A koporsóknál talált feliratos követ hazavitette és beépítette az egyik udvarház homlokzatába.

90. *Siksárcutná*: az Élszőlőktől keletre a falutól északra fekvő szőlők. A Siksárcut (falu kútja) felett van; innen a neve.

91. *Berbenci szőlők*: a Siksárcuttól keletre fekvő szőlők. Elnevezését valami Berbenzi nevű családtól kaphatta.

92. *Kalibáná*: az Élszőlőktől keletre, a Berbenci szőlőktől északra fekvő szőlők. A szőlőpásztorok kalibája mindig erre a helyre szokott épülni, azért kapta a Kalibáná (= kaliba mellett) elnevezést.

93. *Hasszúszőlők*: a Kalibától keletre, a Kendereskerttől északra a Teregbuzáskertig felnyúló szőlők. Megszakítatlan hosszúságban nyúlnak egész fel a hegyen; innen a név.

94. *Sinaihegy*: a Hasszúszőlőktől keletre fekvő meredek, bokros, füves, részben szőlővel beültetett hegy. A Sinai-hegyen van a határ legnagyobb szakadása. 7—8 m magas, függőlegesen meredő falszerű pala.

95. *Gædærszőlők*: a Sinaihegytől délre, a Hasszúszőlőktől keletre,

a Kendereskerttől északra fekvő lapályos szőlők. Elnevezését gödrös fekvéséért kaphatta.

96. *Kürsőszőlő*: a Sinahegy és a Gædoerszőlőktől északkeletre, a Szil alattól északnyugatra fekvő szőlők. A szőlőhegy külső fele, azért *Kürsőszőlő* a neve.

97. *Barzás*: a Kürsőszőlőktől északra, a Szilhoz tartozó nagyobb gödör. Földibodza tenyészik rajta.

98. *Teregbuzáskert*: a Hálástól és az Égettől keletre, a szőlőktől északra, a Szilal határos keleten; északon a bércig és a Vajda Minya csúpjáig felnyuló, hegyes, dombos és fensíkszerű szántók.

99. *Vajda Minya csúpjá*: a Teregbuzáskert tetején emelkedő hegy-csúcs.

Ezek az általánosan ismert határrész-nevek. De ezeken belül, még található az alábbi, egyes kisebb részeket jelölő, nem általánosságban, vagy csak bizonyos korbeltiek által ismert fák, tavak és játszóhelyek nevei: 1. *Mózsár tagja* (a Szilban). Magyarai J. mózsár birtoka. 2. *Samu Jancsi vackarfájáná* (a Sós alatt). Incze Jancsi Samu birtoka volt a tagosításig. A vackorfát még ismertem gyermekkoromban. 3. *Magó Pálék vackarfájáná* (Uo.). 4. *Derce vackarfájáná* (a Legelőn). 5. *Bihajtó* (a Szénafűben) kákás, possadtvizű, kb. 5 x 10 m tó; vizét a Harvát-kuttyából kapja. 6. *Urak lábja* (a Hegyi lábban). 7. *Pikó Feri vackarfájáná* (a Haracban). 8. *Harvát Ferenc vadalmafájáná* (a Kasárhéjt). 9. *Repítettamb* (Uo.). Hirtelen emelkedő gyepes domb, felül síma lapállal. Ludak repítése közben egy gyermek lebujt a domboldalba, kettő-három felülről riasztotta a kifejllett szárnyú ludakat, amelyek megriadva a megbujt gyermektől, felrepültek és erejükhöz mérten repültek, vagy bukáltak. (L. még a bevezető sorokat). 10. *Csalós* (a Kert megett). 11. *Pujka tagja* (a Tőévisen) Biró M. Pujka birtoka. (Uo.). Kocsis Fülepe család birtoka. 13. *Koródi Jancsijék tagja* (Uo.). Koródi Jancsi birtoka. 14. *Öerménné tagja* (Uo.). Fogolyán nevű örmény birtoka. 15. *Kertész Dani tagja* (Uo.). 16. *Fülepe Jancsi Gyuri tagja* (Uo.). Kocsis György fülepe birtoka. 17. *Századas tagja* (Uo.). Kocsis Gy. csutak, volt csendőrőrnagy birtoka. Halála után több gazda vásárolt belőle, de még ma is azt mondják: „Menyek a Századaséba“ vagy „A Századaséba jó búzám vót.“ 17. *Pálmarci Marci tagja* (Uo.) Magyarai Márton Pálmarci birtoka. 18. *Paptagja* (Uo.). 19. *Gilényék tagja* (Uo.) Gilyén I. birtoka. 20. *Fáur tagja* (Uo.). Horváth J. Fáur birtoka. 21. *Cucu tagja* (Uo.). Magyarai F. Cucu birtoka. 22. *Feri Pista kerttye* (a falu és Szökésdamb között), valamikor lakhely volt. 23. *Birancsi Jóska tagja* (a Szökésdambon) Biró J. birtoka. 24. *Kendertókná* (Pázsinton). Lépcsőzetes lapályok, bővizű forrásokkal, ahol mesterséges, ásott tavakban kendert áztatnak. 25. *Kicsijózsie tagja* (a Hálásban). Ballai Gy. Kicsijózsi birtok. 26. *Magó Pálék tagjak* (Uo.). Magó M. Kaszás birtoka. 27. *Vótbíró tagja* (a Teregbuzás kertben). Magó J. birtoka, aki a tagosítás idején volt bíró és aránylag óriási területet vágatott a maga részére a tagosítást végző mérnökkel; arról emlegetik ma is, hogy „Vótbíró“. 28. *Pulijék tagjak* (Uo.). Horváth Puli család birtoka. 29. *Pikó Pista tagja* (Uo.). Nagy I. Pikó birtoka. 30. *Misa tagja* (a Szilban).

Nagy I. Misa birtoka. 31. Káraj Gyurka tagja (Uo.). Fülöp Gy. Káraj birtoka. 32. Kákámucás (Uo.). A Fülöp Gy. Káraj birtokán, két domb közötti bevágódott mélyedés, amely bizonyos *kákámucás* nevű játék játszására volt alkalmas. 33. *Kucsis Imre Minya tagja* (Uo.). Kocsis M. birtoka.

Magyaróznak két főutcája és három összekötő utcája, ú. n. *kæzæ* van. Ezenkívül még vannak a két főutcából északra és délre kiágazó utcák és terek, az alábbi elnevezésekkel:

1. *Årsucca*: főutca a falu hosszában, kelet-nyugati irányban halad a falun végig. 2. *Fërsucca*: főutca, az előbbivel nagyjában párhuzamosan halad. 3. *Fërsőfaluvége*: az Årsucca folytatása a falu vége felé. 4. *Badoláb uccája*: a Fërsucca folytatása a felső falu vége felé. 5. *Cigányakná*: a Fërsuccából déli irányba a cigányok által lakott falurész felé vezet. 6. *Szólalatt*: a szőlők alatt északkeleti irányba, az Årsuccából kiágazó utca kivezet a Kenderesbe. 7. *Pásztarak kæszt*: az Årsuccából északnyugatra ágazó, régebb a falu tulajdonát képező, pásztorházakhoz vezetett. 8. *Pázsint*: az Årsuccából északra ágazó utca. 9. *Hánénéjk közézők*: az Årsuccából délre ágazó vak-utca. A *Ballai*, melléknevén *Háné*-család telkéhez vezet. 10. *Kæz*: *Herceg ucca*: az Årsuccát a Fërsuccával összekötő, a falu közepén átvezető köz. 11. *Nemesék kæzæ*: az Årsuccából északra ágazó vakutca. A Magyar, csúf nevén a *Nemes*-ek telkéhez vezet. 12. *Temetőúttya*: az Årsuccából északra a temető felé vezető utca. 13. *Vernyica*: az Årsuccát a Fërsuccával összekötő köz; a Vernyicától nyugatra van az alsó faluvége. 14. *Virágházná*: az Årsó faluvégehez tartozó utca az udvari virágházaknál vezetett el. 15. *Årsófaluvége*: a falu alsó vége, vagyis nyugati vége. 16. *Kutricáná*: az alsófaluvégétől délre ágazó utca. Volt cselédházaknál vezet el (*kutrica*, több család számára épült, egy-fedél alá tartozó lakás').

Terek neve: 1. *Siksárkutná*. 2. *Görényék kuttyakná*. 3. *Dercekapujáná*. 4. *Fazakasdambja*. 5. *Közteteje*. 6. *Templam előtt*.

Közkutak neve: 1. *Siksárkut*. 2. *Cubákkuttya*. 3. *Görényék kuttya*. 4. *Bunakuttya*. 5. *Nagykut*.

A határban levő utak neve: 1. *Telekuttya*. 2. *Szólalatt*. 3. *Kendereskertuttya*. 4. *Legelő út*. 5. *Fërső telekuttya*. 6. *Kövesdambuttya*. 7. *Falkauttya*. 8. *Fërső falkuttya*. 9. *Hegyuttya*. 10. *Szénafü alatt uttya*. 11. *Szépérdő uttya*. 12. *Kőkut felé*. 13. *Kasárhéj felé*. 14. *Balabásfelé*. 15. *Szénafüszéjuttya*. 16. *Erdő alatt*. 17. *Szürdukuttya*. 18. *Csundré felé*. 19. *Barázda nagyuttya*. 20. *Hereperdő uttya*. 21. *Csutaklábná*. 22. *Rapóuttya*. 23. *Csëruttya*. 24. *Cégeresuttya*. 25. *Csürëskertné*. 26. *Hasszufelé*. 27. *Hegyalatt*. 28. *Máluttya*. 29. *Tövissuttya*. 30. *Pázsint uttya*. 31. *Teregbuzakert felé*. 32. *Szilfelé*. 33. *Papösvönyce*. 34. *Háksó*.¹

A határban levő kutak neve: 1. *Kasárhéjikut*. 2. *Kucsis Marcijék kuttyak*. 3. *Csendeskuttya*. 4. *Magó Marcijék kuttya*. 5. *Szénafüszéje kuttya*. 6. *Harvát Ferenc kuttya*. 7. *Kucsisjancsiék kuttya*. 8. *Büdeskut*. 9. *Legelő-kut*. 10. *Dërcekuttya*. 11. *Bärzásí kut*. 12. *Buturka*. 13. *Hálásí*

¹ Az utaknak csak kb. kétharmad részben van nevök.

buturka. 14. Fërsökut. 15. Zállagas kuttya. 16. Hargaskuttya. 17. Rapó kuttya. 18. Cégereskuttya. 19. Zéránkuttya.

A határban levő árkok nevei: 1. Kenderpatakárka. 2. Raszlábárka. 3. Nagyarak. 4. Kendereskert árka. 5. Pázsint árka.

A határban levő patakok: 1. Kasárhéji patak. 2. Falkapatak. 3. Hargaspatak. 4. Natypatak: az összes patakokat és árkokat magába fogadja és sokszor, megduzzadva, a határban és a faluban is érzékeny károkat okoz.

Az ózdi határral szomszédos faluk határán lévő bércek és hegytetők Ózdon ismert neve: 1. Péterlaki erdő: a Sziltől északra fekvő, északi lejtésű erdő. Péterlaka nevű oláh falu határa. 2. *Szilkuti erdő*: a Szil és a Lábvégitől északra fekvő erdő. Szélkut falu határa. 3. *Hadáj*: a Legelőtől északra fekvő, északi lejtésű kaszáló. Ózdi tulajdon nagy része, de a dégi határban van. 4. *Dégicsup*: az ózdi legelő és a dégi Hadáj felett emelkedő (545 m) hegyesúcs. Ózdi tulajdon, a dégi határban. 5. *Dégi szénafű*: a Legelő, Hegy, Kisnyilaktól északra fekvő, északi lejtésű kaszálók és szántók. Dégi határ, de ózdi tulajdon. 6. *Kincsi csup*: Kürsöszénafűtől északra, a Kisnyilaktól északkeletre fekvő, a Dégicsuphoz hasonló, de alacsonyabb hegytető. Kincses nevű oláh falu határa, de ózdi tulajdon. 7. *Kincsihatár*: a Kürsöszénafűtől keletre fekvő, keleti lejtésű szántók. A bérchez közel, nagyrésze ózdi tulajdon, a Kincses nevű falu határa. 8. *Herepódal*: a Kürsöszénafűtől kelet és délkeletre a Széperdőtől, Terebuzafődektől, Haractól, Szénafűszéjítől, az erdőktől délre fekvő, déli lejtésű legelő és szántók. Nagyrésze ózdi tulajdon a herepei határba. A Herepódalon a bérceken három csup emelkedik. Egyiknek *Herepeji tető* a neve, a másik kettőnek nincsen semmi neve Ózdon. 9. *Sülejiszőllők*: a Barázdától délre fekvő bokros, déli lejtésű meredek oldalak. A filoxera fellépése előtt kitűnő bortermő szőlők voltak. Ma nagyrésze legelő és használhatatlan bokros cihér. Ózdi tulajdon a Süjei határban. 10. *Sülejitető*: a hasonló nevű ózdi határtól délre fekvő fensíkszerű szántók. Ózdi tulajdon a Süjei határban. 11. *Süleji erdő*: a Zállagas és az Alámál közé délnyugati irányból beékelődő, északkeletre lejtő erdő. Nagyrésze ózdi tulajdon a Süjei határban. 12. *Ózdi Déneságy*: az Irtaványaktól nyugati irányban fekvő, északnyugatra lejtő szántók. Nagyrésze ózdi tulajdon a bükkösi határban. 13. *Bükkési Déneságy*: a Cseremegétől és a Tékútól délnyugatra fekvő szántók. Bükkösi határ és tulajdon. 14. *Bükkési rét*: a Paprétyitől nyugatra fekvő sík rét, kaszálók és szántók. Ózdi és bükkösi tulajdon vegyesen, de Bükkös falu határa. 15. *Bükkési rapó*: a réttől és a Paprétyitől északra emelkedő déli lejtésű szántók és legelők. Ózdi tulajdon, a bükkösi határban. 16. *Bükk*: a Peterkájától észak- és északnyugatra fekvő és lejtő szántók. Ózdi tulajdon a Bükkösi határban. 17. *Bükkésítövis*: a Máltól, Berektől és az Ózditövisből északnyugatra és északra fekvő, nyugatra lejtő erdők és legelők. Bükkösi tulajdon a bükkösi határban. — Az ózdi határt észak, kelet és déli irányban körülhatároló, megszakítatlan hegyromnak és a rajta levő útnak *Bérc* vagy *Bérctető* a neve.

Ördögösfüzes helynevei

1.

A Szamosújvártól mintegy hat km-re fekvő Ördögösfüzes a Mezőség északi peremének egyik legrégebb magyar települése. Nevét 1268-ban említik először *Villa Fyuzes* alakban; kérdéses azonban, hogy ezt a Füzeset kell-e értenünk rajta, vagy valamely más települést. A falura vonatkozó első biztos adatunk 1332-ből való. Ez *Fises*, egy valamivel későbbi adat *Fyuzes* néven említi. Nevének később előforduló változatai: 1369: *Phyzes*, 1456: *Füzes*,¹ 1715: *Ördögös füzos* (1) (OL. Erd. Fisc. XII¹/₂. Fasc. 2. B.), 1770: *Ördögös Füzes* (i. h. 9. H.); 1776: *Ördögös Füzes* (i. h. 9. K.), 1779: *Ördögös Füzes* (i. h. 9. L.). Kétségtelen tehát, hogy eredetileg *Fizesnek* ~ *Füzesnek* nevezték, mint annyi más fűzfában gazdag emberi települést. Az *Ördögös* jelző, illetőleg előtag valamivel későbbi keletű lehet; a név ilyen alakulását minden bizonnyal valamilyen népi hiedelem sugallotta.² A falu s a környék rumén lakossága a községet *Fizešnek* nevezi. A megszállás évei alatt használt hivatalos elnevezés (*Fizešul Gerlei*) nem népi eredetű s így rövid idő alatt nem is honosodhatott meg.

Az utóbbi időben oly szép eredményeket felmutató helynévkutatás feladata valamely település vagy településcsoport jelenlegi és történeti helynévanyagának rendszeres összegyűjtése, hogy így adatokat szolgáltatasson a történetírás, elsősorban természetesen a településtörténet és népiségtörténet számára. Azonban éppen azért, mert a helynévgyűjtés oly szoros kapcsolatban áll az említett tudományágakkal, már maga a gyűjtő és rendszeres feldolgozó sem térhet ki egy-két könnyebb természetű, csak a vizsgált területet érintő település- és népiségtörténeti kérdés elől. Így mindenekelőtt érintenünk kell röviden azt a kérdést, hogy a falu alapításában, fenntartásában, a határ részeinek elnevezésében melyik népelem játszotta a döntő szerepet. A rendelkezésünkre álló történeti adatok szerint³ Ördögösfüzeset a magyarság alapította és tartotta fenn az évszázadok hosszú során. Míg az okleveles adatok csak támpontokat szolgáltatnak e történeti tény számára, a falu helynévanyaga e megállapítást számos bizonyítékkal kétségtelenné teszi. A falu lakossága ma csak kétharmad részben magyar; a lakosság egyharmadát a rumén elem alkotja. A ruménség betelepülése azonban mindenestre

¹ Vö. KÁDÁR JÓZSEF, DR. RÉTHY LÁSZLÓ és TAGÁNYI KÁROLY: *Szolnok-Doboka vármegye monografiája*. Deesen, 1901. V, 356. Mivel csakis az V. kötetre hivatkozom, a KÁDÁR, i. m. utalás mindig erre a kötetre vonatkozik.

² A falu keletkezéséről ma is több hagyomány forog közszájon különösen az öregek körében. Az egyik ilyen szájhagyomány szerint, melyet Kádár is említ (i. h.), a falu helyén valamikor fűzfában gazdag lápos, mocsaras terület volt. Éjjelente egyesek szikrát láttak a fűzesből kipattanni s ezért elnevezték Ördögösfüzesnek. A név aztán átöröklődött az itt létesített emberi településre is. E szájhagyománynak alapja, valami igaza mindenestre van. A Cegei tóból eredő Nagypatak ugyanis közvetlenül a falu mellett folyik, egykor lehetett itt mocsaras, lápos terület a mai *Asórit*, *Fésőrit* és *Berek* helyén. Mivel a korhadásnak indult fűzfa rendszerint foszforeszkál a sötétben, gondolhatnánk arra, hogy a nép képzeletét ez a tényező mozgatta meg.

³ L. erre vonatkozólag KÁDÁR, i. m. 357—67.

késői keletű. Ezt bizonyítja mindenekelőtt az a körülmény, hogy a falu nevét a magyar elemnek köszönheti, sőt a ruménség is a magyar nevet vette kölcsön. Ezt bizonyítja továbbá a rumén elemnek a faluban való elhelyezkedése is. Ez a népelem javarészt a falutól északkeletre elterülő nagy letelepülésnek, az ú. n. *Lankának* a faluval érintkező részén lakik. Jóllehet a ruménlakta rész teljesen egybeforrt a magyarlakta résszel, az ú. n. *Fészeggel*, mind a mai napig nem terjesztették ki reá ez utóbbi nevet. Ennek oka csakis az lehet, hogy a ruménség a falu mai alakjának kialakulása után szivárgott be, s mivel a falu belterületén nem volt szabad hely, a falu szélén települt le. A rumén elem kései betelepülését bizonyítja az a körülmény is, hogy az összegyűjtött gazdag jelenlegi és történeti helynévanyagból alig egy-kettő rumén eredetű. Ennek oka csakis az lehet, hogy mikor a rumén elem beszivárgása megkezdődött, az egész határ magyar kézben volt s mindenik határ résznek megvolt régi magyar neve. A ruménség tehát nem tehetett egyebet, mint átvette, vagy legjobb esetben lefordította a magyar határneveket. Az alábbiakban a rumének használta neveket sorolom fel négy csoportban.⁴

Az első csoportba az a kevés számú helynév tartozik, melynek rumén eredete kétségtelen. Ezek a következők: *Boloványok* ~ *Bolovan*⁵ (*bolovan boloveni* 'szikla' *Rósija hígyya* ~ *Podu roșii*, *Vultur* és *Pojának* ~ *Îm poien*). Kétségtelenül rumén eredetű a *Dénes Dani fundujja*, *Moneses fundujja*, *Kóróty fundujja* és a *Sándormező fundujja* helynevekben előforduló *funduj* ~ *fund* 'valaminek alja, feneké', továbbá a *Gyirászim lázujjának* utótagja is.⁶ A történeti forrásokban mindössze a *Pojának* és a *Vultur* for-

⁴ E felsorolás kissé részletes ugyan, de szükségesnek tartom a következő okokból: Már az előbb idézett helyen felsorolt adatok alapján is jogosan állíthatjuk, hogy az ördögösfüzesi ruménség csak egészen későn szivárgott be a faluba. Egykori birtokosai, a felsorolt családok, továbbá a falu életében fontos szerepet játszó egyének mind magyarok. Az első rumén eredetű névvel csak a XIX. század közepén találkozunk. Okleveleink hallgatását azonban a rumén történészek és nyelvészek azzal magyarázzák, hogy a rumén elem mindig békés gazdálkodó és pásztorkodó nép volt, tehát nem is volt miért megemlíteni. A helynevek szolgáltatja bizonyítékokat nem lehet így félremagyarázni. Egy helyet, legyen az akár falu, akár út, szántó, kaszáló, legelő, kút stb. mindig az nevez meg, mindig az lát el névvel, aki először veszi birtokba. Ha ezekután figyelembe vesszük azt, hogy az alább felsorolt rumének használta helynévanyagból csak alig egy-kettő rumén eredetű, a többi magyar kölcsönzés, ennek oka csakis az lehet, hogy a ruménség utóbb települt le a faluban.

⁵ A helyneveket a Szabó T. Attila összeállította jelrendszerrel jelölöm (L. tőle *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár, 1942. 335–6). Jelrendszerét mindössze a nyílt *e* (*ę*) hang jelével egészítettem ki. A magyar helynevek jelölésével kapcsolatban külön is felhívom a figyelmet arra, hogy a magánhangzók félhosszúságát, ami különösen az azonszótagú *l*, *r* és *j* hang előtt fordul elő, egyszerűség kedvéért nem jelölöm. Az *ā* és *ē* nagybetűs alakját, jóllehet a nagybetűkkel is ugyanazokat a hangokat jelöltem, mint a kisbetűsökkal, *Ā*-val, illetőleg *Ē*-vel kellett jelezniem nyomdatechnikai okokból.

⁶ A *fund* — *funduj* változást l. *Dénes Dani fundujja* alatt a betűrendes felsorolásban. Ugyanott magyarázom a *lázu* kifejezést is. Ez utóbbi a magyarban régi kifejezés. Már 1259-ben előfordul helynévben. (Vö. OklSz. 577–8). A ruménben is előfordul mint köznévi. Șăineanu a szerbből származ-

dul elő. Azonban az elsőt is csak 1840-ből említi egy okleveles adat, az utóbbit pedig még későbből, 1864-ből.⁷

A második csoportban azokat a neveket sorolom fel, melyeknek más nevük van a magyarban és megint más a ruménban. Ezek: *Diósáj* ~ *Kosta nu-čilor*, *Faluhígygya* ~ *Podu hăl mare*, *Fészegucca* ~ *Uličora*, *Gödresút* ~ *Drumu păsuñi*, *Kisucca* ~ *La čimitițu*, *Kovácsgödre* ~ *Gropa nămtsului*, *Nagyucca* ~ *Drumu statului*, *Olászilvás* ~ *Pruñiște*, *Ronmántemető* ~ *Tsüñtirim* rumén névváltozatok egyikére sincs okleveles adatunk. Nyilvánvaló tehát, hogy újabb keletű nevekkal van dolgunk.

A harmadik csoportba a lefordított helynevek tartoznak. Számuk sokkal nagyobb, mint az előbbi két csoporthoz tartozóké. Elsősorban azokat sorolom fel, melyek teljes egészükben rumének: *Árkak köze* ~ *Intre părăje*, *Falu* v. *Pázsinsikátora* ~ *Uličora satului*, *Hidekküttövisse* ~ *La răzoră*, *Kispatak* ~ *Valga miikă*. *Körisszeg* ~ *Rakoltsa*, *Magyarós* ~ *La aluniș*, *Malamkút* ~ *Fîntîna mori*, *Nagyerdő* ~ *Pădurea hăl mare*, *Ösvényeken* ~ *La kărăruș*, *Pázsint* ~ *Pažiște*, *Sűrűfák* ~ *La pomii heș deș*, *Udvarkert* ~ *Grădina kurtsi*, *Vinyikés* ~ *La kurpeniș*, *Vinyikési kút* ~ *Fîntîna kurpenișului*. — A magyarból fordított nevek közt több olyan is van, melynek egyik tagja magyar személynév, vagy magyar köznév. *Akasztódomb* ~ *Kosta kastăiilor*, *Ásórít* ~ *Rătu din žos*, *Bereküttya* ~ *Drumu la berek*, *Csergő-árka* ~ *Părău čergeului*, *Döktemető* ~ *Tsüñtirimu žitelor*, *Étyházerdeje* ~ *Pădurea kleži*, *Étyhássikátora* ~ *Uličora kleži*, *Falurittye* ~ *Rătu satului*, *Fésörít* ~ *Rătu din sus*, *Gróferdeje* ~ *Pădurea grofului*, *Gyepmező árka* ~ *Părău lu depmezeu*, *Kertek* ~ *Grădina lu Laii*, *Kizsbüken* ~ *Gropa lu kizsbüken*, *Kormoshígygya* ~ *Podu kormošului*, *Kórótyhígygya* ~ *Podu korodului*, *Miszegető gödre* ~ *Gropa lu misegető*, *Miszegető rittye* ~ *Rătu lu misegető*, *Nemesek erdeje* ~ *Pădurea nemneșilor*, *Nyergesárka* ~ *Părău ńergeșului*, *Pergené kertye* ~ *Grădina pãrgoje*, *Sipaskert* ~ *Grădina lu Šipoș*, *Székejsígarka* ~ *Părău sekejšigului*, *Zsédemi út* ~ *Drumu žedemului*.⁸

A negyedik csoportba a kölcsönvett helynevek tartoznak. Ezeknek egy részét tőalakban vette át a ruménség: *Bihámfar* ~ *Bihan*, *Cichegy* ~ *Tsitshed*, *Csergő* ~ *Čergeu*, *Csipánka* ~ *Čipanka*, *Darabantak erdeje* ~ *Dărăban*, *Émező* ~ *Emező*, *Felmező* ~ *Felmezeu*, *Fingaskút* ~ *Fingoșkut*, *Garádicsak* ~ *Garadiș*, *Gyepmező* ~ *D'epmezeu*, *Hosszúér* ~ *Hosuer*, *Hosszúfödek* ~ *Hosufödek*, *Jászlos* ~ *Iasloș*, *Kapus* ~ *Kăpușu*, *Kerégdomb* ~ *Keregdomb*, *Kiráypál* ~ *Kirăipal*, *Kormos* ~ *Kormoš*, *Kosársűrű* ~ *Košársűr*, *Láb* ~ *Lab*, *Lüget* ~ *Liget*, *Maktárná* ~ *La moktăr*, ~ *Malamcsere* ~ *Molomțșere*, *Malampad* ~ *Malampod*, *Mátéborza* ~ *Matăborza*, *Misájgödre* ~ *Misăj*, *Miszegető* ~ *Misegető*, *Mulatódomb* ~ *Mulatău*, *Nádaskút* ~ *Nadășkut*, *Nyerges* ~ *N'ergeș*, *Nyírkút* ~ *N'irkut*, *Ökörmező* ~ *Eker-*

tatja (358), *Adamescu—Candrea* a magyarból (700). Az ördöngösfüzesi magyarság nyelvében rumén kölcsönszó.

⁷ Az említett adatokat l. a megfelelő címszó alatt a betűrendes felsorolásban.

⁸ Az itt felsorolt helynevek közül a *Kosta kastăiilor*, a *Pădurea kleži* és az *Uličora kleži* érdemel különösebb figyelmet. A kölcsönzéssel kapcsolatos hangtani változásokat l. az egyes címszók alatt a betűrendes felsorolásban.

mező, Pindzverem ~ Pinzverem, Pusztaszőlők ~ Pustasele, Sándormező ~ Šandormezey, Sarkalat ~ Šarkalatu, Sóskut ~ Šoškut, Sükedbalázs ~ Šikedbaláž, Svággödre ~ Švaggödre, Szározárok ~ Sarozarok, Szekejsig ~ Sekejšigu, Tégláná ~ La tegle, Tekenyös ~ Tekeňuš, Tisztabükök ~ Tistabik, Tövisártyte ~ La tušar, Vajdaház ~ Vajdahaz, Válukná ~ La halaŋá.⁹ — A magyarból kölcsönzött helynevek közt több olyan is van, melyet a leggyakrabban hallott ragos és jeles alakban vett át a ruménség. Könnyebb áttekinthetőség kedvéért ezeket is külön sorolom fel. Nehány *-ba*, *-be* ragos alakban átvett magyar helynévre már felhívtam egyszer a figyelmet (MNY. XXXVII, 112.). Később még találtam néhányat s ezért helyénvalónak találok valamennyit felsorolni: *Cser* ~ *La čerbe*, *Cseródal* ~ *Košta lu čerbe*, *Fellak* ~ *La falodba*, *Kórógy* ~ *La korojba*, *Lak* ~ *La lodba*, *Pad* ~ *Podba*, *Ásopad* ~ *Podba din žos*, *Fősopad* ~ *Podba din sus*, *Cserespad* ~ *Cerešpodba*, *Sombokor* ~ *Šimbokorba*, *Szilás* ~ *Siložba*, *Veréte* ~ *Veretiba*, *Veréte tejeje* ~ *D'atu veretiba*, *Veréte ajja* ~ *Su veretiba*, *Kizszédem* ~ *Žedembe mniiku*, *Nazzszédem* ~ *Žedembe mare*. Nem egy helynévben előfordul a *-ba*, *-be* raggal átvett helynév genitívusi alakja is: *Fellakúttya* ~ *Drumu falodbi*, *Kóróccsorgója* ~ *Părău korojbi*, *Padúttya* ~ *Drumu podbi*, *Padi síkátor* ~ *Uličora podbi*, *Szilásárka* ~ *Părău siložbi*, *Szilaszbüke* ~ *Fásetu siložbi*.¹⁰ — A r. *Májárisfe* (m. Major) alakot a m. *Majarast*ból, tehát a magyar név tárgyragos alakjából, a r. *Bidirodile* ~ m. *Bigyiró-fődek* helynevet pedig a m. *bigyiró*, krumpli⁷ köznév többesjellel ellátott alakjából származtatom. Itt kell megemlékezni a *Fundoja lu Denez Dani* és a többi *funduj*-jal összetett helynévről is. A *funduj* rumén eredetű ugyan, de a *fundoja* magyarból való visszakölcsönzés, a m. *fundujja* átvétele.¹¹ Magyarból kölcsönzött területnév a *Nyilak* ~ *Nilurile* is. Természetesen nem a *Nyilak* alakot vették át, hanem a név egyszámú *Nyil* alakját, melyből aztán továbbképzéssel *Nilurj*, illetőleg határozott névelős alakban *Nilurile* lett.

A jelenlegi és történeti helynevek azonban nemcsak településtörténeti szempontból tanulságosak. Sok esetben világot vetnek a falu határában beállt fontosabb gazdasági, vízrajzi és más természetű változásokra is. Ha

⁹ A rumén nevek jelölésében nem egy esetben látszólagos következetlenségre bukkan az olvasó. A magyarból kölcsönzött nevek szóvégi *ő* hangját ugyanis néhány esetben a magyar *ö* hanggal jelölöm (pl. *Gropa lu misegető*, *Ekermező*). Tudom, hogy az *ő* hangot a rumén ajkú ember rendszerint *eu*-nak vagy *iu*-nak ejti, néhány esetben azonban magyar *ö* hangot hallottam.

¹⁰ A kölcsönzés következtében előállott hangtani változások közül a legszembeötlőbb a *Kórógy* helynév *gy* > *j* változása. Tudjuk, hogy a magyarból kölcsönzött szavak *ny* hangja a ruménben *j* (*i*)-vé változott. Vö. pl. m. *Enyed* > r. *Añud* > *Aiud*, m. *Aranyos* > r. *Ariñes* > *Ariješ* stb. Ugyanez történt a magyar *gy* hanggal is: *Kórógyba* > *Korodba* > *Korojba*.

¹¹ A m. *fundujja* alak a ruménben *fundoie lehetett először, majd ebből a rumén nyelvben ismert kettőshangúsodással (pl. lat. *solem* > r. *soare*, népies ejtéssel *sore*, lat. *molem* > r. *moare* ~ *more*, lat. *autumna* > r. *atoamnă* > *toamnă* ~ *toamnă*, az egészen új keletű *bomba* > Erdélyben elég gyakran *bombă*) *fundoaie* ~ *fundoie* lett. Ennek határozott névelős alakja a *fundoja*. Gondolhatnánk esetleg arra is, hogy a rumén alakváltozat végződése azonos a r. *-oaiie* augmentatív képzővel, de szerepét nem látom indokolt-nak a helynévben.

ebből a szempontból vizsgáljuk meg az összegyűjtött helynévanyagot, mindenekelőtt az ötlük szemünkbe, hogy a falu határának régen jóval nagyobb részét borította erdő, mint ma. Egyes esetekben már maga a jelenlegi helynév is ilyesmire enged következtetni. A ma legelőként használt *Cser*, *Cserespad*, *Kőrisszeg*, a szántó *Cseródal* és a bokros *Szilazsbüke* minden bizonytalansággal erdős terület volt. Máskor okleveles adataink alapján állíthatjuk ugyanezt. Ilyen hely pl. a *Fésőpad* (sz.) és *Székejség* (sz., l.) Erdő boríthatta egykor a *Lanka* nevű legelő egy részét is. Ezt a *Lankában* található *Pojának* nevének jelentéséből következtethetjük (r. *poiană* 'erdei tisztás'). Az erdő visszahúzódásával párhuzamosan kiszáradt az onnan lefolyó patakok és árkok egy része is. A határ több árkában éppen emiatt ma már csak tartós esőzéskor van víz. Egy-egy árok, patak idővel el is tűnt, s vele együtt a név is feledésbe merült. A *Nyírkútárka*, *Csésberek pataka*, *Fűzfák árka*, *Lak pataka*, *Mészégető tó*, *Sóspatak* emlékét ma már csak okleveles adataink őrzik. A ma is ismert *Biggyirőfödek*, *Lenkert* és az egyik oklevél említette *Kölesföld* helynév viszont az illető területen egykor termelt gazdanövényekre enged következtetni. Egy másik oklevélből kiírt *Jó nyil* és a ma is használt *Nyilak* név a földosztás ősi módját, az *Ásófördülő* és *Fésőforduló* elnevezés viszont a tagosítás előtti s az ősi földközösségből kisarjadt fordulós gazdálkodás emlékét őrzi. A *Nemesucca*, *Nemesek erdeje*, *Darabantak erdeje*, *Zsellérházak* a falu lakosságának régi társadalmi rétegződésére, az *Akasztódomb* és *Törvényfa alatt* nevek pedig a régi világ szigorú törvénykezési módjára vetnek világot.

Az ördögösfüzesi magyar népnyelv néhány hangtani jelenségét (i-zés, a > a változás, továbbá a-zás és e-zés) már ismertettem rövidebben.¹² Ezeket a sajátságokat a helynevekben is megtaláljuk, sőt több helynév alapján e népnyelvnek még más érdekes sajátságaira is utalhatunk. A helynevekből kihamozható fontosabb népnyelvi sajátságok ezek: 1. a < a, ha á előzi meg: *Ásótábla*, *Csergőárka*, *Csipánka*, *Fellakpofája*, *Fésőtábla*, *Gyepmezőárka*, *Hentertáblája*, *Jászlás*, *Kormosárka*, *Közbücsőtábla*, *Lakajbába*, *Mátéborza árka*, *Nádaskút*, *Nyergesárka*, *Nyírkútárka*, *Ördögárka*, *Vajdaháza*, *Zsellérházak*; 2. i-zés: *Ásófaluviden*, *Ásórít*, *Coptelki szinafűk*, *Ideskút*, *Falurított*, *Faluviden*, *Gyönygyires*, *Határszilbe*, *Kisömező*, *Ligeti szinafűk*, *Misájpgödre*, *Miszegető*, *Nimeti erdő mellett*, *Pindzverem*, *Székejség*, *Úrbíresi legelő*; 3. a-zás: *Árkak köze*, *Borzás*, *Darabantak erdeje*, *Fingaskút*, *Garádicsak*, *Horgas*, *Kormas*, *Majar*, *Malamcsere*, *Mayarós*, *Sipaskert*; 4. e-zés: *Gödres-út*, *Pergené kertje*; 5. mássalhangzó ikerítés: *Dénezs Dani fundujja*, *Kóróty fundujja*, *Moneses fundujja*, *Sándormező fundujja*, *Gyírászim lázujja*, *Hidekküttövisse*, *Rózsásmezőlapossa*; 6. az azonszótagú l kiesése s ezzel kapcsolatban az előző magánhangzó megnyúlása: *Ásófaluviden*, *Ásófördülő*, *Ásópád*, *Ásórít*, *Ásósándormező*, *Ásótábla*, *Ászeg*, *Biggyirőfödek*, *Cseródal*, *Falufiggye*, *Fésőforduló*, *Fésőtábla*, *Fésőrít*, *Fésősándormező*, *Fészegucca*, *Hosszúfödek*, *Közbücsőtábla*, *Lakódal*, *Misájódal*, *Miszegető ódala*, *Nagyódal*, *Pusztaszőlők ódala*, *Tötyfakút*; 7. a -nál, -nél határozó rag -l hangjának lekopása: *Agyagjukakná*, *Keresztné*, *Maktárná*, *Nyírkútná*,

¹² L. tölem: *Zártabbá- és nyíltabbá válás az ördögösfüzesi nyelvjárásban*. Magyar Népnyelv. I, 118–21.

Téglákná, Válukná, Vízipuskákná; 8. rövidülés: *Gyönygyires, Hosszuberek, Hosszufódek, Kosársürü, Miszegető, Sipaskert*; 9. régebbi hangállapot megőrzése: *Kizsbüken, Szilazsbüke*. A megőrzött régiségek közül a több helynévben szereplő *áj* 'szűk völgy, hegynyílás' szavunkra (*Dijósáj, Misáj*), továbbá *ség*, 'monticulus, collis' (*Székejség*) és talán *séd* 'rivulus fluentum' (*Kizssédem, Nazzsédem*) szavunkra hívhatom fel a figyelmet.

Mielőtt áttérnék a helynévanyag betűrendes közlésére, érdemes röviden utalnom azokra a külső és belső (lelki) tényezőkre is, melyek a falu helynévanyagának keletkezésében közreműködtek. Sok hely, határrész térszíni formájától, a talaj, a földfelszín emelkedéseinek és mélyedéseinek alakjától kapta nevét. A gyakrabban előforduló térszíni formanevek a következők: *áj* (*Dijósáj, Misáj, Tövisáj*), *árok* 'kisebb völgy' (*Árka köz, Nyergesárka, Szározárok, Szilasárka*), *domb* 'kisebb talajkiemelkedés' (*Akasztdomb, Kerégdomb*), *far* 'a domb hátsó nyúlványa' (*Bihámfar*), *gödör* 'kisebb vagy nagyobb mélyedés' (*Kizsbüken-gödre, Misájjödre, Miszegetőgödre, Gödresút*), *hegy* 'magasabb, meredekebb talajemelkedés' (*Cichegy*), *lapos* 'sík földterület domb tetején, kisebb fennsík' (*Rózsásmező lapossa*), *oldal* (*oldal*), a hegy, a domb vagy a völgy lejtős része (*Misájódale, Miszegetőódale, Cseródale, Lakódale*), *pad* 'lapos dombtető' (*Pad, Cserepad, Malampad*), *pofa* 'domb elülső, ormós része' (*Fellakpofája*), *rét* (*rét*) 'lapos, kaszálható terület' (*Rét, Ásórét, Fésörét*), *tekenő* ~ *tekenyő* 'teknőszerű mélyedés' (*Tekenyős*). A domb, a hegy felső részét rendszerint *tetőnek* (*Rózsásmező teteje, Veréte teteje*), alacsonyabban fekvő részét pedig *áj* (alj)-nak nevezik (*Körisszegája, Nagyerdőája*).

Nem egy határrészt növénytakarójáról neveztek el: *Kizsbüken, Szilazsbüke, Tisztabükk, Cser, Dijósáj, Gyepmező, Körisszeg, Magyarós, Sűrűfák, Szilas, Szőlők, Vinyikés* stb.

Előfordul több olyan helynév is, mely a terület egykori vagy jelenlegi tulajdonosának nevét őrzi. Ilyenek: *Bara cseréje, Bárdi sikátora, Benedek Marci kútya, Benedekszeg, Dénezs Dani fundujja, Faragó János sikátora, Gyirászim lázujja, Hentertáblája, Hidekkút, Jó nyíl, Kirájpál, Kormas, Márkovicsné kertye, Mátéborza, Moneses fundujja, Papóci sikátora, Pergené kertye, Pergené kútya, Sándormező, Simon laka, Sipaskert*. Az itt felsorolt személynevek közül mindössze a *Gyirászim* és a *Márkovics* biztosan idegen eredetű. Az első valószínűleg a rumén *Gerasim*, népiesen *D'irasim* családnévvél azonos,¹³ az utóbbi pedig zsidó családnév. Idegen eredetűnek látszik a *Moneses* név is, de ha figyelembe vesszük, hogy 1856-ból *Monos* alakban említik, majd 1866-ból *Monosses* alakban, kételkednünk kell idegen eredetében (L. KÁDÁR, i. m. 362—3.). A többi családnév magyar; viselői a *Jó, Király, Kormos* és *Moneses* kivételével ma is élnek a faluban. A helynévadás módja szempontjából különösen a *Kirájpál* és a *Kormos* fontos, mert ezekben pusztá személynév vált helynévvé. Ez a magyar helynévadás egyik legősibb módja.¹⁴ A *Sükédbalázs* név viszont azért érdekes, mert egykori tulaj-

¹³ Vö. ȘTEFAN PAȘCA: *Nume de persoane și nume de animale în Tara Oltului*. București, 1936. 243.

¹⁴ SZABÓ T. ÁTILA: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. MNy. XXX, 166—7. és kny. 8—9. — Ua., *Pusztá személynévek helyneveinkben*. Kristóf emlékkönyv, Kolozsvár, 1939. 269 kk. — Ua., *A személynévek helyneveink-*

donosa testi fogyatékoságának emlékét is megőrizte. Egy-egy helyet a benne gyakrabban megforduló állatról neveztek el. Az *Ökörmező* ma is ökörlegelő, a *Hanygyavár* hatalmas hangyabolyaitól kaphatta nevét.

Sok helynevet az illető területen, vagy a közelében található mesterséges tereptárgy magyaráz. Ilyenek pl.: *Agyagjukakná, Maktárná, Téglakná, Válukná, Vízipuskáná, Keresztné*. A tereptárgy idővel természetesen eltűnhet, a helynevek azonban még sokáig megőrzik emlékét. Ilyen helynév pl. Ördögösfüzesen a *Malamcsere, Malamkert, Malampad*. A vízimalom már rég elpusztult ugyan, azért e nevek alapján még egykori helyét is pontosan meg lehet állapítani. Gyakran előfordul a helynévadásnak az a módja is, mikor a tereptényező pusztá neve jelöli a környező területet is. A *Kosárkút, Garádicsak, Hidekkút* név pl. nemcsak magát a kútat, a forrást, illetőleg a földlépcsőket jelöli, hanem környéküket is. Más esetben a szóbanforgó hely, vagy a rajta, illetőleg közelében található tereptárgy kiterjedése, nagysága, valamely szokatlan tulajdonsága szolgált az elnevezés alapjául. Ilyen helynevek pl. *Ideskút, Fingaskút, Hosszuér, Hosszufődek, Kizsbüken, Kispatak, Kisucca, Kizzsédem, Nagyerdő, Natyhíd, Natypatak, Nagyucca, Nazzsédem, Rósija, Szározárok*. — A hely fekvése, más területhez való viszonya szintén fontos tényező. A *Bátoni patak* Báton község felől, a *Coptelki patak* Coptelke felől folyik. A *Berekútya* a Berek nevű határrész felé vezet, a *Cichegyepataka* a Cichegyéből ered, a *Pázsintkútya* a Pázsintban található. A *Felmező, Fellak* magasabb fekvésű, az *Ásópad, Ásótábla* viszonylag alacsonyabb fekvésű helyet jelöl. Gyakori az *alatt* és *mellett* névutóval összetett helynév is: *Bükk alatt, Berek alatt, Nimeti erdő mellett*, stb.

2.

A jelenlegi és történeti helynévanyagból levont következtetések s a helynévadás fontosabb mozzanatainak ismertetése után áttérek a helynevek egyenkénti vizsgálatára. Előbb mindig a helynév irodalmi alakját, utána pedig népnyelvi alakját közlöm. Ha a címszó után nincs jelezve népnyelvi alak, ez azt jelenti, hogy a népnyelvi alak megegyzik a címszóval. A népnyelvi alak után az illető hely rumén névváltozata következik. Ezután a [ ]-ben azt jelzem, hogy a vázlaton a név helyrajzi elhelyezkedését melyik szám jelöli. A forrásjelzeteket is [ ]-be teszem.¹⁵ A ( )-be tett rövidítések a kérdéses terület talaj- és gazdálkodási viszonyaira vonatkoznak.¹⁶ Az okleveles adatok felsorolása után a helynévre vonatkozó tudnivalókat, magyará-

ben. Magyar Népnyelv II (1940), 81 kk. és kny. Dolg. a debr. Tisza I. tud. egy. Magyar Népnyelvkutató Intézetéből. 9. sz. Debrecen, 1940. 3 kk.

¹⁵ A következő forrásokat néztem át: KÁDÁR, i. m. 367—8. Rövidítve: *K. — Széki egyházmegye levéltára*. Rövn.: *Sz. — Az ördögösfüzesi ref. egyház levéltára*. Rövn.: *E. U. — Magyar Nemzeti Múzeum Erd. Fisc. XII^{1/2}, Fasc. 2. B, 9. H, 9. K, 9. L, 9. M*. Rövn.: *Múz. — A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának könyvtára*. Rövn.: *Múz. N.* — E két utóbbi forrás adatait gyűjteményéből Szabó T. Attila bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁶ Rövidítéseim ezek: *á.* = árok, *e.* = erdő, *gyü.* = gyümölcsös, *h.* = hid, *k.* = kaszáló, *kt.* = kert, *l.* = legelő, *p.* = patak, *r.* = rét, *sz.* = szántó, *sző.* = szőlő, *te.* = temető. — A ~ jel a magyar és rumén adatok közt a váltakozás jele.

zatot közlöm.¹⁷ A *-gal jelölt helynevek csak történeti forrásból mutathatók ki.¹⁸

Agyaglyukaknál *Agyagjukakná* [70]. Az Ásópád [69] és Temető [25] közt található kisebb gödrök, lyukak közvetlen környéke. Innen hordja a falu lakossága a ház földpadlójának mázolásához szükséges agyagot.

Akasztódomb ~ *Košta kostăiilor* [221] (sz., részben puszta terület). 1766: *Akasztódomb* [K.]. — A Szamosújvár fele haladó megyei úttól jobbra emelkedő meredek domb.

Nevét kétségtelenül egykori kivégzőhely voltától kapta. A rumén név előtagja a rumén helynévadásban meglehetősen gyakori *coastă*, népies ejtéssel *košta* 'oldal, domboldal' szó határozott névelős alakja, utótagja pedig a magyarból kölcsönzött *akastău* többes genitívusi alakja. A *kastăi* az *akastăi*-ből a szókezdő hangsúlytalan *a* lekopása útján keletkezett.¹⁹ Abból a körül-

¹⁷ Az ⁵ jegyzetben említettem, hogy jelenlegi helynév-anyagomat a Szabó T. Attila használta jelrendszerrel gyűjtöttem össze. Az ő módszerét követtem az anyag rendszerezésében és feldolgozásában is.

¹⁸ Itt jegyzem meg, hogy Ördöngösfüzes jelenlegi helyneveit 1937 júliusában gyűjtöttem össze. Akkor néztem át a helybeli ref. egyház és a széki ref. egyházmegye levéltárának Ördöngösfüzesre vonatkozó okleveles anyagát is. Anyagomat azonban közbejött akadályok (többszörös katonai behívás, egyetemi tanulmányaim befejezése stb.) miatt és megfelelő térképvázlat híján csak most dolgozhattam fel. Kedves kötelességemnek teszek eleget, mikor köszönetet mondok mindazoknak, kik anyagi és erkölcsi támogatásukkal segítettek munkámban. A legtöbbet volt tanáromnak, Szabó T. Attilának köszönhetek. A helynévgyűjtést és néprnyelvkutatást ő kedveltette meg velem, neki köszönhetem azokat az alapvető ismereteket is, melyek első gyűjtésem sikerét biztosították, ő készítette elő és biztosította a gyűjtés külső, anyagi feltételeit is. Az anyag feldolgozásában szintén nagy segítségemre volt. CSÉTERKY JÁNOSNAK, a falu ref. lelkipásztorának is sokat köszönhetek. Ott tartózkodásom alatt az ő szíves vendégszeretetét élveztem. Gyűjtőmunkámban is készséggel segített: rendelkezésemre bocsátotta az egyházi levéltár és a széki egyházmegyei levéltár ide vonatkozó anyagát, nem egyszer gyűjtőutamra is elkísért és segített az anyagot összegyűjtenem. Nagy segítségemre volt DR. SALLAK GYÖRGY orvos is, ki mint a falu szülöttje, a határt jól ismerte s készséggel adta meg a kért felvilágosításokat. Itt mondok köszönetet azoknak a falusi gazdáknak is, kiktől anyagomat összegyűjtöttem. Különösen Kasszián Márton és néhai Benedek Márton volt nagy segítségemre. Az elsővel végeztem 1942 őszén az anyag ellenőrzését és kiegészítését is.

¹⁹ Az erdélyi vegyes magyar-rumén vagy kizárólag rumén lakosságú falvak helynévanyagában gyakran előforduló *Akastei*: *Kastei* magyar eredetűre Szabó T. Attila hívta fel először a figyelmet (MNy. XXXVII, 121–2). Egyik nemrég megjelent tanulmányában (*Adatok a kolozsmegyei újabbrumi rumén helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez*. Melich-Emlékkönyv 1942. 367 és kny.) újabb adatokat sorakoztat fel az *Akastei*: *Kastei* magyar eredetének bizonyítására. A helynév magyar eredete csakugyan kétségtelen: m. *akasztó* > r. *akastău*, többesben *akastei*, majd ebből a szókezdő hangsúlytalan magánhangzó lekopása után *kastei*. Az *a* hang lekopását kétféleképpen is magyarázza. Első tanulmányában népetimológiával, az *Akastei*nek a

ményből, hogy a helynévben a töbesszámú alakot találjuk, arra következtethetünk, hogy az *akastău*, *akastăi* a rumén népnyelvbe köznévként is átkerült.

*Akasztófa alatt. 1779: *Akasztofa alatt* [Múz.] — A ma *Akaszto-*

domb néven ismert terület aljára vonatkozó okleveles adat. Ma ezt az elnevezést nem ismerik.

Alól a falun [179]. A falu alsó, Szamosújvár fele eső végének környéke.

Alsó faluvégén *Ásófaluvígen* [1].

rumén helynévadásban gyakran szereplő *coastă* ,hegyoldal, oldal' szóval való téves összekapcsolásával, második tanulmányában pedig a rumén nyelv egyik hangtani jelenségével, a hangsúlytalan szókezdő *a* hang lekopásával hozza kapcsolatba. Igaz ugyan, hogy e jelenség a megleni ruménben ma is általános s szórványosan előfordul az isztriai ruménben és a dákó-ruménben is (vö. pl. az *Atlasul Lingvistic Român Mic* I. első kötetének 135. sz. térképével: a Szilágyság, Bihar, Szatmár és Máramaros vármegye kivételével az *azvârlu* ,hajítok' igét *zvârlu*-nak ejtik), de a dákó-ruménben már sok évszázaddal ezelőtt lezárult. A főnevek közül különben is csak alig egy-kettő vesztette el szókezdő *a* hangját (pl. lat. *autumna* > *atoamnă* > *toamnă*, *agnellus* > *amiel* > *miel*) s ezek is a dákó-rumén nyelvtörténetnek abban a korában, mikor az *a* nőnemű birtokos névelőt a szó elé is tehették (Vö. Pușcariu Szextil, *Dacoromania* I, 372–3). A *Kastei* *a* hangjának lekopását viszont nem vihetjük vissza ebbe a régi korba. Ha ezt figyelembe vesszük, más magyarázatot kell keresnünk. Véleményem szerint a magyarázatot a rumén köz- és népnyelvnek abban a ma is érvényben levő sajtáságában kell keresnünk, hogy a hosszú magánhangzót nem szereti, s ha bizonyos esetekben netalán mégis előadódna egy-egy, igyekszik azt megrövidíteni. Különösen könnyen megy ez akkor, ha hangsúlytalan a magánhangzó. Itt Erdélyben pl. gyakran hallhattuk a *klasa doa* ,a második osztály' kifejezést. Majdnem mindenki így ejtette, jóllehet így írják: *clasa a doua*. Itt két azonos magánhangzó, két *a* hang került egymás mellé. Mivel a rumén beszédtempó meglehetősen gyors, nem képezték külön mind a kettőt, hanem összevonták. Az így összevont képzésű *a* előbb hosszú *a*-nak hangzott, majd a rumén nyelvnek említett hangtani sajátága következtében megrövidült. Ugyanez történhetett véleményem szerint az *Akastei* (m. *akasztó* r. többese) szóval is. Mivel a legtöbb esetben *La akastei*, illetőleg *Kosta akasteiilor* összetételben fordult elő, az egymás mellé került hangsúlytalan két *a* hang a fent vázolt módon egybeolvadt (*La akastei* > *Lākastei*, ugyanígy a másik is), majd megrövidült: *Lakastei*, *Kostakasteiilor*. Mivel a két *a* közül az *Akastei* *a*-jának hangsúlya volt gyengébb (a *la* és *kosta* *a*-ja ugyanis nyelvtörténeti okokból hangsúlyos), a szétválasztás alkalmával a megmardt *a*-t a nyelvérzék természetesen a *la*, illetőleg a *Kosta* szóhoz tartozónak érezte: *La kastei*, *Kosta kasteiilor*. Annak viszont, hogy Erdély bizonyos részein, elsősorban a vegyeslakosságú vidékeken (így pl. Kalotaszegen) az *Akastei* alak használatos, az az oka, hogy a magyarsággal való sűrű érintkezés következtében a rumén lakosság érzi a kapcsolatot a m. *akasztó* és a r. *akastei* közt. — A szerkesztő szerzői minőségében szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a Melich emlékkönyv 367. l.-ről idézett cikkében ugyan azt írta, hogy a *Kastei* szóeleji hangvesztéssel fejlődött az *Akastei*-ből, de korántsem gondolt, mint ahogy MÁRTON fejtegetéséből nyilvánvalóan nem is gondolhatott mint okra arra a rumén nyelv régebbi korszakaiban érvényesült hangvesztési jelenségre, melyre MÁRTON idézett adatokat. Egyébként a szerző fenti fejtegetése teljesen meggyőző magyarázatát adja az *Akastei* > *Kastei* változásban megállapítható szóeleji hangvesztésnek.

A falu alsó, Szamosújvár fele eső vége. Nevezik *Ászegnek* is.

Alsó forduló *Ásó forduló* [180]. 1841: Az *alsó Fordulon a' Kereszt-nél* [Sz.]. — A tagosítás előtti váltógazdálkodás emlékét őrzi. A határ másik részét *Fősőfordulónak* nevezik.

*Alsó lapos. 1830: *Also lapos* (szénafű) [Sz.]. — Ma nem ismerik ezt az elnevezést. Adatok híján nem tudom térképvázlatomon elhelyezni.

Alsópad *Ásópad ~ Podba din žos* [69] (sz.). 1835: *Also Pad* (e.) [K.]. — A Pad nevű határrész [66] alsó, alacsonyabban fekvő része. Újabban tulajdonosáról kezdik nevezni *Henter táblájának* is. A rumén név a m. *Pad* helynév *-ba* határozóragos alakjának s a r. *din žos* alsó szókapcsolat összetétele.

Alsó rét *Ásórít ~ Ritu din žos* [131] (k.). — A falut délkeleti irányban elhagyó megyei út s a Nagypatak [128] mellett elterülő kaszáló. Rajta túl van a *Fősőrít*. A rumén alakváltozat előtagja a m. *rét* (i-zve *rít*) átvétele. Az *i* > *î* változásra nézve vö. lat. *rivulus* > *rîu*.

Alsó Sándormező *Ásósándormező* [182] (sz.). 1644: *Alsó Sándormezeje* [K.]. — A Sándormező alsó, Nagypatak fele eső része.

Alsó tábla *Ásótábla* [211] (szö.). 1644: *Alsó tábla* [K.]. — A Szőlők [209] alsó, falu fele eső része.

Alszeg *Ászeg* [1]. — A falu alacsonyabban fekvő, Szamosújvár felé eső része. L. *Alól a falun* címszó alatt is.

*Andrák mezeje. 1769: *Andrák mezeje*. 1835: *Androk mezeje* [K.]. Közelebbit nem tudok róla mondani. Ma nem használják.

Árkok köze *Árkok köze ~ Între părăje* [146] (sz., k., gyü.). — A Liget [145] egyik része. Két árok

határolta terület. A rumén név a magyar fordítása.

*Aszaló. 1830: *Aszaló* [Sz.]. Feledésbe merült helynév.

Bara cseréje [147] (sz., k.). — A Ligetnek az Árkok közén innen, tehát falu felé eső része. Egykor erdő lehetett. Kalauzom szerint egykori tulajdonosától, *Bara Jánostól* kapta nevét.

*Barabásbükke. 1835: *Barabásbükke* (e.) [K.]. — Ez az adat valószínűleg a Tisztabükkek néven ismert erdő valamelyik részére vonatkozik. Ma e név ismeretlen.

Bárdi sikátora [3]. — Az *Ászeg* egyik sikátora. Nevét a mellette lakó gazdától kapta.

*Barlag. KÁDÁR említi 1715-ből. Valószínűleg a *Parlag* elírása, esetleg alakváltozata. Ma ilyen nevű hely sincs a határban.

Bátoni lanka [39]. — A Lankának [33] a Bátoni patak környékén elterülő része.

Bátoni patak [37] (p.). — A szomszédos *Báton* község felől folyó patak. A Lanka falu felé eső részében egyesül a Coptelki patakkal [35] és Kispaták [11] néven folyik át a falu közepén a Nagypatakba.

*Behán. 1622: *Behan*, 1644: *Behan* [K.]. — Minden bizonnyal a ma Bihánfar néven ismert területre vonatkozik mindkét alak. A kérdéses területet ilyen néven ma egyáltalán nem emlegetik.

*Behány megett (sz.). KÁDÁR említi 1622-ből. Ez az adat a ma Bihánfarnak nevezett terület mögött elterülő határrészre vonatkozik. Ma ilyen alakban nem használják.

*Behán réte. KÁDÁR említi 1654-ből. Ma ezt az elnevezést sem használják.

Benedek Marci kútja *Benedek Marci kútya* [149] (forrás). — A

Benedekszegben [148] található bővizű forrás. A helynév tulajdonosának nevét őrzi.

Benedekszeg [148] (e., k.). 1679: *Benedekszeg* (földrész). 1766: *Benedekszegi* [K.]. 1779: *Benedek Szögiben* [Múz.] — A Liget [145] egyik része.

*Benhasat. 1715: *Benhasat* [K.]. Ma ismeretlen e helynév; térkép-vázlatomon sem tudom elhelyezni.

Berek ~ *La berek* [183] (sz.). Először 1779-ből mutatható ki a *Berek alatt* névből. A Kórógy [190] és Pázsint [132] közt elterülő szántó neve a Nagypatak partján. Alacsony, patakmenti fekvése s neve alapján jogosan feltehető, hogy egykor bokros, füzes terület lehetett. Folytatása lefelé, Szamosújvár felé a *Hosszúberek*. A *berek* szó helynévként az egész ország területén előfordul [Oklsz.]. Általában vizenyős lapályokat, folyók mellékét ellepő és sűrű bokrokból álló erdőcskét jelent. L. még *Csésberek* címszó alatt.

*Berek alatt. 1779: *Berek alatt* (sz.) [Múz.]. — Ez az adat a Berek alsó részére vonatkozik. Ma ilyen alakban nem használják.

Berek útja *Berek úttya* ~ *Drumu la berek* [184]. — A Berek mellett haladó dűlőút neve. A rumén alakváltozat a r. *drum* 'út' és a m. *berek* összetétele.

Bigyirőföldek *Bigyirőfödek* ~ *Biđirođile* [41] (l.). — A Lanka [33] egyik része. Régen itt valószínűleg hosszabb ideig *bigyirót* (burgonyát) termelhettek. A rumén név a m. *bigyiró* szó valamely ragos, illetőleg jellel ellátott alakjából, valószínűleg a *k* többesjellel ellátott *bigyirók*-ból keletkezett a többesszámú nőnemű határozott névelő hozzáadásával. A zöngétlen magyar mássalhangzó a rumén népnyelvben gyak-

ran zöngésül. Az árpástói ruménység pl. a magyaroktól *Szekérútnak* és *Szászúttyának* nevezett helyet *Sekereud* illetőleg *Drumu sasudului* néven ismeri (Még fel nem dolgozott adatok.). A m. *bigyirók*-ból tehát előbb *biđirog*, majd a rumén többesjel (-i) s a határozott névelő hozzáadása után a *g* jésülésével *biđirođile* lett.

Bihánfar *Bihámfar* ~ *La bihan* [150] (sz.). 1715: *Behanfar* (sz.) [Múz.]. 1769: *Behan fara*. 1812: *Beham* és *Bekam far* [K.]. 1826: *Bichanfar*. 1830: *Bihánfari Föld* (sz.). 1831: *Bihanfaron* (sz.). 1835: *Bihán far* [Sz.]. 1864: *Bihán far* [K.]. 1884: *Bihánfar* (sz., l.) [Sz.]. 1899: *Bihán far* [Múz.]. É. n.: *Bihán far* (sz.) [Sz.] és *Bihánfarnál* (sz., l.) [E. lt.]. — A falu határának délnyugati részében található a Ligeten [145] túl. A helynév utótagja a „hirtelen s meredeken megszakadó hegyvég”-et jelentő *far* szavunkkal azonos [MTsz.]. Előtagját magyarázni nem tudom. Lehet, hogy helynévvé vált személynévvé van dolgunk. Erre enged következtetni az a körülmény is, hogy 1622-ből és 1644-ből *Behan* néven említi KÁDÁR, 1654-ből pedig, amint azt már láttuk, egy *Behán réte* nevű helyet említi.

Boloványok *Boloványak* ~ *La bolovani* [73] (l.). — A Lanka [33] sziklás, köves része. Rumén eredetű név (r. *bolovan*, többesben *bolovani*, népies ejtéssel *bolovani* 'szikla, nagy kö?'). A magyar név minden bizonytalansággal a r. *bolovani*-nak a m. többesjellel ellátott alakja. Hangtani szempontból azonban nincs semmi akadálya annak sem, hogy az egyesszámú *bolovan*-ból magyarázzuk. Az *n* jésülése ugyanis magánhangzóközi helyzetben előfordul az ördöngösfüzesi népnyelvben (pl.

tekenyő, Tekenyös, rományok, szappanyaz).

*Borozda alja. 1769: *Borozda* ajja [K.]. — Ma mint helynév ismeretlen. A *borozda* szó egyébként ma is él az ördögösfüzesi népnyelvben 'barázda' jelentésben.

Borzos *Borzás* [95] (e.). 1840: *Borzos* [Sz.]. *Borzás* [E. lt.]. — A *Lanka* [33] erdős, de még legeltethető része. Nevét vagy a *borz* nevű állattól, vagy a *bodza*, ördögösfüzesi ejtéssel *borza* nevű fától kapta. A *borz* szó egyébként mint gúnynév is előfordul a faluban. Rendszerint a mérgeskedő, lobbanékony természetű embert csúfolják így.

Bükk [47] (e.). — A *Tiszta-bükk* közelében elterülő bükkerdő.

Bükk alatt [48] (l.). — A Bükk aljában elterülő legelő. A *Lankához* [33] tartozik.

Bükkpataka *Bük patakja* [218] (p.). — A Bükk mellett folyó patak. Nevezik *Szilazsbükke patakjának* is.

Cichegy ~ *La tsitshed* [116] (sz.). 1679: *Cziczhegy* (földrész) [K.]. 1715: *Czicz hegye* (sz.) [Múz.]. *Csucs hegye*. 1766: *Cziczhegy*. 1835: *Cziczhegy* (e.). 1864: *Cziczhegy* [K.]. — A Székelység [112] oldalából kiemelkedő kúpalakú, meglehetősen meredek domb. Szabó T. Attila véleménye szerint (*Dés helynevei*, Erd. Tud. Füz. 101. sz. 20. és MNy. XXXVIII, 124.) alighanem személynévi eredetű névvel van dolgunk.

Cichegye pataka [117] (p.). — A Cichegy mellett folyó patak neve. A Nagypatakba ömlik.

Cigánytemető *Cigántemető* [31] (te.). — A falu néhány cigány családjának temetkezési helye. A Magyartemető [25] közelében található.

Coptelki lanka [38] (l.). — A

Lankának [33] nevezett legelőnek a Coptelki patak közelében elterülő része.

Coptelki patak ~ *Valea Tsopului* [35] (p.). 1840: *Czoptelki patak* [E. lt.] — A szomszédos *Coptelke* ~ *Tsop* felől folyó patak neve. A falu északkeleti részének, a rumének-lakta Lankának közelében egyesül a Bátoni patak [37] és Kispatlak [11] néven folyik tovább a Nagypatak fele.

Coptelki patak kútja *Coptelki patak kúttya* ~ *La čurgău* [36] (forrás). — A Coptelki patak partján található bővizű forrás a Körisszeg [74] aljában. Itt jegyzem meg, hogy a *kút* szó az ördögösfüzesi népnyelvben forrást is jelent. A rumén név a m. *csorgó* ~ *csurgó* köznévi átvétele.

Coptelki szénafűk *Coptelki szénafűk* ~ *Fînatele Tsopului* (sz., k.). — A szomszédos *Coptelke* ~ *Tsop* határához tartozik ugyan, de az ördögösfüzesiek birtoka, tehát meg kell említenünk. Mivel Coptelke tiszta rumén lakosságú falu, a magyar név csakis az ördögösfüzesi magyarság körében ismeretes. Rései: *La čurgău*, *Rătunda*, *Pucitaba* ~ *La pușita* és *La pirlașe*. Ezeket nem vettem külön bele helynévjegyzékembe.

Cser ~ *La čerbe* [118] (l.). 1769: *Cser* [K.]. — Neve régi csereserdő voltából magyarázható. A rumének használta név a *-ba*, *-be* helyhatározóragos alakban átvett helynevek csoportjába tartozik.

Cserespad ~ *Čereșpodba* [98] (l.). — A Bátoni patak [37] és a Coptelki patak [35] közt található magas, lapos legelő. Egykor valószínűleg cserfák borították. A területnév utótagja lapos dombtetőt jelent. Ördögösfüzesen is elég gyakori térszíni formanév (L. még

Malampad, Pad). A rumén alak a *-ba, -be* ragos átvételek csoportjába tartozik.

Cserespad teteje *Cserespat teteje*. — Az előbbi legelő felső, magasabban fekvő része.

Csergő ~ *La čergeu* [103] (sz.). 1769: *Csergő* [K.]. *Csergőbenn* (sz.) [Múz.]. 1870: *Csergő* (határrész) [E. It.]. 1884: *Csergő* [Sz.] é. n.: *Csergő* (kenderföld) [E. It.]. A *Csergőhegy* helynévben már 1679-ben előfordul. — A falutól délkeletre elterülő dombos határrész a Székelység [112] s a falu közt. Nevét nem tudom értelmezni. A falu lakóinak magyarázata szerint az itt folyó árok (Csergőárka) vizének csergő (~ csörgő) hangjától kapta nevét. A rumén alak nyilvánvalóan magyar kölcsönzés.

Csergőárka *Csergőárka* ~ *Părău čergeului* [104] (á.). — A Csergőből lefolyó árok neve.

* Csergőhegy 1679: *Csergőhegy* (földrész) [K.]. — A Csergő nevű határrészre vonatkozó első adatunk. Ilyen alakban ma nem ismerik.

Csergő-utca *Csergőucca* [30]. — A falunak a Csergő felé vezető utcája.

Cseroldal *Cseródal* ~ *Košta lu Čerbe* [135] (sz.). 1864: *Cseroldal* [K.]. 1884: *Csereoldalon* (sz., terméketlen) [Sz.]. é. n.: *Csereoldalon* (sz., terméketlen) [E. It.]. — A falutól délre elterülő domboldal. Nevét egykori csereerdő voltától kapta. Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy 1884-ben egy része még terméketlen terület volt. A rumének használta név a r. *coastă* 'hegyoldal, oldal' (népies ejtéssel *koštă*) szó és a m. *cser* szó *-be* helyhatározóragos alakjának összetétele.

Csésberek *Csészberek* [231] (sz.). 1622: *Csécs (Chech) berke* (sz.)

Czeczyberke. 1679: *Czeczberék* (földrész). *Csésberek*. 1769: *Csészberek* [K.]. 1779: *Csész Berekben* (sz.) [Múz.]. 1812: *Csősberek*. 1864: *Csísberek* [K.]. 1893: *Csésberek* (dülő) [Sz.]. 1899: *Csésberek* [Múz.]. é. n.: *Csésberekbe* (kenderföld) [E. It.]. — Az akasztódombon [221] túl, tehát Szamosújvár fele elterülő határrész. Egykor vizenyős, bokros hely lehetett. Ma is van benne egy darabka forrásos hely, melyet nem lehet művelni (Vö. *Berekkel*). A név előtagját nem tudom magyarázni.

* Csésberek fön [232]. 1779: *Csész Berek Fön* (sz.) [Múz.]. — A ma Csésberek néven ismert terület tetejét, magasabban fekvő részét nevezhették így. Ma nem használják ilyen alakban.

* Csésberek partja. 1831: *Csészberek* partja mellett (sz.) [E. It.]. — A Csésberekben egykor átfolyó patak környéke. Vö. **Csészberek pataka*.

* Csésberek patakánál [233] (sz.). 1779: *Csét* ~ *Csész* ~ *Csez Berek Patakánál* (sz.) [Múz.]. — A Csésberekben régebben átfolyó patak. Már rég kiszáradhatott, mert csak itt-ott jelzi egykori medrét egy vizenyős hely.

Csipánka *Csipánka* ~ *La čupanka* [42] (l.). — A Lankának a Bükk felé eső része. Valószínű, hogy nevét a szlv. *Ščepan* (< lat. Stephanus) személynév *-ka* kicsinyítőképzős alakjára vezethetjük vissza. Mint személynév már a XIII. század elején előfordul *Chepan*, olv. *Csē(e)pán* alakban. Rövidült alakváltozata is volt: *Csēp*, melyből számos képzett alak keletkezett: *Chepa*, *Chepe*, *Chepk*, *Chepküd*, *Chepku*. Mint helynév is régi keletű és meglehetősen elterjedt az egész magyar nyelvterületen: *Csē-*

pán, Csepány, Csépány, Csépánfalva, Csépánföldre, Csépántelke, Csipánháza, stb. (Vö. EtSz. 941—3). Nincs kizárva azonban az sem, hogy egy Csépárka helynév értelmetlenné vált alakja.

Csorgó [94] (forrás). — A Magyartermető [25] közelében található forrás és közvetlen környéke.

Darabontok erdeje *Darabantak erdeje* ~ *Pădurea dărăbañilor*: *La dărăbañ* [51] (e.). 1832: *Darabontok Erdeje* (e.) [Múz.]. — A határ keleti részében található a Nemesek erdeje [62] közelében. Egykor a darabontoké volt. A *darabontok*, amint tudjuk, a várak szolgálatában álló közemberek voltak. Háborús időben fegyverrel szolgálták kenyér-adójukat, békében viszont a gazdagságban dolgoztak mint mindenek férficselédek. Az ördögösfüzesi darabontok valószínűleg a szamosújvári várat szolgálták. KÁDÁR említi (i. m. 363); hogy 1848 őszén nemzetőrséget alkottak, de sokan közülük Urbán szászrégeni táborához csatlakoztak. Számuk, úgy látszik, elég tekintélyes lehetett. A rumének használta név a magyar helynév fordítása. A két rumén alakváltozat közül a *La dărăbañ* érdemel különösebb figyelmet. Ezt a *darabant* egyszámú alakból magyarázhatjuk. A rumén nyelvérzék a szóvégi t-t tévesen tárgyragnak értelmezte és elhagyta: m. *darabant* > r. *dărăban*, többesben *dărăbani*, majd az *n* jésülése után *dărăbañ*.

Dénes Dani funduja *Dénezs Dani fundujja* ~ *Fundujia lu Denež Dani* [185] (k.). — Egy be-

szögellés a Nagyerdő [154] aljában. Az erdőbe így beszögellő mélyedést Ördögösfüzesen is *funduj*-nak nevezik (L. még *Körögyfunduja*, *Moneses-*, *Sándormező-*). A *funduj* kifejezés a rumén *fund* ,alj, fenék' *j*-vel megtoldott alakja. A szóvégi *j* eredetét többen igyekeztek tisztázni, de egyik magyarázat sem kielégítő. Az egyik magyarázat szerint (Vö. SZABÓ T. ATTILA i. m. 40), a rumén nyelvben a szó végéhez illesztett himnemű határozott névelőből, az *l*-ből keletkezett jésülés által: *fundul* > *fundul'* > *funduj*. Ezt a magyarázatot mintegy kiegészíti egy másik,²⁰ mely szerint a szóvégi *-l* névelő a magyar egyes 3. személyű birtokos személyrag, a *-ja*, *-je j* hangjának hatása alatt jésült: *fundul-ja* > *fundul'a* > *funduja*, majd ez utóbbiból a magyar nyelvérzék tévesen elvont egy *funduj* nominatívusi alakot. Teljesség kedvéért megemlítem a harmadik magyarázati kísérletet is.²¹ Ez az ugyancsak Ördögösfüzesről közölt (MNY. XXXVII, 207) *váruj*, ,unokabáty' *j* hangjának eredetét akarja tisztázni. Valószínűnek tartja, hogy a *váru-i* ,az ő unokabátyja' alakból kell kiindulnunk. Itt az *-u* megőrzött tövéghangzó, a *j*-nek hangzó *i* pedig a 3. személyű személyes névmásnak birtokos értelemben használt datívusa. E három magyarázati kísérlet közül a második közelíti meg leginkább az igazságot. Igaza van annyiban, hogy a *j* keletkezése kapcsolatban van e *-ja*, *-je* magyar birtokos személyraggal s hogy a *funduj* nominatívusi alak

²⁰ L. BLÉDY GÉZA: *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic. Sibiu, 1942. 14. Több hasonló kölesönszót sorol fel: *drakuj* ,ördög', *hocuj* ,tolvaj', *lunguj* ,hosszú', *mácuj* ,bél', *mósuj* ,öreg', *mutuj* ,néma, boldogtalan', *prosztuj* ,buta, ügyetlen', *prunkuj* ,gyermek' stb.

²¹ GÁLDI LÁSZLÓ: *Oláh nyelvjárásai elemek a magyarban*. MNY. XXXVII, 360.

téves elvonás eredménye. Téved azonban akkor, mikor azt mondja, hogy a *j* a szóvégi *-l* hímnemű határozott névelőből keletkezett. Ezt ugyanis a rumén népnyelv Erdélyszerte nem ejti és hihetőleg nem is ejtette (*fundul* helyett pl. *fundu-t*, *omul* helyett *omu-t*, *lupul* helyett *lupu-t* ejt), tehát nem is jésülhetett. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az említett *-ja*, *-je* birtokos személyrag a *fundu*, *lazu* népnyelvi határozott névelős alakhoz járult (*fundu-ja*, *lazu-ja*) s ebből vonta el aztán a magyar nyelvérzék tévesen a *funduj*, *lazuuj*, *mosuj* stb. nominativusi alakot. Érdekes, hogy a rumén lakosság aztán visszakölcsönözte e rumén eredetű kifejezést: *funduja* > *fundoje* > *fundoje*, határozott névelővel *fundoja* (Vö. a bevezetéssel).

* Dikánfar. 1766: *Dikanfar* [K.]. — Valószínűleg a *Bihánfar* elírása, esetleg alakváltozata.

Diósáj *Dijósáj* ~ *Kosta nučilor* [234] (sz.). 1679: *Diósáj* (földrész) [K.]. — A Csésberek [231] felett elterülő szántó. Az utótag régi *áj* szavunkat őrzi. Jelen esetben a völgy dombos környékét is jelenti. A rumén név a *coastă* (népies ejtéssel *kostă* 'oldal, hegyoldal' szó határozott névelős alakjának s a *nuc* 'diófa' szó többes birtokos esetének összetétele.

Dögtemető *Döktemető* ~ *Tsintirimu zifelor*: *T'emeteu zifelor* [96] — Az elhullott szarvasmarhák elföldelésére szolgáló terület. A r. helynév (jelentése: a szarvasmarhák temetője) előtagja a magyarból kölcsönzött *cintere*m és 'temető' szó, utótagja pedig a r. *vită* (ördöngös-

füzesi ejtéssel *zifă*) többes birtokos esetű alakja.

Édeskút *Ideskút* [13] (kút). — A ref. templom közelében található itatókút a Kispaták partján.

Egyházerdeje *Étyházerdeje* ~ *Pădurea kleži* [63] (e.). — A ref. és gör. kat. egyház tulajdonát képező erdő a határ keleti részében. A rumén név a r. *pădure* 'erdő' határozott névelős alakjának s a magyarból kölcsönzött *kleži*e szó összetétele. A szókezdő *e* hang lekopását hangsúlytalan voltával s a két szó összetétele révén keletkezett magánhangzótorlódással magyarázom.

Egyházsikátora *Étyhássikátora* ~ *Uličora kleži* [17]. — A ref. egyház közelében található kis sikátor. A r. helynév előtagja a r. *ulitsă* szó kicsinyítő képzős alakja, utótagja viszont a magyarból kölcsönzött *kleži*e.

Émező ~ *La emező* [138] (sz.). 1769: *Éhmező*. 1864: *Éhmező* ~ *Éjmező* [K.]. — Lak [136] és Siposkert [201] közt elterülő szántóföldek neve. Nem tudom értelmezni nevét.^{21a}

Faluföldje *Faluföggye* [186] (sz., k.). *1812: *Faluföldje* [K.]. — A falu tulajdonát képező birtokrész a Kórógyban [190].

Faluhídja *Faluhiggya* ~ *Podu hăl mare* [12]. — A Kispatákon található híd a falu középpontjában.

Falu rétje *Falurittye* ~ *Rătu satului* [187] (k. és egy kicsi sz.). 1884: *f.(alu) rétje* [Sz.]. é. n.: *f.(alu) réttye* [E. lt.]. — A község tulajdonában levő kaszáló neve.

Falusikátora [7]. — A Bárdi sikátorán [3] innen, tehát a falu köz-

^{21a} Nagyon gyakori helynév. Értelmezésekor számbajöhet az *éh* '1. famés, hunger; 2. famelicus, hungriq' köznév. Ebben az esetben a szemlélet a föld, illetőleg terület sovány voltából indulhatott ki [A szerk.].

pontja fele található sikátor neve. Nevezik Pázsintsikátorának is.

Faluvégen *Faluvígen*. A határnak az Alszeffel [1] érintkező része.

Faragó János sikátora [6]. Nevét a mellette lakó gazdától kapta.

* Felág. 1776: *Felág* [K.]. — Valószínűleg a *Fellak* név elírása, esetleg alakváltozata. Ma ilyen alakban nem ismerik.

Fellak ~ *La falodba* [108] (sz., k.) 1622: *Fellak* (sz.) 1769: *Fel lak* [K.]. 1779: *Fellakban* (sz.) [Múz.]. 1812: *Fellak* [K.]. *Fellakba* [E. It.]. 1864: *Fellak* [K.]. 1870: *Fellak* (határrész) [E. It.]. 1884: *Fellak* (k.) [Sz.]. 1899: *Fellak* [Múz. N.], é. n.: *Fellakan* [E. It.]. — A határ északkeleti részében található magas térség, lapos terület. A helynév utótagja valószínűleg *lak*, villa, domicilium; 'Wohnung' szavunkat őrzi [NySzt. 509]. E szóról egyébként tudnunk kell, hogy a magyar nyelvterület egyes pontjain (pl. Bihar megyében) jelenthet vízenyős helyet is (Vö. MNy. XXXV, 258—61). Ördöngösfüzesen azonban nemcsak ezzel a jelentéssel, de még magával a *lak* kifejezéssel sem találkoztam. A rumén alakváltozat a magyar név *-ba*, *-be* ragos alakjának átvétele: *Fellagba* > *Falogba* > *Falodba*. A *g* > *d* változás előidézésében minden bizonnyal a *Pad* ~ *Podba* helynév analógiás hatása játszott fontos szerepet. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk a nyelv kényelmszeretét sem. E két távoleső hang egymás utáni képzése meglehetősen kényelmetlen. Mivel a *d* képzési helye sokkal közelebb esik a *b* képzési helyéhez, a nyelv ezáltal erő- és munkamegtakarítást ért el. Hasonló módon keletkezett a *Svággyödre* az eredetibb *Sváb gödre* alakból.

Fellak pofája *Fellak pofája* [109] (sz., k.). — A Fellaknak Mátéborza [106] fele eső része.

Fellak útja *Fellak útja* ~ *Drumu falodbi* (dülőlút). — A Székelység és Mátéborza közt vezető dülőlút. A Fellak mellett is elhalad. A rumén név a *Falodba* genitívusi s a *drum*, 'út' szó határozott névelős alakjának összetétele.

Felmező ~ *Pe felmezeu* [64] (e.). 1835: *Felmező* (e.) [K.]. — A Fellak felett elterülő erdős terület.

Felső forduló *Felső forduló* [50]. — A határnak északkeleti, keleti és délkeleti része. A régebbi fordulás gazdálkodás emlékét őrzi ez is, akárcsak az *Ásóforduló* elnevezés.

* Felső-Jászlos [152]. 1715: *Felső jászlos* [K.]. *Felső-Jászlos* (k.) [Múz.]. — A Jászlos [151] felső, magasabban fekvő részére vonatkozhatott. Ma ezt az elnevezést nem ismerik.

* Felső-lapos. 1830: *Felső Lapos* (szénafű) [Sz.]. — Feledésbe merült helynév. Adatok híján valószínű helyét sem tudom megállapítani.

Felsőpad *Felsőpad* ~ *Podba din sus* [71] (sz.). 1715: *Felsőpad* (sz.). 1779: *Felső Pad* (sz.). 1835: *Felső Pad* (e.) [K.]. — A Pad [6] nevű határrész felső része.

Felsőrét *Felsőrét* ~ *Ritu din sus* [102] (k.). — A falutól délkeletre elterülő kaszáló az országút s a Nagypatak [128] mindkét partján. A faluhoz közelebb eső része az u. n. *Ásórét*.

Felsősándormező *Felsősándormező* [188] (sz.). — A Sándormező [181] felső, magasabban fekvő része.

Felsőtábla *Felsőtábla* [213] (szö.). 1664: *Felső tábla* [K.]. — A Szőlők [209] felső része. Alatta van a Középső- és Alsótábla.

Felsőzeg *Felsőzeg* ~ *Susen* [19] —

A falu felső, Lanka felé eső része. A rumén név a r. *sus* 'fenn' szó származéka.

Felszeg-utca *Fēszegucca* ~ *Uli-čora* [20]. 1779: *Felszeg Utca* [Múz.]. 1899: *Felszeg (utca)* [Múz. N.]. — A Felszegegen átvetető utca. Nevezik *Kisuccának* is. Folytatása a *Lanka úttya*.

Felül a falun *Fejül a falun* [101]. A falu délkeleti végének környéke.

Fingoskút *Fingaskút* ~ *La fingoškut* [156] (forrás). — A határ leggazdagabb vizü forrása a Ligetben [145]. Nevét valószínűleg bugyborékoló hangjától kapta.

*Füzesi tó. 1715: *Füzesi tó* [K.]. *piscina quaedam Füzesi tó dicta cuius claustrum destructum paucis sumptibus reparari posset, ob defectum aquae nullos continet pisces* [Múz.]. — Minden bizonnyal a ma *Tóucnak* nevezett helyre vonatkozik mindkét adat. A tó ma már nincs meg.

*Füzfák árka. é. n.: *Füzfák árka* [E. It.]. — Ma e nevet nem ismerik. Valószínű helyét sem tudom megállapítani.

*Füzkút. 1622: *Füzkút* (k.). 1644: *Füzkút* [K.]. — Ezt a helynevet sem ismeri ma senki. A forrás vagy kút már rég kiszáradhatott, a név pedig feledésbe merült.

Garádicsok *Garádicsak* ~ *La garadič* [157] (e.). — A Nagyerdőnek [154] *Pázsit* [132] fele eső részében található, mesterségesen készített földlőpcsők környéke. A rumén név a magyar kifejezés megcsontított alakja.

Gátközt *Gátkösz*t [238]. — A falu északkeleti végétől nem messze a Malomkerten [168] régen vízimalom volt. A malmot a Nagypatak megduzzasztott vize hajtotta. A duzzasztó-gátak a malom pusztulása után szintén eltűntek. Emléküket s

helyüket azonban e helynév még mindig őrzi.

Gödrös-út *Gödresút* ~ *Drumu pășunii* [49] (út). — A Sombokorból [59] vezetett a falu fele a Lankán keresztül. Nevét minden bizonnyal gidres-gödrös voltától kapta. Az út maga ma már nincs meg, a víz elmosta. A név még közismert az egész faluban.

Gróf erdeje ~ *Pădurea grofului* [52] (e.). — A Darabontok erdejének [51] Veréte felé eső végében található erdő. Egykor valamelyik grófi család tulajdona volt. Később az állam tulajdonába került. Innen a *Kincstár erdeje* elnevezés. Ma a község birtokolja. A rumén név a magyar fordítása.

Gyepmező ~ *La D'epmezeu* [122]. 1622: *Gyepmező* (sz.). 1679: *Gyepmező* (földrész). 1766: *Gyepmező*. 1812: *Gyepmező* [K.]. 1831: *Gyepmezőn* (sz.) [E. It.]. 1864: *Gyepmező* [K.]. 1884: *Gyepmező* (sz.) [Sz.]. é. n.: *Gyepmező* (sz., l.) [E. It.]. — A Vultur [130] alatt elterülő szántóföldek a határ déli részében. Egykor, amint nevéből következtethetjük, legelő, füves terület lehetett. A rumének használta név a magyar kifejezés átvétele.

Gyepmező árka *Gyepmező árka* ~ *Părău lu depmezeu* [123] (á.) — A Gyepmező mellett húzódó árok. Csak esős időben van benne víz. A rumén név a r. *părău* 'patak, árok' szó s a m. *gyepmező* rumén birtokos névelővel ellátott alakjának összetétele.

Gyirászim lázuja *Gyirászim lázuja* [219] (e.). — A Szilasbükke erdőben [217] egy Gherasim, népies ejtéssel Gyirászim nevű rumén ember egy kis tisztást vágott. Ma már benőtte ugyan az erdő, de a név még mindig ismert. A helynév utótagja a m. *láz* 'tisztás' szónak ruménből

visszakölcsönzött alakja. A szövégi eredetének magyarázatát l. *Dénes Dani funduja* címszó alatt!

Gyöngyeres *Gyönggyires* [85] (e). 1715: In Promontorio *Gyönggyeres* dicto (szö.) [Múz.]. *Gyönggyeres*. 1769: *Gyönggyeres*. 1835: *Gyönggyeres*. 1864: *Gyönggyeres* [K.]. 1870: *gyönggyeres* (határrész) [E. lt.]. 1899: *Gyönggyeres* [Múz. N.]. é. n.: *gyönggyeres* [E. lt.]. — A Lanka [33] erdős része. Nevét valószínűleg tisztá, kellemes vizű forrásától kapta. A NySzt. szerint *gyönggy* szavunknak, kellemes, angenehm' jelentése is volt a régiségben.

*Halász parlaga. 1715: *Halász parlaga* [K.]. *Halacz Parlaga* (sz.) [Múz.]. — Feldésbe került helynév. Adatok híján térképvizslaton sem tudom elhelyezni.

Hangyavár *Hanygyavár* [153] (e). — A Liget felett emelkedő, kúpalakú erdős domb neve.

Határszélben *Határszülbe*. — A határnak a szomszéd helységek határával érintkező része.

Henter táblája *Henter táblája* [72] (sz.). — Az Alsópad névváltozata. A tagosítás óta kezdik így nevezni ma is élő tulajdonosáról.

Hidegkút *Hidekkút* [158] (k., sz.). 1679: *Hidegkút* (földrész). 1715: *Hidegkút*. 1864: *Hidegkút* [K.]. — A Lügetnek [145] Fingaskút alatt elterülő része. A helynév előtagja valószínűleg személynév. A *Hideg* családnév ma is ismert a faluban, KÁDÁR is többször említi a XIX. századból (i. m. 362). A területnév utótagja az egykor ott található forrás, vagy kút emlékét őrzi. Ma nyoma sincs.

**Hidegkút csorgója* [141]. 1766: *Hidegkút csorgója* [K.]. — A Hidegkútban egykor található csorgó neve. Ma nyoma sincs, a név is feldésbe került. Valószínű, hogy

ugyanazt a forrást jelölte, melytől a Hidegkút is kapta nevét. A Hidegkút név eredetileg csak magát a csorgót jelölte, később azonban területnévvé vált, s a lakosság a csorgót ismét elnevezte.

* Hidegkút oldala. 1715: *Hidegkút oldala* (sz.) [Múz.]. — Ma ezt az elnevezést nem használják. Minden bizonnyal a ma Hidegkútnak nevezett határrész oldalát jelölték így.

Hidegkút tövise *Hidekkút tövisse* ~ *La rāzōrā* [159] (k., sz.). — A Hidegkúton valamivel túl található kaszáló és szántó. Régen tövises, tüskés terület lehetett. A rumén nevet 1840-ből említi először egy okleveles adat. L. *Resor* alatt.

Hidegkút útja *Hidekkút úttya* [160]. — A Hidegkút nevű határrész fele vezető dűlőút.

Horgos *Horgas* [235] (sz.). 1644: *Horgas*. 1679: *Horgas*. 1812: *Horgas* [K.]. 1820: az *Horgos* nevezetű Papi földnek... (sz.). 1821: *Horgos* (sz.). 1822: *Horgos* ~ *Horgas* (sz.). 1824: az úgynevezett *Horgosi* Papi föld... (sz.). 1826: *Horgos* (sz.). 1829: a *Horgosbeli* Papi föld felett... (sz.) [Sz.]. 1831: *Horgasba* (sz.) [E. lt.]. 1864: *Horgos* [K.]. 1884: *Horgas* (sz.) [Sz.]. — A Szamosújvár fele vezető megyei úttól jobbra elterülő szántóföld az Akasztódomb [221] és a falu közt.

Horgos pataka *Horgaspatakja* [236] (á.). 1821: ezen kérdésben forgó helyet, mely *Horgos patakjának* neveztetik... [Sz.]. — A *Horgos* nevű határrészből levezető, az év nagy részében száraz árok. Ezzel a névvel jelölik az árok közvetlen környékét is.

Hosszúberék *Hosszúberek* [189] (k., sz.). 1622: *Hozzúberek* (k.) [K.]. — A Bereknék [183] a Sándor-

mező alatt elterülő hosszú nyúl-
ványa.

Hosszúér *Hosszuér* ~ *La hosuér* [161] (sz., k., e.). 1622: *Hozzuer*. 1644: *Hosszuér*. 1864: *Hosszuér* [K.]. 1884: *hosszuér* (sz., k.). 1893: *hosszuér* [Sz.]. é. n.: *hosszuér* (sz.) [E. lt.]. — A Ligetnek [145] a Jászlos [151] felett elterülő részét nevezik így. A rumén név magyar kölcsönzés.

* Hosszúér bérce. 1715: *Hoszt-zues* (!) *bercze* (k.) [Múz.]. 1812: *Hosszu ér bercze* [K.]. — Vezetőim valószínűnek tartották, hogy ez az adat a ma Hangyavárnak nevezett dombra vonatkozik. A Hangyavár csakugyan a Hosszúér közelében található.

Hosszúföldek *Hosszufödek* ~ *La hosufödek* [162] (sz.). 1715: *Hosszu földek* (k.) [Múz.]. 1864: *Hosszu földek* [K.]. 1899: *hosszu földek* [Múz. N.]. — A Hosszúér végében található terület. A tagosítás előtt hosszú nyilakból állott, innen a név.

Hugyódomb *Hugyádomb* [93] (l.). — Legelő a Cserespad [98] tefején.

Jászlos *Jászos* ~ *La jaszlos* [151] (sz., k., e.). 1766: *Jászos*. 1864: *Jászos* [K.]. 1870: *jaszlos* [E. lt.]. — A Hosszúér alatt található terület. Nevét térszíni formájától kapta. A rumén név magyar átvétel.

* Jó nyíl. 1769: *Jó nyil* [K.]. 1779: *Jo' nyilban* (sz.) [Múz.]. — Feledésbe merült helynév. Előtagja családnév. A Jó család ma már kiveszett ugyan, de KÁDÁR 1675-ből, 1681-ből és 1702-ből is említi (i. m. 359—60.). Közlelbbi adatok híján nem tudom megállapítani, hol lehetett e hely. Nem lehetetlen, hogy a ma *Nyilak* néven ismert terület valamely részét jelölje.

* Kancsó vápa. 1864: *Kantsó*

vápa [K.]. — Ma ezt a területnevet sem ismerik.

Kapus ~ *Kápušu* [92] (e.). — A Lankának [33] Kosársürü [53] és Sombokor [59] közt elterülő része. Valószínű, hogy az egykor ott található mezőkapu, azaz a határt, vagy a falu közvetlen környékét körülvevő gyepon hagyott átjáró emlékét őrzi.

* Kendertónál (sz.). 1831: *A kendertónál* (sz.) [E. lt.]. — Valószínű, hogy a ma *Tócnak* nevezett helyet [99] neveztek így régen.

Kerekdomb *Kerégdomb* [163] (k., sz., e.). — A Bihánfar [150] felett emelkedő kerek domb. Nevét térszíni formájától, alakjától kapta.

Keresztnél *Keresztiné* [202] (sz.). 1841: „Az alsó Fordulon a' *Kereszt-nél* lévő 16 vécás papi földre nézve...“ [Sz.]. — A Horgosnak falu feletti végében található Krisztus-kereszt környéke.

Kereszt hídja *Keresz higgya* [203]. — Az előbbi hely közelében folyó Zsédemi patak felett található híd a megyei úton.

Kertek ~ *Grädina lu Laji* [54] (k., gyü.). — A *Veréte* [56] közelében található kertszerűen művelt terület. Rumén nevét jelenlegi tulajdonosától, Dénes Lajostól kapta.

Kertek megett [55] (sz.). — Az Alsópadnak [69] a falu telkeivel, kertjeivel érintkező része.

* Kertmegi. 1757: a' *Kertmegi* nevű Szőlőhegyben [E. lt.]. — Valószínűnek tartom, hogy ez adat az előbbi, a Kertek megett néven ismert területre vonatkozik.

Későmező *Kisőmező* ~ *Kišemező* [220] (sz.). 1679: *Kesemező* (földrész). 1754: *Kese mező*. 1766: *Kisemező*. 1812: *Keső mező* [K.]. 1831: *Kesemezőn* (sz.) [E. lt.]. 1864: *Kese mező*. *Keső mező* „állítólag itt később érik meg a gabona, mint a ha-

tár többi részében, innen a neve“ [K.]. 1884: *külső mező* (sz.) [E. lt.]. — A *Kirájpál* [222] felett elterülő határrész. Nevét nem tudom értelmezni. A falusiak körében ma is az a magyarázat hallható, hogy északi fekvése miatt a határnak ebben a részében a gabona későbbben érik be, mint a többiben. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy személynévi eredetű helynév.

* Két árok között. 1779: a Szugoly nevezetű helyben ... a *Két Árak Között* (k.) [Múz.]. — Okleveles adatunk minden bizonnyal a ma *Árkok közé*nek nevezett helyre vonatkozik.

Kincstár erdeje *Kinstár erdeje* (e.) — A Gróf erdeje nevű hely névváltozata. L. ott.

Király Pál *Kirájpál* ~ *La kirájpál* [222] (sz.). 1864: *Király Pál* [K.]. 1899: *Király Pál* [Múz. N.]. 1910: *Kirájpál* (dülő) [E. lt.]. — Az egyik legősibb magyar helynévadási formát őrzi, azt t. i., amikor a tulajdonos pusztája neve válik a terület nevévé (Vö. a bevezető résszel). A rumén név magyar kölcsönzés.

Kisbükön *Kizsbüken* ~ *Kizbüken* [206] (gyü., szö., k.). 1779: *A Kis Bükön* (szö.) [Múz.]. 1812: *Kisbük* szölő [K.]. 1830: *A' Kis Bükki szőlő* [Sz.]. 1831: *Kisbükön* (szö.) [E. lt.]. 1864: *Kis bükön* [K.]. A Szőlők [209] és a Nagydal [204] közt elterülő terület. Okleveles adataink szerint már 1779-ben is volt benne szölő. Nevéből ítélve, egykor bükkerdő boríthatta. A *kis* előtagot a Bükktől való megkülönböztetés szüksége magyarázza. A *büken* utótag *bükk* szavunk régebb *bik* ~ *bük*, tehát rövid *k* hangzós alakját őrzi. A határozórag előtti váltóhangban jelentkező *ö*: *e* hangváltást a népnyelv *e*-ző sajátságával magyarázhatjuk.

Kisbükön gödre *Kizsbüken gödre* ~ *Gropa lu Kizbüken* [207]. — A *Kizsbüken* hatalmas mélyedése, gödre. A rumén alakváltozat a magyar név rumén birtokos esetének és a r. *groapă* 'gödör' szónak az összetétele.

Kisbükön útja *Kizsbüken útja* [208]. — A *Kizsbüken* felé haladó dülőút.

Kispatak ~ *Valęa mükä* [11] (p.). 1779: *Kis Patak* [Múz.]. — A Bátoni patak és Coptelki patak egyesüléséből keletkezett s éppen a ref. templom mellett lefolyó patak neve. A rumén név a magyar fordítása.

Kis-utca *Kisucca* ~ *La čimitiju* [10]. 1779: „Plateolae vulgo *Kis Utca* dictae, ab occidente pariter Plateae Felszeg Utza vocitate“ [Múz.]. — A g. kat. templomnál kezdődő s a ref. temető felé haladó utca neve. A r. *čimitiju* név valószínűleg a r. *cimitir*, 'temető' és a magyarból kölcsönzött *temető* szó keveredéséből keletkezett.

Kiszsédén *Kizzsédem* ~ *Žedembe mükü* [223] (sz.). 1864: *Kiszsédén* [K.]. — A Szamosújvár fele haladó megyei úttól jobbra található dombos határrész. Tőle nyugatra van a Nagyzsédén. A helynév utótagja valószínűleg régi *séd*, *síd*, *rivulus*, *fluentum* 'szavunknak helyhatározóragos alakjából keletkezett a szókezdő s zöngésülése által. A szóvégi *n* > *m* hangváltozás a *zsédén* alak ragos voltának elhomályosulása után következhetett be, mikor kezdték *-be* raggal ellátva használni. A rumén név már ennek a *-be* helyhatározóragos alaknak az átvétele.

Kormos *Kormas* ~ *Kormošu* [119] (sz.). — A Cser [118] alatt elterülő szántóföld. Öreg vezetőm szerint régebben legelő volt. Ez is olyan

személynévi eredetű helynév, mint *Kirájpál*. Ma a Kormos családnév nem fordul ugyan elő a faluban, KADAR azonban 1590-ből említi (i. m. 357). Ez okleveles adat szerint 1590-ben a szamosújvári várnak 11 puskása volt Örrdöngösfüzesen. Egyikük *Kormos Máté* volt. Említi a Kormos nevet még 1612-ből és 1614-ből is (i. h.). A rumén lakosság változatlanul átvette a magyar nevet. A *Kormošu* a m. *Kormos*nak rumén határozott névelős alakja. Az -l lekopásáról vö. *Dénes Dani funduja* címszó alatt mondottakkal.

Kormos árka *Kormosárka* [120] (á.). 1812: *Kormosárka* [K.]. 1830: *Kormos Arkába*, *Kormos árkanál* (sz.) [Sz.]. 1831: *Kormosárkanál* (sz.) [E. It.]. é. n.: *Kormos árok* [Sz.]. — A Kormosból lefolyó patak neve.

Kormos hídja *Kormashiggya* ~ *Podu kormošuluj* [121]. — A Kormosárka felett található híd a megyei úton.

Kórógy ~ *Koroiba* [190] (sz.). 1766: *Korodgya* [K.]. 1779: *Koronyban* (!) (sz.) [Múz.]. 1864: *Korogy* [K.]. é. n.: *Korogy* (sz.) [E. It.]. — A falu Szamosújvár felé eső végénél található határrész a Nagypatakon túl. A *Kórógy* név meglehetősen régi keletű; már 1153-ból említik *Couroug* alakban. Ma is előfordul a magyar nyelvterület több pontján. A m. *kóró* 'frutex; dűrre Planze' köznévből keletkezett a -gy névszóképző hozzáadásával. Tehát ugyanolyan területnév, mint *Somogy*, *Szilágy*, *Nyárágy*, *Halmágy* és még számos -gy helynévképzős nevünk.²² A rumén alakváltozat a magyar név -ba helyhatározóragos alakjának átvétele: *Kórógyba* > *Ko-*

*rod*ba > *Koroiba*. A *gy* > *j* változásról l. a 12. sz. jegyzetet.

Kórógycsorgója *Kóróccsorgója* ~ *Părău koroibi* [191]. 1766: *Korod csorgója* [K.]. — A Kórógyból lefolyó patak neve. A Nagypatakba [128] ömlik. A rumén név a magyarból kölcsönzött *Koroiba* birtokos esetének s a r. *părău* 'patak' szónak az összetétele.

Kórógyfunduja *Kórótyfunduja* ~ *La fundoie* [192] (sz.). — A Kórógy nevű területnek a Nagyerdőbe [154] beszögellő része. A *funduja* vonatkozó tudnivalókat l. *Dénes Dani funduja* címszó alatt, a rumén *fundoie* keletkezését pedig a 12. számú jegyzetben.

Kórógyhídja *Kórótyhiggya* ~ *Podu koroduluj* [193]. — Híd a Nagypatakon [128] a Kórógy nevű határrész közelében. Érdekes, hogy a rumén alakváltozatban az előbb megismert *Koroiba-Koroibi* magyar kölcsönző helyett az újabban átkölcsönzött *Korod* alak fordul elő.

* Kórógypataka. 1769: *Korogy-pataka* [K.]. — Ez az adat kétségtelenül a Kórógyból egykor lefolyó patakra vonatkozik. A patak azonban kiszáradt s vele együtt neve is feledésbe merült.

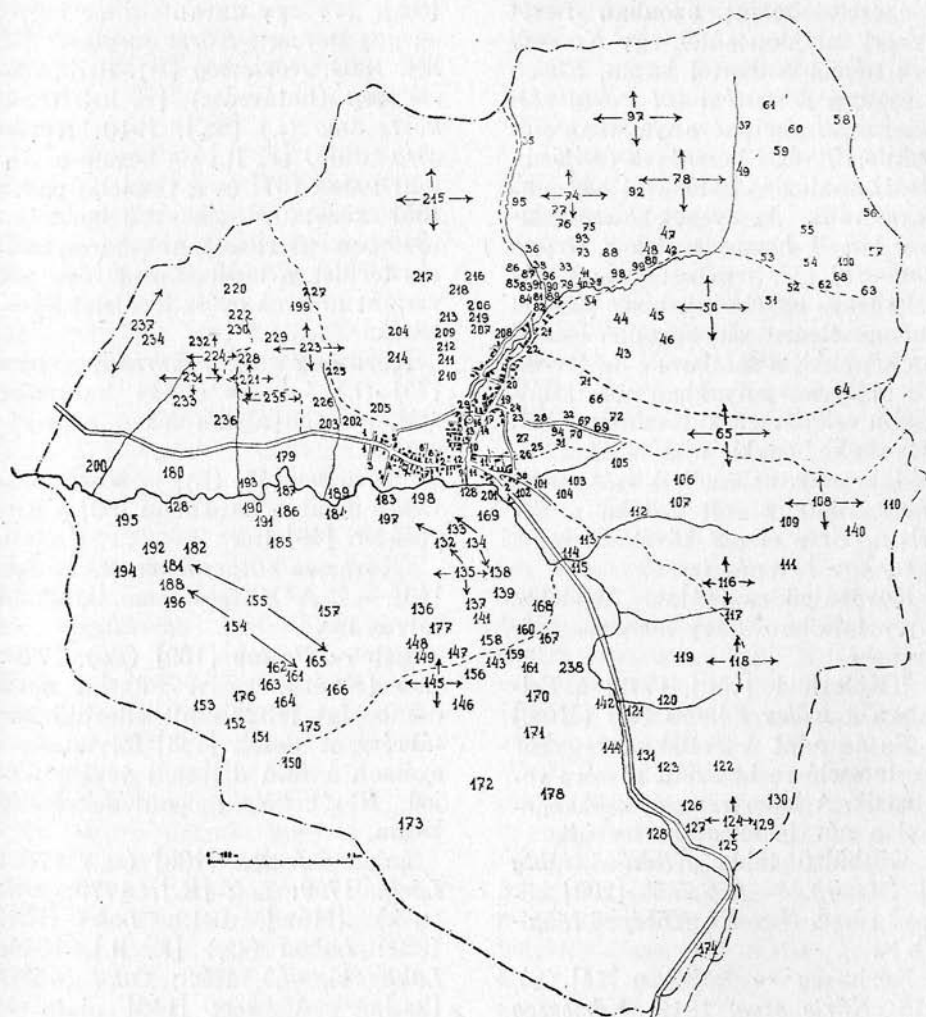
Kosárkút [164] (kút., k.), e.). — A Liget [145] egyik része. Eredetileg csak a kutat jelölte e név. később annak környékére is vonatkoztatták.

Kosársűrű *Kosársürü* ~ *La košaršir* [53] (l.). — A Sombokor [59] és Vajdaháza [97] alatt terül el a határ északkeleti részében. A kosárfonáshoz szükséges vesszőt ma is innen szedik a fűzesiek. A helynév utótagjáról tudnunk kell, hogy főnévi jelentésben is él a magyar

²² A -gy névszóképzős helynevek rendszeres feldolgozását l. GYÖRKE JÓZSEF, *A -gy névszóképző*. MNy. XXXVI, 34–41.

nyelvterületen és sűrű, bokros, fiatal erdőt jelent [MTsz.]. A rumén lakosság használta név a magyar átvétele. Az *ü* hangot, mivel a ruménben szokatlan, a hozzá legköze-

Nevét kétféleképpen is magyarázhatjuk. Feltehető, hogy mai *köves* és régi *áj* szavunkat őrzi. Mivel szinte az egész terület egy nagy gödör, bemélyedés, az *áj* elnevezés talál reá.

lebb álló magánhangzóval, illabiális párjával, az *i*-vel helyettesítették; a szóvégi *ü*, hangsúlytalan lévén, lekopott.

Kovásáj ~ *Gropa úamtsuluj* [43]. — A Lanka [33] egyik része.

Az előtag viszont az utótaghoz igazodó hangrendi illeszkedéssel könnyen magyarázható *köves* szavunkból: *Kövesáj* > *Kovesáj* > *Kovásáj*, majd ebből nyúlással a mai *Kovásáj*. Ezt a feltevést támogatja az a

körülmény is, hogy csakugyan köves területről van szó. Mindjárt mellette kezdődik a *Kövecses* [45], mely nevét szintén köves, kavicsos voltától kapta. Az öregebb emberek emlékezete szerint azonban nevét egykori tulajdonosától, egy *Kovesál* nevű német embertől kapta. Ebben az esetben a szóvégi *-ál > -áj* változást a falu helynévanyagában előforduló *áj* végű helynevek (*Dijósáj, Misáj*) analógiás hatásával kell magyaráznunk. Az öregek származtatását látszik bizonyítani a r. *Gropa námtsului* (= a német gödre) név is. Érdekes egyébként, hogy jóllehet a német elemet ma egyetlen család sem képviseli a faluban, s az átvizsgált okleveles anyagban sem találkoztam vele, mégis valószínűnek kell tartanunk, hogyha nem is mint füzesi lakosnak, valamelyik szász vagy sváb családnak volt birtoka a határban. Erre enged következtetni a *Svággödre* helynév is.

Kovásgödre [44]. — Az előbbi helyen található nagy mélyedés, gödör neve.

* Kölesföld [140], 1779: A Fellakban a *Köles Földön* (k.) [Múz.] — Ez az adat a Fellaknak egykor kölestermelésre használt részére vonatkozik. A kölestermelés csökkenésével a név is feledésbe merült.

Közbülső tábla *Közbüsző táblá* [212] (szö.). — A Szőlők [209] középső része. Nevezik *Középső táblá* nak is.

Kőrisszeg ~ *Rakoltsa* [74] (l.). 1818: *Köris szeg*. 1819: *Kőrisszeg* (e.). 1821: *Kőrisszeg* (e.). 1822: *Kőrisszeg* nevű erdő... 1824: *Köris Szeg* (e.). 1826: ... a *Kőrisszeg* nevű helyben. 1838: *Köris szeg* (e.). 1839: *köris Szegi Erdő* [Sz.] „Az Ördögös Füzesi ev. ref. Ekklá' *Kőrisszeg* nevű Erdejének eleitől fogva való állapotján ...“ [E. lt.]. 1840: „...az

ügy nevezett *Köris-Szegben*, melynek szomszédja n(ap)keletre a Pójánából lejáró út, délre a falu Borzos nevű erdeje mellett lejáró út. — Nyugatra a Czoptelki patak...“ [Sz.]. „...egy darab Cziher helyet az úgy nevezett *Köris Szegben*“ [E. lt.]. 1864: *Kőrisszeg* [K.]. 1870: *Köris szeg* (határrész) [E. lt.]. 1884: *köris szeg* (l.) [Sz.]. 1910: *Kőrisszeg* (dülő) [E. lt.] — Legelő a Bántoni patak [37] és a Coptelki patak [35] között. Régen erdő borította. 1840-ben egy része már ciheres, bokros terület, a múlt század vége fele viszont már az egész területet legeltették.

Kőrisszeg alja *Kőrisszeg ajsza* [75] (l.). — Az előbbi határrész alja, alacsonyabban fekvő, alsó része.

Kövecses [45] (l.). — Köves, kavicsos domb a Lankában [33] a Kovászájon [43] túl.

Kövecses kútja *Kövecses kúttya* [46]. — A Kövecsesben található forrás neve.

Láb ~ *Pe lab* [169] (sz.). 1770: *Lab* [E. lt.]. — A Pázsint nevű domboldal [132] alatt elterülő határrész. A Berek [183] folytatása s egészen a falu délkeleti végéig terjed. Nevét kétségtelenül fekvésétől kapta.

Lak ~ *Lodba* [136] (sz.) 1766: *Láck*. 1769: *Lak* [K.]. 1779: *Lak* (szö.) [Múz.]. 1812: *Lak* [K.]. 1831: *Lakba* (sz.) [E. lt.]. 1844: *Lakk* (k., sz.). 1893: *Lakk* (dülő) [Sz.]. — A *Lüget* [145] alatt elterülő határrész. Nevével kapcsolatban l. *Fellak*. A rumének használta alakváltozat a magyar név *-ba, -be* ragos alakjának átvétele: *Lagba > Logba > Lodba*.

Lak aljában *Lak ajszaga* [137]. — A Lak alacsonyabban fekvő, országot fele eső része.

Lakhídja *Lakkhígyya* [142]. — Híd a Lak alatt a Nagypatakon.

Lak oldala *Lakódalá* [143] (sz., e. és kevés szö.). 1770: „*Parsilla Sylvae Lak oldala, alias Malom Csereje dicta.*“ 1779: „in Loco vulgo *Lak oldala* alias *Malom Csereje* vocitato“ (szö.) [Múz.]. — A Lak lejtős része. Erdős részét ma is Malomcsereinek nevezik.

* Lak pataka. 1832: „...*Lak patakán*, melly ezen Erdőnek (t. i. a Malomcsereinek) változhatatlan Határa egészen a' Dél és napnyugot közt lévő *Szegeletéig.*“ [Múz.]. — Egykor a Lak mellett folyó patakot nevezték így. A patak kiszáradása után neve is feledésbe merült.

Lanka ~ *Lunkä* [33] (1. és falurész). 1770: „Az Ö. füzesi határba a *Lanka* felé lévő minden jó oltovány gyümöls fát...“ [E. lt.]. 1864: *Lanka (czeptelki)*. *Lanka (bátóni)* [K.]. 1870: *Lanka* (határrész) [E. lt.]. 1899: *Lanka* (út) [Múz.]. — A falu északkeleti végénél kezdődő nagy legelő. Így nevezik a legelőnek a falu belterületével érintkező részén létesült rumén telepet is. A Lankának két nagy része van: *Bátóni lanka* és *Coptelki lanka*. A magyarság nevezi *Legelőnek* is. A *lanka* szóról tudjuk, hogy a magyar nyelvterület nagy részén él. Alakváltozatai: *lanka*, *lonka*, *longa*, *lunka*. Jelentése is elég változatos. Jelenthet enyhe lejtőt, menedékes hegyoldalt, hegyoldal lépcsőzetesen emelkedő részét, víz melletti helyet s folyóvíz lassú folyású helyét (MTsz.). Ördögösfüzesen az első, tehát 'enyhe lejtő' jelentése él.

* Lanká pataka. 1769: *Lanka*

pataka [K.]. — A Lankán ma két patak folyik át: a Coptelki patak és a Bátóni patak. Hogy okleveles adatunk e kettő közül melyikre vonatkozik, azt eldönteni nem tudom. Ma ugyanis így egyiket sem nevezik.

Lanka útja *Lankauttya* [34]. — A Lankán áthaladó dűlőút.

Legelő. A Lanka névváltozata.

Lenkert. [165] (sz.). 1769: *Lenkert* [K.]. — Tisztás, szántható terület a Nagyerdőben [154]. Régen lent termelhettek benne s innen a Lenkert elnevezés.

Liget *Lüget* ~ *Liget* [145] (sz., k.). 1779: A *Lüget*ben Benedek Szegiben (k.) [Múz.]. 1864: *Liget* [K.]. 1870: *Liget* (határrész) [E. lt.]. 1893: *Liget* [Sz.]. 1899: *Lüget* [Múz. N.]. 1910: *Liget* (dülő). *Lügeten* [E. lt.]. — A Nagyerdő [154] felett húzódó szántó és kaszáló. Szabó T. ATTILA is említi e helynevet Szásznyíresről.²³ A források ott is inkább *Liget* néven említik szemben a mai *Lüget*-tel, valószínűnek tartja azonban, hogy a *Lüget* az eredetibb alak. A források íróit ugyanis a köznévi szokottabb *liget* alakja befolyásolta. Az ördögösfüzesi *Lüget* területnévre vonatkozó adatok is ezt a feltevést igazolják. A rumén lakosság használta alakváltozat ebből a szempontból nem irányadó, mivel az *ü* hang helyett, mely nyelvükben nincs meg, hanghelyettesítéssel más esetben is *ü*-t ejtenek. Vö. pl. *Kosársürü* > r. *Kosársür*.

Ligeti szénafűk *Lügeti szénafűk* [166] (k.). — A Liget fűtermő, használható része.

Magyar temető [25] (te.). —

²³ L. tőle: *Níres-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. EM. XLII (1937), 252 és ErdTudFüz. 91. sz. 59.

A falu magyar református lakosságának temetkezési helye. Nevezik *Temető-nek*, *Otemető-nek* is.

Major *Majar* ~ *Májärište* [24] (ke.). — A falu régi oltoványos kertje. A rumén név valószínűleg a *Majaras* helynév tárgyragos alakjából keletkezett.

Magtárnál *Maktárná* ~ *La moktar* [16]. — Egy kicsi domb a ref. templom közelében. Régen egyházi magtár volt itt. A rumén név a magyar átvétele.

Malomcsere *Malomcsere* ~ *La molomčere* [167] (e.). 1770: „Parsilla Sylvae Lak oldala, alias *Malom Csereje* dicta.“ 1779: „...in Loco vulgo Lak oldala alias *Malom Csereje* vocitato“ (szö.). 1832: „...a *Malom Cseréje* (e.) ... a Lak patakán melly ezen Erdőnek változhatatlan határa egészen a' Dél és napnyugott közt lévő Szegeletéig az holott kezdődik az Erdő déli oldalán le jövő Nyír kut Árka, melly hasonlóképpen meg határozza a' Déli oldalát“ [Múz.]. 1835: *Malomcsereje* [K.]. — A Lak oldalának [143] erdős része. Régen vizimalom volt a közelében a Nagypatakon. A helynév ennek emlékét őrzi.

Malomkert *Malomkert* ~ *Grädina mori* [168] (sz.). — Az előbb említett malom telke, kertje. Szamosújvár város tulajdonát képezte a malommal együtt. A világháború után kisajátították s kiosztották a falu rumén lakossága közt. A rumén név magyar fordítás.

Malomkút *Malomkút* ~ *Fintina mori* [139] (forrás). — A Lakban [136] található bővízű forrás a Malomcsere és a Malomkert közelében.

* Malmon felül. 1812: *Malmon felül* [K.]. — Valószínűleg az előbb említett vizimalom környékéről van szó.

Malompad *Malompad* ~ *Mo-*

lompad [170] (sz.). 1864: *Malompadja* [K.]. 1884: *malompad* (sz.) [Sz.]. é. n.: *Malompad* (sz.) — A *Gátközt* [238] felett található lapos terület. Aljában volt az előző helynevekben emlegetett vizimalom. Nevét ettől s térszíni formájától kapta.

Malom sikátora *Malom sikátora* [4]. — A falu alsó, tehát Szamosújvár fele eső végében is volt régen egy kis vizimalom a mostani malmon felül. A malomhoz vezető sikátort ma is *Malomsikátorának* nevezik, jóllehet a malom eltűnt.

Markovicsné kertje *Markovicsné kertye* [32] (kert). — Világháború előtti tulajdonosának, egy Markovics Sándor nevű jegyző feleségének nevét őrzi.

Mátéborza ~ *Matiborza* [106] (l.). 1864: *Máté borza* [K.]. — Lelgelő a határ északkeleti részében. A név előtagja személynév, utótagja vagy a borz nevű állattól, vagy a bodzafától származik. (Vö. *Borzos*). A rumének a magyar nevet vették át: m. *Mátéborza* > r. *Matiborza*, majd a *t* jésülése után *Matiborza*.

Mátéborza árka *Mátéborza árka* [107] (á.). — Az előbbi határrészben található árok. Csak tartósabb esőzéskor van benne víz.

* Mátéborza vége. 1835: *Máté Borza végi* (e.) [K.]. — Adatunk a Mátéborza nevű terület valamelyik szélső részére vonatkozik. Ma ilyen alakban nem használják. Egyébként fontos azért is, mert elárulja, hogy 1835-ben a Mátéborzának legalább is a szóban forgó részét erdő borította.

Méhesáj gödre *Misáj gödre* ~ *La mišaj* [89] (l.). — A Lanka [33] egyik nagy gödre. A név előtagja méhes szavunk *i-ző* alakja, utótagja pedig régi *áj* „hegynyílás, gödör“ szavunk. Eredetileg valószínűleg csak *Misáj*-nak nevezték. Később

azonban *áj* szavunk elavult, jelentése elhomályosult s megtoldták az *áj* elhomályosult jelentésével szinte teljesen azonos jelentésű *gödör* szavunkkal. Ezt a föltevést igazolja egyébként a rumén alakváltozat is, mely a m. *Misáj* átvétele.

Méhesáj gödre kútja *Misáj gödre kúttya* [91]. Rakott kút az előbbi helyen.

Méhesáj oldala *Misájódala* [90] (l.). — Közvetlenül a Méhesáj közelében található domboldal. Ez a név is azt bizonyítja, hogy a *Misáj-gödre* nevezetű helyet régebben egyszerűen csak *Misáj*-nak nevezték.

Mészégető *Miszegető* ~ *Misegető* [124] (l.). 1864: *Mészégető* [K.]. 1884: *Mészégető* (sz., l., k.) [Sz.]. 1899: *Mészégető* [Múz. N.]. é. n.: *Mészégető* (l., sz., k., terméketlen) [E. It.]. — Az ördögösfüzesi határnak Oláhvásárhely felé eső részében található. Nevét csak 1864-ből említi egyik okleveles adatunk, *Mészégető tó* alakban azonban már 1766-ban előfordul. Meszes domboldal, az alja mocsaras. Itt lehetett az említett tó. A *Miszegető* alak a *Mészégető* í-ző alakja, az *i* azonban, akárcsak a második szótag hangja megrövidült.

Mészégető gödre *Miszegető gödre* ~ *Gropa lu misegető* [125]. — Az előbbi hely gödrös része. A rumén név a magyar fordítása.

Mészégető oldala *Miszegető ódala* [126] (l.). — A *Miszegető* nevű határrész lejtős része.

Mészégető rétje *Miszegető rittye* ~ *Rítu lu misegető* [127] (k.). — A *Miszegető* lapos, vizenyős része. Itt lehetett egykor az a tó, melyet az alábbi okleveles adat említ. A ruménség a magyar nevet vette át, illetőleg fordította le.

* Mészégető tó. 1766: *Mészégető tó* [K.]. — A tó ma már nincs meg,

de valószínű, hogy az előbbi címszó alatt tárgyalt réten lehetett. Ez szolgálthatta egykor a domboldalból bányászott mészke égetéséhez szükséges vizet.

Mogyorós *Magyarós* ~ *La aluniș* [86.]. — A Lankának [33] mogyorófában gazdag része. A *Magyarós* név a népnyelv a-zó sajátságát tükrözi. A rumén lakosság a magyar nevet fordította le.

Moneses funduja *Moneses fundujja* ~ *Fundojia lu Moneseș* [194] (k.). — A Sándormező [181] felett található gyepes mélyedés a Nagyerdő aljában [155]. A név előtagja személynévi eredetű. A Moneses név ma ismeretlen ugyan a faluban, de KÁDÁR 1866-ból még említi Monoses alakban (i. m. 363). 1856-ból viszont a *Monos Antal* nevet említi (i. m. 362). Valószínűnek tartom, hogy ez utóbbi a név eredetibb alakja. A *funduj* utótagról l. *Dénes Dani funduja*. A rumének használta név keletkezését a 12. számú jegyzetben ismertettem.

Mulatódomb ~ *La mulatŃu* [195] (sz.). — A Kórógy [190] felett emelkedő domb neve. A hagyomány szerint azért nevezik így, mert a szamosújvári urak régen ide jártak üdülni, mulatni. Valószínű, hogy ezt a magyarázatot a nép képzelete szülte. Ez egyébként elég gyakori név keletkezését többen igyekeztek megmagyarázni, de egyik magyarázat sem kielégítő (Az eddigi kísérleteket l. SZABÓ T. ATTILA, *Dés helynevei*. 43.). A rumének használta alakváltozat a m. *Mulató* átvétele.

* Mulató oldal. KÁDÁR említi 1769-ből. Az előbbi területet nevezhették így. Ma csak Mulatódomb elnevezése közkeletű.

* Nádasfarnál. 1831: *Nádasfarnál* (sz.) [E. It.]. — Ma ezt a terü-

letnevet sem használják. A Nádaskút közelében lehetett.

Nádaskút *Nádaskút* ~ *La nádáskút* [171] (k.). 1622: *Nádaskút* (k.). 1644: *Nádas kút*. 1679: *Nádaskút* (földrész). 1715: *Nádas kút* (sz., k.) [Múz.]. *Nádaskút*. 1769: *Nádaskút*. 1812: *Nádaskút* (sz.). 1830: *A' Nádaskútnál* (sz.) [Sz.]. 1864: *Nádaskút* [K.]. é. n.: *Nádaskút* (sz.) [Sz.]. — Forrásos hely a Ligetben [145]. Még ma is található közelében egy-egy szál nád. Egykor csak magát a forrást jelentette, később területnévvé vált. A rumének a magyar nevet vették át.

Nagyerdő ~ *Pădurea hăl mare* [154] (e.). — A Cseroldal [135], Pázsint [132] és Sándormező [181] felett húzódó hosszú erdő. Szamosújvár város tulajdona.

Nagyerdő aljában *Nagyerdő ajába* [155] (sz., k.). — A Cseroldalnak, Pázsintnak és Sándormezőnek a Nagyerdővel érintkező része. Nevét alacsonyabb fekvésétől kapta.

Nagyhid *Natyhid* [114]. 1812: *Nagyhid* [K.]. — A Székelység árka felett található hid a megyei úton. Egyik okleveles adatunk *Székelység hidja* néven említi 1769-ből.

Nagyhidnál *Natyhidná* [115] (k.). 1826: „Vagyon egy Papi Föld, az úgy nevezett *Nagy Hidnál*...“ [Sz.], 1831: *Nagy hidnál* (sz.) [E. lt.]. — A határnak a Nagyhid közelében elterülő része.

Nagyoldal *Nagyódal* ~ *Kosta če mare* [204] (puszta s egy kicsi sz.). A falutól északnyugatra húzódó magas hegyoldal. Közvetlen folytatása a Szőlők nevű terület. Nevezik *Oláh-hegy*-nek is, mivel tulajdonosai java részét a közelében lakó rumének.

Nagyoldal-útja *Nagyódalúttya* [205]. — A Nagyoldal alatt húzódó dűlőút.

Nagypatak *Natypatak* ~ *Valęa mare* [128] (p.). — A falu alatt folyó patak neve. A falu határának vizét ez gyűjti össze.

Nagy-utca *Nagyucca* [2]. 1899: *Nagy (utca)* [Múz. N.]. — A megyei útnak a falu belterületén áthaladó része.

Nagyzséden *Nazzsédem* ~ *Žedembe mare* [224] (sz.). 1864: *Nagy-Zséden* [K.]. — A Kiszsédentől nyugatra, a falu felé található. A *zséden* utótagról l. Kiszséden. A rumének használta alakváltozat a magyar név *-ba*, *-be* ragos átvétele, részben fordítása.

Nemes-utca *Nemesucca* [9]. — A Falu hídjától [12] a Nagypatak felé vezető utca. A hagyomány szerint ez volt a falu magva, ebből fejlődött ki lassan a mai Ördöngösfüzes.

Nemesek erdeje ~ *Pădurea niem-nesilor* [62] (e.). — Erdő a határ keleti részében, az Egyházerdeje [63] közelében. Nevét egykori tulajdonosaitól kapta.

*Nemesek vágottja [68]. 1832: *Nemesek vágottya* [Múz.]. — Ez az adat minden bizonnyal a Nemesek erdejére vonatkozik. Az erdőnek akkor irtásos részét jelölhette. Az irtást közben ismét benőtte az erdő, aztán a helynév is feledésbe merült.

Németi erdő mellett *Nimeti erdő mellett* [237]. — A füzesi határ Szamosújvárnémeti (népiesen *Nimeti*) község határának erdős területével érintkező része.

Nyerges ~ *Nerges* [65] (l.) 1835: *Nyerges* (e.). 1864: *Nyerges* [K.]. 1884: *Nyerges* (sz., terméketlen) [Sz.]. 1910: *Nyerges* (dülő) [E. lt.]. Mátéborza [106] felett terül el. A domb pereme nyeregszerűen behorpad, innen a neve. Régi és elterjedt térszíni formanév az egész magyar nyelvterületen [Oklsz.]. A rumének a magyar nevet vették át.

Nyergesárka *Nyergesárka ~ Părău ńergeşului* [105] (á.). — A Nyergesből levezető árok. Csak esős idő esetén van benne víz. A rumének használta név a r. *părău* 'patak' határozott névelős alakjának és a magyarból kölcsönzött *Nerleş* helynév birtokos esetű alakjának összetétele.

Nyilak ~ *Nilurile* [61] (sz.). — Tagosítás előtt hosszú, keskeny földsávokból állott ez a határrész. A név az ősi magyar nyilas földosztás emlékét őrzi. Meglehetősen elterjedt az egész magyar nyelvterületen. A rumének a helynév egyesszámú alakját vették át s látták el a r. *-urî* többesjellel; tehát továbbképezték a magyarból kölcsönzött alakot.

Nyírkút ~ *La ńirkut* [172]. — Forrás a Lügetben [145].

Nyírkútárka *Nyírkútárka*. 1832: „...a' Malom Cseréje (e.)...a' Dél és napnyugott közt lévő Szegeletéig az holott kezdődik az Erdő déli oldalán le jövő *Nyír kut Árka*, mely hasonlóképpen meg határozza a' Déli oldalát“ [Múz.]. — A Nyírkút nevű forrás vizét levezető, az év nagyrészében száraz árok neve.

Nyírkútnál *Nyírkútná* [173] (e., k.). — A Nyírkútnak nevezett forrás környéke.

Oláhhegy *Oláhegy*. — A Nagyoldal [204] névváltozata. Oláhhegy nevét onnan kapta e pusztá, művelésre szinte alkalmatlan terület, hogy tulajdonosai jelenleg rumén gazdák.

Oláhszilvás *Olászilvás ~ Pruníste* [22] (gyü.). — Ezelőtt pár évtizeddel jól ismert helynév volt. A Lankának [33] nevezett rumén falurész szilvafában gazdag telkeit, kertjeit nevezték így. Idővel a szilvafák kipusztultak s ennek következtében a név is kezd feledésbe merülni. Ma már csak az öregek emlékezetében él.

* Opek árka. KÁDÁR említi 1812-ből. Valószínű, hogy az *Opert árka elírása, esetleg alakváltozata.

* Opert árka. 1766: *Opertárka* [K.]. — Feledésbe merült helynév. Adatok híján térképvázlaton sem tudom elhelyezni.

* Opet árka. KÁDÁR említi 1812-ből. Az *Opert árka* elírásáról lehet szó.

* Ország útja. 1812: *Országútja* [K.]. — Adatunk a ma *Csináltút*-nak nevezett megyei útra vonatkozik.

* Országúton felül. 1910: *Orsz(ág) uton felül* [E. It.]. — A *Csináltút* környékét jelölhették így. Ma nem találkoztam az elnevezéssel.

Ótemető. 1910: *Ó temető* [E. It.]. — A Magyartemető [25] névváltozata. Ez elnevezés az Újtemető létesítése után keletkezett, tehát mindössze néhány évtizedes.

Ökörmező ~ *La eķermező* [87] (l.). — A Lankának [33] egyik része. A rumén lakosság is a magyar nevet használja.

Ördögárka *Ördögárka ~ La erdegarka* [129] (l.). 1835: *Ördögárka* (e.). 1864: *Ördögárka* [K.]. — Az oláhvásárhelyi határszélben található hatalmas, szakadékoktól torzított, mély árok neve. Jelenleg az év nagy részében száraz, záporok alkalmával azonban nagy vízmenyiség rohan le rajta a völgybe. Ilyenkor nem egy sziklát sodor magával. Az *ördög* jelzőt valószínűleg mély, szakadékos voltáért kapta. A neve a ruménbe is átkerült. Mivel az *ö* hang a ruménből hiányzik, illabiális párjával, az *e*-vel helyettesítették, akárcsak az előbb tárgyalt Ökörmező helynévben.

Ösvényeken *Ösvényeken ~ La káraruş* [79] (l.). — A Lanka [33] egyik része. Nevét a legelőről hazatérő állatok verte ösvényektől kapta.

A rumén lakosság a magyar nevet fordította le.

Pad ~ *Podba* [66] (sz.). 1864: *Pad* [K.]. 1870: *Pad* (határrész). 1884: *Pad* (k., ter.) [Sz.]. 1899: *Pad* [Múz. N.]. 1910: *Pad* (dülö). é. n.: *Pad* (k., l., sz.) [E. It.]. — A falutól keletre elterülő nagykiterjedésű szántó a Lanka [33] szomszédságában. Részei: Alsó- és Felsőpad. Nevét térszíni formájának köszönheti. (Vö. *Csérespad.*). A ruménység használta alakváltozat a *-ba*, *-be* ragos alakban átvett helynevek csoportjába tartozik.

Pad útja *Pad úttya* ~ *Drumu podbi* [67]. — A Padból a falu felé vezető út. A rumén helynév előtagja a r. *drum* 'út' szó, utótagja pedig a magyarból kölcsönzött *Podba* genitívusi alakja.

Padi sikátor ~ *Uličora podbi* [23]. — A Pad felé vezető kis sikátor neve. A rumén név előtagja a r. *uliča* 'utca, sikátor' kicsinyítő képzős alakja. Az utótaggal kapcsolatban l. az előbbi címszót.

Papóci sikátora [8]. Nevét a mellette lakó magyar gazdától kapta.

Pázsit *Pázsint* ~ *Pažište* [132] (l., k.). 1769: *Pásint*. 1864: *Pásint* [K.]. 1870: *Pázsint* [E. It.]. 1899: *Pázsint* [Múz. N.]. — A falu belterülete s a Nagyerdő [154] közt elterülő községi legelő és kaszáló.

Pázsit alja *Pázsint ajsa* [134]. — A Pázsint alsó, falu felé eső szegélye.

*Pázsit bükke. 1835: *Pásint bükke* (e.) [K.]. — Ez az adat a Pázsint egykori erdős részére vonatkozik. Az erdőt már rég kiírhatták. Nevét sem ismerik.

Pázsit kútja *Pázsint kútya* ~ *La pažinkut* [133] (ku.). — A Pázsint aljában található kőkút. Érdekes, hogy a falu rumén lakossága a magyar kifejezést vette át, jóllehet a *Pázsintot Pažištenek* nevezi.

Pázsit sikátora *Pázsint sikátora* ~ *Uličora satului*. — A Falu sikátora [7] névváltozata.

Pénzverem *Pindzverem* ~ *Pinzverem* [227]. 1864: *Pénzesverem* [K.]. — Gödör a Szilasbükke [217] tetejében. A magasan fekvő, elhagyott, bokros gödör állandóan foglalkoztatta a nép képzeletét s számos mende-monda keletkezésére adott alkalmat.²⁴ A rumén lakosság is a magyar nevet használja.

Pergőné kertje *Pergené kertye* ~ *Grädina pargoje* [76]. — A határnak egykor kertszerűleg művelt része a Szilasbükke [217] és Kőrisszeg [74] alatt. A név még a fordulósgazdálkodás idejében keletkezhetett; előtagja személynév. A *Pergő* családnév ma ismeretlen ugyan a faluban, de Kádár már 1715-ből is, s azután is többször említi (i. m. 360—2). Az eredeti *Pergőné* s a mai *Pergené* alak *ö > e* hangváltozásának menete valószínűleg ez lehetett: *Pergőné > Pergené*. A rumén alakváltozata magyar *Pergő* személynév s a rumén *qaja* képző összetétele. E képző használata a rumén személynévképzésben meglehetősen gyakori. A férj nevéhez hozzátéve, a feleséget jelöli (Vö. PAŞCA ISTVÁN, i. m. 144—5.).

Pergőné kútja *Pergené kútya* [77] (ku.). — Ezelőtt néhány évtizeddel az előbbi helyen volt egy

²⁴ E mende-mondák legtöbbször szerint a gödör mélyében nagymennyiségű arany- és ezüstpénz van. Egy másik szájhagyomány szerint a gödörből alagút vezetett Szamosújvár városába. Egykor a szamosújvári örmények ide menekültek a tatárok elől.

kút. A ma már kiveszőfélben levő név ennek emlékét őrzi.

* Pofa. 1766: *Pofa* [K.]. — Ez az okleveles adat minden bizonnyal a *Fellakpofája* nevű helyre vonatkozik.

Pojának ~ *Im poien* [88] (1.). 1840: *Pojána* [Sz.]. — A Lankának [33] egyik része. E szláv eredetű szó rumén közvetítéssel kerülhetett a falu magyar helynévanyagába. Mivel a ruménben 'erdei tisztást, erdőben található füves, virágos területet' jelent, feltehető, hogy egykor erdei tisztás volt a ma legeltetésre használt terület helyén. A Lankának ezt a részét tehát erdő boríthatta.

* Pojánából lejáró út. 1840: „... a' sokszor meg nevezett Körös Szegi Erdeje; (mellynek Szomszédja n keletre a' *Pojánából le járó ut...*“ [E. lt.]. — Az út ma is megvan, de *Lanka úttya* néven ismerik.

Pusztaszőlők ~ *Pustasele* [214] (1.). — Magas domoldal a falutól nem messze a Szőlők [209] és Kiszóden [223] közt. Egykor szőlőt művelhettek rajta. Nevezik *Pusztaszőlők ódalának* is. A rumén név magyar kölcsönzés.

Pusztaszőlők oldala *Pusztaszőlők ódala*. — Az előbbi hely névváltozata. Mivel az előző név rövidebb, inkább azt használják.

* Resor. 1840: *Rezor* [Sz.]. — *Ma-Răzora* alakban él a rumén lakosság körében és a Hidegkút tövisének rumén neve. Hogy egykor a magyar lakosság is használta volna, arra bizonyítékunk nincs.

Református templom *Református templam* [ö]. — A falu magyar református lakosságának temploma. Felsorolásomba inkább azért vettem bele, mivel néhány hely helyének meghatározásakor hivatkozom rá.

Rét *Rít* [144] (sz.). — A Nagy-

patak és a megyei út közt terül el a falu alsó, Szamosújvár felé eső végétől nem messze. Nevét lapos, alacsony fekvésétől kapta. Régebben kaszáló lehetett.

Romántemető ~ *Tsiintirim* [29]. A falu román lakosságának temetkezési helye a Kisbükk [206] aljában.

Ropó [110]. A Fellaknak [108] felső, Erdőszombattelke felé eső része.

Rósia hídja *Rósija hígya* ~ *Podu roşii* [174]. — A falu határát inkább déli, mint délkeleti irányban elhagyó megyei úton található híd. A híd közelében egy vörös bádoggal fedett gőzmalom van. Innen a malom környékének *Roşie* rumén neve (*roşie* 'piros'). A név a magyarba is átkerült *Rósija* alakban. A híd még a falu határához tartozik, maga a terület azonban már nem.

* Rózsaberek. 1910: *Rozsaberek* (dülő) [E. lt.]. Ez az adat a ma *Rít*-nek nevezett helyre vonatkozik.

Rózsásmező ~ *La roşomező* [229] (1. sz.). 1644: *Rosaszmező*. 1812: *Rozsasmező* [K.]. 1831: *Rosás mezőn* (sz.) [E. lt.]. 1864: *Rózsásmező* [K.]. 1884: *rozásmező* (sz., k., terméketlen) [Sz.]. — Az Akasztódomb [221] fölött terül el. A falusiak felvilágosítása szerint nevét vöröses talajától kapta. Ezt a magyarázatot nem tartom valószínűnek. Sokkal inkább feltehető, hogy egykor sok vadrózsabokor volt e területen s innen a neve.

Rózsásmező laposa *Rózsásmező lapossa* [199]. A Rózsásmező laposabb része.

Rózsásmező teteje [230]. A Rózsásmező felső, magasabban fekvő része.

Sarkalat ~ *Şarkalatu* [100] (e.). 1766: *Sark alatt* [K.]. — Erdő a határ északkeleti részében. Valószínű-

nek tartom, hely e helynév a *sarok* — *sark* névszóból képzett *sarkallik* ige származéka: *sarkallat*, valamint, pl. erdőnek kiszögellő, kiugró része, majd ebből az *ll* megrövidülése után: *sarkalat*. A rumének használta név a magyar kifejezés rumén határozott névelős alakja. Az *-l* névelő azonban, mint annyi más esetben, itt is lekopott.

Sándormező ~ *Sándormezey* [181] (sz.). 1622: *Sándormező* (sz.). 1769: *Sándor mezeje* [K.]. A *Sándor Mezeiben* (sz.). [Múz.]. 1812: *Sándor mező* [K.]. 1831: *Sándor mező* (sz.) [E. lt.]. 1864: *Sándormező* [K.]. 1884: *Sándormező* (sz.) [E. lt.]. *Sándormező* [Múz. N.]. é. n.: *Sándormező* (sz.) [E. lt.]. — Szántó a határ Szamosújvár fele eső részében. Nevét egykori tulajdonosától kapta. Ezt a nevet vette át a rumén lakosság is.

Sándormező funduja *Sándor-mező fundujja* [196]. — A Sándormezőnek a Nagyerdőbe [154] beszögellő része. A név keletkezését l. Dénes Dani funduja címszó alatt.

* *Scelem patak*. KÁDÁR említi 1754-ből. Ma senki sem tud róla közelebbit mondani. Térképvázlaton sem tudom elhelyezni.^{24a}

* *Simona padja*. 1766: *Simona Padja* helyén [K.]. — Feledésbe merült helynév. Egykor valószínűleg a Padnak [66] valamelyik részét jelölték így. A név előtagja a faluban ma is ismert *Simon* családnév. KÁDÁR már 1599-ből említi az ördögösfüzesi családok közt (i. m. 357). Később is előfordul (i. m. 358—9).

* *Simon laka*. 1715: *In loco Parlag Simon laka subdicti* (sz.)

[Múz.]. — Adatok híján helyrajzilag nem tudom rögzíteni. Lehet, hogy a Lak nevű területnek egy Simon nevű ember tulajdonát képező részét nevezték így, mint pl. az előbb említett *Simona padja* esetében.

Síposkert *Sipaskert* ~ *Grădina lu Șipos* [201] (k., gyü.). — Egykori tulajdonosáról elnevezett terület a Pázsint [132] alatt. A *Sípos* családnévet már 1614-ből említik Ördögösfüzesről (KÁDÁR i. m. 357). Azután is többször előfordul (i. m. 362). Ma is meglehetősen elterjedt név a faluban.

Sombokor ~ *Șimbokorba* [59] (sz., k.). 1769: *Sombokor* [K.]. 1776: a *Sombokor* alatt való Sugolyaban (k.). 1779: A *Sombokorba* (k.) [Múz.]. 1812: *Sombokor* [K.]. 1831: *Sombokorba* (k.) [E. lt.]. 1835: *Sombokor* (e.). 1864: *Sombokor* [K.]. 1870: *Sombokor* (határrész) [E. lt.]. 1884: *sombokor* (k.) [Sz.]. 1899: *Sombokor* [Múz. N.]. — Szántó, kaszáló a határ északkeleti részében. A rumén lakosság a magyar név *-ba* helyhatározóragos alakját vette át.

Sombokori szénafűk *Sombokori szénafűk* [60] (k., sz.). — A Sombokor kaszálható része. Ma részben ezt a területet is szántják, művelik.

Sóskút ~ *Șoskut* [197]. — Kúta Berekben [183]. Vize ma egyáltalán nem sós. Valószínű tehát, hogy a név előtagja családnév.

Sóskútnál *Sóskútná* ~ *La șoskut* [198]. — A Sóskút mocsaras, vizenyős környéke.

* *Sóspatak*. 1769: *Sóspatak* [K.]. 1779: *Sos pataka* (p.) [Múz.]. — Egykor a mai Sóskút közelében le-

^{24a} Valószínűleg a *Zsédem patak* neve *Scedem* ~ *Szedem* ~ *Sedem* alakban látott előtagjának elírásából vagy sajtóhibából keletkezett formája. Az idézett forrásban különben rengeteg elírás, illetőleg sajtóhiba van [A szerk.].

hetett a Bereknek [183] Láb [169] felé eső végében. Ma ilyen nevű patakok nincsenek a faluban.

* Sospatakon túl. 1770: „a Sóós patakon túl... Lab nevezetű helyben“ [E. It.]. — Ez okleveles adatból megállapíthatjuk, hogy a Bereknek [183] a Sospatakon túl elterülő s a Lábbal [169] érintkező részét nevezhették így.

Süket Balázs *Sükedbalázs* ~ *Šikédbaláz* [82] (l.). — A Lanka [33] része. Egykori ulajdonosának nemcsak nevét örizte meg a helynév, hanem hihetőleg testi fogyatékoságának emlékét is.

* Sűrű almafák. 1884: *Sűrű almafák* [K.]. — Ez az adat minden bizonnyal a ma *Sűrűfák* néven ismert területre vonatkozik.

Sűrű fák *Sűrűfák* ~ *La pomni hej deš* [111] (l.). — A határ keleti részében található a Fellak [108] mellett.

Svábögödre *Svaggödre* ~ *La Švaggödre* [176]. — Nagy gödör a Bihánfar [150] tetején. Tulajdonosa németajkú ember lehetett s innen e név.

Szajkaszeg [21] (sz.). — E területnév előtagja Désen is előfordul a *Szajkamalom*, *Szajkapatok* és *Szajkaucca* nevekben. Eredeti alakja okleveles adataink tanúsága szerint *Szalka* volt. Az *l* jésülése által keletkezett *Szajka* alak újkeletű lehet, mivel a ruménség még a jésületlen *Szalka* alakot kölcsönözte át (Vö. Szabó T. ATTILA, i. m. 53—4). Az ördöngösfüzesi ruménség helynévanyagában nem talákoztam e terület nevével.

* Szajkaszék. 1766: *Szajka székek* [K.]. — Ez az adat minden bizonnyal az előbbi helynév elírása vagy alakváltozata.

Szárazárok *Szározárok* ~ *La sarozarok* [175] (e.). 1779: a *Szároz*

arokban (k.). [Múz.]. — A Lüget [145] egyik része. A helynév előtagja az ördöngösfüzesi népnyelv egyik érdekes sajátosságát tükrözi: az *a*, ha az előző szótagban *á* van, *a*-vá, majd több szóban még zártabbá, *o*-vá változik: *száraz* > *száraz* > *szározo*.

Székelység *Székejsig* ~ *Sekejšigu* [112] (l., sz.). 1835: *Székelység* (e.). 1834: *Székelység* [K.]. 1899: *Székelység* [Múz. N.] — A határ délkeleti részében található dombos terület. *Székelység erdeje* alakban már 1769-ből említik. A név előtagja valószínűleg személynévi eredetű. A Székely családnév ma ismeretlen ugyan a faluban, okleveles adataink azonban gyakran említik: 1700-ból, 1712-ből, 1898-ból (Vö. Kádár, i. m. 360—3). Az utótag elavult *ség*, *monticulus*, *collis*; *hügel* szavunk. Mai nyelven tehát így nevezhetnők: *Székelydombja*.

Székelység árka *Székejsig árka* ~ *Părău sekejšigului* [113] (á.). — A Székelységből lefolyó árok.

* Székelység erdeje. 1769: „*Székelység erdeje*, ez a község erdeje“ [K.]. — Az előbbi helyre, esetleg annak valamely részére vonatkozó adat. Ma ezt a nevet nem ismerik. A Székelységet borító erdőt kiirtották s ennek következtében annak jelölése is feleslegessé vált.

* Székelység hídjánál. 1769: *Székelység hídjánál* (a darabontok után) [K.]. — A Székelység árka felett található híd egykori neve lehetett. Ma Nagyhíd néven ismerik.

* Székelység pataka. 1826: „a *Székelység patakja*...“ [Sz.]. — A Székelység árka régi neve. Ma ezt a nevet nem ismerik.

* Szentiványi határ széle. 1769: *Szentiványi határ széle* [K.]. — E Kádár említette adat a határnak a szomszédos Vasasszentivány hatá-

rával érintkező részére vonatkozik. Ma nem található a határnevek közt.

Szilás ~ *Siložba* [215] (sz.). 1769: *Szilos*. 1864: *Szilás* [K.]. — A Szilásbükke mellett elterülő határ-rész neve. A rumének használta név a *-ba*, *-be* ragos kölcsönzések közé tartozik.

Szilásárka *Szilásárka* ~ *Päräy siloži* [216] (á.). — A Szilásból lefolyó árok neve. A ruménség a magyar nevet fordította le. Az utótág a magyarból kölcsönzött *Siložba* genitívusi alakja.

Szilásbükke *Szilásbükke* ~ *Fäzetu siloži* [217]. 1835: *Szilás Bükke* (e.) [K.]. 1870: *Szilás bük* (határ-rész) [E. lt.]. — Bokros terület a Szilásnak nevezett területen. Régebben bükkerdő lehetett. A rumén lakosság a magyar nevet fordította le, illetőleg vette át.

Szilásbükke pataka *Szilásbükke patakja* [218] (á.). — A Szilásbükkéből lefolyó patak neve. Nevezik *Bük patakjának* is.

* Szőlőhegy. 1864: *Szöllőhegy* [K.]. 1899: *Szöllőhegy* [Múz. N.]. 1910: *Szöllőhegy* [E. lt.]. — A ma Szőlők néven ismert területre vonatkozó adatok. Ma így nem emlegetik, csak *Szölők* néven.

Szölők ~ *Zi*. [209] (szö.). — A falutól északkeletre található szőlőhegy neve. Részei: Alsó-, Középső- és Felsőtábla.

Szölők alatt [210] (sz.). 1831: *Szöllő alatt* [E. lt.]. — A Szölők lábánál elterülő szántóföldek neve. Nevezik *Szölők ajjának* is.

Szölők alja *Szölők ajja* ~ *Su ži*. 1884: a *szöllők alja* (sz.) [Sz.]. é. n.: *Szöllőkalja* (sz.) [E. lt.]. — Az előbbi terület névváltozata.

Szölők sikátora [5]. — A Szölők fele vezető sikátor.

* Szőlőfő. 1769: *Szöllőfő* [K.]. —

A Szőlők tetejét jelölhették így egykor. Ma ezt az elnevezést nem használják.

* Szugoly (k.). 1779: „*ā Szugoly* nevezetű helybenn... a Két Árok Között“ (k.) [Múz.]. — A ma Árkok közének nevezett hely [146] valamely részét nevezhették így.

* Tekenyő. 1766: *Tekenyő* [K.]. A ma *Tekenyősnek* nevezett hely nevének elírása, vagy alakváltozata lehet.

Tekenős Tekenyős ~ *La tekeniūs* [177] (sz.). 1644: *Tekenős* [K.]. 1779: A *Tekenyősbe* (sz.) [Múz.]. 1864: *Tekenős* [K.]. 1884: *Tekenős* (sz., k.). 1893: *Tekenős* [Sz.]. — A Liget [145] aljában elterülő határ-rész. Nevét térszíni formájától kapta.

* Tekenős oldal. 1779: *Tekenős oldal* [K.]. — Valószínűnek tartom, hogy a *Tekenyős* nevű terület oldalát nevezték így.

Temető [25] (te.). 1831: A *Temetön*, műkor tilalmasba esik... [E. lt.]. — A falu magyar lakosságának temetkezési helye. Nevezik *Magyartemetőnek* és *Ótemetőnek* is.

Temetőárok [27] (á.). — A Temető mellett húzódó árok.

Temető sikátora [26]. A Temető felé vezető kis sikátor.

Tégláknál *Téglákná* ~ *La tegle* [80] (l.). — A Lanka [33] egyik része. Régen tégláégető lehetett e helyen.

* Tér. 1812: *Tér* [K.]. — Adatok híján közelebbit nem mondhatok róla.

Tisztabükk ~ *Tistabik* [78] (e.). 1818: *Tiszta bükk* (e.). 1822: *Tisztabükk* (e.) [Sz.]. 1832: *tiszta Bük* (e.) [Múz.]. 1835: *Tiszta bükk* (e.). 1864: *Tisztabük* [K.]. 1870: *Tiszta bük* (e.) [E. lt.]. 1884: *Tisztabükk* (e.) [Sz.]. 1899: *Tisztabük* [Múz. N.]. 1910: *Tisztabükk* (dülö) [E. lt.]. —

Egykor bükkerdő lehetett; ma vegyes: tölgy, cser, bükk egyaránt található benne. A rumén lakosság a magyar nevet vette át. A rumén alakváltozat *i* hangjáról vö. Liget.

Tóuc ~ *Tăuț* [99] (l.) Okleveles adataink *Füzesi tó* és *Kendertó* néven is említik. — E helynév értelmezésekor a m. *tó* alakból kell kiindulnunk. Ebből a rumén lakosság ajkán az *uț* kicsinyítő képző hozzáadásával *Tăuț* lett. Ezt a magyar lakosság aztán *Tóuc* alakban kölesönözle vissza (Vö. Szabó T. Attila MNy. XXXVI, 262). Ha figyelembe vesszük azt, hogy Kádár egy *Tok* nevű kaszálót említ 1622-ből, gondolhatunk arra is, hogy e hely eredeti magyar neve *Tók* lehetett.

* *Tók*. Kádár említi 1622-ből *Tok* alakban. Feltehető, hogy az előbbi hely eredeti neve ez volt.

* *Tó* mellett. 1779: *ă To mellett* (sz.) [Múz.]. — A ma *Tóuc*nak nevezett helyre vonatkozik valószínűleg ez az adat is. Ma nem hallható a lakosság körében.

Tölgyfakút *Tötyfakút* [178]. — Kút a Ligetben [145]. Vezetőim szerint régebben egy nagy tölgyfa volt a közelében.

* Törvényfa. Ezt az adatot is Kádár említi 1769-ből. E meglehetősen elterjedt név a mai Akasztódombot jelölhette egykor.

Tövisáj rétje *Tövisárittye* ~ *La tușar* [200] (sz.). — A határnak Szamosújvár fele eső részében található szántóföld. Valószínűnek tartom, hogy régi *áj* 'szűk völgy, hegynyílás' szavunkat őrizi ez a területnév is. Az *áj* szó *j*-je valószínűleg hasonlult az utána következő *r*-hez (*Tövisárittye*), majd ebből rövidü-

léssel *Tövisárittye* lett. A rumén lakosság a magyar nevet vette át. Az előtag *öv* > *uj* hangváltozására más példákat is hozhatunk fel. A m. *üveg* ~ *öveg* szó pl. az erdélyi ruménység körében nagy területen *ujagă* alakban él. Az utótag egy részének, az *-ittye* hangcsoportnak elhagyását nem tudom kellőleg megmagyarázni ugyan, de hasonló esetekkel a rumén helynévanyagban nem egyszer találkozunk. Szásznyíresen pl. a magyar lakosságtól *Középarok*-nak nevezett helyet a ruménység *T'ozepar* néven ismeri.²⁵ A név végének lekopását minden bizonnyal a hangsúly hiánya, a kiejtésbeli gyengéség idézte elő.

Udvarkert ~ *Grădina kurtsi* [14]. — Jelenleg a *Sallak* család tulajdonát képező lakás és telek neve. Az urasági telek és lakás *udvar* elnevezése Erdélyszerte általános. A rumén lakosság a magyar nevet fordította le.

Újtemető [28] (sz.). 1910: *Újtemető* [E. lt.]. — Az Alsópad [69] egyik része. Közvetlenül a tagosítás előtt temetkezési helyül jelölték ki. A tagosítás alkalmával azonban úgy oldották meg a kérdést, hogy a már betelt temetőhöz csatolták a szükséges területet s ennek következtében az Alsópadnak ez a része továbbra is megmaradt szántónak. Az Újtemető név azonban rajta maradt.

Úrbéresi legelő *Úrbéresi legelő* [40] (l.). — A Lankának [33] egyik része.

Vajdaháza *Vajdaháza* ~ *Vajdahaz* [97] (e.). 1864: *Vajdaháza* [K.]. 1899: *Vajdaháza* [Múz. N.]. — A határ északi részében található erdős terület. A név előtagját személynévnek tekinthetjük, bár ilyen

²⁵ L. a ²³ jegyzetben id. tanulmány 33. l.-ját.

személynevet az e település névanyagából nem tudunk kimutatni.

Vályúknál *Válukná ~ La halauă* [81] (l.). — A Lankának [33] a Coptelki patakon innen, tehát a falu felé elterülő része. A Lankán legelő nyáj itatására itt elhelyezett vályúktól kapta nevét. A rumén lakosság is a magyar nevet vette át. A szöveleji $v > h$ hangváltozás az erdélyi rumén népnyelvben gyakori. Vö. pl. r. *vulpe* 'róka' $>$ *hulpe*.

Venyigés *Vinyikés ~ Kurpeniš* [83] (l.). 1864: *Venyigés* [K.]. — A Lanka [33] egyik része. A helynév a *venyige* köznévből régebbi *venike ~ venyike'* alakját tartotta fenn. Az első szótag $e > i$ hangváltozása szerintem hasonlással magyarázandó. A rumén lakosság a magyar nevet fordította le.

Venyigési kút *Vinyikési kút ~ Fântâna kurpenišului* [84]. — Itatókút az előbbi területen.

Veréte *~ Veretibea* [56] (sz., e.). 1766: *Berét* (!), *Verétéj* [K.]. 1776: *Veréte* n. h.-ben (k.). 1779: *A Veretebenn* (k.), *Az Veréte* (k.) [Múz.]. 1835: *Verete* (e.). 1864: *Veréte* [K.]. 1870: *veréti* (határrész) [E. lt.]. 1899: *Veréte* [Múz. N.]. — A határ északkeleti részében elterülő erdő és szántó. Nevét nem tudom értelmezni. A rumén alakváltozat a *-ba, -be* ragos átvételek csoportjába tartozik. A szóvégi *a-t* nőnemű határozott névelőnek nézem.

Veréte alja *Veréte aija ~ Su veretibea* [57] (e.). — A Veréte alsó, alacsonyabban fekvő része.

Veréte teteje *~ D'alu veretibea* [58] (e.). — A Veréte magasabban fekvő része.

Vízipuskánál *Vízipuskáná* [15]. — A falu vízfecskendőjének állandó helye a községháza közelében.

Vultur [130] (l., sz.). 1864: *Vultur* [K.]. 1899: *Vultur* [Múz. N.]. — Magas hegy a határ délkeleti szélében. Rumén eredetű helynév. Vezetőm szerint régen sasok tanyáztak a tetején, s innen a neve. Sokkal valószínűbb azonban, hogy személynévi eredetű területnév.

* Zostella. 1644: *Zostella*, 1812: *Szesztella* [K.]. KÁDÁR említ 1622-ből *Zostella rét* helynevet is. — Adatok híján sem értelmezni, sem térképvázlatomon elhelyezni nem tudom. Alighanem mindenik adat a forrásszerkesztők elírása.

* Zugo. 1779: *Zugo* (sz.) [K.]. — Ma ezt a területnevet sem ismerik.

* Zsédén [228].^{25a} 1766: *Zsédén* [K.]. 1779: *A Zseden* nyilban [Múz.]. — Ma csak *Kis- és Nagyzsédén* alakban ismerik.

* Zsédénoldala. 1679: *Zedenoldala* (földrész) [K.]. — A Kis- és Nagyzsédén oldalas, lejtős része. Ma ezt az elnevezést sem ismerik.

Zsédén árka *Zsédém árka* [225] (á.). — A Kis- és Nagyzsédénből lefolyó árok. Ez a ma még élő név is bizonyítja, hogy egykor az egész területet *Zsédén*-nek nevezték s a Kis- és Nagyzsédén név csak később keletkezett.

* Zsédén pataka. 1766: *Zsédén pataka* [K.]. *Zseden ~ Szedem Patakába* [Múz.]. 1812: *Sedán pataka* [K.]. 1821: „*Sédem patakára* véggel rúgó és Horgos nevű Papi szántó.“ 1824: „az Ófüzesi Határon a' *Sédén patakára* járó utnak hosszából...“ [Sz.]. — Ma *Zsédém-árkának* nevezik.

Zsédéni út *Zsédemi út ~ Dru-mu žedemuluj* [226]. — A Kis- és Nagyzsédén fele vezető dűlőút.

^{25a} E helynév egyébként ismeretes Désakna határából is [A szerk.].

Zsellérházak *Zsellérházak* [18].
— A református templom közelében található egy-két kicsi lakóház. A ref. egyház tulajdona mindenik s rendszerint szegény családok laknak benne. Ellenszolgáltatásként a

templomot s a ref. elemi iskolát takarítják. KÁDÁR már 1754-ből említi ezeket a zsellérházakat (i. m. 364). Akkor az egyikben az egyházi lakott, a másik kettőben pedig két levélhordó.

A helynevek számszerinti felsorolása

A számok a térképvázlat számai. Két helynév között a: azt jelenti, hogy ugyanarra a helyre vonatkozó helynévalakokról van szó. A helynév előtt álló * a kérdéses helynév kihalt voltára utal.

1. Alsó falu végén: Alszeg. 2. Nagy-utca. 3. Bárdi sikátora. 4. Malom sikátora. 5. Szőlők sikátora. 6. Faragó János sikátora. 7. Falu sikátora: Pázsit sikátora. 8. Papóci sikátora. 9. Nemes-utca. 10. Kis-utca. 11. Kispatak. 12. Falu hídjá. 13. Édeskút. 14. Udvarkert. 15. Vízpuskánál. 16. Magtárnál. 17. Egyház-sikátora. 18. Zsellérházak. 19. Felszeg. 20. Felszeg-utca. 21. Szajkaszeg. 22. Oláhszilvás. 23. Padi sikátor. 24. Major. 25. Magyartemető; Ótemető; Temető. 26. Temető sikátora. 27. Temetőárok. 28. Újtemető. 29. Romántemető. 30. Csergő-utca. 31. Cigánytemető. 32. Markovicsné kertje. 33. Lanka. 34. Lanka útja. 35. Coptelki patak. 36. Coptelki patak kútja. 37. Bátoni patak. 38. Coptelki lanka. 39. Bátoni lanka. 40. Úrbéresi legelő. 41. Bigyirőföldek. 42. Csipánka. 43. Kovásaj. 44. Kovásaj gödre. 45. Kövecses. 46. Kövecses kútja. 47. Bükk. 48. Bükk alatt. 49. Gödrösút. 50. Felsőforduló. 51. Darabontok erdeje. 52. Gróf erdeje; Kincstár erdeje. 53. Kosársűrű. 54. Kertek. 55. Kertek megett. 56. Veréte. 57. Veréte alja. 58. Veréte teteje. 59. Sombokor. 60. Sombokori szénafűk. 61. Nyilak. 62. Nemesek erdeje. 63. Egyházerdeje. 64. Felmező. 65. Nyerges. 66. Pad. 67. Pad útja. 68. *Nemesek vágotja. 69. Alsópad. 70. Agyaglyukaknál. 71. Felsőpad. 72. Henter táblája. 73.

Boloványok. 74. Körisszeg. 75. Körisszeg alja. 76. Pergóné kertje. 77. Pergóné kútja. 78. Tisztabükk. 79. Ösvényeken. 80. Tégláknál. 81. Vályuknál. 82. Süket Balázs. 83. Venyigés. 84. Venyigési kút. 85. Gyöngyeres. 86. Mogyorós. 87. Ökörmező. 88. Pojánák. 89. Méhesaj gödre. 90. Méhesaj oldala. 91. Méhesaj gödre kútja. 92. Kapus. 93. Hugyódomb. 94. Csorgó. 95. Borzos. 96. Dögtemető. 97. Vajdaháza. 98. Cserespad. 99. Tóuc. 100. Sarkalat. 101. Felül a falun. 102. Felsőréti. 103. Csergő. 104. Csergő árka. 105. Nyerges árka. 106. Mátéborza. 107. Mátéborza árka. 108. Fellak. 109. Fellak pofája. 110. Ropó. 111. Sűrűfák. 112. Székelység. 113. Székelység árka. 114. Nagyhid. 115. Nagyhidnál. 116. Cichegy. 117. Cichegy pataka. 118. Cser. 119. Kormos. 120. Kormos árka. 121. Kormos hídjá. 122. Gyepmező. 123. Gyepmező árka. 124. Mészégető. 125. Mészégető gödre. 126. Mészégető oldala. 127. Mészégető rétyje. 128. Nagypatak. 129. Ördögárka. 130. Vultur. 131. Alsóréti. 132. Pázsit. 133. Pázsit kútja. 134. Pázsit alja. 135. Cseroldal. 136. Lak. 137. Lak aljában. 138. Érmező. 139. Malomkút. 140. *Kölesföld. 141. *Hidegkút csorgója. 142. Lak hídjá. 143. Lak oldala. 144. Réti. 145. Liget. 146. Árkok köze. 147. Bara csereje. 148. Benedekszeg. 149. Benedek Marci

kútja. 150. Bihánfar. 151. Jászlos. 152. *Felső-Jászlos. 153. Hangyavár. 154. Nagyerdő. 155. Nagyerdő aljában. 156. Fingoskút. 157. Garadicsok. 158. Hidegkút. 159. Hidegkút tövise. 160. Hidegkút útja. 161. Hosszúér. 162. Hosszúföldek. 163. Kerekdomb. 164. Kosárkút. 165. Lenkert. 166. Ligeti szénafűk. 167. Malomcsere. 168. Malomkert. 169. Láb. 170. Malompad. 171. Nádas-kút. 172. Nyírkút. 173. Nyírkútnál. 174. Rósija hídja. 175. Szárazárok. 176. Svábgödre. 177. Tekenyös. 178. Tölgyfakút. 179. Alól a falun. 180. Alsóforduló. 181. Sándormező. 182. Alsósándormező. 183. Berek. 184. Berek útja. 185. Dénes Dani funduja. 186. Falu földje. 187. Falu rétje. 188. Felsősándormező. 189. Hosszúberek. 190. Kórógy. 191. Kórógy csorgója. 192. Kórógy funduja. 193. Kórógy hídja. 194. Moneses funduja. 195. Mulatódomb. 196. Sándormező funduja. 197.

Sóskút. 198. Sóskútnál. 199. Rózsásmező laposa. 200. Tövisáj. 201. Siposkert. 202. Keresztnél. 203. Kereszt hídja. 204. Nagyoldal: Oláhhegy. 205. Nagyoldal-útja. 206. Kisbükkön. 207. Kisbükkön gödre. 208. Kisbükkön útja. 209. Szőlök. 210. Szőlök alatt: Szőlök alja. 211. Alsótábla. 212. Közbülsőtábla. 213. Felsőttábla. 214. Pusztaszőlök. 215. Szilas. 216. Szilas árka. 217. Szilas bükke. 218. Bükk pataka: Szilasbükke pataka. 219. Gyírászim lázuja. 220. Későmező. 221. Akasztódomb. 222. Király Pál. 223. Kiszéseden. 224. Nagyzéseden. 225. Zsédén árka. 226. Zsédén-út. 227. Pénzverem. 228. *Zsédén. 229. Rózsásmező. 230. Rózsásmező teteje. 231. Csésberek. 232. Csésberekfőn. 233. Csésberek patakánál. 234. Diósáj. 235. Horgos. 236. Horgos pataka. 237. Németi erdő mellett. 238. Gátközt.

MÁRTON GYULA

Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben

A romániai magyar irodalomnak az 1942. évre vonatkozó bibliográfiáját a nagyszebeni Egyetemi Könyvtár hivatalos adatai, valamint a romániai magyar nyomdaktól és egyházaktól kapott közvetlen értesüléseim alapján állítottam össze. Bibliográfiám így azokat a kisebb egyházi kiadványokat és naptárakat is feltünteti, amelyeket az Egyetemi Könyvtár kötelempéldányainak jegyzékében nem találhattam meg.

Az 1942. évi bibliográfia mégsem mutatja a romániai magyar könyvkiadás várható növekedését, hanem sok tekintetben visszaesésről számol be. Igaz ugyan, hogy az 1942. évi bibliográfia 54 kiadványt tüntet föl, ami a múlt évihez (52) képest valamelyes számszerű növekedést jelentene, de ha tekintetbe vesszük, hogy ebből 5 naptár tulajdonképpen az 1941. évről elkészített kiadvány, akkor csökkenést állapíthatunk meg. Ezt a csökkenést a tudományos és ismeretterjesztő művek nagy visszaesése okozta, főképpen az, hogy a Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek című kiadványsorozatot külső akadályok miatt nem lehetett tovább folytatni.

Ha az 1942. évi bibliográfiát közelebbről tanulmányozzuk és az

1941. évivel összehasonlítjuk, feltűnik a szépirodalmi munkák csekély száma. Ez a szám mindössze 6, azaz 11,2% és abból is csak 2 az eredeti, új alkotás (1941-ben 8, azaz 15,3% volt a szépirodalmi munkák száma). A tudományos és ismeretterjesztő művek között csupán 7 (12,9%) munkát találunk (1941-ben 19). A vallásos irodalom és a tankönyvirodalom viszont lényegesen megnövekedett és együttesen azt mutatja, hogy a romániai magyar könyvkiadás 1942-ben elsősorban az egyházak szolgálatában állott. Az előbbi 15 (27,8%), az utóbbi pedig 7 (12,9%) munkát tesz ki. A törvények és rendeletek között 1, az időszaki irodalomban pedig 18 munkát találunk. Az időszaki irodalomnak feltűnő megnövekedését (33,4%, 1941-ben csak 19,2%) az 1941. évi naptárak egy részének megkésése, továbbá a naptárkiadás nagy föllendülése okozta. Úgy látszik, a romániai magyar könyvkiadás nehézségei közepette a naptár-kiadásnak vannak a legkedvezőbb lehetőségei és ezt igyekeznek kihasználni a magánosok éppúgy, mint az egyházak, egyesületek és más intézmények. Az 1942. évi romániai magyar könyvkiadásnak jellemző vonása tehát az egyházi célokat szolgáló könyvkiadásnak megerősödése és a naptárak elszaporodása.

A kiadási hely szerinti megoszlás:¹

1. Nagyenyed (Aiud)	27 (17)	50,0%	(32,7%)
2. Temesvár (Timișoara)	13 (15)	24,0%	(28,9%)
3. Arad (Arad)	6 (3)	11,3%	(5,7%)
4. Lugos (Lugoj)	2 (10)	3,7%	(19,3%)
5. Gyulafehérvár (Alba Iulia)	2 (1)	3,7%	(1,9%)
6. Brassó (Brașov)	2 —	3,7%	—
7. Bukarest (București)	1 (1)	1,8%	(1,9%)
8. Déva (Deva)	1 (1)	1,8%	(1,9%)

Összesen: 54   100,0%

Ha a megjelent munkáknak helységek szerint való csoportosítását nézzük, feltűnik, hogy Nagyenyed egészen magához ragadta a vezető szerepet (27 mű 50,0%, 1941-ben: 17 mű, 32,7%). A többi városban csupán együttvéve adtak ki annyi munkát, mint magában Nagyenyeden. Ennek okát főleg a református vallásos irodalom és a tankönyvkiadás fellendülésében találhatjuk meg.²

Külön rovatban említettem meg egy magyar szerző román nyelvű munkáját, anélkül, hogy azt az összefoglaló kimutatásba is fölvettem volna.

A gyűjtött anyagnak szakcsoportok és százalékarány szerint való megoszlását az alábbi kimutatás tünteti fel:

¹ A ( )-be tett számok az 1941. évi adatokat jelzik [A szerk.].

² A 8° alakjelzést az egyes adatok mellől elhagytuk, illetőleg csak a 2° és 16° alakot jeleztük [A szerk.].

I. Szépirodalom.			
a) Verses művek	1 (2)	1,8%	(4,1%)
b) Széppróza	5 (6)	9,4%	(11,5%)
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	7 (19)	12,9%	(36,5%)
III. Vallásos irodalom	15 (10)	27,8%	(19,2%)
IV. Tankönyvek	7 (3)	12,9%	(5,7%)
V. Törvények, rendeletek	1 —	1,8%	—
VI. Időszaki irodalom.			
a) Évkönyvek és jelentések	2 (4)	3,8%	(7,7%)
b) Iskolai értesítők	1	1,8%	
c) Naptárak	15 (6)	27,8%	(11,5%)
Összesen:	54 (50)	100,0%	100%

I. SZÉPIRODALOM

a) Verses művek

1. *Szavalókönyv* elemi iskolás és vasárnapi iskolás gyermekek számára. Kiadja: A Romániai Erdélyi Református Egyház Nőszövetsége. Aiud. 32 l. „Bethlen“-nyomda.

b) Széppróza

1. *Gyulafehérvári Farkas Sándor*: Hangok a csend honából. Aiud. 15 l. Szerző sajtója. „Bethlen“-nyomda.

2. *Gyermekkönyvtár*. Timișoara. 16 l. „Victoria“-nyomda.

3. *Gyermekkönyvtár*. Timișoara. 32 l. „Victoria“-nyomda.

4. *I. Kubán Endre*: A szőrös-fülű barát. Timișoara. 172 l. „Victoria“-nyomda. A címlapokat és a rajzokat Szubotha Ottó festőművész készítette, a könyv címkéje Gallas Nándor szobrászművész munkája.

5. *Magyar népmesék*. Összeválogatták: Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond. Aiud. 77 l. Bethlen-nyomda. A címlapot és a szöveg köztj képeket Vass Albert rajzolta.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK

1. *Konopi Kálmán dr.* A búza és a kenyér. Aiud. 21 l. „Bethlen“-nyomda. (Az EMGE tájékoztatója kizárólag az Egyesület tagjai részére. 5. füzet.)

2. *Musnai László dr.* a Bethlen Kollégium Theológia-Akadémiájának igazgatója: Körösi Csoma Sándor. Halálának századik évfordulóján a romániai magyar nép számára. Aiud. 32 l. „Bethlen“-nyomda.

3. *Musnai László dr.* Emlébeszéd Körösi Csoma Sándor halálának 100 éves ünnepén. A Bethlen Kollégium házi ünnepélyén elmondotta —. Kny. a Ref. Egyházi Élet 1942. jún. 1-i számából. Aiud. 8 l. „Bethlen“-nyomda.

4. *Orgonás Mihály*. Dejan (Dézsánfalva). Falutanulmány. A „Magyar Kisebbség“ különlenyomata. Lugo. 12 l. Husvéth és Hoffer-nyomda. Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek. 12. szám.

5. *Silógazdálkodási útmutató*. Kisgazdák részére. Aiud. 39. l. „Bethlen“-nyomda. (Az EMGE

tájékoztatója kizárólag az Egyesület tagjai részére. 4. füzet.)

6. *Tökés Gyula*. Bunea-mica. (Bunyaszegszárd) multja és jelene. Falutanulmány. Kny. a Magyar Kisebbségből. Lugo. 16 l. Husvéth és Hoffer-nyomda. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek. 11. szám.)

7. *I. Veress István*. A melegágy. Aiud-Nagyenyed. 15 lap. „Bethlen“-nyomda. (Az EMGE tájékoztatója kizárólag az Egyesület tagjai részére.)

III. VALLÁSOS IRODALOM

1. *P. Boros Fortunát O. F. M.* Jöjjetek Hozzám. Ima- és énekeskönyv gyermekek részére. Negyedik kiadás. Deva. 16°. 127 l. „Corvin“-könyvnyomda.

2. *Böjti pásztorlevél az 1942. évi nagyböjtre*. Isten kezében vagyunk. Timișoara. 16°. 16 l. „Victoria“-nyomda.

3. *Fontos kérdések és feleletek*. 1. (București.) 4 l. Tipografia „Carpatina“.

4. *Horváth Jenő dr.* A keresztyén élet kérdései. (Bibliaköri vezérfonal.) Aiud-Nagyenyed. 32 l. Keresztes Nagy Imre ny. (Az I. K. E. Szenior Osztályának füzetei 5.)

5. *Imakönyv* a hadbavonuló katonák számára. [Timișoara.] 16°. 47 l. [„Victoria“-nyomda.]

6. *Imádságoskönyv*. Szerkesztette: Veress Ernő. Hatodik kiadás. Az Alba-Iulia-i r. k. püspökség kiadása. Timișoara-Temesvár. 582 l. „Victoria“-nyomda. (A kiadás éve a címlap szerint 1941, de a belső jóváhagyás szerint 1942.)

7. *Jakab Zsigmond*. Egyházunk mai kísértései és az egyház barca. Aiud. 23 l. Keresztes Nagy

Imre könyvnyomdája. (Az I. K. E. Szenior Osztályának füzetei. 1.)

8. *Jézus és a vak ember* (Négy evangéliumi elmélkedés). Az első három elmélkedést Barth Karl nyomán átdolgozta, a negyedik elmélkedést írta: Nagy József. A Romániai Református Anyaszentegyház kiadása. Aiud-Nagyenyed. 34 l. „Bethlen“-nyomda.

9. *Kiss Béla*. Az Ige és az egyház. Aiud. 23 l. Keresztes Nagy Imre könyvnyomdája (Az I. K. E. Szenior Osztályának füzetei. 2.)

10. *Kiss Béla*. Hozzád kiáltok, Uram! Imádságoskönyv evangélikus hívők részére. A szerző kiadása. Brașov. 101+3 sztl. l. Bodor Vilmos könyvnyomdája.

11. *Kristóf György*. Hitvallás és mindennapi élet. Aiud. 23 l. Keresztes Nagy Imre könyvnyomdája (Az I. K. E. Szenior Osztályának füzetei. 4.)

13. *Pásztorlevél a hűségről*. Kny. a Ref. Egyházi Élet 1942. 1. és 3. számából. Aiud-Nagyenyed. 16 l. „Bethlen“-nyomda.

14. *A református egyház hitvallása* (Heidelbergi Káté). A Kátét Ursinus Zakariás és Oleviánus Gáspár: Catechismus Heidelbergensis című műve alapján fordították és átdolgozták: Nagy Ferenc püspökhelyettes, Bíró Lajos esperes, dr. Musnai László, Nagy József, Juhász Albert és dr. Horváth Jenő, a „Bethlen Gábor Theologia-Akadémia“ tanárai. A Romániai Református Anyaszentegyház kiadása. Aiud. 72 l. „Bethlen“-nyomda.

15. *Református konfirmációi Káté* (Szórványokban élő református ifjak konfirmációi előkészítésére). Összeállították Nagy

József theologiai tanár és Nagy Ödön szörványgondozó lelképásztor. Átnézte és az előszót írta Nagy Ferenc, a Romániai Ref. Anyaszentegyház Intézébizottságának elnöke. Kiadja a Romániai Ref. Anyaszentegyház. Aiud. 40 l. „Bethlen“-nyomda.

IV. TANKÖNYVEK

1. *Abecedar pentru copii maghiari din România. Intocmit de Erdélyi Iuliu prof. de pedagogie și Nemes Ioan învățător la șc. de aplicație. A B. C. és olvasókönyv az I. elemi osztály számára, a romániai magyar gyermekek használatára. Szerkesztették: Erdélyi Gyula tanítóképzőintézeti tanár és Nemes János minta-tanító. Aiud 94 + 34 + 2 sztl. l. Tip. „Bethlen“-nyomda.*

2. *Bedeleanu Diomed—Csefó Sándor: Manual de cl. II. primară dela școalele cu limba de predare maghiară. Cuprinde: Limba Maghiară, Carte de citire, gramatică, exerciții intuitive și aritmetică. Tankönyv a II. elemi osztály számára, magyar tanítási nyelvű iskolák használatára. Tartalmaz olvasókönyvet, nyelvtant, beszéd- és értelemgyakorlati részt és számtant. Intocmit de — și colaboratorii — Szerkesztették — és társai. Aiud, 236 l. Tip. „Bethlen“.*

3. *Bedeleanu Diomed—Csefó Sándor. Manual de cl. III. primară, pentru școlile cu limba de predare maghiară. Cuprinde: I. Limba Maghiară; carte de cetire, gramatică, științe naturale, științe fizico-chimice și aritmetică. II. Limba română; carte de intuitie și cetire, istorie și geografie. Tankönyv a III. elemi osztály számára, magyar tanítási*

nyelvű iskolák használatára. Tartalmaz: I. Magyar nyelven: olvasókönyvet, nyelvtant, természetrajzot, fizika-kémiát és mennyiségtant. II. Román nyelven: olvasókönyvet, történelmet és földrajzot. Intocmit de — și colaboratorii. Szerkesztették — és társaik. Aiud, 287 + 220 l. Tip. „Bethlen“. [A román rész a román kat. iskolák számára külön is megjelent.]

4. *Bedeleanu Diomed—Csefó Sándor: Manual de cl. IV. primară dela școalele cu limba de predare maghiară. Cuprinde: I. Limba Maghiară: Cetire, gramatică, științe naturale, antropologie, fizică, chimie, geografie și aritmetică. Tankönyv a IV. elemi osztály számára, magyar tannyelvű iskolák használatára. Tartalmaz: Magyar nyelven: olvasmányokat, nyelvtant, természetrajzot, embertant, fizikát, kémiát, földrajzot és számtant, mértant. Intocmit de — și colaboratorii. — Szerkesztették — és társaik. Aiud. 354 l. Tip. „Bethlen“.*

5. *Bedeleanu Diomed—Csefó Sándor. Manual de cl. IV. primară dela școalele cu limba de predare maghiară. Cuprinde: II. Limba Română: Carte de cetire, gramatică, istorie și geografie. Tankönyv a IV. elemi osztály számára, magyar tannyelvű iskolák használatára. Tartalmaz: Román nyelven: olvasmányokat, nyelvtant, történelmet és földrajzot. Intocmit de — și colaboratorii. Szerkesztették — és társaik. Aiud. 240 l. Tip. „Bethlen“.*

6. *Biró László. Az én vallás-könyvem. Bibliai történetek. Az elemi iskolák I—IV. osztályába*

járó evangélikus gyermekek részére. Egyházfőhatóságilag engedélyezett tankönyv. Kiadja az evang. egyházkerület. Arad. Tip. Lovrov et co. 87 l.

7. *Biró László*. Én evangélikus vagyok. Tankönyv az elemi iskolák felső tagozatába járó evangélikus gyermekek részére. Egyházfőhatóságilag engedélyezett tankönyv. Kiadja az Ev. Élet iratterjesztése. Braşov. Tip. Antal, 84 l.

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK

Törvényrendelet az ipari szakmai képesítés szabályozásáról (Megjelent a „Monitorul Oficial” 1942. július 18-i számában). Fordította és jegyzetekkel ellátta: Reinhart Gyula az „Aradi Iparos Otthon” és „Ipar és Kereskedelem” aradi takaré- és hitelszövetkezet elnöke. Arad. 35 l. Lovrov-nyomda.

VI. IDŐSZAKI IRODALOM

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek

Circulares Litterae ad venerabilem Clerum almae dioecesis Alba Iuliensis. Anno 1942 dimissae. 2°. 36 l. Ex Officina Typographica Lycei Episcopalis (!) Alba-Juliae.

Az Alba-Iulia-gyulafehérvári egyházmegye délerdélyi részének *Névtára* 1942. 16°. 36 l. Alba-Juliae Tipographia Lycei Episcopalis.

b) Iskolai értesítők

Nagyenyed. Eparhia Reformată din Transilvania. Anuarul şcoalei normale reformate a Colegiului ref. Bethlen din Aiud pe anii 1938—39. şi 1939—1940. Intocmit de: Csefó Alexandru

director. Az Erdélyi Református Egyházkerület. Az aiudi református Bethlen Kollégium tanítóképző intézetének Értesítője az 1938—39. és 1939—40. évekről. — Szerkesztette: *Csefó Sándor* igazgató. Aiud. 68+4 sztl.+71 l. Tip. Bethlen.

c) Naptárak

1. *Az Evangélikus Élet Naptára*. 1942. Kiadja a romániai zsinat-presbiteri ág. h. ev. egyházkerület, Arad, az Evangélikus Élet szerkesztő bizottságának az összeállításában. Arad. 120 l. Tip. Lovrov et co. (Ára 35 lej.)

2. *Az Evangélikus Élet Naptára*. 1943. Kiadja a romániai zsinat-presbiteri ág. h. ev. egyházkerület, Arad, az Evangélikus Élet szerkesztő bizottságának az összeállításában. Arad. 136 l. Tip. Lovrov et co. (Ára 70 lej.)

3. *Gazda Naptár*. 1942. A romániai magyar mezőgazdasági élet általános útmutatója. LXXII. évfolyam. Szerkesztette: Kacsó Sándor. Kiadja az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet. Aiud. 256 l. „Bethlen” ny.

4. *Gazda Naptár*. 1943. A romániai magyar mezőgazdasági élet általános útmutatója. — LXXIII. évfolyam. Szerkesztette: Kacsó Sándor. Kiadja az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet. Aiud. 256 l. „Bethlen” ny.

5. *Hangya Naptár*. 1943. XXI. évf. Szerkeszti: Fekete György. Kiadja a Hangya Szövetség, Aiud (Nagyenyed) a romániai Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának közremunkálásával. Timişoara. 240 l. „Victoria” ny. (Ára 60 lej.)

6. *Katolikus Naptár*. 1943. XX.

évfolyam. Timișoara. 176 l. „Victoria“ ny.

7. *Katolikus Nők Zsebnaptára. 1943.* Timișoara. 16-r. 80 l. [A borítékon: Az én naptárom. 1943.]

8. *A Magyar Néplap Kincses Naptára. 1942.* Timișoara. 128 l. Tip. „Gummozit“. (Ára 30 lej).

9. *A Magyar Néplap Kincses Naptára. 1943.* Timișoara. 8°. 128 l. „Tipografia Românească.“ (Ára 60 lej).

10. *Magyar Népnaptár. 1943.* XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Nép-közösség Bánsági Szervezete. Timișoara. 184 l. „Victoria“ ny.

11. *Népnaptár. 1942.* Szerkesztette és kiadja: Papp Andor, Arad. 64 l. Tip. S. Barbu.

12. *Népnaptár. 1943.* Szerkesztette és kiadja: Papp Andor, Arad. 72 l. Tip Lovrov.

13. *Református Naptár. 1942.* Szerkesztette: Dr. Horváth Jenő. Editia Comitetul Dirigent al Bisericii Reformate din Transilvania. A Romániai Erdélyi Református Anyaszentegyház Intézőbizottságának kiadása. Aiud-Nagyenyed, 150+2 sztl. l. „Bethlen“ ny.

14. *Református Naptár. 1943.* Szerkesztette: Nagy József, a Bethlen Gábor Theologia tanára. A Romániai Erdélyi Református Anyaszentegyház Intézőbizottságának kiadása. Editia Comitetului Dirigent al Bisericii Reformate din Transilvania. Aiud. 178 l. „Bethlen“ ny.

15. *A Római Katolikus Népszövetség Naptára. 1943.* XIV. évfolyam. Timișoara. 160 l.+2 kép. „Victoria“ ny.

VII. A GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI

Az egyes művek részletes feldolgozását l. a megfelelő csoportokban.

Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek. Szerkeszti: Jakabffy Elemér dr. A Magyar Kisebbség kiadása. Lugos. 11. sz. Tőkés Gyula: Bunea-mică (Bunyaszegszárd) multja és jelenje. — 12. sz. Orgonás Mihály: Dejan (Dézsánfalva).

Az E. M. G. E. tájékoztatója kizárólag az Egyesület tagjai részére. Nagyenyed. 1. I. Veress István: A melegágy (A 2. és 3. füzet az Erdélyi Gazdába bekötve jelent meg. — 4. Silógazdálkodási útmutató. — 5. Dr. Kopnoki Kálmán: A búza és a kenyér.

Az I. K. E. Szenior Osztályának füzetei. 1. *Jakab Zsigmond:* Egyházunk mai kísértései és az egyház harca. — 2. *Kiss Béla:* Az Ige és az Egyház. — 3. *Krisztof György:* Hitvallás és mindennapi élet. — 4. *Nagy Lajos:* A theologia szolgálata az egyházban. — *Dr. Muzsnai László:* A theologia szolgálata. — 5. *Dr. Horváth Jenő:* A keresztyén élet kérdései.

VIII. MAGYAR SZERZŐK ROMÁN NYELVEN IRT MUNKÁI

Blédy Géza: Influența limbii române asupra limbii maghiare (Studiu lexicologic). Teză de doctorat. Sibiu. 164 l. Dacia Traiana S. A. (Universitatea „Regele Ferdinand I.“ Cluj-Sibiu, Publicațiunile Seminarului de „Filologie Romanica“).

Összeállította: VITA ZSIGMOND

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

Két elnöki megnyitó

1.

A nyári hónapoktól félbeszakított szaküléseinket újból megkezdjük és tovább haladunk a hagyományainktól megszabott úton.* Arra törekszünk, hogy szaküléseink érdeklődést keltsenek és tudományos igényeket elégítsenek ki. Szeretnők ide vonzani a tudományos erőket kutatásaik eredményeinek bemutatására, a közönséget pedig ezeknek az eredményeknek meghallgatására. Szeretnénk bensőséges kapcsolatot kifejleszteni Szakosztályunk és a tudományművelők, másrészt szaküléseink és az erdélyi tudományos igyekezeteket megbecsülő közönség között. Ha a közelmúlt sivár két évtizedében, amikor erőink erősen megfogyatkozottak voltak, sikerült Szakosztályunk tudományos üléseinek folytonosságát, a viszonyokhoz mérten, szép eredménnyel biztosítanunk, kétség nem férhet hozzá, hogy a mai jobb körülményektől csak a fejlődés megerősödését várhatjuk.

Kifejezést lehet adni azonban annak az észrevételnek, hogy van valami hasonlóság a mai állapot és az 1872-i helyzet között, amikor megnyílt a tudományegyetem, amelyhez annak idején természetszerűleg azt a reményt fűzték, hogy a nagyszámú tudós férfiak Kolozsvárra telepedése a Múzeum-Egyesület addigi tudományos tevékenységét erősen fel fogja lendíteni. De ez a várakozás azonnal nem teljesedett, sőt hanyatlás állott be. Dolgozatok gyéren érkeztek, a tudományos élet tengett-lengett. Ebben az időben terjesztették Szakosztályunk elé azt az indítványt, amely ma egy kissé furesának tűnik föl, hogy a választmány választott tagjai köteleztessenek évenként legalább egy tudományos dolgozat bemutatására. A közönség is nagyon hidegen viselkedett. Előfordult, hogy alig egy-két ember jelent meg az előadásokon, melyeket a néptelenség miatt sokszor nem is lehetett megtartani. Komolyan elhangzott ezért az a javaslat, hogy az Egyesület dobszóval hirdesse a város utcáin a tervbe vett előadást és így toborozzon hallgatóságot. Szakosztályunk történetírója szerint e feltűnő jelenség oka abban rejlett, hogy „az egyetem tanárai közül többen akkor kerültek először Kolozsvárra és az új helyzetbe nehezen tudtak beilleszkedni; kiépített személyi és tudományos kapcsolataik másfelé vonták őket, egymásra idegenül tekintettek és a testületi szellem csak lassan, fokozatosan alakult ki közöttük“. MIKÓ IMRE GRÓF is ebben az időben egyik megnyitójában így sóhajtott fel: „Minket csak a nyomás tart együvé; csak a zsarnokság fenyegetése fűz szorosán egymáshoz s nemzeti intézeteinkhez“.

A helyzet ma kétségtelenül más és jobb, MIKÓ IMRE szavait nem kell megismételni. Szaküléseinknek megvan a maga szépszáma

* Elmondott a Szakosztály 1943. október 20-án tartott szakülésén.

érdeklődő közönsége és nem szűkölködünk bemutatást érdemlő, az ismereteket új eredményekkel szélesítő tudományos dolgozatokban sem. Főképen annak örvendünk, hogy a fiatal tudós-nemzedék bizalmat tanúsít irántunk és készségesen résztvesz szakosztályunk működésében. Magam is szívesen emlékszem vissza, hogy még tanárjelölt koromban első tudományos próbálkozásomnak Szakosztályunk folyóirata adott helyet és szakosztályi üléseink léghőre hatékonyan járult hozzá tudományos elhatározásaim megerősödéséhez. Szakosztályunk hivatását nem utolsó sorban a tudományos utánpótlás elősegítésében látom, ezért mindig örömről szolgál, ha új meg új erdélyi témákkal új tudományos elindulásoknak és kibontakozásoknak adhatunk teret. De természetesen kitüntetésnek vesszük, ha neves szaktudósainkat is üdvözölhetjük szerény körünkben, ahol őszinte tisztelet és megbecsülés fogad mindenkit, aki tudományos feladataink betöltésében segítséget nyújt Szakosztályunknak.

Abban a reményben, hogy a tiszta szándékú törekvéseink megértésre és támogatásra találnak, és azzal a bizalommal, hogy a Gondviselő kegyelme tovább is megóvja munkánk zavartalanságát, üdvözölöm a Tek. Szakosztályt és a nt. Közönséget, s mai szakülésünket tisztelettel megnyitom.

2.

Az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya, hagyományait követve, a szaküléseken kívül, amelyek kiváltképpen tudományos kutatások és tudományos eredmények bemutatására vannak rendelve, népszerűsítő előadások rendezésével is szolgálni kívánja a tudományos ismeretek terjesztését. Működésének abban az időszakában, mely a román megszállás idejére esett, nagyobb terjedelemben folytak ezek az előadások, amelyeknek akkor megvolt a maguk különlegesebb rendeltetése és feladata. Ma különféle szervek kiadósan gondoskodnak a közönség legkülönfélébb érdeklődési körének kielégítéséről. Elég legyen a szabadegyetemi előadásokra és a városban folyó népművelési előadásokra utalnom, nem is említve azokat az előadásokat, amelyeket az egyházi és társadalmi egyesületek is bőven nyújtanak.

Ilyen körülmények között az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya nem akarta tovább terhelni a mt. közönségek amúgy is erős lekötöttségét, s így népszerűsítő előadásait szűkebb körre s mindössze három alkalomra szorította.* Az ideai ciklusban szereplő három előadás egységet alkot, amennyiben mind a három közművelődési intézményt ismerttet, és bizonyos irányzatosság nyilatkozik meg abban, hogy ezek az ismertetésre kerülő intézmények valamennyien délerdélyiek.

Népszerűsítő előadásainkat azért állítottuk össze ezzel a tárgykörrel s magából a tárgykörből következő tendenciával, hogy elszakí-

* Elmondott a Szakosztály 1943. december 1-én kezdődött népszerűsítő előadásorozatán.

tott és fájdalmasan nélkülözött intézményeinkkel ápoljuk a lelki összetartozást, jó sorsunkban ne feledkezzünk meg róluk, amikor azok a megpróbáltatás nehéz idejét élik, a felelőségérzetet, mellyel ezeknek a kulturális tényezőknél tartozunk, tartsuk ébren magunkban, s a mai vészterhes időkben egy-egy órán keresztül gondoljunk azokra a kulturális értékekre, magyar erőfeszítésekre és szép emlékekre, amelyek ezekhez az intézményekhez fűződnek.

Előadássorozatunk számba fogja venni a délerdélyi magyar művelődési egyesületeket és intézményeket, bemutatja a gyulafehérvári Batthyaneumot és ismertetni fogja a nagyenyedi Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeit. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mind a három kérdést kiváló szakemberek előadásából fogjuk megismerni. A megnyitó első előadás vállalásával, amely a délerdélyi magyar művelődési egyesületekről és intézményekről szól, DR. KRISTÓF GYÖRGY egyetemi ny. r. tanár, a bölcsészeti kar e. i. dékánja, volt szíves kitüntetni Szakosztályunkat.

Üdvözölve a mélyen tisztelt egybegyűlt hallgatóságot, mai ülésünket megnyitom és felkérem a Professzor Úrat, hogy szíveskedjék előadását megtartani.

GYÖRGY LAJOS

Jelentés

az »Erdélyi Múzeum« 1941—1943. évi működéséről

Tekintetes Közgyűlés!

Szakosztályunk 1906-ban szerkesztett és 1942-ben módosított Ügyrendjének V. fejezete a szakosztályi kiadványokról és főként a szakosztályi folyóiratokról szólva, többek között a 3. pontban előírja, hogy „a szerkesztő köteles megválasztásakor munkatervet adni“. Bár engem, az Erdélyi Múzeum jelenlegi szerkesztőjét nem a Szakosztály választott meg, s így nem a Szakosztály bizalmából kerültem e megtisztelő helyre, hanem mint méltóztatnak tudni, a központi választmány határozata bízott meg 1941-ben a folyóirat szerkesztésével, mégis most három évi működés után éppen az ügyrend említett előírása értelmében szükségesnek tartom a Tekintetes Közgyűlés előtt beszámolni az elvégzett munkáról és részletezni jövőre vonatkozó terveimet.*

A folyóirat történetében eddig kétségtelenül a legnehezebb tizenegy év szerkesztői munkája után a folyóirat előbbi szerkesztője, szakosztályunk jelenlegi elnöke, DR. GYÖRGY LAJOS 1941 elején közölte a központi választmánnyal, hogy a változott viszonyok között szerkesztői tiszttségétől meg kell válnia. Aki közelről ismerte az Erdélyi Múzeum szerkesztőjének tizenegy évi küzdelmét azért, hogy a külső ellenséges erőkkel bátran harcolva, a belső, megfogyatkozott, erőket felhasználva az Erdélyi Múzeumban megőrizze az erdélyi tudomány foly-

* A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1943. december 15-i közgyűlésén tartott szerkesztői jelentés.

tonosságát, az tudja, hogy a visszatéréskor való lemondás a folyóirat története eddig legsúlyosabb éveiben derekasan végzett munka teljesen indokolt lezárását jelentette. A szerkesztés munkája minden időken nagy fáradságot, sok törődést, egész embert kívánó, nem egyszerűen hálátlan feladat. Sokszorosan az volt azonban a megszállás éve alatt. Ahogy e feladatot a volt szerkesztő végezte, amilyen lelkiismerettel örködött a folyóirat tartalmi és technikai színvonala fölött, az sokkal több és méltóbb elismerést kíván, mint amilyen az, hogy az utána jövő szerkesztő néhány futó szóban megemlékezik az 1930—1940 között végzett és az Erdélyi Múzeum történetében egészen külön korszakot jelentő szerkesztői tevékenység érdemeiről.

Mikor DR. GYÖRGY LAJOS lemondása után a központi választmány bizalmából nekem jutott az a kitüntető feladat, hogy az 1941. évben ötvennegyedik évfolyamába lépő Erdélyi Múzeum szerkesztői tisztté végezzem, a külső, ellenséges erőktől ugyan felszabadultan, de nem kis újraszervezési feladatokkal terheltlen kellett munkához fognom. A visszatérés utáni első év saját munkakörén belüli mindenki vállára olyan terheket rótt, mindenkitől olyan nagyarányú feladatok elvégzését követelte meg, hogy nem kis dolog volt a sokszorosan elfoglalt, munkával túlhalmozott régi támogatók mellett új munkatársak bevonásával a kínálkozó célok, feladatok elvégzésébe, megvalósításába kezdeni.

Megbízatom után alig két-három használható kézirattal vettem át a szerkesztőséget. Ezeknek felhasználásával 1941 utolsó négy hónapjában két összevont számot kellett szerkesztenem úgy, hogy a megváltozott viszonyok között sem tartalom, sem terjedelemben ne maradjon ez a kötet sem alatta a megszállás alatti évfolyamoknak. A szerkesztésben megjelent első évfolyam 386 l.-os terjedelmével megközelítette a megszállás alatti évfolyamok átlagos terjedelmét, s valamivel felülmulta a visszatérés évének 342 l. terjedelmű kötetét. A belső tartalom kellő színvonalon tartására is megtettem minden tőlem telhetőt.

A szerkesztői munka kezdetén s azóta sem tettem semmiféle olyan hivatalos nyilatkozatot, mely szerkesztői munkatervem körvonalazta volna. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne alkalmaztam volna lehetőleg következetesen szerkesztői működésben előre megfontolt elveket. Tulajdonképpen ez elvek meghatározása könnyű volt: egyszerűen folytatnom kellett elődöm elkezdett munkáját. Ez a változott viszonyok között sokkal könnyebb feladatnak ígérkezett, mint volt a megszállás éve alatt. Ha azonban a szerkesztési elvek tekintetében nincs is különbség az előbbi szerkesztő és utódja között, a változott viszonyoknak a folyóirat célkitűzéseiben bizonyos változást kellett előidézniök. Ezt kifejezi a folyóirat beosztásában tett az a változás, hogy a megszállás éve alatt nagyon bőséges könyvismertetési rovatot elhagytam. A kkor nélkülözhetetlen volt, hogy a határon túlról csak nagyon szórványosan, rendszertelenül bekerülő, vagy egyáltalán be sem kerülő könyveket és folyóiratokat meg a román tudomány bennünket érdeklő eredményeit, ha futólag is, de minél nagyobb számban

a határon túl vagy innen való figyelők ismertessék, de a visszatérés utáni korlátlan könyv- és folyóirat-beszerzés idején a szellemtudományok csaknem mindenikének művelésére alapított folyóiratban lehetetlen és — szerintem — értelmetlen lett volna a művelt tudományszakok mindenikének területéről ismertetéseket közölni, mert hiszen ezek sohasem ismertethették volna kellő kritika kíséretében még az egyes tudományszakokban megjelent legnevezetesebb műveket sem annélkül, hogy ez a könyvismertetések rovatát mértéktelenül meg ne duzzasztotta volna. Különben is ezt elvégzik az egyes szaktudományi folyóiratok. Ezért e rovat felhagyását határoztam el, illetőleg ennek némi-képpen való pótlására a *S z e m l e* rovatot indítottam meg. Ebben alkalomadtán a legkiemelkedőbb jelentőségű művekről vagy olyanokról is jelentetek meg ismertetéseket, amelyeknek alapos kritikai ismertetése tudományos és különleges erdélyi szempontból feltétlenül kívánatos. E rovat szolgálja azt a célt is, hogy a tudományos és általánosabban a közművelődési élet minden nevezetesebb mozzanatáról, jelenségéről lehetőleg elvi magaslaton álló megemlékezések, bírálatok lássanak napvilágot. — Az 1942. évfolyam utolsó számában részletesen megindokoltam egy másik rovatnak, az 1935-ben indított *N y e l v m ű v e l é s*-nek megszüntetését is [EM. XLVII (1942), 573-5]. A folyóirat külső szerkezetét így most már négy állandó rovat: a terjedelmesebb dolgozatokat magába foglaló *T a n u l m á n y o k*, a *K i s e b b* közlemények, a *S z e m l e* és az *A d a t t á r* rovata alkotja. 1943-tól kezdődőleg külön lapszámozott mellékletként közlöm az Erdélyi Múzeum-Egyesület tárainak, szakosztályainak és tisztviselőinek évi jelentését azért, hogy ez különnyomatként a másik két szakosztály, a Természettudományi és Matematikai meg az Orvosi Szakosztály tagjainak is megküldtethessék.

E lényegében változatlan, csak külsőségesen megváltoztatott keretekbe azzal szándékoztam és szándékozom ezután is megfelelő tartalmat önteni, hogy az Erdélyi Múzeumot fokozott mértékben és elsősorban is az Erdélyre vonatkozó kutatások tudományos folyóiratává igyekszem tenni. Ez csaknem minden vonatkozásban elsősorban úgy érhető el, hogyha minél több alkalmat teremtünk az olyan tanulmányok közzlésére, amelyek elsősorban az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárainak múzeumi anyagára támaszkodnak. Amennyire e kettős célkitűzést meg tudtam és meg tudom az ezutániakban közelíteni, annyiban szolgált rá, illetőleg szolgál rá nevére az Erdélyi Múzeum. Ezen túl azonban már személyes kapcsolataimnál fogva is külön gondot fordítok arra, hogy minél több kapcsolatot teremtsék az erdélyi tudományos intézményekkel. Elsősorban az Erdélyi Tudományos Intézet tagjai és a Székely Nemzeti Múzeum keretében dolgozó tudományművelők azok, akik — legalább is eddig — e célkitűzésemben nagy megértéssel támogattak. Elődöm példáját követtem akkor is, mikor vidéken működő tanárokat, tanítókat és lelkészeket igyekeztem bekapcsolni olyan munkaterületek művelésére, melyek elsősorban helyszíni kutatást kívánnak. Örvedetesen tapasztaltam részükről nemcsak a legnagyobb buzgalmat, de azt a hálás megértést is, mellyel sokszor bizony tetemes

átalakításokat kívánó szerkesztői megjegyzéseimet és általában sorsukat szemmel tartó érdeklődésem fogadták. Sajnos, más oldalról, ahonnan sokkal fokozottabb méretű támogatást és megértést várhattam volna, mindezt nem, vagy nem a kívánt formában kaptam meg. Remélem, hogy idővel mindez és sok más itt nem részletezhető egészségtelen tünet csak az átmeneti idők némiképpen természetes velejárójának bizonyul. Munkatársakban mégis egyáltalában nem volt hiány. Az Erdélyi Múzeum régi munkatársai szinte kivétel nélkül tőlem sem tagadták meg az annak idején körlevélben is kért szellemi támogatást, új munkatársaim azonban szinte kizárólag a fiatalabb évfáradatok tudományművelőiből és egészen természetesen saját tanítványaim köréből kerültek ki. És bár szerkesztői munkámban a lehetőségig igyekeztem a szakosztályunk keretébe tartozó összes tudományterületek számára képviselőt biztosítani, nem rajtam múlt, hogy egyetlen tanulmányt sem közölhettem pl. a Szakosztály nevében első helyen álló tudomány, a bölcsészeti köréből, s több más ide tartozó tudományterületről. Remélhető, hogy e tekintetben is a közel jövőben üdvös változás történik.

Az 1941. évi zökkenős átmenet után 1942-ben igyekeztem emelni a folyóirat terjedelmét. Amint az 1942. évi titkári jelentés megállapította (Évkönyv 9—10. l.) ez sikerült is, hiszen az 1942. évfolyam mellékletestül számítva a maga 42 ívével az Erdélyi Múzeum eddig legterjedelmesebb évfolyama lett. Az 1943. évi kötet a mellékletként csatolt Évkönyvvel együtt ugyan csak 38¹/₂ íven jelent meg, de e terjedelemben nincsen beleszámítva az a gazdag képanyag, melynek közzététele sok szempontból fontosnak látszott. Ha a kötethez a csaknem 7 ívre terjedő melléklet-anyagot is hozzászámítjuk, az 1943-ban kiadott évfolyam mintegy 46 íves; ez még az előbbi évinél is terjedelmesebb kötet. Mindezt a nyomdai árak drágulása miatt csak úgy lehetett megtenni, hogy részben az Egyesület központja, részben meg Szakosztályunk elnöksége a legnagyobb megértéssel sietett a folyóirat segítségére. Az Egyesület az évi általányt még rendkívüli segéllyel egészítette ki, a Szakosztály azonban csak a tavalyinál csökkentebb mértékű hozzájárulást biztosított. A Magyar Tudományos Akadémia ez évben is eljuttatta a folyóiratnak a szakosztály elnöke útján a szokásos évi támogatást. A szerkesztő kedves kötelességének érzi megköszönni mindazt az anyagi támogatást, amelyet három éves működése alatt az említett szervek részéről tapasztalt. Hálás köszönet illeti ezen felül az Igazgatóválasztmányt és a Szakosztály elnökét, hogy sohasem tagadta meg a szerkesztőtől azt az erkölcsi támogatást sem, amely hihetőleg továbbra is kellő súlyt, jelentőséget adott és ad az Egyesület e legrégebb és a múzeumi gondolat őrzésére, istápolására legjobban hivatott folyóiratának.

A következő év előreláthatólag a folyóirat életében is még fokozottabb anyagi nehézségek éve lesz. A nyomdai árak eddigi és még ezután várható drágulását az Egyesület szerveinek legjobb indulatú támogatása sem tudja a költségvetésben kiegyensúlyozni. Ezért előreláthatólag jelentősen csökkentenünk kell a folyóirat terjedelmét. De

bár a csökkentés elkerülhetetlennek látszik, nyomatékosan kérem kell a tekintetes Választmányt, hogy jövőben a lehető legnagyobb anyagi támogatásban részesítse a folyóiratot. Úgy érzem, nem szerénytelen önzés részemről, ha azt mondom, hogy a mostani nehéz időkben mindenekelőtt a Szakosztály feladata, hogy szószerinti értelemben minden rendelkezésre álló anyagi eszközével elsősorban, sőt — talán azt is szabad mondanom, kizárólag azt a folyóiratot támogassa, mely a maga ötvenhat kötetével a Szakosztály munkásságának, történetének valóságos múzeuma és kútfője. Minthogy e folyóirat a továbbiakban is elsősorban a szakosztályi munkálatokat közli, remélhetőleg ugyanilyen szerepet tölt be ezután is. Az elkövetkezendő nehéz évben minden más támogatás mellett — úgy gondolom — a szerkesztőnek elsősorban a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály támogatására kell számítania. Éppen azért kérem, méltóztassék a tekintetes Közgyűlés a folyóirat számára a jövő évben szakosztályunk részéről a lehető legnagyobb anyagi támogatást megadni. Az ezévi esetleges maradék és a jövő évi átalányból kiszakítható összeg rendelkezésre bocsátása sokat segíthetne a folyóirat jövő évi nehéz helyzetén.

A folyóirat jövő évi anyagi helyzetének könnyítésére más módozat is kínálkozik. Az előbbieken bátor voltam rámutatni arra a szerkesztői törekvésemre, hogy elődeim példáját követve igyekszem munkatársaim figyelmét a Szakosztály érdekkörébe tartozó tárakra felhívni s anyagukból a folyóiratban minél többet közölni. E törekvésem a továbbiakban még fokozni szándékozom. Minthogy azonban az előbb részletezett okokból a várható költségvetési keretek között a folyóirat ezt a célt is csak csökkentett mértékben valósíthatná meg, méltóztassék a tekintetes Közgyűlés felhívni az Igazgatóválasztmány figyelmét arra, hogy mivel a tárák anyagának ismertetése, illetőleg feldolgozása a táraknak is elsőrendű érdeke, találjanak a tárák is módot arra, hogy évi költségvetésükből bizonyos összeget az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Tudományos Füzetek olyan tanulmányai megjelenítésének elősegítésére tartalékoljanak, mely tanulmányok a tárák anyagát dolgozzák fel, vagy nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a tárakban folyó munka számára (pl. a könyvtár számára a délerdélyi bibliográfia).

Az anyagi segítség kérésének előterjesztése után legalább annyira nyomatékosan kérem a tekintetes Közgyűlés tagjait arra, hogy akár most itt, akár személyes beszélgetés keretében a folyóirat egyes számainak megjelenése után méltóztassanak közölni a szerkesztővel minden észrevételt, rosszat és — ha szabad szerénytelennek lennem — jót egyaránt, hiszen csak így valósíthatja meg a szerkesztő azt, hogy az Erdélyi Múzeum lehetőleg olyan folyóirat legyen, mely a szakosztály minden működő tagjának kellő szellemi keretben való tudományos közlési lehetőséget biztosít.

Jelentésem a tekintetes Közgyűlés figyelmébe ajánlva, vagyok

Kolozsvár, 1943. december 15-én

tagtársi tisztelettel

SZABÓ T. ATTILA

Jelentés

Sütő-Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző levéltáráról

A mintegy 3000 darabot kitevő levéltárat DR. JAKÓ ZSIGMONDDAL 1943. június 13. és 16. között néztük át. Az anyag meglehetősen össze volt keverve, úgyhogy tanulmányozása csakis az egyidejű rendezéssel volt megoldható. Nagy vonásokban ez is megtörtént. Ugyanekkor az összes középkori oklevelekről (18 eredeti és egy átirat), két címeres levél címeréről, valamint néhány, népiség- és művelődéstörténeti szempontból érdekes, újkori iratról összesen 64 felvételt készítettünk.

A levéltár két főcsoportra oszlik. Az első a családi iratokat, a második a Nagy Jenő gyűjtötte, vegyes provenienciájú kisebb részeket tartalmazza.

I. A CSALÁDI LEVÉLTÁR

Magában foglalja a székelykeresztúri és fiátfalvi Sütő-Nagy-család iratait és a csíkszögödi Mikó-levéltár egy tekintélyes töredékét.

1. A Sütő-Nagy-család iratai Keresztúrfalvára, Fiádfalvára és Székelykeresztúr városra vonatkoznak. A család tagjai gyakran viselték Keresztúr bíróságát, a várossal kapcsolatos anyag tehát ilyen módon került a Nagy-levéltárba. Magán a levéltáron belül megkülönböztethető a timafalvi Sárdi-, a Kis- és a Borbély-családdal kapcsolatos rész. A Sárdi-iratok a XVII. században kezdődnek, a többi a XVIII. és XIX. századból származik. Az említett családokon kívül találunk még adatokat más timafalvi (Firtos, Goró, Kováts, Szalai, Szalontai) és keresztúrfalvi (Benedekfi, Csifó, Horvát, Simó) nemes családokra. Az iratok egy másik csoportja Kászonszékre vonatkozik. Legbecsesebb e részben az 1698-i kászoni összeírás, valamint a Lázárok és Aporok pere a Czikó-családdal a kászonszéki birtokokért. A missilis-anyagban felbukkan Teleki Mihály levele. Nagyon érdekesek a 48-as szabadságharc idején kelt levelek is.

2. A családi levéltár másik, igen jelentős csoportját a csíkszögödi Mikó-levéltár megmaradt része alkotja. A család a hídvégi Mikó-nemzetségből származik, s amióta a család e levéltár adataiban a XVII. század közepén feltűnik, állandóan Alcsíkban szerepel. Első ismert tagjai Ferenc 1647-ben csíkszéki alkirálybíró, Péter pedig nyole évvel később Alcsíkban alkirálybíró. Péter ága folytatódott és halt ki Mikó Bálint csíkszegyei főispánban (1919). A levéltár Nagy Jenőhöz felesége, máréfalvi Pap Mária révén került, kinek édesanyja csíkszentdomokosi Sándor Anna, Mikó Bálint első unokatestvére volt. A levéltár eredetileg mintegy 5000 darabot számlált és az első világháború előtt csíkszentdomokosi Sándor Árpád es. és kir. kamarás, nyugalmazott huszárezredes, valamint nővére Anna, máréfalvi Pap Domokosné tulajdonában volt Csíkszeredában. Az 1916-i román betöréskor a levéltár nagy része elpusztult, de Nagy Jenőnek sikerült belőle

kb. 1000 darabot megmentenie. A jelenleg Csíkszentmártonban őrzött levéltári anyag még töredékességében is rendkívül gazdag és értékes. A XVII—XIX. századból bőséges adatokat tartalmaz elsősorban Csíkra, Háromszékre, de ezek mellett Udvarhelyre és Marosszékre, Kükküllő, Fejér és Fogaras megyére is. Jó része jelzetelve van. Négy betűs fasciculus után következik harminc, folytatólagosan sorszámozott fasciculus. Az utolsó meglévő szám 1131. A jelzetelt és jelzeteletlen anyag a következő csoportokat foglalja magában:

A) Zágonra vonatkozó levelek. XVII—XVIII. sz. (Imreh-, Benkő-családok). — *Aa*) Gazdasági és művelődéstörténeti feljegyzések. XVII—XVIII. sz. (Balassa-osztály 1673. VI. 5.). — *B*) Gazdasági és művelődéstörténeti jegyzékek (a csíkszentléleki templom ruhái és felszerelése 1653), jobbágyügyek, vegyes tartalmú missilisek, Fülekre vonatkozó vallatás 1668 (XVII., XVIII. sz.). — *C*) Mikó János (XVII. sz.), Mikó Antal és Lázár (XVIII. sz.) levelei. Jobbágyügyek. — *Fasc. I.* 1—57. Zsögödre vonatkozó levelek. XVII—XIX. sz. (Mikó János, Péter Tamás és Lázár). — *Fasc. II.* 71—112. Zsögödi levelek. XVII—XVIII. sz. (Mikó János). — *Fasc. III.* 137—178. Zsögödi levelek. XVII—XVIII. sz. (Zsögöd község, Haranglábi, Gál, mátészalkai Gyarmati-családok). — *Fasc. IV.* 186. Mikó Péterné Ózdi Judit testimoniális Csíkszenttamásról 1687. I. 17. — *Fasc. V.* 230, 257. Dicsőszentmártoni levelek. 1685, 1815 (Mikó). — *Fasc. VI.* 260—292. Zágori levelek. XVII—XIX. sz. (Mikó, Boér, Kolumbán, Sebestyén, Csergő-családok). — *Fasc. VIII.* 297—311. Peselneki levelek. XIX. sz. eleje (Mikó Antal). — *Fasc. X.* 316—322. Voláli levelek. XVIII—XIX. sz. (Mikó Antal, csíkszentmártoni Szabó Balázsné). — *Fasc. XII.* 380—392. Szépvízi levelek (Mikó, Bors, csíkszentmihályi Sándor-családok). Az altorjai malomra vonatkozó levél 1610. és 1611. Átirat. — *Fasc. XIII.* 394—429. Csíkszentsimoni levelek. XVII—XIX. sz. (Mikó, Czirkék, kotormányi Benedek, Bors-családok). — *Fasc. XIV.* 450. Boros János végrendelete. Csíkszentsimon, 1671. VII. 18. — *Fasc. XV.* 477—489. Felcsíki birtoklevelek. XVII—XVIII. sz. (Taploca, Somlyó, Szentlélek, stb. Bodó, Haranglábi, Szeredai-családok). — *Fasc. XVII.* 492—537. Étfalvi levelek. XVII—XVIII. sz. (Csutak, étfalvi Imreh, étfalvi Csiszér, Bartók-családok). — *Fasc. XVIII.* 538—599. Étfalvi levelek. XVIII. sz. (fotosi Balogh, fotosi Kovács, Csiszér, Kövér, Kálnoki, Imreh-családok). — *Fasc. XIX.* 600—649. Gidófalvi levelek. XVII—XVIII. sz. (Szonda, Imreh-családok). Bodoki levelek (Imreh, Kálnoki-családok). XVIII. sz. Zaláni levelek. XVIII. sz. (Imreh, Jankó-családok). — *Fasc. XX.* 652—682. Zágoni levelek. XVII—XVIII. sz. (Albu, Bara, Elekes, Imreh, Vajna, Veres-családok). — *Fasc. XXI.* 689—730. Zágoni levelek. XVIII. sz. (Imreh József és Bede, Benkő, Turi-családok). — *Fasc. XXII.* 732—765. Zágoni levelek. XVIII. sz. (Imreh József, Konda Ferenc, Turi István és Benkő, Vajna-családok). — *Fasc. XXIII.* 777—801. Zágoni levelek. XVIII. sz. — *Fasc. XXV.* 814—878. Zágoni levelek. XVII—XVIII. sz. (Albu, Benkő, Imreh, Konda, Sáska-családok). — *Fasc. XXVI.* 879—890. A kükküllőmegyei 13 szász falu birtokosainak kérvényei 1788—1818. — *Fasc.*

XXVII. 911—950. Zsögödi levelek. XVII—XVIII. sz. (Mikó János). — *Fasc. XXVIII.* 963—1007. Kölcsönök, adóslevelek. XVII—XVIII. sz. (Mikó). — *Fasc. XXIX.* 1010—1072. Adóslevelek, szerződések. XVII—XIX. sz. — *Fasc. XXX.* 1074—1131. Compulsoriumok. XVII—XVIII. sz. (Czirjék Balázs, Gurzó Márton, Gálfi Jánosné Kerestely Eufrozina, csíkszentmártoni Szabó Balázsné Kisfaludi Krisztina, Mikó és csíkszentmihályi Sándor-családok).

A jelzet nélküli anyag csoportjai: Négy csomó missilis-levél. XVII—XIX. sz. Csíkszentmártoni Szabó-iratok. XVIII—XIX. sz.

Az idősebb és ifjabb Mikó Antal hivatali levelezése négy csomóban. XVIII—XIX. sz. (Id. Antal 1776-ban provinciaalis cancellista, 1782-ben gubernialis cancellista a guberniumi levéltárhoz beosztva, 1783-ban cancellista supremi comissariatus provincialis. Ő rendeztethette a családi levéltárat. Fia, ifj. Antal csíkszéki pénztáros, majd főkirálybíró.).

Fogarasi levelek. XVII—XIX. sz. (A nagyberivói Boér-család birtokai Fogaras városban és Rusor, Mondra, Alsóvenice, Galac, Pujon falvakban).

Zágori levelek. XVIII—XIX. sz.

Zágoni levelek. XVIII—XIX. sz. (Sok adat a Moldvából érkező oláh jobbágyokra.)

Csíkszenttamási levelek. XVIII—XIX. sz.

Székelyudvarhelyi Lakatos-iratok. XVIII—XIX. sz. (Perek, birtokügyek, Darvai, Kerekes, Mihály, Vajai-családok).

Alsójárai levelek. XVIII—XIX. sz.

Peselneki levelek. XVIII—XIX. sz. (1801-i összeírás Rápolti József részéről).

Zsögödi levelek XVII—XIX. sz.

Taploccai levelek. XVIII—XIX. sz. (Damokos, Lázár-családok).

Korondi levelek. XVIII—XIX. sz.

Mikó Jánossal kapcsolatos, 1700 körüli levelek.

Jobbágykezeslevelek. XVII—XVIII. sz.

A Bornemissza-családdal kapcsolatos XVII. századi vallatás.

Gálfi-levelek. XVII—XVIII. sz. (Marosszék).

Id. Mikó Antal személyi levelezése. XVIII. sz.

Czirjék-levelek. XVII. sz.

Damokos-levelek és genealógia. XVII. sz.

Vegyes levelek a XVII. századból.

Vegyes levelek a XVIII. és XIX. századból (5 csomó).

XVIII. és XIX. századi számadások, nyugták, stb.

Az anyag lehetőséghez képest teljes felsorolása után néhány nevezetesebb iratot még külön is ki kell emelnem. Ezek a következők: mindszenti Vitos Péterné végrendelete (1634), egy 1637. XI. 6-án kelt gyergyói irat, melyben az akkori szentmiklósi iskolamester János Deák alias Csoma szerepel, Lázár István és Harinai Ferenc egyezsége 1671-ből, mely Barátfalva alapításáról számol be (*Fasc. XV.* 470), Haranglábi Zsigmondné Mikó Anna arany-ezüst marháiról szóló vallatás (1691), *Regestrum Arendarum Comitatus Küküllő* (1696), Kornis

Zsigmondné Bálintitt Zsuzsa portékáinak leltára (1696), az étfalvi Csiszér-család genealógiája (1700, Fasc. XVII. 528), Cserei Mihály két levele (1722, 1731), Literati Szabó Balázs özvegyének, Kisfaludi Krisztinának Szabó József és Mikó Lázár részére 1737. XII. 19-én kelt compulsoriuma (Fasc. XXX. 1101), Mikó Tamás esíkszenttamási birtokának összeírása (1749), több vallatás Szabó Balázs deák esíkszentmártoni birtokairól az 1772. esztendő körüli időből.

Az említett családok egy részével a Mikók házasság révén kerültek rokonságba. Mikó Péter felesége Ózdi Judit, fiának Jánosnak felesége bodoki Czirjék Kata, egyik leánya Anna Apor Lázárhoz, majd Haranglábi Zsigmondhoz, másik leánya Judit esíkszentmihályi Sándor Mihályhoz, majd Bors Mihályhoz ment férjhez. János fia, Lázár Imreh Agnest vette feleségül, unokája Antal főkörmányszéki titkár pedig nagyberivői Boér Klárát. Czirjék révén került a levéltárba a Gálfi-családra vonatkozó rész, mivel az egyik Czirjék Gálfi leányt vett feleségül a XVII. században. A Mikó-levéltárban szétszórva még a következő családokra és falvakra találhatunk adatokat: szenttamási Abaffi, Ambrus, Antalfy, Berzencei, homoródszentmártoni Biró, Bocskor, rákosi Bodó, esíkszentmártoni Both, delnei Csató, szentgyörgyi Csedő, Csegezi, Daczó, Decsei, Felvinci, delnei Gegő, Henter, Hozó, Imecs, delnei Ince, Komjátszegi, Lövétei, Markos, Miháltz, mikeszászi Mohai, Petróci, Szacsvay, Szodorai, Ugron és bágyoni Váró-családokra, valamint Bágyon, Csobotfalva, Csíkbánfalva, Csíkpálfalva, Csíkszentgyörgy, Csíkszentkirály, Gálfalva, Hari, Keresed, Kisfalud, Kissolymos, a fejtérmegeyi Szentbenedek, Vaja és Várdotfalva községekre.

II. A LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNY

A második főcsoportot a Nagy Jenő szerzette levéltári gyűjtemény teszi. Ez a következő részekre oszlik: 1. a Haller-család balázstelki levéltárának töredéke. 2. A Bydeskuti-családra vonatkozó iratok. 3. Rhédey-iratok. 4. Járdánházi Kovács János iratai. 5. Ebeczky Imre iratai. 6. A Toldi-család bolyai levéltárának elenchusa. 7. Céhiratok. 8. Címerlevelek. 9. 1848—49-es iratok. 10. Vegyes iratok a középkortól a XIX. századig.

1. A történeti kutatás különös figyelmére tarthatnak számot az Erdély történetében oly fontos szerepet játszott *hallerkői gróf Haller-család* szétszóródott balázstelki levéltárának Csíkszentmártonba került darabjai. A nagyértékű levéltár néhány csomónyi töredéke ideiglenes letétként jelenleg Küküllővárról a Magyarországi Unitárius Egyház kolozsvári levéltárában van. Remélhetőleg hamarosan eljön az idő, amikor bekerülhet az őt megillető helyre, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Az egymástól messze került és bizonyára még máshol is lappangó részek annyira kívánatos újraegyesítését vagy legalább is áttekinthetőségét kívánjuk előmozdítani azzal, hogy a Csíkszentmártonba került darabok segítségével igyekszünk rekonstruálni a levéltár vázát, megadva pontosan azt is, hogy milyen jelzetek jutottak Nagy Jenő

gyűjteményébe. E darabokat jelenlegi tulajdonosuk a román megszállás idején a kolozsvári Keszey-könyvkereskedésből vásárolta meg.

Az anyag egy része jelzetelt, más része jelzeteletlen. E töredékből is megállapítható, hogy a levéltárat a XVIII. század legvégén rendezték, de az elenchus nem igen készülhetett el, mivel az ahhoz megírt regesztaecédulák az illető oklevelek mellett maradtak. Az iratok közül sok felületén sárnyomok látszanak, tehát a levéltárat valami puszttítás érthette.

A jelzett anyagból a következő számok vannak meg:

Fasc. I. Lit. A. No. 17, 18. (Almás és Gyakos, XVI. sz.). *Fasc. II.* Lit. B. No. 24, 28. (Balázstelke, XVI. sz.). *Fasc. III.* Lit. B. No. 40-től néhány híjával 78-ig. (Balázstelke, XVI. sz.). *Fasc. IV.* Lit. B. No. 88, 94. (Bocskay István, Bethlen vára XVI—XVII. sz.). *Fasc. VI.* Lit. B. No. 131. (Barcsey levelek. XVII. sz.). *Fasc. VII.* Lit. B. No. 162, 167. (Bocsárd, XVII. sz.). *Fasc. XI.* Lit. F. No. 3. (Fejéregyháza, XVII. sz.). *Fasc. XII.* Lit. F. No. 24. (Fejéregyháza, XVI. sz.). *Fasc. XIII.* Lit. F. No. 46, 53. (Gyulafehérvári ház, XVI—XVII. sz.). *Fasc. XV.* Lit. G. No. 1, 21, 39. (Gerebenes, Görgény, Csicsógyörgyfalva, XVII. sz.). *Fasc. XVII.* Lit. H. No. 39. (Haller-család kinevezési oklevele). *Fasc. XIX.* Lit. H. No. 53, 64. (Haller végrendelet). *Fasc. XX.* Lit. H. No. 95, 100. (Haller országgyűlési meghívók). *Fasc. XXI.* Lit. H. No. 141. (Haller országgyűlési meghívók). *Fasc. XXII.* Lit. H. No. 167, 169. (Haller personalia). *Fasc. XXIII.* Lit. H. No. 211, 231, 405. (Haller personalia). *Fasc. XXIV.* Lit. H. No. 260, 273, 287, 296. (Haller personalia). *Fasc. XXV.* Lit. H. No. 303. (Hétur, Szásznádas, XVIII. sz.). *Fasc. XXVIII.* Lit. I. No. 7, 12. (Ikland, Ivánfalva). *Fasc. XXX.* Lit. I. No. 37, 43, 47. (Jövedics, XVI. sz.). *Fasc. XXXI.* Lit. K. No. 19. (Kiskereki, XVI. sz.). *Fasc. XXXII.* Lit. K. No. 56, 64, 85. (Kelemen-telke, Kodor, XVI—XVII. sz.). *Fasc. XXXIII.* Lit. L. No. 90, 99. (Libaton). *Fasc. XXXV.* Lit. M. No. 33, 35, 43, 45, 49. (Móric, Máté, XVII. sz.). *Fasc. XXXVIII.* Lit. M. No. 79, 85, 88. (Méhes, XVI. sz.). *Fasc. XXXIX.* Lit. M. No. 97, 107. (Moha, Mindszent). *Fasc. XLI.* Lit. O, No. 1. (Mezőörményes). *Fasc. XLII.* Lit. P. No. 21. (Pusztaszentmiklós). *Fasc. XLV.* Lit. S. No. 7. (Kerelöszentpál, XVII. sz.). *Fasc. XLVI.* Lit. S. No. 84, 91. (Marosszentkirály, XVII. sz.). *Fasc. XLVII.* Lit. S. No. 93, 101. (Sombor, Szenterszébet). *Fasc. LI.* Lit. T. No. 15. (Tamássy—Zeleméri rokonság, XVI. sz.). *Fasc. LIII.* Lit. Z. No. 33, 51. (Zenthe-család, XV. sz.).

A felsorolásból világosan kitűnnek a rendezés szempontjai. Az egész jelzetelt levéltár valószínűleg 53 fasciculusból állhatott. Ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk a Haller-család levéltárának azt a registrum-töredékét, melyet a kapjoni ágból eredt Haller István gróf az 1830-as években Kozma Imre belsőszolnoki főispánnak, az pedig 1851-ben unokaöccsének, Torma Károlynak ajándékozott. Torma a Történelmi Tár 1887-i évfolyamának 576—94. lapján részletesen ismerteti a registrum-töredék okleveleit. A lajstromban a következő fasciculások szerepelnek: IV—VII, XIV—XVI, XIX—XXVIII. Ezek egy része szintén töredékes. A Csíkszentmártonban őrzött levelek közül hetet talá-

lunk meg a registrumban (fasc. VI. 131, XX. 95, 100, XXII. 167, 169, XXIII. 211. és XXIV. 287.). Kétségtelen tehát, hogy a Torma Károly birtokába került elenchus hozzásegít a Haller törzslévél-tár rekonstruálásához. A benne foglalt rész egy osztozkodás alkalmával maradhatott Kapjonban, a másik rész Balázstelkére s onnan Küküllővárra kerülhetett. Ez utóbbi töredékét vásárolta meg Nagy Jenő.

A csíkszentmártoni iratokból jól látható a Nürnbergből beköltözött Haller Péter gyors térfoglalása. 1555-ben a Vizaknai-család balázstelki részét, három évvel később a Tóbiásy-család Byrkesen és Iwanfalua-n levő birtokát veszi zálogba. 1587-ben fiai, Mihály és Gábor már hatalmas birtokállományon osztoznak. Ezek: Fejéregyház, Longodár, Pókafalva, Kis- és Nagykerek, Héjasfalva, Sárpataka, Hortobágyfalva, Szentjánoshegye (Fejér vm.), Balázstelke, Csapó, Kocsárd, Kincsi, Sály, Dombó, Ádámos (Küküllő vm.). Ehhez járul még a szebeni és vizaknai ház, valamint a nürnbergi tőke. Fennmaradt Haller Péter nürnbergi javainak jegyzéke is 1569-ből.

Több középkori és XVI—XVII. századi levél külön is említést érdemel. A gyulafehérvári káptalan Báthory Kristóf parancsára 1580-ban kivonatát adja egy 1293-i oklevélnek, melyben Frátai Usz Péter a náznánfalvi Tamássy-család ősenek, Náznánnak és a marosszentkirályi székely servienseknek (Seruientibus Siculis de Sancto Rege) 50 márkáért eladja a kolozsmegyei Kis- és Nagyméhes falvakban fekvő birtokát (Fasc. XXXVIII. Lit. M. No. 85.), Zenthe László 1447-ben zálogba adja száz házhely jobbágyát (Fasc. LIII. Lit. Z. No. 33.). 1472-ben kelt Mátyás királynak Morgondai Mihály részére kiadott levele (1768-i átiratban), 1475-ben a pozsegai káptalannak egy levele (Fasc. LIII. Lit. Z. No. 51.) ugyancsak a Zenthe-család részre. 1523-ból olvashatunk a marosszentkirályi pálosok birtokáról, 1530-ból egy rövid német nyelvű levelet, 1570-ből pedig Bocskay István és testvéreinek marosszéki birtokairól szóló leveleket. Igen érdekes Kendi Ferenc és Antal megületéséről felvett vallatás (1580). Találunk adatokat Alia Farkasra is.

A XVII. század elején szerezte meg a Haller-család a Füzesyektől Szászmóricot. Ugyanekkor Báréban, Devecserben és Mányikban is van birtokuk. Haller Zsigmondné Kendi Krisztina pedig 1616-ban megkapja a bethleni és szeszármai uradalmakat. A Barkóczy és Barsay rokonság révén találunk adatokat Mezőörményes és Máté falvakra, valamint Lisboa Gerhardra. Megvan Haller Péternek Küküllőmegye főispánjává való kinevezése is 1648-ból.

2. Nem kevésbé becses az ippí Bydeskuti-család levéltárának töredéke. A család birtokai részben a Felvidéken (Abauj, Zemplén vm.), részben Szabolcs, Szatmár és különösen Kraszna megyében feküdtek. Szilágyszegben már a XV. század második felében földesurak. Kiterjedt szilágysági és Biharba is átnyúló birtokaikat 1598-ban kapták adományként Báthory Zsigmondtól, aki Ippi László halála után a magvaszakadt és a Bydeskutiakkal rokon család birtokait (Ipp, Szék, Néháza, Márka, Cserese, Felső- és Alsókaznaes (Kraszna vm.), Kérő, Széplak és Baromlak (Bihar vm.) nekik juttatja. E falvak leg-

nagyobb részére bő adatokat találunk a szóbanforgó levéltár Csíkszentmártonban őrzött anyagában. A középszolnoki Pele és Szarvad községekről is fennmaradt két középkori oklevél 1359-ből és 1391-ből (Fasc. I. Nr. 7. és 10.). Az első Pelei Erzsébet leánynegyedéről szól és Pele akkori felosztását tartalmazza. A másik Szarvad 1335-i határjárásával együtt Szarvadi Tamás fia, István pelei birtokát tárgyalja. A többi partiumi birtok adatai a XVI. századtól a XVIII. századig terjednek. A már felsoroltakon kívül szerepelnek még a következők: Bályok, Bucson, Csehi, Körös, Krasznahorváti, Mindszent, Monostorábrány, Perecseny, Szödemeter és a kolozsmegyei Korpád. Elég részletes felvilágosítást kapunk a Bydeskuti atyafiságról és egyéb birtokos családokról is. Az előbbiekhöz tartoznak az Ippi, Baksa, Szénás-családok. Rajtuk kívül olvashatunk a Balázsházy, ippi Balogh, Boldvai, Borsoló, Csomaközi, Káli Kun, Kátai, zoványi Kovács, Körösi, Nádasdi, ákosi Pap, Pelei, Sarmasági, Sombori, Szarvadi, Szentkirályi, Szunay, Tepesit, Topai-családokról. E levéltári töredék birtokügyi anyagában van néhány fontos adat a földközösségre is. Ugyancsak említésre méltó az 1790—1791-i országgyűlés vallási bizottsága javaslatának fogalmazványa 1791-ből s ugyanez évből a Partium elcsatolását magában foglaló irat.

A Bydeskuti-család levéltárát 1654-ben Nagyváradon Bethlen Mihály őrizte. Az ippi jószág levelei egy ládát töltötték meg. Ugyanekkor az ártándi és sárdi levelek Bydeskuty Istvánnál voltak. A család 1701-ben Gyulafehérvárt a bályoki Szénásokkal megosztotta leveleit. Miután a XVII. század végén Erdélybe menekültek, 1712-ben Kolozsvárt tartották levéltárukat.

Századunk elején Bydeskuti György a nála lévő családi levéltárból egyes darabokat eladogatott. Így került pl. V. Istvánnak egy 1270-ben kiadott oklevele 1903-ban egy szentegyház-utcai kereskedőhöz Kolozsvárt. Az oklevélnek azóta nyoma veszett. Nagy Jenő ugyancsak Kolozsvárt a Keszey-cégtől vásárolta a jelenleg is birtokában lévő Bydeskuti-leveleket. A család a román földreform következtében ment tönkre. E tény is hozzájárult levéltárának felbomlásához. A Csíkszentmártonban őrzött és a kutatás számára szinte elérhetetlen messzeségbe került töredék kiegészítő részei az Országos Levéltárban lévő Bydeskuti- és a nagyváradi múzeum levéltárába került Bölöni-levéltárakban található meg.

3. A csíkszentmártoni gyűjteménybe egy kisebb csomó Rhédey-leveél is került, az 1718 és 1838 közti időből. Két osztály és egy cserelevél vonatkozik a küküllőmegyei Szászalmasra (Bánffy Zsigmond és László erdőosztálya 1718, Bánffy Zsigmond és Rhédey Mihályné Bánffy Terézia cserelevele 1779-ből, végül Bánffy József fiainak osztálya 1797-ből). Ki kell emelni Barsay András és Rhédey Pálné Kemény Krisztina egyezségét Kemény Erzsébet Fejér, Kolozs, Torda és Kraszna megyében fekvő részjóságairól (1755), Rhédey Jánosnak Bécsben 1767. V. 10-én kelt végrendeletét, valamint a Rhédeyek kolozsvári telekvásárlását és szénafüveit tárgyaló iratokat (1798, 1808). A csoportban található egy Rhédey genealógia is.

4. Járdánházi Kovács János levélanyaga a XVIII. század második felét öleli fel. A család Gömör, Heves, Nógrád és Szolnok megyékben élt. A nemességet 1592-ben Rudolftól kapták. Kovács János (1739—1807) Diósgyőrből került a nagyváradi kamarai uradalomba inspektornak (1769—1775), majd 1775-ben biharmegyei táblabíró lett. Berencén, Homokon, Sáron, Szárazberken (Szatmár vm.) és Pánton (Bihar vm.) szerzett birtokot. 1807-ben halt meg Nagyváradon.

5. Kovács János irataival együtt vannak ináncsi Ebeczky Imre (1788—1853) helytartótanácsi számvevő hivatalos iratai is. Az Ebeczky-család Nógrád vármegyéből származik. Kapcsolata a járdánházi Kovácsokkal sipeki Balás révén áll fenn. Kovács János egyik leánya, Anna, sipeki Balás-leány (Apollónia). Ebeczky iratai között találunk országos számadásokat, a reform-országgyűlésekkel kapcsolatos anyagot, valamint nógrádi és soproni iratokat. Sok a magyarországi családokra vonatkozó szétszórt feljegyzés is. Felsőbükki Nagy Páltól maradt fenn egy 1740-ben keltezett levél. A vallási vitákra és Erdély uniójára is lelhetünk adatokat. Mindezek az iratok bizonyára Ebeczky hivatalos ténykedése folytán kerültek hozzá.

6. Igen figyelemre méltó a nagyszalontai és feketebátori Toldi-család bolyai levéltárának elenchusa. A család levéltára, egyes töredékeket nem tekintve, elpusztult; érthető tehát, ha a bolyai levelek elenchusát nagyrabecsüljük. A Toldiak biharmegyei eredetű és a török elől Erdélybe beszármazott tekintélyes birtokosok. Bolyát Felsőfejér megyében Toldi György kapta Bethlen Gábertól 1629-ben. Az elenchusban foglalt iratok idősebb Toldi László fejérmegyei alispán (1731) ügyeivel és birtokaival foglalkoznak (Bolya, Rovás, Sajkó (Felsőfejér vm.), Felgyógy, Tövis (Alsófejér vm.), Ingodály, Sálfalva, Szászpéterfalva (Küküllő vm.), Sándorfalva (Máramaros vm.), Malomfalva (Marosszék) és Méhes (Kolozs vm.). Toldi László felesége Kendeffi Erzsébet volt. Így iratai között e családra is találunk adatokat, valamint a Bolyai, Sztojka, Thoroczkay és Tolnai-családra is. Sok jobbágykezeslevél volt a levéltárban, melyet 1764-ben ifj. Toldi László birtokában találunk Tövisen. Öt évvel azelőtt Zeyk Ádám és Költő László az egy ládát megtöltő levéltárat regesztázták és Toldi Évának adták át. A magyarországi birtokainak egy részét 1774-ben Veress Lászlónál hagyták.

Az elenchus a bolyai levéltár beosztásáról és terjedelméről is tájékoztat. Jelzési módja: Fasc. primus sub Lit. A és a sorszám. Huszonöt egy (A—V) és kilenc kétbetűs (AA—II) fasciculus volt. Az elenchust szerencsésen egészíti ki egy Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában őrzött magyarfenesi br. Jósika-levéltárban lévő lajstrom, mely ugyancsak a Toldi-család leveleit foglalja magában.

7. Igen becsesek a csíkszentmártoni gyűjtemény céhiratai. Legtöbb a kolozsvári tímár céhvel kapcsolatos. Erről 1498 és 1725 közötti időből nyerünk felvilágosítást. Legrégibb Fürst Georg békeséglevele 1498-ból. Tizenegy évvel később Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda privilégiuma. Érdekes II. Lajos német nyelvű kiváltságlevele a brassói, besztercei, szebeni és kolozsvári tímár és varga céhek számára,

melyben elrendeli, hogy az említett városokban a két céh külön legyen egymástól (1520). 1539-ből ismét olvashatjuk a kolozsvári timár céhnek a bőrök adásvételét illető privilégiumát. Megvan a céh németnyelvű szabályzata is eredeti kiegészítésekkel 1659-ig. A céhmesterek névsora 1632-ig tart. Az említetten kívül több arra vonatkozó levél és okiratmásolat van, hogy a timárok és vargák nem alkotnak egy céhet. 1572-ből fennmaradt a kolozsvári vargák vásárprivilégiuma. Ebből kitűnik, hogy a kolozsvári vásárra a monostori vargákat nem engedik be. Megtaláljuk ugyane céh 1661-ben írt magyarnyelvű szabályzatát, melyet 1717-ig egészítettek ki. 1731-ben a főkormányshéj jelentést kér a céhek életének állapotáról; erre a város céhei terjedelmes javaslatot nyújtanak be. Találunk adatokat a mészáros, szabó és szűcs céhekre is. A kolozsvári céhekre vonatkozó levelek az 1876-i tűzvészből megmenekült városi levéltári anyagból valók; ennek egyes darabjait a román uralom elején kiemelték. Ezeket a rendőrség egyik tisztviselője az Erdélyi Múzeum Levéltárának is vételre ajánlotta. A Levéltár azonban felismerte a levelek provenienciáját és óvatosságból nem vásárolta meg az értékes iratokat, melyek között ott szerepelt a timár céhnek egy Bástától kapott igen szép kiváltságlevele is. A várostól elidegenített anyag így jutott Keszey könyvkereskedésébe, ahol egy részét Nagy Jenő vette meg.

A kolozsvári céheken kívül más városok iparos életére is változatos levéltári anyag áll rendelkezésre. A Báthory Gábor által megerősített szászvárosi szabók és borbélyok magyarnyelvű artikulusai 1612-ből valók. Rá tíz évvel kelt a bánffyhungyadi szabók szabályzata, mely XVIII. századi átiratban olvasható. A sorozatot kiegészíti a gyulafehérvári mészárosokról (1639) és a brassói timárokról (1650) szóló levél.

8. E csoportba tartoznak a címeres nemeslevelek (5 drb.) és a lófősítések (4 drb.). Legrégibb a János Zsigmond által 1568. V. 6.-án Tordán Zenttmihalffalwy Péter újvári provisor részére kiadott nemeslevél. A címer sajnos ki van vágva. Csak töredékben maradt meg étfalvi Csiszér Mihály sepsiszéki esküdt ülnök nemeslevele Báthory Gábortól (Kolozsvár, 1609 IV. 29.). Nincs megfestve Bodoki Mihály illyefalvi lelkész címere az Apafi által 1664 I. 19.-én Fogarason kiadott nemeslevélen. Ezekkel szemben Vrissovich alias Berdóczy Miklós és felesége Belnay Katalin részére 1662. IX. 18.-án I. Lipóttól Pozsonyban, valamint Kaczkoy alias Tompsa Sándor részére 1712 VIII. 15.-én III. Károlytól Bécsben kiadott nemesleveleken a címerfestés jó állapotban fennmaradt.

A lófősítések a következők: Bethlen Gábor 1620. IX. 13.-án Nagyszombatban lófősíti Marosszeredai Balázs deákot, 1622. III. 17.-én Kassán Siklódi Márton, Dánielt és Agostont. II. Rákóczi György 1650. IV. 20.-án Gyulafehérvárt adja ki levelét Köpeci Bócz Tamás, Apafi Mihály pedig 1668. IX. 1.-én Ebesfalván Alesíkesekefalvi István János és fogadott fia, Sánta Márton részére.

9. A z 1848—49-es szabadságharc erdélyi eseményeire (1848. X.—1849. VI.), valamint a világosi fegyverletétel utáni bécsi elnyomatás első éveire (1849—1853) érdekesek Csernátóni Sámuel feljegyzései. Csernátóni leírja a dévai megadást és a felső-

olaszországi katonaéletet. Ez iratok között találjuk Vörösmarty Szózatának olasz fordítását is.

Több egykorú röplap és nyomtatvány mellett meg kell említeni a dési nemzetőrség iratait és Haller Ferenc gr. 1888. XI. 21.-én kelt leírását a segesvári csatáról. Bár nem tartoznak szorosan e csoporthoz, itt említjük meg Napoleon 1809-i kiáltványát a magyarokhoz, valamint Kőlcsey Parainesis-ének egy 1841-ből származó másolatát.

10. Az utolsó részbe sorolódtak azok a magános vagy csupán néhány darabból álló írásos emlékek, melyek még kisebb önálló egészet sem alkotnak. Legértékesebb a nyolc középkori oklevél. Időben első az egri káptalan levele 1337-ből Oláh János boldvakői várnagy részére. Ez egyszersmind a csíkszentmártoni gyűjtemény legrégebb eredeti oklevele. Ezt követi egy 1346-ban és egy 1363-ban kiállított oklevél. Az előbbi Was Miklósnak Kidei Antal és Gergely felesége elleni ügyével, az utóbbi indali Bogár Ilonának Was Tamás és fiai, László és János által adott hozományával foglalkozik. Külön érdekessége e két okiratnak, hogy nemcsak tartalmában, hanem jelzetében is a cegei Wass-család levéltárához kapcsolódik. Mindkettő hátlapján Huszti András kezeírásával ugyanaz a jelzet (Miscellanea Num 14. és 30) olvasható, mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában letétbe helyezett Wass-levéltár megfelelő jelzetelt darabjain. A két irat hovátartozandóságát a Wass-levéltár Huszti által feldolgozott részének regestruma is igazolja. A XV. századból két oklevél tartozik e csoporthoz. Az egyiket Mátyás király adta ki s Magyar Balázs küüllőmegyei birtokaira vonatkozók (1478). A második Szabó Ambrus kolozsvári bíró oklevele a plébános malma körül elterülő kert eladásáról szól (1486). A XVI. század elejéről valók a következők: a kolozsmonostori konvent levele Eördögh György fiai számára Récekeresztúrról (1526), Barlabássy Lénárd ózdi birtokának elzálogosításáról való levél (1528), Haranglábi Miklós Szőkefalvára vonatkozó levele (1532). E század második feléből maradt fenn János Zsigmond egy korábbi adománylevelének átírása, mely szerint Bebek Györgyné a sövényfalvi nemesi udvarházat nevelt leányának, Gadnay Katalinnak adja (1570). Öt évvel később kelt Liszt Simon lovag testimoniuma Grössner Benedek számára.

A XVIII. és XIX. századból találunk egy-egy községre vonatkozó kisebb iratcsomókat. Turati Antallal kapcsolatosak a nyárádszeredai levelek, közöttük egy 1683-i vallatás. A seprődi és galambodi csomókban a borbereki Bakai, a nagyváradai Buza, a révkomáromi Komáromi, a korondi csomóban pedig az Imre és Gothárd-családokról olvashatunk. Az 1700-as évekből származik néhány szolnokdobokai és kolozsmegyei faluról (Bonenyíres, Klitz, Gyalu) szóló irat. A XIX. században keletkezett a pest-budai színészek szabályzata. Említésre méltó egy Serédy Gáspárhoz 1697-ben a kassai ház iránt intézett levél, váradi Gyulai János levele Cserei Mihályhoz (1726), ez utóbbi sajátkezű feljegyzésével és Grassalkovich Antal levele leányához 1763-ból.

Attétekintve Nagy Jenő csíkszentmártoni családi és szerzett levéltárának csoportjait, nyugodtan állíthatjuk, hogy bennük Erdély egyik legjelentősebb magántulajdonban lévő gyűjteményét ismertük meg.

Az anyag nemcsak mennyiségre, hanem minőségre nézve is méltó a legnagyobb figyelemre. Elsősorban kell kiemelni a székelyföldi iratokat, hiszen köztudomású, hogy Erdélynek éppen e vidékére aránylag mennyire szűkszavú levéltári forrásokkal rendelkezünk. A csíkszögödi Mikó-levéltár megmaradt részét Háromszék és Csíkszék kutatói nem hagyhatják figyelmen kívül. Ugyancsak kivételes értéket ad a gyűjteménynek a 18 darab eredeti középkori oklevél, közöttük négy céhirat, valamint a Haller-levéltár megmentett töredéke és az elpusztult Toldi-levéltár elenchusa is.

Az értékes anyag méltatásakor nem feledkezhetünk meg arról a lelkes, fáradságot és áldozatot nem kímélő, minden iránt érdeklődő egyéniségről sem, akinek kitűnő érzéke és egész életén át tartó munkája az erdélyi és székely történelem e becses kincseit összegyűjtötte és megmentette. Nagy Jenő nemcsak a családi levéltárat őrizte meg, hanem minden alkalmat megragadott, hogy magánosoknál vagy a kereskedelemben lévő régi iratokat is megszerezzen s ezáltal a jövő számára biztosítson. A nagyértékű Mikó-levéltár töredékének megmentése épúgy az ő érdeme, mint a többi csoportok és darabok összegyűjtése és megőrzése. Munkássága értékét csak növeli az a tény, hogy olyan nehéz időben zajlott le, amikor a magyarság arra hivatott műveltségi szervei tehetetlenül és kifosztva voltak kénytelenek múltunk emlékeinek pusztulását szemlélni. A gyűjtemény különböző provenienciájú állagai beszédes bizonyítékai annak, hogy az egyéni lelkesedés áldozatkészséggel párosulva mekkora szolgálatokat tehet a tudományos és nemzeti értékek megmentésével. E körülmények ismeretében bontakozik ki igazán az a nevezetes tevékenység, melynek eredményeképpen a szerényebb méretű Sütő-Nagy levéltárat sokszorosán felülmuló levéltári gyűjtemény kialakult. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az erdélyi múltnak nemcsak írásos, hanem egyéb emlékei sem kerültek ki Nagy Jenő figyelmét, és így a levéltár mellett külön tanulmányra érdemes könyv-, kép-, fegyver-, szőnyeg-, érem- és régészeti anyag gyűlt össze a csíkszentmártoni kúriában, akkor tudjuk csak teljes mértékben becsülni e tudományos és művészi értékek tulajdonosának érdemeit. Nagy Jenő gyűjtőtevékenysége az egyéni és családi kereteken túlnó és valóban nemzeti jelentőségű. Az általa szerzett anyag olyan nemzeti kincs, melynek megtartása föltétlenül kívánatos, sőt szükséges.

ENTZ GÉZA

JAKÓ ZSIGMOND

ÚJFALVI SÁNDOR EMLÉKIRATAI

Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta

GYALUI FARKAS

Kolozsvár, 1941. 444 + XII l.

Ára 9 pengő

Erdély múlt század eleji életének érdekes képét állítja az olvasó elé Újfalvi Sándor, Wesselényi Miklós barátja és kortársa. A munka nyomtatása még 1910 táján megkezdődött, de különböző okokból csak 1941-ben került ki a nyomdából ez az értékes emlékirat.

* * *

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata. Ezt a fenti két szakosztály tagjainak tagilletményként küldjük, az Orvostudományi, valamint Természettudományi Szakosztály tagjainak fél-előfizetési díj, 12 pengő ellenében járhat.

A folyóirat raktári anyagában 1905 előttről és 1930-tól kezdődőleg nagy hiányok vannak. Minthogy sok tudományos intézmény és magánszemély fordul hozzánk az Erdélyi Múzeum hiányainak kiegészítése végett, felkérjük régebbi előfizető tagjainkat, hogy ha az alább felsorolt évfolyamokból a jelzett számok birtokukban vannak és nélkülözhetik őket, szíveskedjenek raktári példányaink, illetőleg az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárainak példányaiban levő hiányok pótlása céljából hozzánk eljuttatni. Raktárunkról a megszállás alatti évfolyamok anyagából a következő füzetek hiányoznak:

Az 1930. évf.-ből a 4—6. füzet.

Az 1939. évf.-ből az 1, 2, 3. és 4. füzet.

Az 1937. évf.-ből a 3. és 4. füzet.

Az 1940. évf.-ből az 1. és 2. füzet.

Az 1938. évf.-ből az 1. és 2. füzet.

Az 1943. évf.-ből az 1. füzet.

E füzetek bármelyikét a kiadóhivatal 4 pengőért visszaváltja.

* * *

AZ ERDÉLYI MÚZEUM NÉV- ÉS SZAKMUTATÓJA 1874—1917 * 1930—1937

Összeállította VALENTINY ANTAL és ENTZ GÉZA

Kolozsvár, 1942. 186 l.

Ára 12 pengő

A Mutató a folyóirat ötven kötetének közleményeit a nemzetközi, tizedes bibliográfiai rendszerben csoportosítja. A kiadott levelekről készített jegyzék meg az írókról és a cikkek névanyagáról összeállított betűrendes névmutató teszi használhatóbbá ezt a kiadványt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlési emlékkönyvei

I. Marosvásárhely 1906	— — — —	7.—	X. Nagyenyed 1931	— — — —	6.—
II. Nagyenyed 1906	— — — —	7.—	XI. Nagybánya 1932	— — — —	6.—
III. Zilah 1907	— — — —	5.—	XII. Sepsiszentgyörgy 1933	— — — —	8.—
IV. Brassó 1908	— — — —	6.—	XIII. Brassó 1934	— — — —	7.—
V. Dés 1910	— — — —	4.—	XIV. Székelyudvarhely 1937	— — — —	8.—
VI. Vajdahunyd 1911	— — — —	5.—	XV. Torda 1938	— — — —	6.—
VII. Gyulafehérvár 1911	— — — —	9.—	XVI. Gyergyószentmiklós 1939	— — — —	6.—
VIII. Torda 1913 (nem jelent meg)	— — — —	—	XVII. Dés 1942	— — — —	10.—
IX. Marosvásárhely 1930	— — — —	12.—			

A IX. emlékkönyv negyedáron, 3 pengőért kapható; a IV., XV. és XVI. emlékkönyv teljesen elfogyott, Keressük megvétel céljából az EME IV. (brassói), XV. (tordai) és a XVI. (gyergyószentmiklósi) vándorgyűlésének Emlékkönyvét. E két kiadványt 6-6 pengőért váltjuk vissza.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újabb kiadványai

Önálló kiadványok

ERDÉLYI PÁL: Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. 1859—1909.

egyszerű papíron	— — — —	10.—
finom műnyomón	— — — —	15.—

GYÖRGY LAJOS: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése — 10.—

NYÁRÁDY ERASMUS GYULA ÉS BEREI SOÓ REZSŐ: Kolozsvár környékének flórája (8 füzetben; eddig megjelent 7 füzet). Az egyes füzetek ára — — — — — 5.—

SZABÓ T. ATTILA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai

egyszerűbb papíron	— — — —	50
finom műnyomón	— — — —	1.—

Folyóiratok és sorozatos kiadványok

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának Értekezései. Szerk.: MARTONYI JÁNOS.

Ara számonként változó.

Erdélyi Múzeum. Szerk.: SZABÓ T. ATTILA: A Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társada-

lomtudományi Szakosztály folyóirata.

Megjelenik évente négy számban. Előfizetési ára — — — — — 24.—

Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Szerk.: VITÉZ BERDE KÁROLY ÉS KROMPECHER ISTVÁN.

Előfizetési ára a kötetek nagysága szerint változó.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerk.: SZABÓ T. ATTILA.

A sorozat még kapható számainak jegyzékét l. a borító lapon.

Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Szerk.: ROSKA MÁRTON.

Megjelenik évenként 2 füzetben.

Előfizetési ára belföldön	— — — —	20.—
külföldön	— — — —	22.—

Múzeumi Füzetek. A Természet-tudományi és Matematikai Szakosztály folyóirata. Szerk.: MALÁN MIHÁLY.

Előfizetési ára — — — — — 16.—

Scripta Botanica Musei Transsilvanici — Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytárának Közleményei. Szerk.: B. SOÓ REZSŐ.

Megjelenik évente 10 összevont füzetben. Előfizetési ára — — — — — 10.—

A fenti kiadványok megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatala (Kolozsvár, Király-utca 14.) útján.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) —	2.—
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év —	1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsantira-származék irodalmunkban —	1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei —	1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben —	1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái —	1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében —	1.50
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében —	1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év —	1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye —	1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe —	1.50
37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalkotása érdekében —	1.50
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben —	2.50
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése —	2.50
52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom biográfiaja. 1931. év —	1.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai —	1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József [1795—1855] (12 képpel) —	4.—
57. Tavaszgy Sándor: A lét és valóság —	2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) —	2.—
60. Veress Endre: A történetről Báthory István király (3 képpel) —	2.50
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann (7 képpel) —	2.—
65. Janesó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai —	1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban —	1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év —	2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme —	1.20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) —	2.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk —	2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év —	1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke —	2.—
92. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom —	1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év —	2.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egylet nagy jövevénye (4 képpel) —	2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) —	2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) —	1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) —	2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év —	2.—
104. Szabó T. Attila: Bábonya története és települése (68 képpel) —	4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) —	2.—
106. Fábian Béla: Nagykend helynevei —	1.—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év —	2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgálattása és adózása (1640—1690) —	2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján —	1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egylet és az Astra megalkulásában és korai működésében —	1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat —	1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege —	1.20
120. György Lajos: A magyar nábob —	1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassovia var temploma (11 képpel) —	1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év —	2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez —	1.50
124. Ady László: Magyarkapus helynevei (1 térképvázlattal) —	2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) —	2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink (20 képpel) —	1.80
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) —	1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán (12 képpel) —	4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói —	2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelvek román származásának tana —	2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai —	2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról —	2.50
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei —	3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség —	2.—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) —	2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító —	1.—
143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok (2 képpel) —	5.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban —	1.50
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága —	2.—
149. Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor letki alkata és fejlődése (1 képpel) —	2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) —	3.—
154. Víta Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben —	1.50
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése —	2.50
157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben —	2.—

158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században — — — — —	1.50
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himzések (137 képpel) — — — —	12.—
160. Mikó Imre: A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt — — — —	2.50
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) — — — —	8.—
162. Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései (16 képpel) — — — —	3.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szöveggyék — — — — —	12.—
165. Ferenczi István: Csíkkarcfalvi régiségek — — — —	1.50
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra-jövetele előtt (4 képpel) — — — — —	2.50
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlatja Szent István koráig (4 színes térképvázlattal) — — — —	3.—
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón — — — — —	2.—
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról — — — — —	4.—
170. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén — — — —	2.50
171. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646–7. évi összeírása (6 térképvázlattal) — — — — —	12.—
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században — — — — —	2.50
173. Kristóf György: Reményik Sándor — — — —	2.—
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc — — — — —	3.—
175. Méri István: Középkori temetőink feltárás módjáról (8 képpel) — — — — —	4.—
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón — — — —	2.—
177. Zsákó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló (2 képpel) — — — — —	2.50
178. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1912-ben — — — —	2.—
179. Palotay Gertrud: A szolnokdombokai Szék magyar himzései (71 képpel) — — — —	12.—
180. Márton Gyula: Ordöngösfüzes helynevei (1 térképvázlattal) — — — — —	3.50

Megrendelhetők a kiadóhivatalban: Kolozsvár, Király-utca 14.

A felsorolásból kihagyott számok elfogytak.